

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.479>

<https://orcid.org/0000-0002-3124-7247>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Inga Blažienė

Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgsena

DAKTARO DISERTACIJA

Socialinių mokslų sritis,
Ekonomika (S 004)

VILNIUS 2023

Disertacija rengta 2018-2022 metais Vilniaus universiteto, Ekonomikos ir verslo administravimo fakulteto, Teorinės ekonomikos katedroje

Mokslinis vadovas – prof. dr. Romas Lazutka (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – S 004).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – prof. dr. Vincentas Rolandas Giedraitis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – S 004).

Nariai:

doc. dr. Algirdas Bartkus (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – S 004);

doc. dr. Giedrė Dzemydaitė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – S 004);

prof. dr. Olga Rajevska (Rygos Stradinio universitetas, Latvija, socialiniai mokslai, ekonomika – S 004).

prof. dr. Zita Tamašauskienė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – S 004);

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2023 m. birželio mėn. 27 d. 14 val., Vilniaus Universiteto Ekonomikos ir verslo administravimo fakultete, 402 a. Adresas: Saulėtekio al. 9, II rūmai, 10222, Vilnius. Tel. +370 5 236 6126; e-mail: evaf@evaf.vu.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

VILNIUS UNIVERSITY

Inga Blažienė

Retirement saving behavior of Lithuanian households

DOCTORAL DISSERTATION

Social Sciences,
Economics (S 004)

VILNIUS 2023

The dissertation was prepared between 2018 and 2022 at Vilnius University.

Academic supervisor – – Prof. Dr. Romas Lazutka (Vilnius University, Social Sciences, Economics – S 004).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Dr. Vincentas Rolandas Giedraitis (Vilnius University, Social Sciences, Economics – S 004).

Members:

Assoc. Prof. Dr. Algirdas Bartkus (Vilnius University, Social Sciences, Economics – S 004);

Assoc. Prof. Dr. Giedrė Dzemydaitė (Vilnius University, Social Sciences, Economics – S 004);

Prof. Dr. Olga Rajevska (Riga Stradins University, Latvia, Social Sciences, Economics – S 004);

Prof. Dr. Zita Tamašauskienė (Vilnius University, Social Sciences, Economics – S 004).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 2 pm/on 27 June 2023 m. in meeting room 402 of the faculty of Economics and Business Administration of Vilnius University. Address: Saulėtekio av. 9, 2nd building, 10222, Vilnius, Lithuania
Tel. +370 5 236 6126; e-mail: evaf@evaf.vu.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Vilnius University and on the website of Vilnius University:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

TURINYS

DISERTACIJOJE NAUDOJAMOS PAGRINDINĖS SĄVOKOS IR SANTRUMPOS.....	8
ĮVADAS	9
1. TAUPYMO ELGSENĄ ANALIZUOJANČIOS TEORIJOS IR PAGRINDINIAI TYRIMAI	17
1.1 Pagrindinės teorinės prielaidos analizuojančios namų ūkių taupymo pensijai elgseną	17
1.1.1 Tradicinė ekonomikos teorija	19
1.1.2 Elgsenos ekonomikos teorija	21
1.2 Namų ūkių taupymo pensijai elgsenos tyrimai	27
1.2.1 Namų ūkių taupymo mastai, taupymo priemonių efektyvumas, „išstūmimo“ efektas	29
1.2.2 Namų ūkių pajamų ir turto įtaka taupymo pensijai elgsenai	37
1.2.3 Socialinių-demografinių veiksnių įtaka taupymo pensijai elgsenai, gyvenimo ciklo hipotezė.....	41
1.2.4 Makroekonominių ir kitų išorinių veiksnių įtaka taupymo pensijai elgsenai	45
1.2.5 Finansinio raštingumo įtaka taupymo pensijai elgsenai	49
1.2.6 Taupymo motyvų tyrimai	51
1.2.7 Psichologinių veiksnių ir asmens savybių įtaka taupymo pensijai elgsenai	53
1.2.8 Elgsenos ekonomistų tyrimai.....	57
1.2.9 Sociologiniai namų ūkių taupymo tyrimai.....	62
1.3 Namų ūkių taupymo pensijai tyrimai Lietuvoje.....	64
1.4 Pensijų sistemos ir taupymas senatvei	67
1.4.1 Vyraujančios pensijų sistemos.....	67
1.4.2 Lietuvos pensijų sistema.....	72
1.4.3 Taupymo pensijai būdai ir priemonės	76
2. LIETUVOS NAMŪ ŪKIŲ TAUPYMO PENSIJAI ELGSENOS TYRIMO METODOLOGIJA	80
2.1 Duomenų šaltiniai ir tyrimo etapai	82

2.1.1 Duomenų šaltiniai.....	82
2.1.2 Tyrimo etapai	83
2.2 Duomenų rinkimo metodai ir instrumentai	84
2.3 Hipotezės.....	85
2.4 Mokslinio tyrimo modeliai ir jų specifikacija.....	86
2.4.1 Kintamieji.....	86
2.4.2 Modelių lygtys.....	90
3. LIETUVOS NAMŲ ŪKIŲ TAUPYMO PENSIJAI TYRIMŲ DUOMENŲ APIBENDRINIMAS.....	95
3.1 Lietuvos namų ūkių turtas, įsipareigojimai, pajamos ir jų sąryšis su taupymo pensijai elgsena (HFCS duomenų analizė ir apibendrinimas) ...	95
3.1.1 Lietuvos namų ūkių turtas	95
3.1.2 Namų ūkių pajamos ir išlaidos.....	109
3.1.3 Turto ir pajamų pasiskirstymas pagal socialinius-demografinius veiksnius.....	113
3.1.4 Namų ūkių taupymo duomenys. Taupančių ir netaupančių namų ūkių palyginimas.....	115
3.1.5 Namų ūkių pensijų planai	121
3.2 Vyresnių (50 m. ir daugiau) Lietuvos namų ūkių naudojamos taupymo priemonės, jų pasiskirstymas socialinėse – demografinėse grupėse (SHARE duomenys)	127
3.3 Lietuvos gyventojų taupymo elgsenos tendencijos 2013-2020 m. (Lietuvos banko 2013-2020 m. apklausų duomenų analizė ir apibendrinimas). Finansinio raštingumo įtaka taupymo elgsenai	141
4.1 Lietuvos namų ūkių turimo turto, įsipareigojimų, pajamų ir socialinių-demografinių veiksnių įtaka taupymo pensijai elgsenai (HFCS duomenys).....	149
4.2 Lietuvos namų ūkių finansinio raštingumo įtaka taupymo elgsenai (LB tyrimo duomenys)	159
4.3 Tolerancijos rizikai lygio, finansinio planavimo, Didžiojo penketo asmens bruožų dimensijų ir socialinių-demografinių veiksnių įtaka taupymo priemonių pasirinkimui ir jose sutaupyto turto vertei (SHARE duomenys).....	160
IŠVADOS	173

LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	179
PRIEDAI.....	189
SUMMARY	199
PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS.....	230
APIE AUTOREŲ.....	231

DISERTACIJOJE NAUDOJAMOS PAGRINDINĖS SĄVOKOS IR SANTRUMPOS

Sąvokos

- „Taupymas pensijai“ ir „taupymas senatvei“ disertacijoje naudojami terminai, apibūdinantys tą pačią elgseną - ilgalaikį taupymą gyvenimo ciklo etape, kai sulaukiama pensinio amžiaus.
- Investavimas – siekiant ilgalaikio tikslo pinigų įdėjimas į vertybinius popierius ar materialųjį turtą, norint gauti didesnę vertę, pajamų ar viską kartu (Jurevičienė, 2015).
- Taupymas - tai saugus pinigų, kurie bus išleidžiami vėliau, rinkimas (Jurevičienė, 2015, 81).
- Privalomas taupymas - taupymas pensijai privalomai mokant įmokas į I pakopos pensijų sistemą (Lietuvoje „Sodra“).
- Savanoriškas taupymas – tai asmenų ar namų ūkių savanoriškas pinigų kaupimas pensijai, senatvei ar kitiems tikslams, pasirenkant įvairias taupymo priemones.
- Namų ūkis - atskirai gyvenantis vienas asmuo arba grupė viename būste gyvenančių asmenų, kurie dalijasi išlaidas ir bendrai apsirūpina gyventi būtinomis priemonėmis (Lietuvos statistikos departamentas, 2021)¹.
- Senėjanti visuomenė - procesas, kai gyventojų amžiaus struktūroje didėja vyresnio amžiaus ir mažėja vaikų bei jauno amžiaus gyventojų dalys (Stankūnienė, 2017).

Santrumpos

- HFCS - Europinis Namų ūkių finansų ir vartojimo tyrimas (angl. *Household Finance Consumption Survey*).
- LB – Lietuvos bankas.
- NT – nekilnojamas turtas.
- NŪ – namų ūkis.
- PAYG (angl. *Pay-as-you-go (PAYG)*) - einamojo finansavimo pensijų mokėjimas.
- PGB – pagrindinis gyvenamasis būstas.
- SHARE - Europos sveikatos, senėjimo ir išėjimo į pensiją tyrimas (angl. *Survey on Health, Aging and Retirement in Europe*).

¹ <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventoju-pajamos-ir-gyvenimo-salygos-2020/savokos>

ĮVADAS

Disertacijos tema susijusi su visuomenės demografinės raidos pokyčiais, pagyvenusių žmonių gerove ir socialine politika. Ekonominiai tyrimai bei ekonomikos mokslas tvirtina, kad taupymas yra svarbus valstybės ekonomikos parametras, o namų ūkių taupymo bei vartojimo elgsena daro svarbią įtaką finansiniam ekonomikos stabilumui. Ilgalaikis namų ūkių taupymas, pavyzdžiai, pensijai, yra reikšmingas pačių namų ūkių gerovės rodiklis, kuris apsprendžia galimybes vartoti ateityje. Šis taupymas galėtų būti reikšmingu papildomu gerovės šaltiniu senatvėje, kartu su viešosiomis socialinėmis programomis bei privalomomis pensijų sistemomis. Pastarosios, vykstant globaliems demografiniams pokyčiams (statistika atskleidžia, kad nuo praeito šimtmečio vidurio gimstamumo rodikliai mažėja, o žmonių amžius ilgėja, t.y. visuomenėse stebimas senėjimo procesas), ne visada gali užtikrinti gerovę sulaukus senatvės. Dėl šios priežasties daugelis valstybių ieško būdų, kaip skatinti namų ūkius taupyti savanoriškai. Remiantis tradicine ekonomikos teorija bei libertarine doktrina, kuri vyravo daugelyje vakarų pasaulio valstybių, žmogus ekonominėje erdvėje dažnai laikomas racionalių individų, į kurio asmeninį gyvenimą bei sprendimus valstybei nereikia kištis (Deaton, 2005; Friedman, 1957; Modigliani, 1986, 2005). Tačiau realybė ir moksliniai tyrimai parodė, kad žmogus turi ribotą racionalumą net ir ekonominiuose sprendimuose (Belke et al., 2015; Börsch-Supan 1995, 2007; Blau 2016; Clark et al., 2019; Ipek ir Sekmen 2016; Lusardi 2011; Rey-Ares et al. 2018; Strömbäck et al. 2017; Skinner 2006; Topoleski 2013), todėl atsirado alternatyvi ekonomikos teorija. Jos šalininkai, elgsenos ekonomistai, rekomenduoja valstybėms ieškoti būdų, kaip paskatinti žmones taupyti, ypač senatvei (Benartzi, Thaler, 2007; Shefrin, Thaler, 1988; Thaler, Sunstein, 2003, 2009, 2016). Tam tikslui reikalingi socialiniai tyrimai, kurių atlikta nemažai, siekiant įvertinti ir suprasti žmonių pasirinkimus, įskaitant ir susijusius su taupymu senatvei. Kadangi namų ūkiai laikomi vienu pagrindiniu taupymo sektorių ekonomikoje, dažnai tyrimai atliekami namų ūkių lygyje. Atrandama, kad taupymo elgsena, kaip apskritai individų elgsena, yra sąlygojama įvairių veiksnių, įskaitant kultūrinius, socialinius, demografinius, ekonominius ir net psichologinius veiksnius. Todėl, siekiant rasti tinkamiausius būdus skatinti namų ūkius savanoriškai taupyti, svarbu identifikuoti šiuos veiksnius. Tai yra svarbus uždavinys valstybinėms institucijoms, kuriančioms socialinės politikos formavimo instrumentus, skirtus skatinti namų ūkius savanoriškai taupyti, ypatingai pensijai.

Disertacijoje siekiama išsiaiškinti šių veiksnių specifiką Lietuvos namų ūkiams.

Disertacijos tema yra aktuali daugumai šalių, taip pat ir Lietuvai. Kaip buvo pažymėta, tyrėjai jau seniai pastebėjo, kad namų ūkių taupymo elgsena, ypač ilgalaikis taupymas, pavyzdžiui, pensijai, daro svarbią įtaką ekonomikos stabilumui, yra vienas svarbiausių valstybės ekonomikos rodiklių ir namų ūkių gerovės šaltinis. Dėl šių priežasčių taupymo elgsena, ypatingai taupymas pensijai, yra socialinių mokslų tyrimų objektas. Makroekonominiai duomenys rodo, kad namų ūkių taupymo rodikliai varijuoja laike ir tarp skirtingų šalių. Palyginus su Europos šalių vidurkiu, Lietuvos taupymo rodikliai ženkliai mažesni. Eurostato (2021) duomenys rodo, kad kai kuriais metais lietuviai netaupė, tačiau COVID19 pandemijos pirmais metais taupymo rodikliai augo ne tik Europoje, bet ir Lietuvoje (**priedai, 1 grafikas**).

Dėl kokių priežasčių lietuviai taupo mažiau nei kitos Europos šalys, yra svarbus tyrimo klausimas. Tačiau iš agreguotų duomenų nėra aišku, kaip taupymo rodikliai pasiskirsto namų ūkių lygmeniu, kas daro įtaką namų ūkių taupymo elgsenai ir kokia taupymo dalis tenka taupymui pensijai. Todėl svarbu analizuoti mikroekonominis duomenis. Daugelyje šalių nuolat tirama namų ūkių taupymo pensijai elgsena, siekiant išsiaiškinti, kiek gyventojai sutaupo, kaip taupymas varijuoja socialinėse-demografinėse grupėse, kokios taupymo priemonės naudojamos, kokie veiksniai yra lemiantys, koks finansinis pajėgumas taupyti. Diskutuojama, kas galėtų paskatinti namų ūkius daugiau taupyti pensijai. Vertinamos taupymo skatinimo priemonės ir jų efektyvumas. Dar kartą verta pabrėžti, kad taupymo pensijai elgsenos tyrimai yra aktualūs Lietuvai, atsižvelgiant į esamą problematiką:

1. Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, vyksta visuomenės senėjimo procesas.
2. Visuomenei senstant pensijų sistemos (taip pat ir Lietuvoje) ne visada užtikrina pensininkų pragyvenimo lygį.
3. Lietuvos finansinis pajėgumas taupyti yra gana žemas, gyventojai nesutaupo pakankamai.
4. Lietuvoje taupymo pensijai elgsena yra nepakankamai ištirta.

Pirma, kaip ir daugelyje kitų ekonomiškai išsivysčiusių šalių, Lietuvoje vyksta visuomenės senėjimo procesas, kuris turi įtakos ne tik socialinei sričiai, bet ir šalies ūkio raidai (Stankūnienė, V., 2017). Be to, nors Lietuvoje veikia pensijų sistemos ir kitos socialinės apsaugos priemonės, jos nesugeba užtikrinti visiems pensininkams reikalingo pragyvenimo lygio. Demografinio senėjimo neįmanoma sustabdyti ekonominėmis ar politinėmis

priemonėmis. Prognozuojama, kad jau 2030 metais Vakarų Europos šalyse daugiau nei 50 proc. gyventojų bus virš 50 metų amžiaus, 25 proc. - virš 60 metų, 13 proc. - virš 75 metų. O 2040 metais ir Azijoje, ir Pietų Amerikoje vyresnių žmonių skaičius persvers jaunimo skaičių (Börsch-Supan, 1995, 2007; 2011; Stankūnienė, 2017). Jungtinės tautos prognozuoja, kad bendrai pasaulyje 2100 m. gyventojų virš 65 metų bus tarp 20-25 proc. (**priedai, 2 grafikas**). Lietuvos statistikos departamentas (2021) prognozuoja, kad 2070 metais Lietuvoje 65 metų ir vyresnio amžiaus gyventojų bus 32,9 proc.². Pastebima, kad visuomenei senstant keičiasi namų ūkių sudėtis, mažėja namų ūkyje gyvenančių žmonių skaičius³, tai atsiliepia namų ūkių vartojimo ir finansinei elgsenai. Vienas iš senėjimo rodiklių yra demografinės senatvės koeficientas⁴. Lietuvoje šis koeficientas padidėjo nuo 129 iki 132 per 2016 - 2020 m. Visuomenei senstant, didėja pensinio amžiaus sulaukusių ir nedirbančių žmonių dalis. Prognozuojama, kad darbingo amžiaus žmonių skaičius iki 2050 m. sumažės 21 proc., darbo jėgos dalis – 17 procentų, o nedirbančiųjų skaičius – 5 proc. (Lazutka, 2006). Jungtinės tautos prognozuoja, kad pasaulyje 2050 m. vyresnių žmonių (65+) išlaikymo vidurkis bus 28,4 proc. (**priedai, 3 grafikas**). Tokiai padėčiai, dirbantiesiems tenka vis didesnė našta išlaikyti pensijoje esančią gyventojų dalį. Pavyzdžiui, pagal EBPO⁵ ir Eurostato duomenis (2021), viešosios išlaidos senatvės pensijoms aukščiausios Austrijoje, Suomijoje, Prancūzijoje, Graikijoje, Italijoje, Portugalijoje ir Japonijoje⁶ – daugiau nei 10 proc. nuo BVP. Europos sąjungos vidurkis yra 9,5 proc., o Euro zonos šalių – 9,8 proc. Lietuvoje pagal 2019 m. duomenis, išlaidos pensijoms sudarė 5,6 proc. nuo BVP⁷.

Antra, visuomenei senstant, pensijų sistemos ne visada užtikrina pensininkų pragyvenimo lygį. Visuomenės senėjimo procesas yra neišvengiamas, todėl svarbus klausimas, kiek vykstant šiems pokyčiams visuomenė ir valdžia yra linkusios arba pajėgios finansuoti einamojo mokėjimo pensijų sistemas. Pensijų išmokėjimo lygis šalyse yra vertinamas

² [Rodiklių duomenų bazė - Oficialiosios statistikos portalas](#)

³ <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventoju-pajamos-ir-gyvenimo-salygos/lietuvos-gyventoju-pajamos-ir-gyvenimo-salygos-2019/namu-ukiai/namu-ukiu-sudetis>

⁴ Demografinės senatvės koeficientas – pagyvenusių (65 metų ir vyresnio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui vaikų iki 15 metų amžiaus. <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventojai-2020/salies-gyventojai/gyventoju-senejimas>

⁵ EBPO - Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. *OECD - The Organization for Economic Co-operation and Development*), [Home page - OECD](#).

⁶ [OECD Factbook 2015-2016: Economic, Environmental and Social Statistics \(oecd-ilibrary.org\)](#)

⁷ Eurostat, 2022, Percentage of GDP, Data Explorer: [spr_exp_pens]; <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

pagal pakeitimo normą (angl. *replacement rate*). Pakeitimo norma - pensijos išmokų ir grynujų pajamų, kurios buvo gaunamos iki išeinant į pensiją, santykis (Lietuvos bankas, 2017). Pakeitimo norma yra svarbi pensijų išmokėjimo lygio vertinimo priemonė. Munnell'ės ir Soto (2008) teigimu, svarbu įvertinti, kiek sulaukę pensijos žmonės gali išlaikyti savo prieš pensinį vartojimo lygį. Kadangi yra sudėtinga išmatuoti vartojimo lygį abiem laikotarpiais, vertinamos prieš pensinės ir pensijos pajamos. Tyrimai rodo, kad pakeitimo norma turėtų būti 70 - 75 proc., kad senatvėje būtų užtikrinta žmogaus gerovė ir išlaikyti iki pensinio gyvenimo standartai. Kadangi sulaukus pensijos kai kurių išlaidų gali nereikėti (pavyzdžiui, mokesčių, taupymo senatvei, su darbu susijusių išlaidų ir kt.), todėl pakeitimo norma yra mažiau nei 1 (Munnell, Soto, 2008). Kai kurie mokslininkai (Campbell ir Weinberg, 2015) teigia, kad remiantis „nykščio taisykle“ (angl. „*Rule of thumb*“), pakeitimo norma turėtų būti apie 75-85 proc. nuo prieš išėjimą į pensiją turėtų pajamų. Nors vyresnių žmonių išlaidos, net ir įvertinus padidėjusias medicinines išlaidas sumažėja, tačiau ne per pusę. Pabrėžiama, kad namų ūkiai, kurių pakeitimo norma yra mažesnė nei 62 proc., jaučia gyvenimo lygio suprastėjimą. Pagal Campbell'io ir Weiberg'o (2015) tyrimus, tokie namų ūkiai sudaro 25 proc. JAV populiacijos (Campbell ir Weinberg, 2015).

Statistiniai rodikliai atskleidžia, kad ne visose šalyse gyventojams pavyksta gauti virš 70 proc. pakeitimo normą atitinkančią pensiją (**priedai, 1 lentelė**). Prieduose 1 lentelėje pateikiami stulpeliai su reikšmėmis 0,5, 1 ir 2, rodantys grynąją pakeitimo normą skirtingoms pajamų grupėms. 0,5 atitinka žemesnių pajamų grupę, 1 - vidutines pajamas, o 2 - aukštesnes pajamas. Lietuvoje 2020 m. grynoji pakeitimo norma, vertinant nuo vidutinių pajamų, buvo viena mažiausių tarp EBPO šalių - 30,7 proc. tiek vyrams, tiek moterims. EBPO šalių vidurkis yra 62,4 proc. vyrams ir 61,4 proc. moterims, o Europos Sąjungos vidurkis - atitinkamai 66,7 proc. ir 66,0 proc. Didžiausia grynoji pakeitimo norma nuo vidutinių pajamų yra Vengrijoje (94,0 proc. vyrams ir 87,4 proc. moterims), Liuksemburge (88,7 proc. tiek vyrams, tiek moterims) ir Austrijoje (87,1 proc. tiek vyrams, tiek moterims). Žemesnių pajamų gyventojų pakeitimo norma daugelyje šalių yra didesnė, aukštesnių pajamų – mažesnė. Lietuvoje žemesnių pajamų gyventojų grynoji pakeitimo norma 2020 m. buvo 44 proc., aukštesnių pajamų – 22,8 proc. Europos sąjungos žemesnes pajamas gaunančiųjų pensininkų grynosios pakeitimo normos vidurkis irgi didesnis nei vidutines pajamas gaunančiųjų pensininkų, tačiau aukštesnių pajamų gyventojų grynoji pakeitimo norma nėra ženkliai mažesnė nei vidutines pajamas gaunančiųjų (atitinkamai 75,7 proc. (moterų – 75,3

proc.), 66,7 proc. (moterų – 66,0 proc.) ir 60,8 proc. (moterų – 60,1 proc.) (OECD, 2021) (**priedai, 1 lentelė**).

Pagal Eurostato duomenis, agreguota bruto pensijos pakeitimo norma nuo vidutinių bruto pajamų Lietuvoje 2020 m. sudarė 35 proc., o Europos Sąjungos šalių vidurkis siekė 54 proc. (Eurostat, 2021). Remiantis EBPO duomenimis, grynoji privalomosios ir savanoriškos pensijos pakeitimo norma nuo vidutinių pajamų Lietuvoje 2020 m. sudarė 55 proc. (OECD, 2021). Pakeitimo norma, įvertinus taupymą savanoriškuose pensijų planuose, yra ženkliai didesnė nei privalomosios valstybinės pensijos pakeitimo norma. Akivaizdu, kad pensijos pakeitimo norma Lietuvoje yra daug žemesnė, palyginus su kitomis šalimis. Agreguota pakeitimo norma yra didesnė, todėl aktualu ieškoti būdų, kaip skatinti gyventojus taupyti savanoriškai. Mokslinėje literatūroje keliami klausimai yra aktualūs ir Lietuvai, dėl prognozuojamo spartaus visuomenės senėjimo ir pakankamai žemų išlaidų pensijoms bei žemos pakeitimo normos.

Trečia, tyrimai ir taupymo rodikliai aiškiai parodo, kad daliai Lietuvos gyventojų arba nelieka pinigų taupymui, arba jiems nepavyksta susitaupyti. Lietuvos banko atliktų namų ūkių apklausų duomenimis, trečdaliui namų ūkių nepavyksta susitaupyti. Ši tendencija praktiškai nesikeičia jau beveik dešimtmetį. 2013-2021 m. laikotarpyje atliktų apklausų duomenys šiek tiek svyruoja: 2013 m. 30,7 proc. namų ūkiai teigė, kad jiems nepavyko sutaupyti per praėjusius metus, 2020 m. taip teigiančių buvo beveik dešimtadaliu daugiau (39,4 proc.), 2021 m. - nesutaupančiųjų skaičius sumažėjo iki 33,4 proc.⁸ Remiantis tarptautiniu Namų ūkių finansų ir vartojimo (HFCS⁹)¹⁰ tyrimu, atliktu Lietuvoje 2017-2018 m., šie skaičiai dar mažesni. Duomenys rodo, kad tik 33,3 proc. Lietuvos namų ūkių buvo finansiškai pajėgūs taupyti, nes tik tokiai daliai Lietuvos namų ūkių lieka pinigų taupymui, t.y. jų išlaidos yra mažesnės nei pajamoms. Tyrimai atskleidžia, kad žmonės patys susiduria su asmeninio apsirūpinimo senatvėje kliūtimis, kurios lemia, kad jie netaupo arba nesutaupo pakankamai, o valstybinės pensijų sistemos nesugeba išmokėti reikiamo dydžio pensiją (Barr, 2002, 2004; Barr ir Diamond, 2006; Campbell ir Weinberg 2015; Chatterjee et al., 2017; Clark et al., 2019; Fisher ir Anong 2012; Lazutka, 2007; Lusardi, 2001; Munnell et al., 2014 in: Asebedo et al., 2019; Skinner 2006; Thaler ir Benartzi, 2004, Topoleski, 2013). Žmonės susiduria su

⁸ [Apklausa ir apžvalgos | Lietuvos bankas \(lb.lt\)](#)

⁹ Toliau tekste naudojamas trumpinys - HFCS, Europinis Namų ūkių finansų ir vartojimo tyrimas.

¹⁰ [Household Finance and Consumption Network \(HFCN\) \(europa.eu\)](#)

nežinomaisiais, kurie lemia, kad dauguma jų negali pakankamai susitaupyti pensijai. Žmonėms sudėtinga patiems sutaupyti pensijai, kadangi sunku įvertinti, kiek reikia pajamų senatvei, nes nežinoma gyvenimo trukmė, nėra aiškus būsimas infliacijos lygis ir ekonominė situacija sulaukus pensijos (Barr, 2002, 2004; Barr ir Diamond, 2006; Lazutka, 2007). Dėl šių faktų ieškoma būdų, leidžiančių užtikrinti ar užsitikrinti gyventojams pakankamą pinigų sumą senatvėje. Vienas iš sprendimų, kuriuos taiko valstybės - mokesčių reguliavimas, taip pat bandoma ilginti darbiningą laikotarpį. Pagal EBPO (2021) duomenis, EBPO šalių vidutinis pensinis amžius padidės dviem metais iki 2060 metų. Kitas būdas užtikrinti pakankamą pinigų sumą senatvėje yra skatinti gyventojus taupyti savanoriškai, įtraukiant juos į viešuosius ir privačius pensijų planus. Nors privatus taupymas pensijai nesprenžia demografinės visuomenės senėjimo problemos, tai yra būdas sutaupyti daugiau lėšų pensijai, ypač tokiose šalyse kaip Lietuva, kur pakeitimo norma bei pensijų dalis nuo BVP yra maža.

Ketvirta, nepaisant problemos aktualumo, Lietuvoje trūksta taupymo pensijai elgsenos tyrimų. Svarbu paminėti, kad Lietuva turi savo išskirtinę istoriją ir patirtį. Sovietmetis suformavo savitą požiūrį į taupymą ir investavimą. Ilgą laiką buvo įprasta, kad valstybė užtikrins pensijas, o taupymo instrumentų rinkų nebuvo, todėl nėra ilgametės dalyvavimo jose patirties. Tyrimai atskleidžia (Niculescu-Aron, et al., 2012, 2014), kad buvusiose sovietinėse valstybėse iki 1990 m. taupyta taupomosiose sąskaitose. Tai buvo daroma ne tik siekiant nusipirkti didesnius pirkinius, bet ir dėl to, kad sovietinėse šalyse vartojimas buvo gana apribotas dėl egzistuojančio deficito, kurio neliko po 1990 m. sovietinėse šalyse įvykusių politinių, ekonominių ir socialinių pokyčių. Tyrėjai pastebėjo, kad po šių pokyčių vartojimas augo, o taupymas mažėjo (Niculescu-Aron, et al., 2012, 2014). Pensijų sistemos buvo gana dosnios sovietinėse valstybėse (Lazutka, 2007). Po 1990 m. Lietuvoje, vykstant politiniams ir socialiniams pokyčiams, keitėsi gyventojų elgsena, taip pat vyko pensijų sistemos reformos. Todėl svarbu ne tik analizuoti gyventojų taupymo elgseną, bet ir vertinti vykdomų pensijų reformų efektyvumą bei padėti socialinės politikos formuotojams priimti reikiamus sprendimus, derinant visuomenės senėjimo ir privataus taupymo plėtros procesus. Mokslinis tyrimas gali būti naudingas socialinės politikos formuotojams vertinant jau įgyvendintus sprendimus ir jų efektyvumą, kad ateityje būtų galima tobulinti socialinę politiką. Tyrimai gali padėti nustatyti galimas socialines tendencijas ir prognozuoti reikalingus sprendimus ateityje. Taigi, mokslinis tyrimas yra svarbus įrankis socialinės politikos formavimui ir tobulinimui. Pagrįsti sprendimai, paremti tyrimų

duomenimis, gali padėti užtikrinti, kad socialinė politika būtų efektyvesnė ir palankesnė visuomenei.

Reziumuojant, galima teigti, kad disertacijos tema ir problematika yra aktualios Lietuvai. Svarbu atskleisti, kas lemia taupymo pensijai elgseną, dėl kokių priežasčių gyventojai netaupo arba nesutaupo pakankamai, kaip paskatinti žmones taupyti bei pasirinkti efektyvias taupymo priemones, kokios priemonės efektyviausios, kokį kapitalą žmogui reikia turėti išėjus į pensiją. Disertacijoje detaliam analizuojami Lietuvos gyventojų tyrimų duomenys, pasitelkiant tris šaltinius, atliekama aprašomoji duomenų analizė bei statistinė kintamųjų ryšių analizė pagal apibrėžtus tyrimo modelius. Kadangi Lietuvoje trūksta tyrimų taupymo pensijai elgsenos klausimu, disertacijos tyrimas yra laikytinas **moksliniu naujumu** šios problematikos tyrinėjimuose. Lietuvos situacijos tyrimai yra aktualūs visiems mokslininkams, analizuojantiems taupymo pensijai elgseną, kadangi tiriami skirtingų šalių kontekstai, patirtys ir rezultatai. Tai atskleidžia pensijų sistemų privalumus ir trūkumus, taupymo priemonių efektyvumą skirtingomis socialinėmis, ekonominėmis, kultūrinėmis ir politinėmis sąlygomis. **Moksliniu naujumu** taip pat yra laikytinas trijų skirtingų duomenų šaltinių naudojimas problemos analizei. Tyrimo **metodologinis mokslinis naujumas** slypi tyrimo koncepcijoje, kur išskiriami privalomas ir savanoriškas taupymo pensijai būdai, taip pat suskirstant taupymo pensijai priemones į pensines finansines, finansines ir nefinansines.

Šios įžvalgos leidžia suformuluoti **mokslinę problemą**, keliant klausimą, kokie pagrindiniai veiksniai lemia Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgseną. Įvertinus aukščiau aptartus aspektus, disertacijoje keliami toliau pateikti tikslas ir uždaviniai.

Disertacijos tikslas - susisteminti taupymo pensijai elgsenos teorines sampratas bei atskleisti Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgseną. Disertacijos tikslui pasiekti numatyti tokie **uždaviniai**:

- 1.1.1 Susisteminti teorijas aprašančias taupymo pensijai elgseną.
- 1.1.2 Išanalizuoti ir suklasifikuoti taupymo pensijai elgsenos tyrimus.
- 1.1.3 Išanalizuoti ir aprašyti vyraujančias pensijų sistemas, namų ūkių taupymo pensijai būdus bei priemones.
- 1.1.4 Sukurti taupymo pensijai elgsenos tyrimo metodologiją Lietuvos atvejui.
- 1.1.5 Išanalizuoti, kokias taupymo priemones naudoja Lietuvos namų ūkiai ir kokios jų vertės.

- 1.1.6 Iširti namų ūkių turto, įsipareigojimų, pajamų, pasirinktų taupymo pensijai priemonių ir socialinių-demografinių veiksnių įtaką taupymo pensijai elgsenai.
- 1.1.7 Iširti finansinio raštingumo, finansinės drausmės ir psichologinių veiksnių įtaką taupymo pensijai elgsenai.

Tyrimo objektas: namų ūkių taupymo pensijai elgsena

Tyrimo dalykas: savanoriško taupymo pensijai elgsena

Įgyvendinant uždavinius, siekiama **ginti šiuos tyrimo teiginius:**

- Pagrindiniai veiksniai, lemiantys taupymo pensijai elgseną yra pajamos, išsilavinimas, finansinis raštingumas bei amžius.
- Pusė Lietuvos namų ūkių turi finansinio ir nefinansinio turto, kuris gali būti traktuojamas kaip savanoriško taupymo pensijai priemonės. Šis turtas gali būti panaudotas užtikrinti vartojimą sulaukus pensinio amžiaus.
- Netiesiogiai Lietuvos namų ūkiai pensijai taupo įsigydamį nuosavą gyvenamąjį būstą, kas mažina galimas išlaidas pensijoje. Tačiau tikėtina, kad panašiai kaip kitose šalyse, dauguma Lietuvos namų ūkių neparduos šio savo turto vartojimui pensijoje padidinti.

Disertacijos struktūra

Disertacija susideda iš įvado ir keturių skyrių. Įvade aptariama disertacijos problema, jos aktualumas ir naujumas, pateikiamos naudojamos sąvokos, nurodomas tyrimo tikslas, uždaviniai ir ginamieji teiginiai. Pirmasis skyrius skirtas teorinei temos analizei, literatūros apžvalgai ir pagrindinių su disertacijos tema susijusių tyrimų analizei ir klasifikacijai. Taip pat pateikiama pensijų sistemų, susijusių su disertacijos tema, analizė. Antrame skyriuje aprašoma pasirinkta disertacijos tyrimo metodologija, duomenų šaltiniai, jų surinkimo metodai ir įrankiai, pateikiamos hipotezės ir tyrimo modeliai. Trečiasis skyrius analizuoja ir apibendrina Lietuvoje atliktų tyrimų, susijusių su namų ūkių taupymo pensijai elgsena, duomenis. Ketvirtasis skyrius aprašo duomenų analizę pagal pasirinktus tyrimo modelius ir pateikia jos rezultatus. Disertacijos darbo pabaigoje pateikiamos išvados, tyrimo apribojimai, diskusiniai klausimai ir rekomendacijos tolesniems tyrimams.

1. TAUPYMO ELGSENĄ ANALIZUOJANČIOS TEORIJOS IR PAGRINDINIAI TYRIMAI¹¹

1.1 Pagrindinės teorinės prieigos analizuojančios namų ūkių taupymo pensijai elgseną

Taupymo elgsena pirmiausia buvo pradėta analizuoti ekonomikos mokslo, taip pat, tai yra ekonomikos sociologijos tyrimų objektas. Daugiausia taupymo elgsena nagrinėjama ekonomikos mokslo atšakose – gerovės valstybės ekonomikoje bei elgsenos ekonomikoje. Elgsenos ekonomikos viena iš tyrimų sričių yra namų ūkių elgsenos tyrimai susiję su asmenų sprendimais finansiniais, ekonominiais ir kitų resursų vartojimo klausimais. Elgsenos ekonomistai analizuoja, kaip žmonės priima sprendimus racionaliais klausimais, kurie yra susiję su ribotais ištekliais ir yra ekonomikos objektas.

Sociologijos klasikai gretino sociologijos mokslą su ekonomikos mokslu. Vienas žymiausių sociologų, Max'as Weber'is, sociologiją vadino „socialine ekonomika“ arba kaip rašo Norkus (2002): „Weber'is sociologiją supranta kaip alternatyvą ir papildymą neoklasikinei ekonomikai“ (Norkus, 2002, 7). Sociologijos mokslo viena iš atšakų yra ekonomikos sociologija, kuri apibrėžiama kaip sociologinė perspektyva, skirta tirti ekonominius reiškinius (Smelser, Swedberg, 2005). Ekonomikos sociologai Smelser'is ir Sedberg'as (2005), teigia, kad ekonomikos sociologija, individų ekonominę elgseną analizuoja ir aiškina visuomenės kontekste. Išskiriami keli pagrindiniai veiksniai, darantys įtaką ekonominei elgsenai: galia (socialinė kontrolė), institucijos (socialinė struktūra), tinklai ir rolės (socialiniai tarpusavio ryšiai, grupės, kultūrinė aplinka). Teigiama, kad ne universaliai galiojantys ekonomikos dėsniai, bet būtent galia, institucijos, socialiniai ryšiai ir rolės yra tie veiksniai, kurie daro įtaką ekonominei elgsenai. Galios įtaką aptarė ir analizavo Karl'as Marx'as, o vienas pagrindinių „institucionalistų“ – Max'as Weber'is. Tinklų (ryšių) ir vaidmenų įtakos teorijos pagrindą sudaro sociologų Simmel'io ir Durkheim'o darbai bei idėjos (Smelser, Swedberg, 2005).

Ekonomikos sociologai tiria namų ūkių elgseną remdamiesi idėja, kad žmonės yra daugiau nei atskiri ekonominiai kintamieji ir juos reikia analizuoti atsižvelgiant į priklausymą grupėms, kuriose jie yra tarpusavyje panašūs savo

¹¹ Dalis teorinio skyriaus buvo parengta remiantis autorės straipsniu: Blažienė, I., 2020, „Namų ūkių taupymo pensijai elgsena: pasaulinių tyrimų ir teorinių perspektyvų apžvalga“, *Tiltai*, 1, 85-110, ISSN 1392-3137 (Print), ISSN 2351-6569 (Online).

gyvenimo būdu, dalyvavimu materialioje kultūroje (Simmel, 1972 in: Keister et al., 2016) ir socialine pozicija (Bourdieu, 1990 in: Keister et al., 2016). Sociologija žvelgia į namų ūkį kaip į vientisą kompleksą, kuris sudarytas iš panašių elgsenos būdų, pasirinkimų modelių ar rinkinių, apibrėžiamų gyvenimo būdo ir kitų socialinių veiksnių. Tai leidžia sociologams išskirti namų ūkių grupes, kurios veikia panašiai socialinėje erdvėje. Sociologai tiria namų ūkių vartojimo panašumus ir skirtumus, jų taupymo elgsenos ir gyvenimo būdo modelius. Šie veiksniai, tyrėjų nuomone, lemia ne tik skirtingą elgseną, bet ir visuomenės nelygybę ir stratifikaciją (Keister et al., 2016). Ekonomikos sociologai nagrinėja namų ūkių taupymo elgseną, vertindami taupymo motyvus, sprendimų priėmimo modelius, požiūrį į taupymą ir socialinio konteksto įtaką taupymo elgsenai. Nuolat atliekami sociologiniai tyrimai (apklausos), kurių metu apklausiami žmonės apie jų išlaidas, pajamas, požiūrį į finansus ir ateities lūkesčius. Be to, ekonomikos sociologai kelia klausimus apie namų ūkių santaupas ir jų formą, tokias kaip gryniesi pinigai, santaupos banke, investicijos į turtą ir draudimas (Deetlefs et al., 2019; Pieńkowska-Kamieniecka ir Walczak, 2016).

Tačiau, daugiausiai taupymo pensijai elgsenos tyrimuose dominuoja ekonomikos mokslo teorinės koncepcijos. Kaip buvo paminėta, taupymas yra svarbus valstybės ekonomikos parametras, o namų ūkiai reikšmingas taupymo sektorius ekonomikoje. Todėl ekonomikos mokslas tiria ir vertina ne tik valstybių taupymo rodiklius, bet ir namų ūkių taupymo elgseną. Be to, jis analizuoja taupymo elgsenos priežastis, kurios gali būti socialinės (Rey-Ares et al., 2018), ekonominės (Collins, 1995; Crawford, 2013; Slavov et al., 2017), psichologinės (Asebedo, 2019; Croy et al., 2015; Gathergood, 2012; Kahneman, 2012; Kapounek et al., 2016; Strömbäck et al., 2017; Wong et al., 2019) ir netgi genetinės (Cronqvist ir Siegel, 2010). Taip pat tiriama taupymo elgsenos koreliacija su finansiniu raštingumu, žiniomis ir informuotumu (Chatterjee et al., 2017; Chard et al., 2017; Clark et al., 2019; Duleboh ir Murray, 2007; Gathergood, 2012; Lusardi, 2001; 2008;), taupymo būdai, jų pasirinkimai ir efektyvumas (Blau, 2016; Börsch-Supan et al., 2007; Chetty et al., 2017; Holden ir Schrass, 2022; Huberman et al., 2007; O'Connell, 2009; Medaiskis et al., 2018; Slavov et al., 2017; Townsed, 2018).

Ekonomikos moksle galima išskirti dvi plačias teorines perspektyvas, susijusias su požiūriu į žmogų ekonominėje ir socialinėje erdvėje: tradicinė ekonomikos teorija ir elgsenos ekonomikos teorija. Dėl šios priežasties abiejų perspektyvų autoriai skirtingai interpretuoja žmonių elgsenos modelius ir siūlo skirtingus sprendimus. Tai taip pat susiję su namų ūkių taupymo pensijai elgsenos interpretacijomis.

1.1.1 Tradicinė ekonomikos teorija

Pirmoji teorinė perspektyva, kilusi iš tradicinės ekonomikos teorijos, teigia, kad žmonės yra racionalios būtybės ir geriausiai žino, kokius ekonominius ir finansinius sprendimus jiems reikia priimti, todėl jie žino, kiek ir kaip jiems reikia taupyti senatvei. Tikimasi, kad žmonės kaip veikėjai ekonomikoje elgsis racionaliai, siekdami maksimaliai patenkinti savo interesus. Šio požiūrio šalininkai remiasi gyvenimo ciklo (angl. *Life-cycle*) teoriniu modeliu ir nuolatinių pajamų (angl. *Permanent income*) modeliu, analizuojančiu žmonių vartojimo įpročius, kurie glaudžiai susiję su taupymo įpročiais ir galimybėmis. Nuolatinių pajamų hipotezę suformavęs Milton'as Friedman'as (1957) teigia, kad vartojimo funkcija apibrėžiama santykiu tarp pastovių (nuolatinių) pajamų ir pastovaus vartojimo. Vartojimą sąlygoja esamos pajamos (kurios priklauso ir nuo atsitiktinių, laikinų svyravimų) ir numatomos pajamos (vidutinės pajamos, kurių asmuo tikisi ateityje), palūkanų norma arba normos, kuriomis vartotojas gali skolintis (tam, kad išlygintų vartojimą esant laikiniems pajamų pokyčiams), turtinės ir neturtinės pajamos, vartotojų skoniai ir lūkesčiai. Asmuo maksimizuoja naudingumą išlaikydamas kaip įmanoma pastovesnį vartojimą. Jis kinta, tačiau jo pokyčius nulemia pajamų pokyčiai. Pajamų prieaugis, kuris yra traktuojamas kaip pastovus, o ne laikinas ar vienkartinis, skiriamas vartojimui. O laikinas ar vienkartinis pajamų gavimas, atidedamas taupymui, vartojimo išlyginimui ateityje (Friedman, 1957). Vienas iš gyvenimo ciklo teorijos pradininkų Franco Modigliani'as (1986; 2005) teigia, kad dirbantys žmonės visą savo gyvenimą racionaliai mąsto apie pensiją ir būtinumą susitaupyti senatvei. Teigiama, kad racionalūs žmonės pritaiko savo vartojimą prie skirtingų gyvenimo ciklo tarpinių poreikių, atsižvelgdami ne tik į einamąsias pajamas, bet ir į pajamas, kurių tikisi gyvenimo ciklo metu. Jie siekia išlaikyti savo vartojimo lygį panašų visais gyvenimo ciklo tarpniais, įskaitant ir pensijos laikotarpį. Todėl racionaliai planuoja savo vartojimą per gyvenimo ciklo tarpnius, o sulaukę pensinio amžiaus nustoja taupyti ir gyvena iš sukaupto turto. Jaunimas dažnai mažiau taupo ir vartoja pasiskolintus pinigus, kuriuos tikisi gražinti būsimais uždarbiais. Per vidutinio gyvenimo ciklo tarpnius žmonės dažniausiai uždirba daugiausia, taupo pensijai ir moka ankstesnes skolas, o jų polinkis vartoti mažėja artėjant prie senatvės (Modigliani, 1986). Modigliani'o ir Brumberg'o (1954, in: Modigliani 2005) darbai atskleidžia namų ūkių elgseną, kuriai būdinga ateities vartojimo naudingumo maksimizavimas (Deaton, 2005; Modigliani, 1986; 2005). Pasak Barr'o (2004), remiantis gyvenimo ciklo hipoteze, pagrindinė taupymo motyvacija yra kaupti išteklius

vėlesnėms išlaidoms ir ypač išlaikyti įprastą vartojimo lygį pensiniu laikotarpiu. Kadangi pajamos sistemingai kinta visą gyvenimą, racionalūs asmenys siekia sklandžiai vartoti, taupo ir skolinasi. Vartotojai racionaliai planuoja savo ateitį ir racionaliai vartoja visą gyvenimo ciklą. Jie atsižvelgia į pasitenkinimo maksimizavimą visą gyvenimą, užtikrina sklandų, išlygintą vartojimą ir ruošiasi senatvei, planuojant, pavyzdžiui, planuodami atsiskaitymą už studentišką paskolą darbingo amžiaus laikotarpiu (Barr, 2004).

Tačiau moksliniai tyrimai atskleidžia, kad dauguma žmonių nesugeba susitaupyti pakankamai pinigų, kad turėtų norimą vartojimo ir pragyvenimo lygį išėjus į pensiją (Skinner, 2006; Topoleski, 2013). Tyrimai atskleidžia, kad taupymo rodikliai krenta. JAV namų ūkių taupymo rodiklis 20-ajame amžiuje nuolat mažėjo (Fisher ir Anong 2012; Campbell ir Weinberg 2015). Kai kurie tyrimai rodo, kad namų ūkiai su panašiomis pajamomis sukaupia skirtingą turtą pensijai (Lusardi, 2001), o pensinio amžiaus sulaukę gyventojai nenustoja taupyti (Belke et al., 2015; Schunk, 2009). Tyrėjai pateikia ne vieną paaiškinimą, kodėl namų ūkiai nesugeba sutaupyti pensijai, kaip numato gyvenimo ciklo ir nuolatinių pajamų hipotezės. Manoma, kad įtaka gali daryti įvairūs patirti šokai gyvenimo cikle, pasitikėjimas valstybine pensijos sistema, turimos draudimo sutartys, tikėjimasis gauti palikimą, nuostatos, turimas kapitalas, trumpo pensinio laikotarpio prognozė ir kiti veiksniai. Atliekami tyrimai rodo, kad žmonėms trūksta žinių, informacijos priimant sprendimus, taip pat juos veikia visa eilė psichologinių veiksnių (Lusardi, 2001). Gerovės valstybės ekonomikos atstovai, kurių tikslas yra mažinti skurdą, apsaugoti žmones nuo esamo gyvenimo standarto netekimo, išlyginti vartojimą gyvenimo cikle, mažinti nelygybę ir neteisingumą, taip pat kelia abejones dėl tradicinės gyvenimo ciklo teorijos. Vienas iš minėtų gerovės valstybės ekonomikos tyrinėtojų Barr'as (2004), teigia, kad „jeigu žmonės racionaliai gebėtų ar turėtų galimybę perskirstyti vartojimą gyvenimo cikle, nereikėtų gerovės valstybės, o valstybės turėtų paremti tik žmones gimusius skurde“ (Barr, 2004). Todėl jis siūlo tokius sprendinius kaip bazinės senatvės pensijas, nepriklausančias nuo įmokų (angl. „*non-contributory basic pension*“), lankstų išėjimą į pensiją ir dalines pensijas (Barr, 2004).

Atsižvelgiant į realius faktus, gyvenimo ciklo teorija buvo koreguojama, pridėdant papildomus kintamuosius analizuojant vartojimo ir taupymo elgseną gyvenimo ciklo tarpsniais, tokius kaip paveldėjimo veiksnys, prevencinis taupymo motyvas, šalies augimo rodikliai ir elgesio parametrai (Blau, 2016; Collins, 1995; Jürges, 2001, Lusardi, 2001; Shefrin, Thaler, 1988). Taip pat atsirado siūlymai naudoti gyvenimo ciklo modelį kaip

konceptualią schemą, kurios rėmuose galima kurti „tam tikro gyvenimo ciklo modelius“ su papildomais kintamaisiais (Browning ir Crossley, 2001). Buvo pateikta gyvenimo ciklo hipotezės modifikacija - Elgsenos gyvenimo ciklo (angl. *Behavioral life cycle*) (BLC) hipotezė (Shefrin, Thaler, 1988).

Laikantis tradicinio požiūrio, galima daryti išvadą, kad valstybei nereikia imtis veiksmų, skatinančių žmones savarankiškai taupyti senatvei, kadangi patys žmonės pasirūpina savo gyvenimu, vartojimo galimybėmis tiek dabartyje, tiek ateityje. Tačiau, atsižvelgiant į skirtingus tyrimų rezultatus, verta sužinoti, kiek gyvenimo ciklo teorijos prielaidos dėl pajamų ir taupymo veikia Lietuvos namų ūkius. Todėl tiriant socialinių-demografinių veiksnių įtaką taupymo pensijai elgsenai, verta išsiaiškinti kaip Lietuvos namų ūkiai taupo sulaukę pensinio amžiaus (keliamo prielaida, kad jie nenustoja taupyti) ir kaip pasiskirsto namų ūkių pajamos gyvenimo cikle.

1.1.2 Elgsenos ekonomikos teorija

Suabejojus klasikiniu gyvenimo ciklo modeliu, atsirado antrasis požiūris, kurį pasiūlė elgsenos ekonomistai, deklaruojantys, kad žmogaus racionalumas yra apribotas (angl. *bounded rationality*), o jo sprendimus dažnai nulemia žmogaus prigimtis (Benartzi, Thaler, 2007; Kahneman, 2011). Minėtą Barr'o (2004) poziciją galima priskirti prie antrosios, žmonių taupymo elgseną analizuojančios teorinės perspektyvos, pasiūlytos elgsenos ekonomikos teorijos atstovų. Barr'as siūlo valstybėms, rengiančioms pensijų reformas, atsižvelgti į elgsenos ekonomistų tyrimus, išvadas ir pasiūlymus (Barr, 2010). Elgsenos ekonomistai teigia, kad tradiciniame ekonominiame požiūryje (gyvenimo ciklo ir nuolatinių pajamų modeliuose) yra trys racionalios prielaidos: viena aiški, dvi numanomos. Aiški prielaida yra ta, kad žmonės kaupia, o paskui išleidžia tai, ką sukaupe, siekdami maksimizuoti naudingumo kreivę. Pirmoji numanoma prielaida yra ta, kad namų ūkiai turi pakankamai žinių ir gebėjimų, reikalingų išspręsti vartojimo gyvenimo cikle optimizavimo problemą. Antra numanoma prielaida yra ta, kad namų ūkiai turi pakankamai valios įgyvendinti šį optimalų planą (Benartzi, Thaler, 2007). Kaip teigia Nobelio premijos laureatas psichologas Daniel'is Kahneman'as (2011), dažnai vadinamas elgsenos ekonomikos pradininku, galima tiksliai atsekti, kada atsirado elgsenos ekonomika. Kahneman'as sieja elgsenos ekonomikos atsiradimą su aštunto dešimtmečio pradžioje atsiradusiais jauno ekonomikos magistro Richard'o H. Thaler'io darbais ir idėjomis. Jis domėjosi turėjimo efekto įtaka sprendimams pirkti arba parduoti prekes (Kahneman, 2011). Kahneman'o (2011) teigimu, žmogų veikia dvi mąstymo sistemos, kurios lemia jo elgesį, sprendimus ir pasirinkimus. Pirmoji sistema veikia greitai ir

intuityviai, tačiau nebūtinai teisingai, o antroji yra tingi ir lėta, reikalaujanti pastangų ir valios, tačiau dažniau yra teisinga, jei pasitelkiama (Kahneman, 2011). Kahneman'o ir jo kolegos Amos'o Tversky'io tyrimų išvados tvirtina, kad yra keli veiksniai, kurie lemia žmonių ekonominę elgseną ir tai, kaip jie priima sprendimus. Mokslininkų nuomone, žmonės priima sprendimus ir daro sisteminės mąstymo klaidas, vadovaudamiesi tam tikrais šablonais. Žmonės veikia nuostolių vengimo principas (angl. *loss aversion*), aureolės efektas (angl. *halo effect*), mažėjančio jautrumo principas, jų mąstymui įtaką daro kelios pagrindinės euristicos (angl. *heuristics*) - reprezentatyvumo, prieinamumo, prisitaikymo ir inkaravimo (angl. *anchoring*), taip pat kognityvinis lengvumas arba kognityvinės įtampos, ekspozicijos efektas, potyrių priminimo efektas bei kiti principai (Kahneman, Tversky, 1974; Kahneman, 2011). Kahneman'as ir Tversky's (1974) pasiūlė Perspektyvų teoriją (angl. *Prospect theory*), kuri tapo alternatyva naudingumo teorijai. Perspektyvų teorija analizuoja, kaip žmonės priima sprendimus rizikingose arba netikrumo sąlygomis. Ji atskleidė sisteminius racionalumo aksiomų pažeidimus, išryškėjančius, kai reikia pasirinkti alternatyvas. Tyrėjai padarė išvadą, kad žmonės linkę nepakankamai vertinti rezultatus, kurie nėra garantuoti, net jeigu netikrumas yra nedidelis (pavyzdžiui, jie pasirenka 100 proc. garantuotą alternatyvą, nors ji yra mažiau naudinga, o atmeta 95 proc. tikimybės turinčią naudingesnę alternatyvą). Šią tendenciją mokslininkai pavadino tikrumo efektu (angl. *certainty effect*). Jis veikia ne tik naudos, bet ir nuostolių atveju, kai žmonės pasirenka rizikuoti ir turėti didelius nuostolius ateityje, esant didelei nuostolio tikimybei. Tai susiję su viltimi išvengti nuostolių. Tokių pavyzdžių randame tiek verslo pasaulyje, tiek teismuose. Mažų tikimybių atveju veikia galimybės efektas (angl. *possibility effect*). Jis susijęs su žmonių polinkiu sureikšminti mažas galimų nuostolių tikimybes, todėl sėkmingai veikia draudimo strategijos. Galimybės efektas lemia, kad net esant mažai naudos galimybei, žmonės vis tiek tikisi laimėti ir rizikuoja pirkdami loterijų bilietus, investuodami į rizikingus projektus. Mokslininkų teigimu, rizikingų perspektyvų pasirinkimai demonstruoja rezultatus, nesuderinamus su pagrindiniais naudingumo teorijos principais (Kahneman, Tversky, 1974, 1992; Kahneman, 2011). Kahneman'as ir Tversky's (1992) aprašė gailėjimosi baimę (angl. *regret fear*), kuri mokslininkų nuomone yra svarbus veiksnys sprendimų priėmimui. Gailėstis dažnai atsiranda dėl praicityje padarytų arba nepadarytų veiksmų (Kahneman, Tversky, 1992; Kahneman, 2011). Iliustruojant elgsenos ekonomistų įžvalgas, galima pateikti disertacijoje

naudojamus SHARE¹² tyrimo duomenis, kurie atskleidžia, kad 36,3 proc. Europos namų ūkių, sulaukusių 50 metų ir daugiau, labai stipriai arba stipriai gailisi dėl to, kiek pinigų leido ir kiek taupė, bei norėtų tai pakeisti. Tačiau paklausus, kur jie būtų galėję leisti mažiau pinigų, dauguma to neįvardijo, penktadalis paminėjo atostogas, laisvalaikį, o panaši dalis teigė, kad buvo neįmanoma sumažinti išlaidų arba kad nebuvo galimybės sutaupyti daugiau. Tyrėjai pastebėjo, kad gailestis yra stipresnis, kai žmogus patyrė nuostolius išėjęs iš įprastos, numatytos (angl. *default option*) būsenos, negu gailestis dėl patirtų nuostolių pasilikus esamoje situacijoje. Pasak Kahneman'o ir Tversky'io (1992, 2011), ši gailesčio asimetrija verčia žmones rinktis tai, kas įprasta ir vengti rizikos, kad vėliau nereikėtų gailėtis. Dėl šios priežasties dažnai yra vengiama rizikingesnių investicijų, naujų produktų ar gydymo metodų (Kahneman, Tversky, 1992; Kahneman, 2011).

Kahneman'o ir Tversky'io tyrimų apie žmonių pasirinkimus rezultatai plačiai naudojami elgsenos ekonomistų tarpe. Tarp žymiausių elgsenos ekonomikos plėtotojų yra Thaler'is, Sunstein'as ir Shefrin'as. Thaler'is ir Shefrin'as (1988) gyvenimo ciklo hipotezę praturtino elgsenos parametrais, tokiais kaip savikontrolė, rėminimo šališkumas ir mintinė sąskaita. Papildytas modelis pavadintas Elgsenos gyvenimo ciklo (BLC) hipoteze. Pagal BLC hipotezę žmonėse vyksta vidinis konfliktas tarp dviejų asmenų – „planuotojo“, kuris galvoja apie ateitį ir „darytojo“, kuris daugiausiai rūpinasi šia diena. Kuris iš jų vyrauja vienoje ar kitoje situacijoje (pavyzdžiui, atidėti taupymui), priklauso nuo psichologinių, asmenybinių žmogaus savybių, išryškėjančių vienu ar kitu atveju. Kadangi elgsenos ekonomistų tyrimai tvirtina, kad žmogus yra apriboto racionalumo būtybė ekonomikoje, dažnai negebanti priimti sau naudingiausių, apskaičiuotų sprendimų ir elgtis jų pagrindu, todėl „darytojas“ dažnai nugalė „planuotoją“. Pasak mokslininkų, savikontrolė, taisyklių arba „mintinės sąskaitos“ įvedimas padeda „planuotojui“ daugiau sutaupyti pensijai. BLC hipotezė, kitaip nei klasikinė gyvenimo ciklo hipotezė, prognozuoja, kad atėjus pensijai žmonės nesustos taupyti, t.y. jie nepaverčia viso savo turto pajamomis. Pirmiausia jie naudoja pensijos pajamas, kurios išmokamos per anuitetą. Shefrin'as ir Thaler'is, aprašydami BLC modelį, papildomai pasiūlė patikrinti hipotezę: gyvenimo pajamas laikant konstanta, būsto nuosavybė padidins pensijos turto vertę (Shefrin ir Thaler, 1988). Hipotezė buvo tikrinama kitų tyrėjų,

¹² Lietuvos klausimyne šių klausimų nebuvo, todėl pateikiamas kitų Europos šalių duomenų vidurkis.

analizuojant turto veiksmų įtaką pensijos kaupimui (Topoleski, 2013; Skinner, 2006).

Thaler'is ir Sunstein'as (2009) suskirstė žmones į *ekonous* (angl. *econs*) ir *humanus* (angl. *humans*). Mokslininkų nuomone, žmogus yra daugiau *humanas*, o ne *ekononas*. Žmogui, kuriame vyrauja *humanas*, trūksta savikontrolės, todėl dažnai žmonės teigia, kad norėtų taupyti daugiau, tačiau nedaro to arba renkasi tai, kas maloniau, o ne naudingiau (pavyzdžiui, suvalgo pyragaitį vietoj to, kad nueitų į sporto klubą arba išleidžia pinigus konkrečiam poreikiui dabar vietoj to, kad atidėtų rytojui). *Humanui* yra būdingas rizikos vengimas (angl. *risk-averse*), inercija arba *status quo*¹³ nuostata (Thaler, Sunstein, 2009). Thaler'is su kolegomis pritaria Kahneman'o teiginiam dėl *Bayes'o taisyklės*¹⁴. Kahneman'as tvirtina, kad žmonių sprendimam įtaką daro *Bayes'o taisyklė* (tiksliau jos nesilaikymas). Jie yra linkę kaitalioti savo pasirinkimus ir naudotis euristiniais metodais. O tai lemia sisteminės klaidas, nenuoseklumą, dabarties vartojimo vertinimą labiau nei ateities, sprendimų atidėjimą (angl. *procrastinate*). *Humanai* pinigų praradimą vertina pagal nominalią, o ne būsimą jų vertę (Kahneman, 2011). Tai, Thaler'io nuomone, paaiškina, kodėl nemaža dalis žmonių nesutaupo pakankamai pensijai arba apskritai nesutaupo (Thaler, Sunstein, 2009, 2016). Elgsenos ekonomistai mano, kad laisvė rinktis turi savo kainą, todėl žmonės nesutaupo pensijai, maitinasi nesveikai ir priima kitus jiems nenaudingus sprendimus. Tačiau atsiranda dilema, kiek visuomenė ir valstybė turėtų kištis, kad padėti žmonėms pasirinkti teisingiau (Kahneman, Tversky, 1992). Elgsenos ekonomistai, įvertinę minėtas žmonių savybes, mano, kad siekiant padėti žmonėms priimti jiems geriausius sprendimus, atsakomybę turėtų prisiimti valstybinės, nevyriausybines ir verslo organizacijos, taip vadinami „pasirinkimo architektai“, kurie „niuktelėtų“ (angl. *nudge*) žmones pasirinkti jiems naudingiausią alternatyvą įvairiose jų gyvenimo situacijose (Thaler, Sunstein, 2009). Thaler'is pastebėjo, kad siekdami padėti žmonėms, jie pradėjo tyrinėti taupymo pensijai klausimą, nes turimi rodikliai ir duomenys atskleidžia, kad žmonės netaupo arba nesutaupo pakankamai pinigų pensijai. Elgsenos ekonomistų nuomone, tradicinė ekonomikos teorija nepasiūlė efektyvių būdų šiai problemai išspręsti. Thaler'io teigimu, tai atsitiko todėl, kad tradicinės ekonomikos teorijos teigia, kad žmogus yra *ekononas*, žinantis, kiek jam reikia sutaupyti pensijai ir gebantis tai padaryti. Todėl pakanka daryti įtaką mokesčių

¹³ Žmonės linkę, vedami inercijos, pasilikti esamoje situacijoje, o ne ją keisti.

¹⁴ Bayes'o taisyklė paaiškina kaip suderinti pradinius įsitikinimus su diagnostine informacine verte, t.y. kaip žmonės keičia savo sprendimus priklausomai nuo naujų faktų, naujos informacijos atsiradimo.

politikoje, pavyzdžiui, mokesčių lengvatos taupymui įvedimas, dalies sumokėtų mokesčių gražinimas ir kt. Tačiau elgsenos ekonomistai mano, kad tradicinės teorijos šalininkai nepakankamai įvertina, kiek tai skatina žmones taupyti pensijai. Thaler'is ir Sunstein'as (2009) abejoja, ar mokesčių lengvatos, nors ir leidžiančios sutaupyti daugiau, paskatina žmones daugiau atidėti pensijai. Mokslininkų nuomone, gali būti atvirkščiai, kadangi žmonės mažiau atsidės, nes mokesčių lengvata leis daugiau užsidirbti ir vartoti šiandien (Thaler, Sunstein, 2003, 2009, 2016). Thaler'is ir Sunstein'as (2003, 2009) mano, kad „stumtelėjimas“ nėra įmanomas libertarianizmo idėjų besilaikančiose politinėse sistemose ir paternalistinėse valstybėse. Kadangi grynąjo libertarianizmo idėjos nepavyko įgyvendinti nei vienoje valstybėje, o paternalizmas kertasi su pamatinėmis žmogaus vertybėmis bei teisėmis, jis yra brangiai įgyvendinamas ir neefektyvus, Thaler'is su kolegomis pasiūlė naują visuomenės ekonominę ir politinę koncepciją - libertarianį paternalizmą (angl. *libertarian paternalism*). Libertarianio paternalizmo idėja teigia, kad valstybė gali ir turėtų prisiimti pasirinkimo architekto vaidmenį ir, per informavimą, paskatinimą ir alternatyvų pasiūlymą, leisti asmenims pasirinkti jiems geriausią sprendimą (Thaler, Sunstein, 2003, 2009).

Tačiau elgsenos ekonomistų naujai pasiūlyta libertarianio paternalizmo koncepcija susilaukė nemažai kritikos. Libertarianio paternalizmo terminas kritikuojamas ne tik kaip dar visai nauja ekonomikos teorija, neturinti pakankamai empirinių pavyzdžių, kurie pagrįstų jos taikymo validumą, bet ir kaip oksimoronas¹⁵, kadangi sujungia dviejų radikaliai skirtingų koncepcijų elementus, kelia daug klausimų ir abejonių (Mitchell, 2005). Kritikai, reiškdami susirūpinimą dėl libertarianio paternalizmo, kelia klausimą, ar radikalūs koncepciniai skirtumai gali lemti praktinės politikos įgyvendinimą, grindžiamą libertarianio paternalizmo idėjomis, ar vis dėlto išliks libertarianizmo idėjos. Libertarianiame paternalizme vyrauja paternalistinė nuostata - žmogus pats negali pasirinkti sau geriausio sprendimo, o, priešingai, gali pasirinkti sau žalingą sprendimą. Kritikai remiasi libertarianizmo idėjos pradininko, Mill'o filosofija, kuri teigia, kad valstybė turi kištis ir apriboti individo laisvę tik tada, kai jo laisvė pažeidžia kito individo laisvę arba kai jo veiksmai kelia žalą kitam individui. Libertarianiai paternalistai siekia kištis į žmogaus laisvą pasirinkimą, kai, jų nuomone, jo veiksmai neatneša gerovės ar gali suteikti žalos pačiam žmogui. Jie teigia, kad ekspertai - "pasirinkimų architektai" - geriau žino, ko reikia žmogui. Tokius klausimus kelia Rebonato (2012, 2014), parašęs knygą

¹⁵ Oksimoronas – skirtingas ir nesuderinamas reikšmes apimantis konceptas.

analizuojančią libertarinį paternalizmą. Jis abejoja, ar "pasirinkimų architektai" gali būti patikimi ekspertai, siekiant žmonių gerovės. Nes, kaip dažnai būna pasaulyje, politikoje ir versle vyrauja interesai, ne visada pakanka kompetencijos, sąžiningumo, veikia biurokratiniai mechanizmai ir klaidos (Rebonato, 2012, 2014). Kai kurie tyrėjai (Kroncke, 2018) kritikavo „stumtelėjimo“ politiką taupymo elgsenai skatinti. Kroncke (2018) kelia klausimus, ar visada „niuktelėjimas“ yra etiškas ir naudingas dėl kelių aspektų. Pirma, ne visi pensijų fondai yra patikimos ilgalaikės taupymo priemonės. Daugeliui žmonių trūksta žinių, kad jie patys galėtų priimtų sprendimus dėl ilgalaikių investicijų, todėl jie dažniausiai pasikliauja tarpininkais, kurie gali (arba negali) tarnauti ilgalaikiams interesams. Antra, taupymas ateičiai gali būti (arba nebūti) geriausias darbuotojo pajamų panaudojimas visais atvejais. Trečia, svarbu pastebėti, kada "niuktelėjimas" tampa "nustūmimu" (draudimu). Galimybės išeiti iš numatytųjų planų yra laiko reikalaujanti procedūra, todėl „niuktelėjimas“ gali tapti spaudimu, o automatinis įtraukimas į pensijų planus gali būti laikomas įsakomąja norma (angl. *injunctive norm*). Ketvirta, dauguma „niuktelėjimų“, įskaitant dėl taupymo pensijai, yra „negryni“ ir naudingi trečiosioms šalims (Kroncke, 2018). Elgsenos ekonomistai savo pasiūlytą koncepciją gina naudodami eksperimentų rezultatus. Thaler'is ir Sunstein'as (2003, 2009) aprašo mokyklos kavinės savininkės atliktą eksperimentą. Ji nusprendė sudėti maisto produktus tokia tvarka, kuri paskatintų vaikus rinktis daugiau sveikų maisto produktų. Šis natūralus eksperimentas atskleidė, kad akių lygyje padėjus sveiką maistą, o saldumynus ir traškučius patraukus toliau, vaikai pradėjo dažniau rinktis sveikesnę maistą. Thaler'io ir Sunstein'o (2003, 2009) nuomone, šis reiškinys yra libertarinis paternalizmas, kuriame nėra prievartos elemento, o yra paskatinimas ir įtakos darymas. Žmogus renkasi pats, jam neapribota valios jėga, jis tiesiog informuotas ir pastūmėtas link pasirinkimo (Sunstein, Thaler, 2003, 2009). Elgsenos ekonomistai rekomenduoja taikyti tokias priemones, norint padėti žmonėms pasirinkti efektyvesnius taupymo būdus. Viena iš jų pasiūlytų priemonių „Taupyk daugiau rytojui“ (angl. *Save more tomorrow*) aptarta prie taupymo pensijai elgsenos tyrimų krypties disertacijos skyriuje 1.2.8. Elgsenos ekonomistai, žinodami apie žmogaus pasirinkimus veikiančius dėsnius, nuolat atlieka eksperimentus, siekdami atrasti, kurios priemonės labiausiai padeda žmonėms sutaupyti pakankamą sumą pinigų senatvei ir pasirinkti jiems naudingiausius sprendimus.

Vienas iš mokslinio darbo uždavinių yra išanalizuoti ir suklasifikuoti taupymo pensijai elgsenos tyrimus. Todėl tolesnėje teorinėje darbo dalyje, remiantis moksline literatūra, analizuojami pasaulyje atliekami namų ūkių

taupymo pensijai elgsenos tyrimai. Šie tyrimai yra skirstomi pagal keliamus tikslus, uždavinius ir pasirinktą tyrimo metodologiją. Pasaulyje atliekamų tyrimų apžvalga, kuri apima tyrėjų keliamus tikslus, hipotezes, pasirinktą metodologiją ir rezultatų analizę, atskleidžia taupymo pensijai elgsenos tyrimų globalinį aktualumą bei suteikia galimybę pasirinkti optimalią tyrimo metodologiją Lietuvai, kuriai trūksta mokslinių namų ūkių finansinės elgsenos tyrimų ir išsamių surinktų duomenų analizės.

1.2 Namų ūkių taupymo pensijai elgsenos tyrimai

Dauguma taupymo pensijai elgsenos tyrimų analizuoja namų ūkių elgsenos skirtumus pagal įvairius kriterijus. Taupymo elgsena yra lyginama skirtingose gyvenimo tarpsniuose. Elgsenos ekonomistai daugiausiai atlieka eksperimentus, leidžiančius daryti išvadas apie žmonių taupymo elgseną skirtingose situacijose. Lyginamos eksperimentinė ir kontrolinė grupės, kurios naudoja įvairias taupymo priemones. Atliekami tyrimai atskleidžia, kaip namų ūkių turtas, išpareigojimai, pajamos, išsilavinimas, amžius, lytis, vaikų skaičius, finansinis raštingumas, šeiminė padėtis, suma neįvertinto turto (pavyzdžiui, būsimos Socialinio Draudimo išmokos) ar kitos pensijų išmokos, mokesčių politika ir kiti veiksniai (tokie kaip valstybės socialinis modelis, psichologinės charakteristikos, šalies augimo rodikliai, tautybė, rasė) daro įtaką taupymo elgsenai (Asebedo et al., 2019; Belke et al., 2015; Börsch-Supan 1995, Börsch-Supan et al., 2007; Blau, 2016; Chatterjee, 2017; Clark et al., 2019; Gathergood, 2012; Halilbegovic ir Mehanovic, 2018; Ipek ir Sekmen, 2016; Kapounek et al., 2016; Knoll, 2012; Lusardi, 2011; Niculescu-Arona ir Mihaescu, 2014; Strömbäck et al., 2017; Rey-Ares et al., 2018; Topoleski, 2013; Wong, 2019).

Galima išskirti keletą pagrindinių tyrimų klausimų, kuriuos kelia mokslininkai analizuodami namų ūkių taupymo pensijai elgseną:

- Kiek namų ūkiai sutaupo ir ar sutaupo pakankamai?
- Kokias taupymo priemones renkasi namų ūkiai, kiek jose sutaupo, kurios priemonės yra efektyviausios, kokie veiksniai daro įtaką taupymo priemonių pasirinkimui?
- Kiek namų ūkiai turi turto (finansinio ir nefinansinio), ir kokią tai daro įtaką taupymo elgsenai?
- Kokia namų ūkių pajamų įtaka taupymui pensijai?
- Kokie namų ūkių taupymo pensijai motyvai?
- Kuo skiriasi taupantys ir netaupantys namų ūkiai?
- Kiek namų ūkiai turi žinių, informacijos, koks finansinio raštingumo lygis ir kokią tai daro įtaką taupymo pensijai elgsenai?

- Kokia psichologinių ir asmens savybių įtaka taupymo elgsenai?
- Kokia makroekonominių rodiklių įtaka taupymui?

Galima išskirti pagrindines namų ūkių taupymo pensijai tyrimų kryptis bei jų rezultatus (**1 lentelė**).

1 Lentelė. Tyrimų kryptys.

Tyrimų kryptys	Pagrindiniai rezultatai
Ar namų ūkiai taupo/ar namų ūkiai sutaupo pakankamai pensijai? Kokią tam įtaką daro pasirenkamos taupymo priemonės?	Namų ūkiai nepakankamai sutaupo pensijai Kai kurios taupymo priemonės „išstumia“ (angl. <i>crowding-out</i>) taupymą kitose priemonėse (pavyzdžiui, nekilnojamas turtas „išstumia“ finansinį turtą, pagrindinio gyvenamojo būsto vertė „išstumia“ pensijų fondus, valstybinė pensija „išstumia“ privačią pensiją).
Kokia yra pajamų ir turto įtaka taupymo pensijai elgsenai?	Pajamos yra vienas iš pagrindinių taupymo veiksnių. Turtas turi ir neigiamą, ir teigiamą koreliaciją su taupymu pensijai.
Kokia socialinių-demografinių veiksnių įtaka taupymo pensijai elgsenai? Ar gyvenimo-ciklo hipotezė pasitvirtina, tiriant taupymo pensijai elgseną?	Išsilavinimas yra vienas iš svarbiausių socialinių veiksnių darančių įtaką taupymui pensijai. Taupymas skiriasi amžiaus grupėse. Amžius svarbus demografinis veiksnys taupymui. Gyvenimo ciklo hipotezė kritikuojama ir nepatvirtinama daugelio taupymo elgsenos tyrimų, kadangi sulaukę vyresnio amžiaus žmonės nenustoja taupyti.
Kokie taupymo motyvai daro įtaką taupymo pensijai elgsenai?	Prevencinis taupymas, taupymas senatvei, taupymas palikimui yra svarbiausi taupymo motyvai.
Kokie makroekonominiai veiksniai daro įtaką taupymo pensijai elgsenai?	Šalies ekonomikos augimas, šalies išsivystymo lygis, BVP, šalies socialinis modelis, mokesčių politika ir kiti makroekonominiai veiksniai daro įtaką taupymo pensijai elgsenai.
Kokią įtaką finansinis raštingumas daro taupymo pensijai elgsenai?	Tyrimai atskleidžia teigiamą ryšį tarp finansinio raštingumo ir taupymo pensijai.
Kokia psichologinių savybių įtaka taupymo pensijai elgsenai?	Savikontrolė, tolerancijos rizikai lygis, atvirumas, optimizmas, bei kitos psichologinės ir asmenybės savybės daro įtaką taupymo pensijai elgsenai.
Elgsenos ekonomistų eksperimentai	Pagrindinė eksperimentų išvada – skatinimo ir kitos stimuliavimo priemonės didina taupančiųjų pensijai skaičių bei santaupų vertę.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis moksline literatūra

Toliau apžvelgiami pagrindinių pasaulyje atliekamų namų ūkių taupymo pensijai elgsenos tyrimų rezultatai. Daugelis tyrimų apima keletą kryptių, kurios turi panašius tikslus ir uždavinius, pavyzdžiui, analizuojant turto daromą įtaką taupymui, vertinama pajamų įtaka, pateikiami skirtumai socialinėse-demografinėse grupėse. Todėl vieno ir to pačio tyrimo rezultatai gali būti cituojami ne prie vienos tyrimų krypties.

1.2.1 Namų ūkių taupymo mastai, taupymo priemonių efektyvumas, „išstūmimo“ efektas

Jau buvo minėta, kad tyrimai atskleidžia, jog daugelyje šalių žmonės nesutaupo pakankamai senatvei, o išmokamos pensijos nepasiekia norimo ar reikiamo pragyvenimo lygio (Belke et al., 2015; Börsch-Supan 1995, 2007; Blau 2016; Clark et al., 2019; Ipek ir Sekmen 2016; Lusardi 2011; Rey-Ares et al. 2018; Strömbäck et al. 2017; Skinner 2006; Topoleski 2013). Ši tyrimų kryptis siekia įvertinti, kokią sumą žmonės susitaupo ar susitaupys pensijai, ar tos sumos pakanka užtikrinti norimą pragyvenimą senatvėje, kiek sutaupoma pasirenkant vieną ar kitą taupymo pensijai priemonę, ir ar yra „išstūmimo“ efektas tarp skirtingų taupymo pensijai priemonių. Ši tyrimo kryptis susijusi su kryptimi, vertinančia namų ūkio turto įtaką taupymo elgsenai. Šios dvi tyrimų kryptys yra susijusios ir papildo viena kitą. Namų ūkio turto rūšys yra traktuojamos tyrėjų kaip galimos taupymo pensijai priemonės, o skirtingų sukaupto turto rūšių vertės atskleidžia, kiek namų ūkiai yra sutaupę pensijai ir kuris turtas dominuoja. Dalis disertacijos tyrimo gali būti priskirta prie šios tyrimo krypties, kadangi iškelti uždaviniai siekia įvertinti, kokias taupymo priemones naudoja Lietuvos namų ūkiai ir kokios jų vertės.

Tai, kiek turto namų ūkiai sukaupia iki pensinio amžiaus, priklauso nuo įvairių veiksnių. Amerikos ekonomistas Topoleski's (2013) analizavo, kiek JAV namų ūkiai sutaupo pensijai. Mokslininko nuomone, tai yra ne tik namų ūkių, bet ir valstybės reikalas. Topoleski'o tyrimas galėtų būti priskirtas ir kitai kryptiai – namų ūkio turto įtaka taupymo pensijai elgsenai. Tyrėjas vertina, kiek namų ūkiai sutaupo pensijai, analizuodamas namų ūkio turto ir pensinio finansinio turto sąryšius. Tačiau mokslininko tikslas buvo įvertinti, kiek namų ūkiai yra sutaupę įvairiose taupymo priemonėse. Todėl jo tyrimas priskiriamas šiai tyrimų kryptiai. Topoleski's (2013) teigia, kad nors beveik visi JAV namų ūkiai turi teisę gauti pensiją iš Socialinio draudimo, tačiau daugelio sulaukusių pensinio amžiaus nepavyksta aprūpinti reikalinga suma, kad būtų galima išlaikyti norimą ar adekvačią gyvenimo kokybę. Todėl JAV, kaip ir kitose šalyse, per pastaruosius 30 metų atsirado savanoriškos pensijų

kaupimo priemonės, kurios vystėsi ir keitėsi. JAV yra kelios pensijų kaupimo pensijų fonduose priemonės. Kaip pažymi Topoleski'as (2013), apie pusė dirbančiųjų JAV turi pensijų planus, kurie yra dengiami darbdavių. JAV daugėja darbdavių, kurie siūlo nustatytų įmokų (angl. *defined contribution* (DC)) pensijų planus¹⁶, pavyzdžiui, mokesčių lengvatinės sąskaitos, kuriose darbuotojai, o kartais ir darbdaviai, kaupia įmokas su investicine grąža. Šie planai siūlomi vietoj tradicinių nustatytų išmokų (angl. *defined benefit* (DB)) pensijų planų, kai buvęs darbdavys pensininkui kas mėnesį išmoka nustatyto dydžio išmoką. Topoleski'o nuomone, nustatytų įmokų pensijų kaupimo priemonė suteikia daugiau atsakomybės darbuotojams. Taip pat JAV namų ūkiai kaupia pensijoms naudodami individualias pensijų sąskaitas (angl. *Individual Retirement Accounts* (IRA)), į kurias įmokos, neviršijančios nurodytos ribos, yra atskaitomos nuo mokesčių. Šios sąskaitos skirtos tiek asmenims be darbdavio remiamos pensijos, tiek ir turintiems darbdavio remiamą pensiją, tačiau uždirbantiems mažiau nustatytos ribos (Topoleski, 2013). Topoleski'as pateikia 2010 m. JAV Federalinio banko atliktą trijų metų vartotojų finansų tyrimą (angl. *Survey of Consumer Finances* (SCF)). Tyrime pirmiausia susitelkiama į JAV namų ūkių turimų pensijų vertę, taip pat nustatomi kiti gerovę matuojantys kriterijai, tokie kaip bendro namų ūkio turto vertė, finansinio turto vertė, skolos, grynoji turto vertė ir būsto nuosavybė. Tyrime nagrinėjami namų ūkiai, kuriems priskiriamos skirtingos charakteristikos, tokios kaip namų ūkių sudėtis, šeiminių padėčių ir amžius (skaičiuojamas pagal vyriausio vyro amžių namų ūkyje). Palyginami šeimos ir vienišų žmonių namų ūkiai, taip pat skirtingų amžiaus grupių namų ūkiai. Namų ūkiai suskirstyti į dvi pagrindines grupes atsižvelgiant į namų ūkio sudėtį ir šeiminių padėčių. Kiekviena iš šių dviejų grupių dar yra suskirstyta į šešias sub-grupes, atsižvelgiant į namų ūkio „galvos“ amžių (Topoleski, 2013). Svarbus rodiklis, kuris yra vertinamas Topoleski'o (2013) tyrime, yra pagrindinio gyvenamojo būsto nuosavybė. Tyrime analizuojamas santykinis dažnis pensijos vertės nuo namų ūkio grynosios turto vertės. Tai reiškia, vertinama, kokią procentinę dalį pensijos vertė sudaro nuo bendros namų ūkio grynosios turto vertės. Pasiskirstymas pateikiamas dvejose grupėse ir jų sub-grupėse. Duomenys atskleidžia, kad visose amžiaus grupėse šeiminiai namų ūkiai turi sukaupę didesnę turtą ir turi didesnę grynąją pensijų vertę, negu vieniši namų ūkiai. Tačiau pirmųjų skolos yra didesnės. Tyrimas leidžia palyginti pensijų vertę ir namų ūkių turtą priklausomai nuo amžiaus.

¹⁶ JAV vyrauja DC pensijų planai: 401(k), 403(b), 457(b), ir Taupus taupymo planas (angl. the Thrift Savings Plan (TSP) (Topoleski, 2013).

Atskleista, kad augant namų ūkio „galvos“ amžiui, didėja namų ūkio turto vertė, tačiau kai kurių turto rūšių vertė ima mažėti namų ūkio galvai perkopus 75 m. amžių. Topoleski's (2013) pateikia rodiklius, atskleidžiančius pensijų fondų tipo pasiskirstymą tarp skirtingos sudėties, šeiminių padėties ir amžiaus namų ūkių. Tyrime vertinama amžiaus ir kitų kintamųjų koreliacija, kuri atskleidžia, kad kuo namų ūkio „galva“ yra vyresnis, tuo mažėja namų ūkio skolos ir didėja pensijų vertė (Topoleski, 2013).

Kaip buvo minėta, Topoleski'o (2013) tyrimas rodo, kad apie pusė dirbančių amerikiečių namų ūkių turi pensijų planus, kuriuos dengia darbdavys (DB arba DC). Dalis jų taupo naudodamiesi asmeninėmis pensijos sąskaitomis (IRA), daug mažesnė dalis taupo investuodami į „nepensinį“ finansinį turtą, tokį kaip akcijos, obligacijos ir kitus fondus. Amerikiečiai daugiausiai pasirenka pensinį finansinį turtą - DB, DC, IRA. Tyrimas atskleidė, kad namų ūkiuose, kurių vyriausio vyro amžius iki 55 metų, vyrauja nustatytų įmokų (DC) pensijų planai, o kuriuose virš 55 metų daugiau taupoma naudojant asmenines pensijų sąskaitas (IRA). Jaunesnių namų ūkių taupymo planas yra daugiau skirtas būsto nuosavybei, o vyresnių – pensijos planui. Topoleski'o (2013) atlikto tyrimo duomenimis, mažesnė dalis amerikiečių taupo nefinansiniame turte, pavyzdžiui, nekilnojamame turte arba versle. Mokslininkas taip pat pažymi, kad JAV Kongresas išleido įstatymus, kurie suteikia mokesčių lengvatas tiek darbuotojams, tiek darbdaviams, kad paskatintų namų ūkius taupyti pensijoms ir rinktis įvairius pensijų planus ir programas. Tarp paskatintųjų yra (1) pajamų mokesčio sumažinimas darbdaviui, kuris moka įmokas į nustatytų išmokų (DB) pensijų kaupimo fondo programas; (2) pajamų mokesčio atidėjimas darbuotojo ir darbdavio įmokoms į darbdavių finansuojamas nustatytų įmokų (DC) pensijų sąskaitas; ir (3) mokesčių atskaitymas kai kuriems įnašams į asmenines pensijų sąskaitas (IRA). Pasak tyrėjo, DC pensijų planai nuo 1974 metų pradėjo keisti DB planus, juos labiau siūlo darbdaviai, nes jie didina darbuotojo atsakomybę kaupti pensijai. Tai iliustruoja Topoleski'o analizuojamos apklausos. 68 proc. apklaustųjų amerikiečių teigia, kad jų pagrindinė pensija bus iš DC ir IRA pensijų kaupimo būdų. Kita apklausa parodė, kad 57 proc. Amerikiečių nerimauja, kad jie pergyvens savo sukauptą pensiją (Gallup, 2012 in: Topoleski, 2013). Topoleski's akcentuoja, kad jo atliktas tyrimas neatskleidžia, kiek namų ūkių pensijų kaupimo planai ir sukauptas turtas užtikrina saugumą pensijos sulaukusiems žmonėms (Topoleski, 2013). DC tipo pensijų planus JAV tyrinėjo JAV ekonomistai Campbell'is ir Weinberg'as (2015). Jie mini visuomenės senėjimo problemą, kuri lemia, kad

esant einamojo finansavimo pensijų mokėjimo sistemai (*PAYG*¹⁷), socialinio draudimo programoms, dirbantys, jaunesnio amžiaus gyventojai turi išlaikyti pensininkus, kurių sparčiai daugėja. Campbell'io ir Weinberg'o (2015) pastebėjimu, JAV į pensiją išėjusiai „kūdikių bumo“¹⁸. (angl. „*baby-boomer*“) kartai pažadėta išmokų vertė yra 13,6 trilijonų USD didesnė už esamą suplanuotų mokesčių įmokų į Socialinį draudimą vertę, o tai apsunkina vyriausybės biudžetą. Todėl JAV buvo pasiūlytos 401(k)¹⁹ privačių pensijų kaupimo programos. Dirbantys asmenys, dalyvaudami šiose programose, patys tampa atsakingi už savo indėlius. Nepaisant to, įgyvendinimas ir veikimas kelia daug klausimų, pavyzdžiui, ar žmonės, naudodamiesi šiomis programomis, pakankamai sutaupo pensijai, ar įvertinus senėjimo procesus jie nepergyvens savo santaupų. Nors privačios pensijų kaupimo programos JAV kinta, nuo buvusių DB pereinama prie DC pensijų planų, tačiau pastebimi mažėjantys taupymo rodikliai (Campbell ir Weinberg, 2015).

Holden'o et al. (2022) tyrimas, atliktas po dešimtmečio nuo Topoleski'o, patvirtina, kad nemaža dalis amerikiečių namų ūkių taupo pensiniame finansiniame turte. Holden'as et al. (2022) ištyrė JAV Asmeninių pensijų sąskaitų (IRA) turėtojus, teigia, kad IRA atlieka labai svarbų vaidmenį taupymui pensijai. Apie 60 proc. JAV namų ūkių turi bent vieną pensijų planą, o trys ketvirtadaliai netoli pensinio amžiaus esančių namų ūkių taip pat turi pensijų planą. 2021 m. 37 proc. amerikiečių taupė pensijai Asmeninėse pensijų sąskaitose (IRA). Iš jų, daugiau nei 80 proc. taip pat turi pensijų planus, kuriuos dengia darbdaviai arba DC pensijų planus. Be to, 70 proc. IRA turėtojų teigė, kad jie turi pensijos kaupimo strategiją ir planuoja savo pajamas bei turtą siekdami pasiekti savo pensijos tikslus. IRA valdytojų skaičius didėja augant namų ūkio galvos amžiui ir namų ūkio pajamoms. 67 proc. IRA savininkų yra vyresni nei 45 metų. Nors dauguma namų ūkių, turinčių IRA gauna vidutines ir mažesnes pajamas, tyrėjai mato tendenciją, kad augant pajamoms, didėja IRA turėtojų skaičius. Namų ūkiai su aukštomis ir aukštesnėmis nei vidutinės pajamomis daugiau yra IRA savininkai. 73 proc. namų ūkių, turinčių IRA, taip pat turi DC pensijų planus. IRA turinčių namų ūkių socialinės ir demografinės charakteristikos dažniausiai atitinka taupančių namų ūkių profilį: aukštesnis išsilavinimas, susituokę ir dirbantys (Holden et al., 2022). Holden et al. (2022), kaip ir Topoleski (2013), nemini, kiek namų

¹⁷ Toliau tekste taip pat naudojamas trumpinys – PAYG - einamojo finansavimo pensijų mokėjimų sistema.

¹⁸ Terminas nurodantis kartą, gimusią tarp 1946-1964 metų.

¹⁹ Tai DC tipo pensijų kaupimo planas.

ūkių pensijų kaupimo planai užtikrina saugumą pensijos sulaukusiems žmonėms.

Į šį klausimą mėgino atsakyti JAV ekonomistas Skinner'is (2006). Jis tyrė ar JAV „kūdikių bumo“ karta pakankamai sutaupo pensijai. Skinner'is vertino JAV 40-ies metų ir vyresnių namų ūkių grynąjį turtą be pagrindinio gyvenamojo būsto vertės. Į grynąją vertę Skinner'is įtraukė finansinio turto vertę (DC pensijų planų vertę, IRA pensijų planų vertę, verslo vertę, akcijų vertę), kito nei pagrindinis gyvenamasis būstas nekilnojamo turto vertę, bei kito esamo turto vertę. Skinner'is į tyrimo modelį neįtraukė grynosios vertės DB bei Socialinio draudimo išmokų, kurios yra išmokamos kaip fiksuota išmoka atėjus pensijai. Šios išmokos buvo vertinamos kaip pajamos. Skinner'is paskaičiavo grynojo namų ūkio turto nuo pajamų iki mokesčių rodiklį. Toliau mokslininkas apskaičiavo hipotetinę siekiamą namų ūkio turto vertę, kuri leistų išlyginti vartojimą pensiniu laikotarpiu. Ji buvo skaičiuojama prie esamos grynosios turto vertės (a) pridėjus per gyvenimą uždirbtus pinigus, plus išmokas iš DB ir Socialinio draudimo pensijos metu (b), kas lygu esamai vertei namų ūkio gyvenimo vartojimo išlaidoms plus palikimas (kuris mokslininko nėra vertinamas, nes jis nėra žinomas (c)). Taigi, skirtumas tarp (c) ir (b), Skinner'io skaičiavimuose, yra siekiama hipotetinė namų ūkių turto vertė, „skaičius“, kuris užtikrintų namų ūkiui optimalų vartojimą pensijoje iki namų ūkio gyvavimo pabaigos. Jeigu šis „skaičius“ mažesnis už esamą turtą, tai reiškia, kad namų ūkis taupo nepakankamai, todėl verta svarstyti vartojimo mažinimą. Prie šių kintamųjų, Skinner'is vertino tokius veiksnius kaip esamas amžius, planuojamo išėjimo į pensiją amžius, planuojamo pragyvenimo trukmė, šeiminė padėtis, planuojama investicijų į pensijų planus grąža, paskolos išmokėjimo rodiklis, taupymo rodiklis, pensijos pakeitimo norma. Skinner'is išskaičiavo JAV „kūdikių bumo“ kartos pakeitimo normą, kuri, Skinner'io vertinimu, yra 30 proc. (esant 120 000 USD paskutinių metų pajamoms, Socialinio draudimo išmokos – 40 000 USD). Skinner'is „skaičių“ išskaičiavo skirtingiems namų ūkių tipams pagal jų šeiminę padėtį, vaikų skaičių, PGB vertę. Pavyzdžiui, pagal Skinner'io skaičiavimus, 2006 m. JAV vienišas namų ūkis, turintis 136 tūkst. USD vertės PGB, atėjus pensijai, „skaičius“ turėtų būti – 964 tūkst. USD, o neturinčio PGB – 1,357 tūkst. USD (Skinner, 2006).

Kiti tyrimai taip pat siekė nustatyti reikiamą pinigų sumą, optimalų „skaičių“, kuris užtikrintų pakankamą vartojimą pensijoje. Campbell'is ir Weinberg'as (2015) pateikia mokslininkų Love et al. skaičiavimo metodiką, vertinančią ar „kūdikių bumo“ karta turės pakankamai pajamų sulaukę pensijos (Love et al. in: Campbell ir Weinberg, 2015). Pirmiausia

mokslininkai vertino grynąjį finansinį turtą. Grynasis finansinis turtas apskaičiuotas: iš sąskaitų, akcijų ir kredito rizikos apsaugos sandorių (angl. *a credit default swap* (CDS)) vertės sumos atėmus ne transporto priemonių ir ne namų skolą (a) prie šio skaičiaus pridėjus DC pensijų planų ir IRA balansus (b) bei esamą DB pensijų planų ir Socialinio draudimo vertę (c). Prie grynojo finansinio turto buvo pridėtos tikėtinos ateities darbo pajamos ir darbdavių prisidėjimas prie DC planų. Rezultatas parodė, kad „pajamų skaičiaus“ mediana namų ūkyje asmeniui yra 32000 USD. Tai, pasak mokslininkų, reiškia 75 proc. pakeitimo normą medianos metinių pajamų (JAV 42 700 USD per metus) (Campbell ir Weinberg, 2015, 106). Tyrėjai analizuojantys sukauptų ar planuojamų sukaupti pensijų vertę, teigia, kad nėra paprasta įvertinti būsimą pensijų vertę, nes nėra žinomi tokie rodikliai kaip infliacija, investicinė grąža, būsima gyvenimo trukmė, nustatyta mokesčių politika, taip pat tik hipotetiškai galima įvertinti būsimas išlaidas sveikatai. Todėl tyrėjai sunkiai imasi vertinti, kiek sukauptą sumą užtikrina pensininkų saugumą (Campbell'is ir Weinberg'as, 2015; Holden et al., 2022; Topoleski, 2013; Skinner, 2006). Tyrėjai kelia klausimą, ar agreguoti taupymo rodikliai atskleidžia namų ūkių taupymo elgseną ir padėti sulaukus pensijos. Campbell'is ir Weinberg'as (2015) mano, kad agreguoti taupymo rodikliai neatskleidžia tikrosios namų ūkių taupymo pensijai situacijos. Jie aiškina, savo pasirinkimą analizuoti namų ūkius, o ne agreguotus visos ekonomikos duomenis, tuo, kad nors statistika pateikiama visai ekonomikai atskleidžia, kad taupymo rodikliai JAV krenta, tačiau, tai neatskleidžia tikrosios namų ūkių taupymo elgsenos. Asmeninis taupymo rodiklis JAV (angl. *National Income and Products Accounts (NIPA)*) skaičiuojamas iš pajamų po mokesčių, atėmus išlaidas. Nuo 1959 iki 2007 m. NIPA nuo 7 proc. vidurkio nukrito iki beveik 0,4 proc.), o 2005 buvo neigiamas (Campbell ir Weinberg, 2015, 103 p.). Campbell'is ir Weinberg'as (2015) kelia klausimą, dėl kokių priežasčių agreguoti taupymo rodikliai krenta: ar dėl žemos žmonių savi kontrolės ir per didelio vartojimo, ar dėl lengvesnių sąlygų paskoloms, kurios leidžia per daug ir bet kuriuo metu skolintis, todėl nėra prasmės taupyti (Campbell ir Weinberg, 2015). Campbell'is ir Weinberg'as (2015) gilindamiesi į NIPA rodiklio skaičiavimo metodą, teigia, kad jis neatskleidžia viso paveiklo. NIPA taupymo rodiklis, įtraukia išlaidas investicijoms į namų turtą ar verslą, tačiau neskaičiuoja pelno arba praradimo nuo investicijų į kapitalą. Todėl nėra vertinami galimi turto pokyčiai (ir nekilnojamo, ir finansinio turto). Campbell'is ir Weinberg'as samprotauja, kad NIPA rodiklis įvertina tik faktines pajamas, o vartotojas gyvena su aktualiomis pajamomis ir pajamų bei turto augimo lūkesčiu, kuris lemia kitokią vartojimą. NIPA to

nepamatuoja. Todėl fiksuojamas taupymo rodiklio mažėjimas, kuris realiai gali rodyti kitą situaciją bei neraminti, kad namų ūkiai taupo per mažai. Pasak Campbell'io ir Weinberg'o (2015) NIPA taupymo rodiklis neatsako į klausimą ar namų ūkiai pasieks pensinį amžių su pakankamu turtu. Taip pat, NIPA rodiklis neatskleidžia skirtumų tarp žemų, vidutinių ir aukštų pajamų namų ūkių (Campbell ir Weinberg, 2015). Tačiau, pasak Campbell'io ir Weinberg'o (2015) žiūrint į neagreguotus duomenis, į atskirų namų ūkių situaciją, matomas kitas paveikslas. Kaip teigia tyrėjai, nemažai namų ūkių adekvačiai taupo artėdami prie pensijos, o dauguma jų taupo pakankamai, atsižvelgdami į savo pajamas. Tačiau neaišku, kokia situacija jų laukia atėjus pensiniam amžiui – ar valstybė galės įgyvendinti pažadus ir ar investicijos į pensijų fondus atsipirks. Todėl kyla klausimas, kokia strategija yra teisinga namų ūkiams – mažiau vartoti, daugiau taupyti, skolintis, vartoti ir taupyti? (Campbell ir Weinberg, 2015). Kad namų ūkiams nėra lengva įvertinti, kokia bus situacija po 20-30 metų, kokia bus infliacija, kiek į pensijų fondus investuoti pinigai uždirbs, kokia bus gyvenimo trukmė pastebi ir kiti mokslininkai (Barr, 2002, 2004; Barr ir Diamond, 2006; Lazutka, 2007).

Namų ūkių taupymo pensijai tyrimai, analizuoja taupymo priemonių pasirinkimo efektyvumą. Tiriama, kiek pasireiškia „išstūmimo“ efektas pensijų kaupime. Pastebima (Blau, 2016; Engelhardt ir Kumar, 2011; Horneff et al., 2020; Santantonio et al., 2014, Torricelli et al., 2016), kad kaupimas pensijų fonduose mažina kito namų ūkių turto akumuliaciją. JAV ekonomistas Blau (2016), tyrinėjo „išstūmimo“ efektą ir atskleidė, kad dalyvavimas pensijų fonduose perskirsto namų ūkių taupymą ir vartojimą. Blau atlikto modeliavimo rezultatai rodo, kad nustatytos išmokos (DB) ir nustatytos įmokos (DC) pensijos vidutiniškai „išstumia“ namų ūkių turtą 0,09 JAV dolerio ir 0,37 JAV dolerio atitinkamai nuo pensijos vertės, o socialinis draudimas - 0,56 dolerio. Mokslininkas naudojo tiesinės regresijos modelį „išstūmimo“ efektui paskaičiuoti. Prielaidos grindžiamos apibrėžtu, fiksuotu pensiniu amžiumi, nėra skolinimosi apribojimų, nėra numatomų paveldėjimų ir yra mažai netikėtumų. Blau taikytas tiesinės regresijos modelis prognozuoja vienas prie vieno „išstūmimą“, t.y. vienas atidėtas doleris dabar, reiškia vieną dolerį, kurį galima bus išleisti atėjus pensijai. Padidėjęs vartojimas yra finansuojamas sutaupant vienu doleriu mažiau (Blau, 2016). Engelhardt'as ir Kumar'as (2011) taip pat vertino „išstūmimo“ efektą. Jie atskleidė, kad kaupimas pensijų fonduose mažina kito turto akumuliaciją. Engelhardt'as ir Kumar'as (2011) vertino, kokio lygio pensijų „išstūmimo“ efektas yra JAV. Jie analizavo ne tik 401(k) pensijų planus ir asmenines pensijų sąskaitas (IRA), bet ir visus namų ūkių turimus pensijų planus. Tyrėjai įvertino, kad

naudodami skirtingas statistinės analizės technikas jie gavo tris skirtingas išvadas. Naudojant instrumentinio kintamojo analizės (angl. *Instrumental variable analysis (IV)*) metodiką įvertinta, kad vienas doleris pensijų fonde sumažina kito ne pensinio namų ūkių turto vertę 0,53-0,67 dolerio. Naudojant tiesinės regresijos (angl. *Ordinary least square (OLS)*) analizę gautas priešingas rezultatas: doleris pensijų fonde „pritraukė“ (angl. *crowding-in*) 0,23 dolerio prie kito turto. Trečia technika atskleidė, kad „išstūmimo“ efektas apskaičiuotas aukščiausiam namų ūkių turto decilyje (0,35-0,75 dolerio nuo kiekvieno pensijų fonde atsiduriančio dolerio), o žemesniuose turto deciliuose „išstūmimo“ efekto nėra. Todėl tyrėjai, apibendrinami, teigia, kad politika, skatinanti pensijų vertės kaupimą, turėtų būti taikoma ne aukščiausių turto turintiems namų ūkiams, nes tai nebūtų naudinga. O likusiems namų ūkiams, kurių pensijų vertės padidėjimas fonduose padidintų jų bendrą namų ūkių turto doleris prie dolerio. Engelhardt'as ir Kumar'as (2011) teigia, kad kiti atlikti tyrimai fiksavo įvairų „išstūmimo“ efektą, pavyzdžiui, vienas doleris pensijų fonde, sumažina kitą turto nuo 0 iki 0,33 dolerio ir net iki 0,5 dolerio (Engelhardt ir Kumar, 2011). Santantonio et al. (2014), Torricelli's et al. (2016), tyrė Italijos namų ūkių taupymo pensijai elgseną, atskleidžia „išstūmimo“ efektą tarp kaupimo privačiuose pensijų fonduose ir pagrindinio gyvenamojo būsto įsigijimo. Tyrėjai pateikia išvadas, kad būsto nuosavybė yra reikšminga ir neigiamai susijusi su dalyvavimu asmeniniuose pensijų planuose ar papildomuose pensijų planuose. PGB nuosavybė mažina tikimybę dalyvauti privačiuose pensijų fonduose. Bendras dalyvavimo privačiuose pensijų fonduose rodiklis - 8,4 proc., įsigijus PGB atrasta tikimybė, kad jis mažėtų iki 2,8-3,5 proc. (Santantonio et al., 2014, Torricelli et al., 2016).

Tyrimai ne tik vertina, kiek namų ūkiai sutaupo ir kiek viena taupymo priemonė "išstumia" kitas, bet taip pat analizuoja skirtingas taupymo priemones, jų naudotojų skaičių, sutaupytas vertes, įsitraukimą ir jo priežastis. Borsch-Supan et al. (2007) tyrė, kaip Vokietijos namų ūkių taupymo elgsena pasikeitė dėl 2001 m. įdiegtos privačių pensijų sistemos "*Riester pension*" ir kokią įtaką valstybės subsidijos padarė vokiečių taupymo elgsenai. Valstybė ženkliai prisidėjo kaupiant į „Riester“ pensijų fondus. Žemų pajamų žmonėms, tėvams kaupiantiems privačiuose fonduose, valstybė subsidijavo daugiau nei pusę įdėtos kaupti sumos. Tyrimas atskleidė, kad privačiuose „Riester“ pensijų fonduose daugiau kaupia namų ūkiai, kurių galva su aukštuoju išsilavinimu, turintys du ar daugiau vaikų, 30-39 m. amžiaus. Kaupiančiųjų privačiuose fonduose skaičius didėja augant namų ūkių pajamoms. Taigi, mažiau namų ūkių, kurių pajamos yra žemiausios, kaupia privačiuose pensijų fonduose, palyginti su namų ūkiais, kurių pajamos yra

aukščiausios. Tyrimas taip pat atskleidė, kad namų ūkiai, kuriems svarbiausias taupymo motyvas yra būsto įsigijimas, mažiau linkę taupyti „Riester“ pensijų planuose. Nors, pasak tyrėjų, valstybė siūlė subsidijas dalyvaujantiems „Riester“ pensijų planuose, tačiau mažiausias pajamas turinčių namų ūkių tai nepaskatino aktyviau įsitraukti į savanorišką kaupimą pensijai „Riester“ planuose. Be to, valstybė bandė „stumtelėti“ žmones rinktis „Riester“ pensijų planus, siūlydama galimybę išsiimti dalį pinigų pirmojo būsto įsigijimo pradiniam įnašui, tačiau, šis „stumtelėjimas“ taip pat nebuvo efektyvus (Borsh-Supan et al., 2007).

Apibendrinant šios krypties tyrimus, matyti panaši tendencija skirtingų tyrimų rezultatuose: namų ūkiai nepakankamai sutaupo pensijai; sunku nustatyti, kokio dydžio turtą reikėtų sukaupti pensijai; vienų priemonių pasirinkimas mažina taupymą kitose priemonėse („išstūmimo“ efektas). Kaip jau buvo minėta, ši tyrimo kryptis susijusi su kitomis tyrimo kryptimis. Šios krypties tyrimai atskleidžia ir kitų veiksnių svarbą taupymo pensijai elgsenai, tokių kaip pajamos, amžius, makroekonominiai veiksniai ir kiti socialiniai-demografiniai veiksniai. Šios tyrimo krypties tyrėjai daugiausiai tiria namų ūkių taupymo elgseną tradicinės ekonomikos perspektyvoje, vertina, kiek namų ūkiai sutaupo per gyvenimo ciklą ir kaip taupymo elgsena kinta skirtingose amžiaus grupėse.

1.2.2 Namų ūkių pajamų ir turto įtaka taupymo pensijai elgsenai

Šios krypties tyrimuose namų ūkių turtas analizuojamas ir kaip taupymo priemonė, ir kaip veiksnys darantis įtaką taupymo pensijai elgsenai (pavyzdžiui, pensinio finansinio turto pasirinkimui ir vertei) ir taupymo motyvams (pavyzdžiui, taupyti būsto įsigijimui, senatvei, dideliems pirkiniams įsigyti ir kt.). Pajamos, beveik visuose tyrimuose, yra įtraukiamas į modelius kaip nepriklausomas kintamasis. Jos yra pagrindinis veiksnys, lemiantis finansinį namų ūkio pajėgumą taupyti (atmetus neracionalaus vartojimo prielaidą). Moksliniame darbe dalis iškeltų uždavinių yra susiję su šia tyrimo kryptimi. Siekiama tirti, kokią įtaką Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgsenai turi namų ūkių turtas, įsipareigojimai ir pajamos. Tyrimai, atskleidžiantys turto daromą įtaką taupymo elgsenai, glaudžiai susiję su pajamų analize. Dauguma studijų atskleidžia pozityvų ryšį tarp pajamų ir taupymo (Fisher ir Anong, 2012). Kuo didesnes pajamas gauna namų ūkis, tuo daugiau taupo, augant pajamos, auga santaupų vertė. Pajamos yra vienas iš svarbiausių taupymui įtaką darančių kintamųjų, atskleidžia namų ūkių taupymo elgsenos tyrimai (Fernandez et al. 2015, Hira et al. 2009, Huberman et al. 2007, Lum ir Lightfoot 2003, Torricelli et al. 2016, Yang ir DeVaney

2012 in: Rey-Ares 2018; Belke et al. 2015; Fisher ir Anong 2012; Pieńkowska-Kamieniecka ir Walczak 2016). Dauguma tyrimų atskleidžia tiesioginį pajamų ir taupymo pensijai ryšį, kai kurie netiesioginį (Pieńkowska-Kamieniecka ir Walczak, 2016). Tyrimas, atliktas Lenkijos namų ūkių taupymo elgsenos tyrėjų, atskleidė netiesioginę pajamų įtaką taupymui per namų ūkių narių ir turimų vaikų skaičių. Tyrimo duomenys rodo, kad kiekvienas papildomas vaikas šeimoje mažina tikimybę turėti santaupų senatvėje. Namų ūkiai, turintys daugiau vaikų, taupo mažiau, kas susiję su pajamų persikirstymu. Tėvai pirmiausia galvoja apie vaikų poreikių patenkinimą, o taupymą pensijai jie atideda vėlesniam laikui, teigia tyrėjai. (Pieńkowska-Kamieniecka, Walczak, 2016). Belke et al. (2015) atskleidžia tiesioginį ryšį tarp pajamų ir taupymo, pastebėdamas, kad stiprus teigiamas ryšys tarp pajamų ir taupymo rodiklio yra dažnas rezultatas empirinėje literatūroje. Belke teigimu, pajamų koeficientas rodo, kad padvigubėjus pajamoms, taupymo rodiklis padidėja beveik 30 proc. (Belke et al., 2015). Fisher'is ir Anong'as (2012), svarstydami, kaip namų ūkiams pagerinti taupymo rodiklius, teigia, kad reikia turėti finansinį pajėgumą taupyti (t.y. pajamos turi viršyti išlaidas). Pajamos traktuojamas kaip vienas svarbiausių kintamųjų ir kriterijų lemiančių sprendimus taupyti ar ne, ypač privačiuose fonduose. Tyrėjai pastebi, kad žmonės su mažesnėmis pajamomis yra linkę daugiau naudotis viešosiomis pensijų sistemomis, o augant pajamoms, vartotojai pradeda taupyti didesnę dalį savo gaunamų pajamų. Namų ūkiai su aukštesnėmis pajamomis vartoja daugiau ir taupo didesnę dalį savo pajamų. Pajamos yra pagrindinis veiksnys, lemiantis vartojimo lūgį (Fisher ir Anong, 2012). Pajamų netikrumo kriterijus, vienu autorių minimas kaip teigiamai koreliuojantis su taupymu, kitų, kaip nedarantis įtakos taupymo elgsenai (Fisher ir Anong, 2012).

Kaip buvo minėta, namų ūkių pajamos ir turtas glaudžiai susiję kintamieji, pajamos tiesiogiai koreliuoja su turtu. Todėl taupymo pensijai elgsenos tyrimuose keliamas klausimas apie namų ūkio turto įtaką taupymui pensijai. Analizuojama skirtingų namų ūkio turto tipų (finansinis, materialus ir kt.) įtaka taupymui pensijai. Tyrimuose dažniausiai vertinama pagrindinio gyvenamojo būsto, kito nekilnojamo turto, kito namų ūkio turto ir finansinio turto įtaka taupymo pensijai elgsenai. Huberman'o (2007) tyrimai rodo, kad namų ūkio pajamos ir namų ūkio turtas daro teigiamą ir reikšmingą poveikį sprendimui privačiai kaupti pensijai (Huberman, 2007). Fisher'is et al. (2012) apžvelgę taupymo elgsenos literatūrą, atranda, kad įvairūs tyrimai atskleidžia ir teigiamą, ir neigiamą koreliaciją tarp turto ir taupymo. Kai kurie tyrimai nerodo ryšio tarp namų ūkio turto ir taupymo (Fisher ir Montalto, 2010, 2011

in: Fisher ir Anong, 2012). Campbell'is ir Weinberg'as (2015), analizuodami JAV taupymo elgseną, teigia, kad finansinio turto vertės augimas JAV stebimas nuo 1990 iki 2000, o nuo 2001 namų ūkių turtas nuolat auga, nors taupymo rodiklis krenta. Mokslininkai pastebi „turto efektą“ vartojimui ir taupymui (angl. *Wealth effect*), atskleidžiantį, kad turto augimas susijęs su vartojimo augimu bei daro įtaką taupymui (Campbell ir Weinberg, 2015). Andersen'as ir Hermanses'as (2014) tyrė, kokią įtaką namų ūkių turimi ilgalaikio vartojimo daiktai daro sprendimams susijusiems su pensija. Tyrėjai teigia, kad ilgalaikio vartojimo prekės yra laikomos namų ūkių turtu, kuris gali būti perduotas ateinančioms kartoms arba parduodamas, atėjus pensijai. Tai ypač aktualu prekėms, kurių nusidėvėjimas minimalus arba jo visiškai nėra (pavyzdžiui, meno kūriniai). Gyvenamasis būstas yra laikomas viena iš svarbiausių ilgo vartojimo prekių. Pateikiami duomenys, kad JAV 2007 m. gyvenamojo būsto vertė sudarė 31,8 proc. viso šeimos turto vertės²⁰. Tyrėjai kelia klausimą, kaip ir kada namų ūkiai gali panaudoti savo turimą ilgalaikio vartojimo turtą paskolų grąžinimo ar vartojimo tikslais. Kaip pastebi autoriai, tokiam sprendimui įtaką daro namų ūkių nuostata dėl turto palikimo vaikams, taip pat žmonių ilgaamžiškumo didėjimas. Ilgalaikių prekių vartojimas susijęs su sprendimais dėl išėjimo į pensiją kokybiškai kitaip nei greito vartojimo prekių vartojimas. Ilgalaikių prekių vartojimas nebūtinai lemia ankstesnį išėjimą į pensiją, nes jų įsigijimas lemia taupymo sprendimus. Tyrėjai daro išvadą, kad JAV gyventojai neracionaliai naudoja savo turimus išteklius, kadangi jie turi per daug finansinio turto (pavyzdžiui, pensijų planai), per mažai vartoja ilgalaikį turtą (pavyzdžiui, neparduoda būsto, o jame gyvena ir sulaukę pensijos, nes ketina jį palikti vaikams) ir per anksti išėina į pensiją (Andersen ir Hermanses, 2014).

Santantonio et al. (2014) (tyrimas 2016 metais buvo papildytas Torricelli'o, Santantonio ir kolegų) tyrė, kiek namų ūkių pagrindinio būsto nuosavybė lemia taupymą privačiuose pensijų fonduose. Kaip pastebi Santantonio et al. (2014), būsto nuosavybė dažnai yra neigiamai susijusi su dalyvavimu privačiuose pensijų fonduose. Buvo tiriama situacija Italijoje, kadangi šioje šalyje didelė dalis (73 proc.) italų yra savo būstų savininkai, be to, Italijoje skatinamas taupymas privačiuose pensijų fonduose, naudojant mokesčių lengvatas. Tyrime buvo analizuojami du kintamieji: pirmasis kintamasis nurodo, ar namų ūkiai yra gyvenamojo būsto savininkai ar ne, o antrasis kintamasis yra išvestas indeksas, atskleidžiantis, kiek procentų gyvenamojo būsto vertė sudaro nuo viso namų ūkio turto. Tyrimas rodo, kad

²⁰ HFCS duomenimis, Lietuvoje 2017 m. sudarė 80,8 proc. – aut. palyginimas

abu kintamieji neigiamai koreliuoja su dalyvavimu privačiuose pensijų fonduose. Tai reiškia, kad tiek pagrindinio gyvenamojo būsto įsigijimas, tiek jo vertės didėjimas lemia mažėjantį dalyvavimą privačiuose pensijų fonduose. Autoriai pastebi, kad net po 2007 m. Italijoje vykusios pensijų reformos situacija nepasikeitė, rodydama, kad skatinimo priemonės nebuvo veiksmingos. Mokesčių lengvatos ir automatinis įtraukimas į pensijų fondus, pasiūlyti Italijos vyriausybės nuo 2007 iki 2012 m., nelabai padidino dalyvaujančių privačiuose pensijų fonduose dalį. Tyrėjai mini keletą galimų priežasčių, kurios taip pat stebimos ir kitų tyrėjų: pakankamai aukštos viešųjų pensijų išmokos, nemažos socialinio draudimo įmokos, nepasitikėjimas finansine rinka, finansinio raštingumo trūkumas, rizikos vengimas, darbdavių įtaka (jie skatina likti su pensijų sukauptomis išmokomis įmonėse, o ne „išsinešti“ išmoką iš įmonės į privačius pensijų fondus). Taip pat mokslininkai sutinka su elgsenos ekonomistų pateikiamais argumentais, kad žmonėms yra būdinga vengti „praradimo jausmo“, todėl žmonės nelinkę negrįžtamai pasirinkti pensijų fondus, nes nenori prarasti esamos padėties. Kaip viena iš galimų priežasčių taip pat įvardinama 2008 m. pasaulinė ekonominė krizė (Santantonio et al., 2014). Santantonio et al. (2014) patvirtino hipotezę, kad gyvenamojo būsto įsigijimas susijęs su mažesniu dalyvavimu privačiuose pensijų fonduose. Tyrėjų nuomone, būsto nuosavybė yra pati svarbiausia turto kaupimo forma Pietų Europos šalyse. Kadangi namų savininkai užsitikrina vertingą turtą, kurį galima panaudoti ekonominei gerovei senatvėje užtikrinti. Todėl investicijos į būstą gali būti vertinamos, kaip alternatyva privačiai pensijai, nebūtinai pati veiksmingiausia, atsižvelgiant į jos nelikvidumą (Santantonio et al., 2014).

Belke et al. (2015) tyrė tarpusavio ryšį tarp taupymo pensijai elgsenos, namų ūkių turto ir senėjimo. Turtas tyrime skirstomas į tris grupes. Pirmoje grupėje yra namų ūkio būstas, naudojamas savininko ar išnuomojamas, ir kitas nekilnojamas turtas. Antroji grupė apima akcijas, tokias kaip akcijos, obligacijos ir investiciniai fondai. Trečiąją grupę sudaro kitas finansinis turtas, toks kaip taupomieji indėliai bankuose, privatus senatvės pensijų turtas ir gyvybės draudimas. Tyrimas rodo, kad vidutiniškai didžiausią poveikį taupymui pensijai turi nekilnojamojo turto turėjimas, dominuojantis prieš kitus turto tipus. (Belke et al., 2015). Belke et al. pastebi, kad visuomenės senėjimo procesas, daro didelę įtaką taupymo įpročių pokyčiams, kadangi taupoma ir vėlesniuose gyvenimo tarpsniuose. Autoriai teigia, kad amžiaus struktūros kitimas (senėjimo didėjimas) tiesiogiai ir netiesiogiai (per turtą) veikia taupymo rodiklį. Jie prognozuoja, kad taupymo rodiklis per du dešimtmečius padidės 1,4 proc. (Belke et al., 2015).

Pagrindiniai šios tyrimų krypties rezultatai atskleidžia, kad pajamos yra vienas iš pagrindinių taupymo indikatorių. Jos glaudžiai susiję su turtu, kuris turi ir neigiamą, ir teigiamą koreliaciją su taupymu pensijai. Be to, skirtingi turto tipai traktuojami kaip taupymo priemonės (pavyzdžiui, PGB, pensijų fondai, įvairios sąskaitos, NT ir kt.). Šios tyrimo krypties tyrėjai, kaip ir pirmosios krypties tyrėjai, namų ūkių taupymo elgseną tiria tradicinės ekonomikos perspektyvos kontekste, yra vertinama, kokį turtą namų ūkiai sukaučia gyvenimo cikle, kaip varijuoja jų pajamos ir kokia pajamų įtaka. Tiriama, kaip turtas, pajamos, vartojimas ir taupymas keičiasi priklausomai nuo amžiaus.

1.2.3 Socialinių-demografinių veiksnių įtaka taupymo pensijai elgsenai, gyvenimo ciklo hipotezė

Daugelis elgsenos tyrimų, nagrinėjančių taupymo elgseną, įtraukia namų ūkių ar gyventojų socialines-demografines savybes kaip nepriklausomus (kontrolinius) kintamuosius į tyrimų modelius, kartu su kitais priklausomais ar nepriklausomais kintamaisiais (pavyzdžiui, namų ūkių turtas, psichologinės asmenų savybės, sprendimų priėmimo modeliai, pasirinktos pensijų programos, finansinis raštingumas ir kt.). Šiame moksliniame darbe nagrinėjamas socialinių-demografinių veiksnių poveikis taupymo pensijai elgsenai. Iškeltos hipotezės tikrinančios amžiaus, lyties, užimtumo, išsilavinimo ryšį su taupymo pensijai elgsena. Daugelis tyrimų atskleidžia teigiamą išsilavinimo ir skirtingą amžiaus daromą įtaką taupymo pensijai elgsenai. Turkijos mokslininkai Ipek'as ir Sekmen'as (2016) tyrinėjo Turkijos namų ūkių taupymo elgseną pasitelkdamas mikroekonominis duomenis, su tikslu atskleisti, kokią įtaką namų ūkių taupymo elgsenai turi socialiniai-demografiniai veiksniai. Autoriai mano, kad tyrimo klausimas ir tikslas yra svarbus, jei norima atskleisti namų ūkių taupymo elgseną, nustatyti priežastis, kodėl kai kuriems namų ūkiams nepavyksta sutaupyti pakankamai ir palyginti juos su namų ūkiais, kurie sutaupo (Ipek, Sekmen, 2016). Ipek'as ir Sekmen'as (2016) tyrinėjo dešimties metų (2003-2012) laikotarpio duomenis, be to, atskirai analizavo duomenis ekonominės recesijos periodu (2008-2010). Tyrėjai aiškino, kokie veiksniai dešimties metų laikotarpyje ir ekonominės recesijos metais turėjo įtakos taupymo rodikliams. Galutinis tyrimo rezultatas parodė, kad namų ūkių taupymo elgsenai didžiausią įtaką daro namų ūkio

„galvos“²¹ išsilavinimas²². Taip pat pastebėta, kad svarbus vaidmuo tenka socialinio draudimo turėjimui. Tyrimas parodė, kad namų ūkiai, kurie yra labiau išsilavinę ir turi socialinį draudimą, labiau linkę taupyti. Pastarasis veiksnys gali reikšti, kad turintys socialinį draudimą namų ūkiai daugiau taupo, nes jiems mažiau tenka mokėti sveikatos išlaidų. Be to, tyrėjai priėjo išvados, kad taupymo elgsenai įtaką daro ir kiti galimai tyrime nematomi veiksniai, pavyzdžiui, kultūriniai veiksniai, tokie kaip protėvių taupymo modelis (Ipek, Sekmen, 2016). Kiti tyrimai taip pat patvirtino teigiamą išsilavinimo ryšį su taupymo pensijai elgsena (Çebi-Karaaslan et al., 2022; Rey-Ares et al., 2018; Schunk, 2007; Skinner, 2007; Torricelli, 2016). Rey-Ares et al. (2018) teigia, kad asmens išsilavinimo lygis yra viena iš finansinių sprendimų varomųjų jėgų. Tyrėjų apskaičiuoti koeficientai rodo, kad žmonės, neturintys išsilavinimo, turintys pradinį ar pagrindinį išsilavinimą, turi beveik 2,6 procentų mažesnę tikimybę sutaupyti, palyginus su žmonėmis, turinčiais vidurinį ar aukštesnįjį išsilavinimą. Ir atvirkščiai, žmonės, turintys aukštąjį išsilavinimą, turi apie 2 procentus didesnę tikimybę sutaupyti, kitoms aplinkybėms esant toms pačioms (Rey-Ares et al., 2018). Pastebima, kad finansinis raštingumas ir išsilavinimas daro teigiamą įtaką taupymui (Çebi-Karaaslan et al., 2022). Kawasaki'o (1990) Japonijos namų ūkių tyrimas atskleidė svarią demografinių veiksnių įtaką taupymo pensijai elgsenai. Amžius, namų ūkių sudėtis ir struktūra lemia taupymo elgseną Japonijoje. Kawasaki's (1990) pastebėjo, kad Japonijoje ir Tailande yra didelis vaikų, gyvenančių su savo tėvais, skaičius, ir kad tėvams susenus įprasta, kad jais rūpinasi. Šie kultūriniai veiksniai, pasak tyrėjo, daro didelę įtaką taupymo rodikliams (Kawasaki, 1990). Belke et al. (2015) tvirtina, kad taupymo rodikliui poveikį daro amžiaus ir visuomenės senėjimo parametrai. Jau buvo minėta, Belke (2015) pastebėjimu, namų ūkių amžiaus struktūra turi tiesioginį poveikį, o netiesioginis poveikis stebimas per turto sukauptimą, kadangi žmonės vyresniame amžiuje turi daugiau turto (Belke et al., 2015). Halilbegovic et al. (2018) tyrė Bosnijos ir Hercegovinos namų ūkių taupymo elgseną, atrado, kad amžius turi stiprią įtaką taupymo ir investavimo elgesiui. Pastebima, kad vyresni namų ūkiai labiau taupo nei jaunesni (Halilbegovic et al., 2018; Çebi-Karaaslan et al., 2022).

Tyrimuose vertinama ir kitų socialinių-demografinių kintamųjų įtaka taupymo pensijai elgsenai. JAV namų ūkių tyrimai atskleidžia rasinius

²¹ Tyrime namų ūkio galva yra asmuo, kuris skiria daugiausia savo pajamų šeimos poreikiams tenkinti

²² Panaši tendencija matoma ir Lietuvoje (aut. past.)

taupymo skirtumus. Penkių metų taupymo rodiklio grynoji vertė didesnė baltųjų namų ūkiuose nei juodaodžių ar ispanų kilmės namų ūkiuose. Juodaodžių namų ūkiams dažniau nelieka pinigų taupymui, nes jie išleidžia viską ką uždirba (Wakita et al. (2000), Yuh ir Hannah (2010) in: Asebedo et al., 2019). Knoll'as et al. (2013) tiria jaunas amerikiečių šeimas (22-34 m.), siekdami įvertinti, kiek santuoka lemia taupymo pensijai elgseną. Rezultatai rodo, kad santuoka daro teigiamą poveikį taupymo elgsenai. Pastebima, kad sudarę santuokas, jauni namų ūkiai, dažniau nei visos kitos grupės (įskaitant ir gyvenančius kartu, tačiau nesusituokusius) taupymą pensijai suvokia, kaip svarbų taupymo motyvą ir dažniau turi asmeninę pensijos sąskaitą. Susituokę asmenys dažniau nei vieniši asmenys dalyvauja nustatytų įmokų (DC) pensijų planuose. Vienišoms moterims ypatingai prastai sekasi taupyti pensijai, atskleidė tyrimas (Knoll et al., 2013). Çebi-Karaaslan'as et al. (2022) taip pat atskleidė, kad namų ūkiai, kurių „galva“ yra moteris, mažiau linkę taupyti (Çebi-Karaaslan et al., 2022). Kiti tyrimai atskleidžia, kad vyrai savanoriškai taupo didesnę dalį savo metinių pajamų nei moterys (Hershey et al. 2007 in: Asebedo et al., 2019). Tačiau, Huberman'o ir kolegų (2007) tyrimas pateikia kitokią rezultatą. Atskleista, kad moterys labiau linkusios taupyti, galimai dėl jų ilgesnės gyvenimo trukmės (Huberman et al, 2007).

Gyvenimo ciklo hipotezės verifikavimo tyrimų kryptis susijusi su demografiniu amžiaus kriterijumi. Daugelis tyrėjų vertina žmonių vartojimo ir taupymo elgesį skirtinguose amžiaus tarpsniuose, remdamiesi gyvenimo ciklo hipoteze. Tyrėjai pastebi, kad senėjant visuomenėms, daugelyje šalių nepasitvirtina gyvenimo ciklo hipotezė. Nemažai taupymo pensijai tyrimų paneigia Modigliani'o gyvenimo ciklo teoriją, teigiančią, kad sulaukę pensinio amžiaus, namų ūkiai nustoja taupyti ir vartoja sutaupytą turtą. Japonijos mokslininko Kawasaki'o (1990) pastebėjimu, senėjant visuomenei taupymo rodikliai kyla. Japonijoje po karo buvo mažai taupoma, nes daugelis nesitikėjo ilgo gyvenimo. Nauja karta pradėjo taupyti daugiau, nes gyvenimo trukmės lūkesčiai pasikeitė (Kawasaki, 1990). Koreliaciją tarp to, kokios gyvenimo trukmės tikimasi, vartojimo ir taupymo elgsenos atskleidė ir kiti tyrimai. Belke (2015) teigia, kad taupymo rodiklis nemažėja senstant, kaip numato gyvenimo ciklo ir pastovių pajamų hipotezė. O namų ūkių taupymas auga antroje gyvenimo pusėje. Mokslininkų nuomone, dėl to, kad tikimasi ilgesnės gyvenimo trukmės, mažėja socialinis mobilumas, taip pat nemažą vaidmenį atlieka palikimo motyvas (Belke et al., 2015). Börsch-Supan'as et al. (1995, 2007) analizavo amžiaus ir senėjimo proceso įtaką namų ūkių taupymui EBPO šalyse, tyrinėjo Vokietijos pensijos sistemą ir žmonių taupymo elgseną. Jo su kolegomis tyrimai rodo, kad demografinė šalies

struktūra turi įtakos taupymo elgsenai. Teigiama, kad mikroekonominio požiūriu, taupymo rodiklis, produktyvumas ir vartojimas reikšmingai koreliuoja su amžiumi. Net jeigu visuomenės senėjimas nelemia individo elgsenos atskirai, šalies demografiniai pokyčiai keičia bendrus šalies rodiklius. Makroekonominio požiūriu, visuomenės senėjimas keičia santykį tarp gamybos, darbo jėgos ir vartotojų, senėjančioje visuomenėje mažėja dirbančiųjų skaičius vienam vartotojui (Börsch-Supan, 1995, Börsch-Supan et al., 2007). „Namų ūkiai yra pagrindiniai taupytojai ekonomikoje. Kadangi namų ūkių narių amžius daro įtaką namų ūkių polinkiui taupyti, todėl nacionalinė taupymo norma irgi yra susijusi su visuomenės senėjimu“ (Börsch-Supan, 1995, 5 p.). Börsch-Supan'as (1995), remdamasis išsamia studija, atskleidžia kaip namų ūkių taupymo elgsena priklauso nuo amžiaus ir teigia, kad tyrimai ir skaičiai leidžia suabejoti tradicine gyvenimo ciklo hipoteze. Mokslininko atlikti, kelių šalių tyrimai atskleidė daug sudėtingesnę ir kompleksiškesnę santykį tarp amžiaus ir namų ūkių taupymo elgsenos. Börsch-Supan'as (1995) cituoja Didžiojo septyneto (G7) šalių tyrimą, kuris pateikė tris išvalgas. Pirma, beveik visose tirtose šalyse vyresni žmonės taupo (jų taupymo rodikliai yra teigiami). Vyresni žmonės nenustoja taupyti, išskyrus kai kuriose JAV tirtose amžiaus grupėse. Antra, 6 iš 7 šalių, vyresni nei 65 metų amžiaus gyventojai taupo daugiau nei 24-65 metų amžiaus grupės gyventojai. Pasak Börsch-Supan'o (1995), abi išvalgos prieštarauja gyvenimo ciklo teorijai. Trečia, JAV išsiskyrė ne tik tuo, kad ten mažiausias taupymo rodiklis apskritai, bet ir tuo, kad JAV daugiau žmonių pradeda taupyti antroje darbingo amžiaus pusėje, t.y. nuo 45 iki 64 metų amžiaus. Tyrimai rodo, kad taupymo rodikliai kyla iki 45 metų, tada pradeda mažėti ir vyresniame amžiuje vėl kyla. Börsch-Supan'as (1995), remdamasis tyrimu, atskleidžia, kad šalyse, kuriose vyresniame amžiuje taupymo rodikliai didesni, taip pat vyrauja didesnės pajamos vyresnėse amžiaus grupėse. Vyresnėse grupėse vartojimas mažėja greičiau nei pajamos. Börsch-Supan'as (1995) analizavo skirtingų šalių taupymo rodiklius įvairiose amžiaus grupėse ir kohortose (pavyzdžiui, „kūdikių bumo“ kohorta). Buvo atliekama regresinė taupymo rodiklio analizė su amžiaus ir kohortos nepriklausomais kintamaisiais. Börsch-Supan'as (1995) atskirai analizavo taupymo rodiklį ir pajamas, nes jo nuomone, taupymo rodiklis yra elgsenos parametras, todėl gali kisti nepriklausomai nuo pajamų. Taupymo prognozavimui tyrėjas sudaugina amžiaus grupės taupymo rodiklį ir pajamas. Börsch-Supan'as (1995) remdamasis amžiaus grupių, kohortų pajamomis, kitais parametrais ir planuojamu taupymo rodikliu, prognozavo OECD šalių valstybinių ir privačių lėšų pensijoms poreikio augimą 1995-2010 metais. Valstybinių lėšų, pasak tyrėjo, poreikis išaugs iki

11,9 USD trilijonų (1992 m. kainomis). Tai 5 trilijonai USD daugiau nei buvo poreikis 1946-1990 m. (Börsch-Supan, 1995). Lietuvoje Gražinos Binkauskienės (2006) atlikta biudžetų tyrimų analizė taip pat paneigė gyvenimo ciklo hipotezę, atskleistas pensinio amžiaus žmonių polinkis taupyti (Binkauskienė, G., 2006). Browning'as ir Crossley (2001), atvirkščiai, gina gyvenimo ciklo hipotezę, kaip ne visada pagrįstai ekonomistų kritikuojamą. Browning'as ir Crossley (2001) teigia, kad gyvenimo ciklo modelis yra konceptuali schema, kurios rėmuose galima kurti reikiamus modelius įtraukiant papildomus kintamuosius. Autorių teigimu, nėra tokio dalyko kaip „gyvenimo ciklo modelis“, o yra skirtingi „gyvenimo ciklo modeliai“. Mokslininkų nuomone, vartojimas ir taupymas gyvenimo cikle realiai vyksta kitaip dėl eilės papildomų kintamųjų: dėl žmogaus apriboto racionalumo, dėl įpročių, nesutarimų tarp namų ūkio narių, rinkos netobulumų, ribotos skaičiavimo galios, besikeičiančio diskontavimo ir kt. (Browning ir Crossley, 2001).

Apibendrinant galima teigti, kad išsilavinimas yra vienas iš svarbiausių socialinių veiksnių, kuris daro įtaką taupymui pensijai. Taupymas skiriasi amžiaus grupėse. Amžius taip pat yra svarbus demografinis veiksnys taupymui. Kiti socialiniai-demografiniai veiksniai taip pat daro įtaką taupymui, tačiau varijuoja jų reikšmingumas priklausomai nuo socialinio ir kultūrinio konteksto, dažnai susijusio su namų ūkių finansiniu pajėgumu taupyti (pavyzdžiui, rasė, lytis, šeiminė padėtis, namų ūkio struktūra). Tyrimų duomenys ne visada patvirtina gyvenimo ciklo hipotezę, arba atskleidžia, kad realybėje taupymas gyvenimo cikle varijuoja priklausomai nuo daugelio veiksnių, todėl sulaukus pensinio amžiaus namų ūkiai nebūtinai nustoja taupyti ir vartoti sukauptą turtą.

1.2.4 Makroekonominių ir kitų išorinių veiksnių įtaka taupymo pensijai elgsenai

Mokslininkai tiria, kokią įtaką taupymo elgsenai daro makroekonominiai veiksniai, tokie, kaip monetarinė ir fiskalinė politika, valstybinės taupymo skatinimo priemonės (pavyzdžiui, mokesčių lengvatos, valstybės įnašai ir kt.), šalių BVP, augimo rodikliai, valstybių socialiniai modeliai ir kiti rodikliai bei jų pokyčiai. Šios krypties tyrimai atskleidžia, kad valstybių mokesčių politika, pensijų sistemų struktūra, socialinio draudimo sistema, ekonominiai šokai turi poveikį namų ūkių taupymui.

Niculescu-Arona's ir Mihaescu (2014) analizavo 10 Rytų Europos šalių, kurios patyrė perėjimą iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką.

Atskleista, kad pajamos ir ekonominis augimas turi tiesioginį poveikį taupymo rodikliams. BVP augimas turi neigiamą koreliaciją su taupymo rodikliu. Duomenys atskleidė, kad ekonomikos augimas lemia optimistines nuotaikas, kurios stimuliuoja vartojimą. Visuomenė tokiu periodu ne tik netaupo, bet ir leidžia santaupas. O ekonominės recesijos metu, namų ūkių taupymo rodikliai auga. Neužtikrintumas lemia tendenciją daugiau taupyti (Niculescu-Arona ir Mihaescu, 2014). Crawford'as (2013) atskleidė, kad 2008 – 2009 metų finansinė krizė nepadarė įtakos vyresnio amžiaus dirbančiųjų britų taupymo planams (Crawford, 2013). Didžiosios Britanijos ekonomistas Wakefield'as (2009) tyrė, kokią įtaką taupymo pensijai elgsenai turėjo pensijų reforma, įgyvendinta Didžiojoje Britanijoje 2001 metais. Wakefield'as (2009) analizavo taupymo pensijai elgseną skirtingų gyventojų grupių, kurios dalyvavo pensijų reformoje. Kaip ir daugelis kitų tyrėjų, Wakefield'as akcentuoja šalių demografinius pokyčius (ypač EBPO valstybių), kurie apsunkina valstybių finansines galimybes mokėti pensijas iš socialinio draudimo. Mokslininko nuomone, šie pokyčiai lemia bendrą politinę šalių poziciją – skatinti namų ūkius daugiau taupyti pensijai privačiose taupymo pensijai programose. Tai žmonėms kelia natūralius klausimus: nuo kada pradėti taupyti, kiek taupyti, kaip įvertinti, kiek pavyks sutaupyti, ar sutaupyta suma užtikrins norimą vartojimą ateityje. Wakefield'o pastebėjimu, Jungtinė Karalystė įvedė mokesčių reformą, lengvatą pensijų kaupimui, su tikslu paskatinti žmonių dalyvavimą pensijų kaupime. Tyrimas atskleidė, kad mokesčių reforma palietė tik tam tikrą visuomenės grupę. Todėl tyrėjas analizavo, kokie taupymo elgsenos skirtumai tarp tų, kuriems mokesčių reforma padarė įtaką ir kuriems nepadarė. Buvo stebima „tiriamoji grupė“, kuri galėjo pasinaudoti mokesčių lengvata, ir lyginama su „kontroline grupe“, kuri negalėjo pasinaudoti mokesčių lengvata. Analizuodamas dviejų grupių elgsenos skirtumus, tyrėjas vertino mokesčių reformos įtaką taupymo elgsenai. Tyrimas atskleidė, kad mokesčių lengvata turi poveikį žmonių taupymo pensijai sprendimams. Tačiau, poveikis buvo ženklus tik kai kurioms žmonių grupėms. Mokesčių reforma turėjo teigiamą poveikį mažesnes pajamas turintiems namų ūkiams (ypatingai moterims, tiek gyvenančioms vienioms, tiek poroje). Finansinė lengvata turėjo įtakos didesniai šios grupės žmonių įsitraukimui į pensijų kaupimą, tuo tarpu vidutinės pajamas turinčių namų ūkių, mokesčių reforma nepaskatino labiau įsitraukti į pensijų kaupimą privačiuose pensijų fonduose. Tyrimas neatskleidė įtakos sutaupyta pensijos sumai. Mokslininko nuomone, tai turėtų būti svarbi tolesnių tyrimų užduotis (Wakefield, 2009).

Rey-Ares et al. (2018) iškėlė hipotezę teigiančią, kad valstybės socialinis modelis daro įtaką žmonių privačiam taupymui pensijai. Tyrėjai pastebėjo, skirtingus pakeitimo normos rodiklius šalyse, turinčiose skirtingą socialinį modelį. Išskiriami penki socialinio modelio tipai: Šiaurės (angl. *Nordic*), Anglosaksiškas (angl. *Anglo-Saxon*), Kontinentinis (angl. *Continental*), Pereinamasis (angl. *Transitional*) ir Viduržemio jūros (angl. *Mediterranean*). Aukščiausia pakeitimo norma yra Šiaurės ir Viduržemio jūros socialiniuose modeliuose. Rey-Ares (2018) teigia, kad tai galima paaiškinti tuo, kad šalys su ilgesne privataus kaupimo pensijai tradicija (Anglosaksiškas ir Šiaurės modeliai), linkusios laikyti didesnę dalį santaupų privačiuose pensijų fonduose (Rey-Ares et al., 2018, p. 251). Collins'as (1995) pastebi, kad šalys su aukščiausiu taupymo rodikliu, taip pat turi ir aukščiausią augimo rodiklį. Jo atliktas tyrimas rodo struktūrinius taupymo elgsenos skirtumus žemų pajamų ir vidutinių pajamų šalyse (Collins, 1995).

Slavov'as et al. (2017) tyrė socialinio draudimo daromą įtaką privačioms pensijų sistemoms. Tyrėjo teigimu, teorija prognozuoja, kad socialinio draudimo plėtra „išstumia“ privatų taupymą pensijai bei privatų draudimą žemesnių pajamų namų ūkiuose. Socialinis draudimas „išstumia“ privatų taupymą skirtingomis sumomis, kai kur vienas prie vieno, kitur skaičiai mažesni. Autorius cituoja ir kitus tyrimus, teigdamas, kad viešos pensijų sistemos „išstumia“ privatų taupymą pensijai Italijoje, Meksikoje, Kinijos ir Didžiojoje Britanijoje. Slavov'as et al. (2017) analizavę JAV duomenis, pilnai nepatvirtino šių teorinių prielaidų. Jie atskleidė, kad pajamų mokesčio padidinimas 1983 m. JAV, sumažino privatų taupymą. Tačiau nepatvirtino prielaidų, kad pensijų išmokų sumažinimas 1977 m. sumažino privatų taupymą pensijai, o 1983 m. išmokų studentams panaikinimas sumažino gyvybės draudimų įsigijimus (Slavov et al., 2017).

Chetty's et al. (2014) analizavo Danijos namų ūkių taupymo elgseną. Naudodamiesi mokesčių duomenų baze, mokslininkai tyrė, kokią poveikį taupymo elgsenai daro kainų subsidijos ir automatiniai įnašai. Tyrėjai kelia klausimą ar mokesčių lengvatos, automatinės darbdavių ir vyriausybės įmokos („vyriausybės taupymo mandatai“ - vyriausybės indėlis) padidina bendrą namų ūkio turtą, ar namų ūkiai tik perkelia savo taupymą iš vienos sąskaitos į kitą. Atskleista, kad darbdavių pensijos ir valstybės mandatai, turi poveikį, net jeigu taupantysis nesiima aktyvių veiksmų. Taip pat mokslininkai tyrė Danijos privalomojo taupymo plano (angl. *mandatory saving plan (MSP)*) poveikį taupymo elgsenai (danai privalėjo mokėti 1 proc. nuo pajamų į pensijų taupymo sąskaitas nuo 1998 iki 2003 m.). Tyrimas parodė, kad MSP pakėlė bendrus taupymo rodiklius 1998 m., tačiau 2004 m. jie krito. Tyrėjai

pastebėjo, kad 85 proc. danų yra pasyvūs taupytojai, o 15 proc. – aktyvūs, kurie perskirsto santaupas tarp sąskaitų. Buvo padaryta išvada, kad automatiniai įnašai sukuria santykinai nedidelį „išstūmimą“ ir žymiai padidina bendrą turto kaupimą, o tai rodo, kad daugelis asmenų yra pasyvūs taupytojai, kurie mažina vartojimą, kai sumažėja jų disponuojamos pajamos. Danijoje aukščiausias pajamas turintiems gyventojams, valstybė sumažino mokesčių subsidiją pensijos kaupimui, o mažesnes pajamas turintiems - nesumažino. Atskleista, kad įmokos į pensijų sąskaitas sumažėjo aukštesnes pajamas turinčiųjų gyventojų grupėje, o mažesnes pajamas turinčioje grupėje nepasikeitė (Chetty et al., 2014). Chetty's et al (2014) tyrė Danijoje esančias dviejų tipų pensijų sąskaitas: „kapitalo“ pensijos (išėjus į pensiją išmokamos santaupos kaip vienkartinė suma) ir „anuitetinės“ pensijos (kurios moka anuitetą). Įmokos į kiekvienos rūšies sąskaitas yra išskaitomos iš apmokestinamųjų pajamų, o darbuotojai moka tą patį 15% kapitalo prieaugio mokestį nuo sukauptų sumų kiekvienoje sąskaitoje. Išmokos iš anuitetinių pensijų apmokestinamos kaip įprastos pajamos, o vienkartinė išmoka iš kapitalo pensijų apmokestinama taikant 40 proc. tarifą. Darbuotojams, kurie papildomai prie pagrindinės valstybinės pensijos (pavyzdžiui, iš individualių pensijų ar papildomų darbo pensijų) gauna darbo užmokestį, mokesčių tarifai viršija 40 proc., todėl kapitalo pensijos buvo patrauklesnė taupymo galimybė (Chetty et al., 2014, 14). Huberman'as et al. (2007) atskleidė, kad dalyvavimo nustatytų įmokų (DC) pensijų planuose įnašai ir taupymo rodiklis auga didėjant kompensacijoms. Vidutiniškai 10000 USD kompensacijos padidėjimas lemia, 3,7 proc. aukštesnę dalyvavimo tikimybę ir 900 USD didesnius įnašus. Be to, tyrimas atskleidė, kad moterų dalyvavimo tikimybė yra 6,5 proc. didesnė nei vyrų, jos įneša 500 USD daugiau nei vyrai. Dalyvavimo DC pensijų planuose tikimybės yra panašios darbuotojų turinčių ir neturinčių DB pensijų planus, tačiau tie, kurie turi DB pensijų planus įneša didesnę įmoką į DC. Atskleista, kad darbdavio prisidėjimas padidina darbuotojų ir dalyvavimo rodiklį, ir įnašo dydį, ypač žemesnes pajamas gaunančių darbuotojų (Huberman et al., 2007).

Disertacijoje nėra analizuojamas makroekonominių ir kitų išorinių veiksnių poveikis Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgsenai. Tačiau galima kelti prielaidą, kad 2019 m. Lietuvoje įvykusi pensijų reforma, kuri automatiškai įtraukė dirbančiuosius iki 40 m. amžiaus gyventojus į II pakopos numatytuosius pensijų planus, turi poveikį namų ūkių taupymo pensijai elgsenai. HFCS tyrimo antros bangos duomenų analizė leis palyginti elgsenos pokyčius. Tai galėtų būti tolesnių mokslinių tyrimų tikslai.

1.2.5 Finansinio raštingumo įtaka taupymo pensijai elgsenai

Nemažai tyrimų atlikta vertinant finansinio raštingumo įtaką taupymo pensijai elgsenai. Randama stipri koreliacija tarp finansinio raštingumo ir tikėtino taupyti pensijai pasirenkant finansines taupymo priemones (Chard et al., 2017; Chatterjee et al., 2017; Clark et al., 2019; Lusardi, 2001, 2008; Lusardi ir Mitchell, 2013). Lusardi (2001; 2008; 2013) nemažai tyrinėjusi finansinio raštingumo, planavimo, žinių ir informuotumo lygio įtaką taupymo pensijai elgsenai, pažymi, kad taupymo sprendimus sąlygoja ne tik biudžeto, pajamų apribojimai, bet ir žinių, informacijos ir finansinio raštingumo trūkumas. Lusardi tyrimai atskleidžia, kad mokymai, seminarai darbuotojams, informacijos efektyvus pateikimas ir konsultacijos daro teigiamą įtaką žmonių taupymo pensijai pasirinkimams bei apskritai žmonių finansinei elgsenai (Lusardi, 2008). Lusardi (2001) tyrinėjo amerikiečių namų ūkių, kurių „galva“ 50 metų ir vyresnis/vyresnė, finansinio planavimo ryši su taupymo pensijai elgsena. Tyrėja atskleidė, kad apie trečdalis namų ūkių, kurių „galva“ yra netoli pensinio amžiaus mažai arba visai neplanuoja pensijos pajamų. Ši grupė namų ūkių turi mažiau turto, mažiau investuoja į finansinį turtą, nei tie namų ūkiai, kurie turi pensijų planus. Namų ūkius planuoti pensijai paskatina nemalonūs įvykiai, tokie kaip sveikatos ar finansinės problemos. Lusardi (2001) pastebi, kad tie namų ūkiai, kurie neplanuoja taupymo pensijai, labiau tikėtina susidurs su sunkumais sulaukę pensinio amžiaus. Planuojantys ir neplanuojantys namų ūkiai labai skiriasi pagal turimo turto vertę, taip pat skiriasi pensijų planai ir portfeliai (Lusardi, 2001). Lusardi ir Mitchell'is (2013) pažymi, kad finansinis raštingumas lemia žmonių finansų planavimą ir didesnę turto akumuliaciją. Tokiu būdu, labiau finansiškai raštingi namų ūkiai bus labiau finansiškai apsirūpinę išėję į pensiją (Lusardi ir Mitchell, 2013).

Chard'as et al. (2017) tyrė, kokią įtaką taupymo pensijai elgesiui daro amerikiečių informuotumas ir žinios apie socialinio draudimo privalumus, teikiamas naudas ir išmokas. Buvo atskleista, kad amerikiečiai pakankamai žino apie socialinio draudimo išmokas, tačiau kai kuriose grupėse, kurios skiriasi pagal turtą, tautybę ir amžių, pastebėtas žinių ir informacijos trūkumas. Taip pat atskleista, kad žinių lygis apie socialinio draudimo privalumus ir išmokas daro didesnę įtaką taupymo elgsenai nei socialiniai-demografiniai veiksniai. Chard'as et al. (2017) diskutavo, ar tai, kad kai kurie žmonės negali įgyti ir naudoti finansinių žinių, gali jiems turėti nenumatytą pasekmių, dėl kurių jie labiau rizikuoja priimant pensijų planavimo sprendimus. Jie tyrė, ar žmonės supranta, kad socialinis draudimas nepakeis

visų jų pajamų buvusių iki pensijos ir kokią įtaką šis žinojimas turi taupymo elgsenai, pensijos planavimui ir taupymo priemonių pasirinkimui. Atskleista, kad tie, kurie supranta, kad socialinio draudimo išmokos nepakeis visų jų pajamų, labiau pasirengę pensijai (Chard, et al., 2017).

Chatterjee et al. (2017) tyrė finansinio raštingumo lygį, tolerancijos rizikai lygį ir kokią įtaką jų sąveika daro tikslingsiems taupymo sprendimams (prevenciniam taupymui, taupymui pensijai, ir vaikams). Buvo keliamas tyrimo tikslas – geriau suprasti finansinio raštingumo ir rizikos tolerancijos sąveikos poveikį namų ūkių finansiniam planavimui ir taupymo pensijai elgsenai. Tyrėjai atskleidė, kad finansinis raštingumas yra susijęs su individualia rizikos tolerancija. Nors finansinis raštingumas neigiamai siejamas su vengimu rizikuoti, jis teigiamai siejamas su vidutine tolerancija rizikai. Tiek finansinis raštingumas, tiek rizikos tolerancija yra reikšmingi ir teigiamai susiję su lėšų turėjimu neplanuotiems įvykiams ir namų ūkių pensijos planavimu (Chatterjee et al., 2017). Chatterjee et al. (2017) tyrimų rezultatai rodo, kad trys iš penkių namų ūkių neturi atsidėję santaupų nenumatytiems įvykiams, o maždaug pusė namų ūkių nėra įsivertinę, kiek pinigų jiems reikės pensijai. Tačiau tiek finansinis raštingumas, tiek tolerancija rizikai yra susiję su taupymo elgesiu, pagrįstu tam tikrais tikslais, pavyzdžiui, prevenciniu taupymu arba taupymu pensijai (Chatterjee et al., 2017) Nors atrodo, kad tolerancija rizikai yra svarbus veiksnys priimant namų ūkių taupymo ir investavimo sprendimus, šio tyrimo išvados suteikia papildomų įrodymų apie finansinio raštingumo vaidmenį gerinant namų ūkių finansines galimybes.

Clark'as et al. (2019) nagrinėjo informuotumo įtaką taupymo pensijai elgsenai. Tyrėjai teigia, kad nors papildomas taupymas pensijai yra svarbus žmonių gerovei, tačiau įnašai į pensijų sąskaitas ir fondus išlieka nedideli, ypač tarp mažesnių pajamų ir žemesnio išsilavinimo namų ūkių. Clark'as et al. (2019) atliko eksperimentą, kurio metu JAV Karolinos valstijos dirbantiems vyresnio amžiaus (50-69 m.) gyventojams išsiuntė informacinius bukletus apie taupymo pensijai temą. Buvo pasirinktos dvi eksperimentinės dirbančiųjų grupės ir lyginamos su kontroline grupe. Pirmąją grupę sudarė dirbantys vyresnio amžiaus amerikiečiai, kurie jau dalyvavo įvairiose kaupimo pensijai programose. Jie buvo informuoti apie galimas mokesčių lengvatas. Kita grupė, sudaryta iš nedalyvaujančių pensijų kaupimo programose, jie buvo informuoti apie ilgaamžiškumo problemas ir taupymo galimybes. Palyginus su kontroline grupe, kuri negavo informacinių bukletų, juos gavę jau taupantys pensijos programose, per 9 mėnesius nuo informacijos gavimo, padidino savo pensijos taupymo mėnesinius įnašus 2,4 proc. Tie,

kurie nebuvo automatiškai įtraukti į pensijų planus, net ir gavę informacinius bukletus, to nepraadėjo daryti. Tyrėjai padarė išvadą, kad žmonės, kurie jau įsitraukia į taupymą, gavę paskatinančią ar supažindinančią informaciją yra paveikiami keisti elgsena, o tie, kurie nebuvo įsitraukę, nėra paveikiami. Todėl, autorių nuomone, informavimas yra svarbus veiksnys galintis padėti pasirošti pensijai net ir vyresnio amžiaus žmonėms (Clark et al., 2019).

Dauguma tyrimų atskleidžia teigiamą koreliaciją tarp finansinio raštingumo ir taupymo pensijai. Vienas iš disertacijos tyrimo uždavinių - tirti finansinio raštingumo ir planavimo įtaką taupymo pensijai elgsenai. Viena vertus, finansinis raštingumas susijęs su tokiais socialiniais kriterijais kaip išsilavinimas, kita vertus planavimas, informacijos ir žinių poreikis gali būti priskiriami elgsenos ekonomistų aprašytoms ir tiriamoms žmonių savybėms. Todėl šios krypties tyrimai yra labiau susiję su elgsenos ekonomistų teorine perspektyva.

1.2.6 Taupymo motyvų tyrimai

Neabejojama, kad namų ūkiams svarbu pagerinti taupymo rodiklius, tam reikia ne tik turėti galimybę taupyti (t.y., pajamos turi viršyti išlaidas), taip pat svarbu suprasti, kokie motyvai skatina taupyti. Todėl namų ūkių taupymo elgsenos studijos gilinasi į tai, kokius taupymo motyvus turi namų ūkiai. Taupymas pensijai yra vienas iš taupymo motyvų. Gyvenimo ciklo hipotezė šį motyvą traktuoja, kaip vieną pagrindinių motyvų, kuris lemia vartojimo ir taupymo elgseną gyvenimo cikle. Vėliau gyvenimo ciklo ir pastovių pajamų modeliai buvo papildyti prevencinio taupymo ir palikimo motyvais. Baiardi's (2019) analizavo prevencinio taupymo teoriją, kuri teigia, kad prevencinis taupymas svarbus dėl pajamų neužtikrintumo. Baiardi's pateikė prevencinio taupymo vystymosi tendencijas, papildydamas ją kitais kintamaisiais. Analizuojami ne tik namų ūkių gerovės kintamieji, bet ir kiti nefinansiniai kintamieji, darantys įtaką namų ūkio naudingumo funkcijai, tokie kaip sveikatos būklė, aplinkos (valstybė), kurioje namų ūkiai yra, netikrumo veiksnys, namų ūkių polinkio rizikuoti ir kiti kriterijai (Baiardi et al., 2019). Fisher'is ir Anong'as (2012) tyrinėjo, kaip taupymo motyvai susiję su JAV taupymo elgsena. Mokslininkai, remdamiesi 1975 m. Katona pasiūlyta klasifikacija, išskiria tris taupymo elgsenos tipus. Išskiriami tie, kurie taupo reguliariai (kiekvieną mėnesį atsideda tam tikrą pinigų sumą), nereguliariai (jeigu nelieta taupymui pinigų, netaupo) ir kurie netaupo. Tyrėjai mano, kad vertinga palyginti tuos, kurie taupo reguliariai su netaupančiais, ar taupančiais nereguliariai. Katona (1975 in: Fisher ir Anong 2012)) savo klasifikacijoje

išskiria dar vieną taupytojo tipą - kontraktinį taupytoją. Kontraktinis taupytojas taupo privalomai, nes turi mokėti įmoką už įsigytą turtą ar draudimą pagal sutartį. Katona (1975 in: Fisher ir Anong 2012) identifikuoja šešis taupymo motyvus: nelaimingiems atsitikimams, turėti rezervą atsiradus nenumatytiems poreikiams, pensijai ar senatvei, vaikų poreikiams, stambiam pirkiniui įsigyti, atostogoms. Kiti autoriai atranda ir kitus taupymo motyvus: nuo nelaimių, gyvenimo pagerinimui, palikimui, verslui, nepriklausomybei, pradiniam įnašui ir net iš gobšumo (Fisher ir Anong, 2012). Katona (1974) teigimu, žmonių taupymo motyvai stiprėja esant recesijos grėsmei, taupymas gali augti ir dėl to, kad recesijos metu žmonės mažiau skolinasi didesniems pirkiniams, atideda atostogas. Katona (1974) pažymi, kad daugumai žmonių pagrindinis taupymo motyvas yra pasiruošimas „lietingoms dienoms“ (Katona, 1974). Schunk'as (2007) analizuoja, kaip taupymo elgsena gali būti paaiškinta keturiais taupymo motyvais: taupymo senatvei, prevencinio taupymas, palikimo, namų įsigijimo. Tyrėjas taip pat išskiria tris taupytojų tipus: reguliarus, nereguliarus taupytojas ir netaupantis. Pirmiausia analizuojamas taupymo rodiklio ir taupymo motyvo santykis. Toliau tiriama, ar taupymo motyvas lemia, kokio tipo taupytojai yra namų ūkis. Tyrimo metu respondentų buvo klausiama: „ar galėtumėte pasakyti, kiek pinigų jūs ir jūsų partneris susitaurė per paskutinius metus?“. Schunk'as (2007) analizuoja skirtingus taupymo motyvus gyvenimo cikle, teigdamas, kad klasikinė gyvenimo ciklo hipotezė pagrįdžiai teigia, kad taupyti namų ūkius skatina apsirūpinimo senatvei motyvas. Vėliau tyrimams atskleidžiant, kad ir sulaukus pensinio amžiaus namų ūkiai toliau taupo, buvo analizuojami ir kiti motyvai – prevencinis taupymas, palikimo motyvai. Schunk'as (2007) pastebi, kad tai, koks motyvas yra svarbus namų ūkiams, lemia ir atskiros šalies kontekstas. Jo teigimu, pavyzdžiui, Olandijoje prevencinio taupymo motyvas yra vienas pagrindinių taupymo motyvų. Šis motyvas, kaip pagrindinis, pastebimas daugelio pensinio amžiaus sulaukusių olandų namų ūkiuose. Pasak Schunk'o taupymo motyvai persipina ir koegzistuoja. Schunk'as tyrė Vokietijos namų ūkių taupymo motyvus, atskleidžiamas, kad taupymo apsirūpinimo senatvei motyvas toks pat svarbus jaunesniuose namų ūkiuose, kaip ir namų įsigijimo motyvas. Schunk'as tai sieja su 1990 m. prasidėjusiais aktyviais debatais apie Vokietijos pensijų sistemą bei bankų ir draudimo bendrovių aktyvia rinkodaros veikla, kuri buvo nukreipta į jaunus namų ūkius. Schunk'o tyrimas rodo, kad prevencinis ir palikimo taupymo motyvai svarbūs vyresniems namų ūkiams. Taupymo senatvei motyvas daugiau susijęs su ilgalaikėmis ir planuojama taupymo elgsena. Schunk'as teigia, kad jo tyrimo rezultatai patvirtina nuomonę, kad namų ūkių taupymo

sprendimams įtakos turi skirtingi taupymo motyvai, kurie egzistuoja skirtingose amžiaus grupėse, tačiau kurių santykinis indėlis į namų ūkių taupymą keičiasi su amžiumi (Schunk, 2007). Jurges'as (2001) analizavo ar palikimo motyvas daro įtaką vokiečių po pensinio turto pokyčiams. Buvo tiriami objektyvūs ir subjektyvūs kriterijai. Objektyviu kriterijumi laikomas faktas, kad namų ūkiai turi vaikų. O deklaruojamas taupymo motyvas – palikimas, buvo laikomas subjektyviu kriterijumi. Tyrėjas atskleidžia, kad vaikų turėjimo faktas nebūtinai turi įtaką turto trajektorijoms, tačiau taupymo motyvas dėl palikimo daro reikšmingą įtaką turto heterogeniškumui (Jurges, 2001).

Japonijos mokslininko Kawasaki'o (1990) tyrimo duomenimis, pagrindiniai Japonijos namų ūkių taupymo motyvai yra taupymas vaikų mokslams ir kitoms šeimos išlaidoms ateityje (pavyzdžiui, kelionėms, atostogoms), turto (pavyzdžiui, namų, žemės) įsigijimui, ligoms, nelaimėms ir senatvei (pensijai). Namų ūkiai įvairiai paskirsto savo išlaidas ir spendžia kiek, kokią dalį ir koku tikslu jie taupo. Jie gali taupyti būstui, vaikų mokslams, pensijai, sveikatai, kelionėms ar kitais tikslais priklausomai nuo situacijos. Japonijoje atliktas tyrimas atskleidė, kad prevencinis taupymas auga tuomet, kai namų ūkiai jaučia didesnę ekonominę netikrumą. Infliacija ir palūkanų augimas taip pat lemia taupymo augimą (Kawasaki, 1990).

Taupymo motyvų tyrimai daugiau susiję su tradicine ekonomikos perspektyva. Tyrimai atskleidžia, kad pagrindiniai taupymo motyvai yra prevencinis taupymas, taupymas senatvei ir taupymas palikimo tikslais (būdingas vyresniems namų ūkiams). Disertacijoje nebuvo išsikeltas uždavinys tirti Lietuvos namų ūkių taupymo motyvus, jų skirtumus socialinėse-demografinėse grupėse. Tačiau tiek HFCS duomenys, tiek Lietuvos banko tyrimai leidžia įvertinti, kokius taupymo motyvus turi Lietuvos namų ūkiai. HFCS tyrime vienas iš taupymo motyvų – „taupymas senatvei“ yra analizuojamas kaip priklausomas kintamasis tyrimo modelyje.

1.2.7 Psichologinių veiksnių ir asmens savybių įtaka taupymo pensijai elgsenai

Elgsenos ekonomikos teorijos kontekste išryškėja dar viena taupymo pensijai elgsenos tyrimų kryptis – žmonių psichologinių ir asmens savybių įtaka jų finansinei elgsenai ir gerovei. Tyrėjai atrado nemažai sąsajų tarp žmonių psichologinių savybių ir taupymo elgsenos. Šios krypties tyrimai dažniau atliekami ne vykdant eksperimentus, o atliekant gyventojų apklausas, kuriose fiksuojamos žmonių nuostatos, emocinė būseną, asmenybinės ir psichologinės

savybės bei tiriama jų sąveika su taupymo elgsena. Šios krypties tyrimai remiasi pagrindine elgsenos ekonomikos teorijos prielaida, kad žmonės turėdami apribotą racionalumą, žemą savikontrolę ir veikiami įvairių šališkumų, dažnai priima netinkamus finansinius sprendimus, netaupo arba nesutaupo pakankamai įvairioms gyvenimo situacijoms, o ypač žmonės per mažai sutaupo pensijai. Taip pat žmonės dažnai neprotingai perka, per daug vartoja dabartyje, negalvodami apie ateities vartojimą. Tačiau, pastebima, kad toks elgesys vieniems būdingas labiau nei kitiems, todėl tyrėjai siekia suprasti individualius skirtumus, kurie gali daryti įtaką namų ūkių taupymo elgsenai ir gerovei. Tyrėjai pabrėžia, kad šalyse vystantis privatiems pensijų fondams ir savanoriško pensijų kaupimo priemonėms, svarbu suvokti kaip žmonės priima sprendimus. Tyrimai nagrinėjantys psichologinių asmens savybių koreliaciją su vartojimu, taupymu ir namų ūkių turto verte, papildė gyvenimo ciklo hipotezės kritiką, nes atskleidžia kitus veiksnius, kurie daro įtaką ekonominiam ir finansiniam namų ūkių sprendimams. Psichologų ir elgsenos ekonomistų identifikuotos žmonių prigimtinių savybės, šališkumai ir euristikos, kurios daro įtaką jų sprendimams, tapo svarbiais kintamaisiais analizuojant vartojimo ir taupymo elgseną. Tiriama savikontrolės lygio, tolerancijos rizikai lygio, planavimo, savarankiškumo, sąžiningumo, ekstravertiškumo/intravertiškumo, neurotiškumo, atvirumo naujoms patirtims ir kitų psichologinių veiksnių sąsajos su taupymo pensijai elgsena.

Gathergood'o (2012) tyrimas, atskleidžia, kad savikontrolės trūkumas ir žemas finansinis raštingumas daro neigiamą įtaką vartotojams, lemia jų per didelį išsiskolinimą, taip pat lemia žemus taupymo rodiklius (Gathergood, 2012). Švedijos mokslininkai Strömbäck'as et al. (2017) atlikę Švedijos gyventojų reprezentatyvų tyrimą, analizavo savikontrolės, optimizmo ir sąmoningumo savybių įtaką taupymo elgsenai bei nerimui dėl finansinės ateities. Jie kėlė tikslą nustatyti ar savikontrolė gali prognozuoti žmogaus finansinę elgseną ir finansinę gerovę. Mokslininkai analizavo ne tik taupymo elgseną, bet ir kitus finansinės elgsenos parametrus. Tyrime buvo pasirinkti keturi priklausomi kintamieji - taupymo elgsena, bendra finansinė elgsena, finansinis nerimas, finansinis saugumas. Taip pat buvo tiriama sąveika su nepriklausomais kintamaisiais - savikontrolė, optimizmu ir sąmoningumu. Į modelį buvo įtraukti kontroliniai kintamieji – pajamos, amžius, lytis, išsilavinimas ir finansinis raštingumas. Tyrimas patvirtino, kad taupymo elgsenai teigiamą įtaką daro savikontrolė, optimizmas ir sąmoningumas, taip pat finansinis raštingumas, pajamos ir lytis (moterys labiau linkusios taupyti). Tyrimas atskleidė, kad savikontrolė kelia mažesnę nerimą dėl finansinės ateities, optimizmas ir sąmoningumas dar du psichologiniai veiksniai, kurie

daro pozityvią įtaką finansiniams sprendimams ir finansinei gerovei (Strömbäck et al., 2017).

Duleboh'as ir Murray (2007) nustatė, kad tolerancija rizikai ir savo galimybių suvokimas sąlygoja darbuotojų santaupų pensijai dydį bei pasirinkimus. O žinios apie investavimą tiesiogiai veikia polinkį priimti riziką. Kaip pastebi tyrėjai, DB pensijų planus keičia DC pensijų planai, kas lemia, kad darbuotojai, įnešantys indėlius į DC pensijų planus, prisiima atsakomybę už rizikingus sprendimus. Tai jiems kelia diskusijas ir nerimą dėl gebėjimo priimti tinkamus sprendimus investavimo klausimais. Todėl analizuojamas ne tik žinių lygis, bet ir tolerancijos rizikai lygis. Tyrėjai pastebėjo, kad tolerancijos rizikai lygis primant sprendimus dėl taupymo yra sudėtingas ir kompleksinis procesas, darantis įtaką taupymo elgsenai (Duleboh ir Murray, 2007). Panašius rezultatus gavo Wong'as et al. (2019) tyrė, kokią įtaką Honkongo ir Didžiosios Britanijos namų ūkiams daro tolerancijos rizikai lygis. Atskleista, kad asmeninės tolerancijos rizikai lygis lemia, kokią pensijos investicijų portfelį pasirenka žmonės. Rizikos vengiantys žmonės labiau pasirenka žemos rizikos fondus, tokiu būdu sutaupo mažiau tiek Honkonge, tiek Didžiojoje Britanijoje. Tyrėjai atliko eksperimentą su Honkongo studentais, vertindami jų tolerancijos rizikai lygį ir socialinių-demografinių savybių įtaką jam. Visi tyrime dalyvavę studentai privalomai mokėjo į Honkongo privalomojo atidėjimo fondus (angl. *mandatory provident fund (MPF)*) ir eksperimento metu rinkosi investavimo galimybes. Didžiosios Britanijos studentai turėjo savanoriškas asmeninės taupymo sąskaitas (angl. *individual saving account (ISA)*). Atskleista, kad rizikos vengiantys ir turintys aukštą rizikos tolerancijos lygį studentai demonstravo skirtingus investavimo pasirinkimus. Žemesnės rizikos MPF produktai (Honkonge) ir ISA (Didžiojoje Britanijoje) buvo populiariesni tarp studentų vengiančių rizikuoti, kai tuo tarpu rizikuoti mėgstantys studentai buvo labiau susižavėję aukštos rizikos pensijų ir investiciniiais fondais. Šios tendencijos atskleistos ir tarp Honkongo, ir tarp Didžiosios Britanijos studentų. Neutralūs rizikai studentai elgėsi panašiau kaip rizikos vengiantys studentai (Wong et al., 2019). Abiejų šalių eksperimento dalyviai patvirtino hipotezes, kad tolerancijos rizikai veiksnys daro įtaką taupymo elgsenai, investicinių fondų pasirinkimui, nesvarbu ar tai privalomas taupymas pensijai (Honkongo atveju), ar savanoriškas (Didžiosios Britanijos atveju). Skirtingi kultūriniai kontekstai taip pat nepadarė įtakos (Wong et al., 2019). Rey-Ares et al. (2018) tyrimas patvirtina, kad finansinės rizikos vengimas neigiamai veikia sprendimą investuoti į kaupiamąsias pensijų sąskaitas: žmonių, kurie nenori priimti

finansinės rizikos, tikimybė kaupiti pensijai yra 10,9 procento mažesnė nei tų, kurie linkę rizikuoti, *ceteris paribus* (Rey-Ares, 2018).

Asebedo et al. (2019) tyrė, kokią įtaką psichologinės žmogaus charakteristikos daro taupymo elgsenai. Mokslininkų teigimu, emocinės būsenos yra susijusios su taupymo elgsena. Jų nuomone, teigiamos emocijos skatina finansinę sėkmę, daugiau uždirbama pajamų ir mažiau linkstama į neracionalų ar net liguistą išlaidavimą, o tai leidžia daugiau sutaupyti. Kaip pažymi Asebedo et al. (2019), kiti tyrėjai atskleidė teigiamą ryšį tarp taupymo ir pasitenkinimo gyvenimu ir laimės pojūčio lygio, o neigiamos emocijos labiau kenkia taupymui (Guyen 2012 in: Asebedo et al., 2019). Mowen'o (2000) teigimu, asmenybės bruožai paaiškina esmines vartotojų elgesio šaknis, tokias kaip taupymo elgsenys. Jis naudojo Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensijų teoriją (angl. *Big Five personality trait theory*) finansinei elgsenai tirti (Mowen 2000 in: Asebedo et al., 2019). Asebedo et al. (2019) mini skirtingus tyrimus, kurie atskleidė penkių didžiųjų asmenybės savybių įtaką taupymo elgsenai. Pavyzdžiui, sąmoningumas lemia polinkį planuoti finansus, santaupas ir išlaidas, o sutarumas turi neigiamų pasekmių finansams, vyraujant šiai savybei, žmogus gali būti labiau linkęs į kompulsyvų pirkimo elgesį, kas netiesiogiai daro įtaką taupymui, atvirumas patirčiai gali turėti ir neigiamos, ir teigiamos įtakos taupymo elgsenai, ekstraversija gali lemti didesnio turto sukauptumą, neurotiškumas arba emocinis nestabilumas dažniau pasireiškia obsesiniu kompulsiniu pirkimu, žalingais vartojimo įpročiais, darančiais neigiamą poveikį taupymui (Asebedo et al. 2019). Asebedo et al. (2019) tyrė 50 – 70 m. amžiaus amerikiečius. Asebedo et al. tyrimas atskleidė, kad sąmoningumas ir ekstravertiškumas netiesiogiai skatina taupymą, tačiau atvirumas naujoms patirtims ir neurotiškumas netiesiogiai stabdo taupymą. Taip pat tyrėjai pastebėjo, kad savi-veiksmingumas (efektyvumas, finansinis savarankiškumas) (angl. *financial self-efficacy (FSE)*) esminė psichologinė asmens savybė tiesiogiai paaiškinanti taupymo elgseną ir yra susijusi su kitomis psichologinėmis savybėmis, kurios taupymo elgseną paaiškina netiesiogiai. Kuo aukštesnis FSE, tuo labiau žmonės linkę taupyti. Asebedo et al. (2019) tyrime naudojo išsamesnį „3M motyvacijos ir asmenybės modelį (3M)“ (angl. *The 3M Model of Motivation and Personality (3M)*). 3M motyvacijos ir asmenybės modelis – sistema, pagal kurią galima ištirti psichologines savybes, susijusias su vyresnio amžiaus vartotojų taupymo elgesiu. Didžiojo penketo modelio asmenybės bruožai įtraukti į 3M motyvacijos ir asmenybės modelį (Mowen 2000 in: Asebedo et al., 2019). Naudodami šią sistemą tyrėjai analizavo vartotojų, pirkėjų (taip pat ir kompulsyvių), akcijų biržų investuotojų ir lošėjų elgseną, jų finansinį

pasitenkinimą ir pasiruošimą pensijai (Asebedo et al., 2019). Kapounek‘as su kolegomis (2016) tyrė iracionalių namų ūkių taupymo elgesį. Tyrime buvo keliamas tikslas identifikuoti ekonominius ir psichologinius veiksnius, kurie lemia taupymo elgseną. Atskleista, kad namų ūkiams labiau būdingas iracionalus taupymo elgsenys, ypač per ekonominės krizės laikotarpį (Kapounek et al., 2016).

Pasaulyje DB pensijų planus keičiant DC planams, neretai, darbuotojai yra automatiškai įtraukiami į numatytuosius pensijų planus su palikta galimybe pasitraukti, išsibraukti, pakeisti numatytas sąlygas ar pasirinkti kitaip. Tai pat ir Lietuvoje nuo 2019 m. dirbantys gyventojai automatiškai įtraukiami į II pakopos pensijų planus su galimybe išsibraukti. Deetlefs‘is et al. (2019) analizavo Australijos privačių pensijų programų dalyvius, kurie nepasirinko numatyto pensijų planų, o juos keitė, darė papildomus įnašus, konsultavosi su pensijos plano tiekėju ar darė kitokius veiksmus, rodančius, kad jie nebuvo tie, kurie tiesiog pasiliko prie jiems pasiūlyto varianto (Deetlefs et al., 2019). Deetlefs‘is et al. (2019) tyrė ryšius tarp nuostatų (intereso ir pasitikėjimo) ir ištraukimo į pensijų plano pasirinkimą lygio. Tyrejai, naudodami klasterinę analizę, suskirstė pensijų planų dalyvius į grupes, kuriose atsirado homogeniškas nuostatas turintys žmonės. Buvo išskirti penki klasteriai pagal domėjimąsi taupymu pensijai ir pasitikėjimo pensijų planų tiekėjais lygį. Deetlefs‘is et al. (2019) toliau vertino, kokį ištraukimo lygį lemia nuostatos. Atskleista, kad susidomėjimas taupymu pensijai lemia didesnę ištraukimą. Tačiau šio tyrimo duomenys rodo, kad pasitikėjimas pensijos plano tiekėju yra kertinis kriterijus ištraukimo lygiui. Buvo atrasta, kad yra grupė žmonių, kurie ištraukia į pensijų plano keitimus ir dėl to, kad nepasitiki pensijų plano tiekėjais. Taip pat yra grupė žmonių, kuri labai pasitiki pensijų plano tiekėju, todėl visai neištraukia į sprendimo priėmimo procesą (Deetlefs et al., 2019).

Apibendrinant šią tyrimų kryptį, galima teigti, kad asmenybinės ir psichologinės savybės turi poveikį žmonių taupymo pensijai elgsenai, o asmens tolerancijos rizikai lygmuo daro ženklų įtaką priimančiam sprendimui dėl taupymo pensijai priemonių pasirinkimo. Disertacijoje taip pat siekiama įvertinti, kokį poveikį tolerancija rizikai ir didžiojo penketo asmenybės dimensijos turi Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgsenai.

1.2.8 Elgsenos ekonomistų tyrimai

Dar viena, su psichologinių savybių tyrimais, susijusi taupymo pensijai tyrimų kryptis vykdoma elgsenos ekonomistų. Jie, tirdami žmonių taupymo elgseną,

dažniausiai atlieka eksperimentus, kurie atskleidžia žmonių psichologines savybes ir elgsenos principus, darančius įtaką sprendimams bei elgsenos modeliams. Nemažai žmonių elgsenos tyrimų buvo atlikta elgsenos ekonomistų Kahneman'o, Tversky'o, Thaler'io, Sunstein'o, Ariely'o ir kitų, kurių teorinės išvados pateiktos disertacijos 1.1.2 skyriuje.

Dupas'as ir Robinson'as (2013) Kenijoje atliko eksperimentinį tyrimą, norėdami suprasti, kokias galimybes taupyti turi vargingai gyvenantys keniečiai. Tyrėjai, eksperimente dalyvavusiems Kenijos gyventojams pasiūlė keturias inovatyvias taupymo priemones, kurios skyrėsi išipareigojimo laipsniu. Viena taupymo priemonė pasiūlė tik saugią vietą (angl. *safe box*) pinigų pasidėjimui, tačiau neįpareigojo dėti indėlius ir neapribojo lėšų išėmimo. Ši pirmoji priemonė siūlė labai švelnų išipareigojimą taupyti. Dupas'as ir Robinson'as šią priemonę pavadino „mintine sąskaita“ (angl. *mental account*), apie kurias savo darbuose rašė tiek Kahneman'as (2012), tiek Thaler'is ir Sunstein'as (2009). Kitos dvi taupymo priemonės „užrakinama dėžutė“ ir „sveikatos bankas“ (angl. *lock box* ir *health pot*) reikalavo didesnių išipareigojimų iš taupytojų, kadangi sutaupyti pinigai galėjo būti naudojami tik numatytam ir pasiektam tikslui, trečioji priemonė numatė socialinį išipareigojimą mokėti įmokas. Ketvirtoji priemonė – „sveikatos taupomoji sąskaita“ (angl. *health saving account (HSA)*). Ši priemonė, be pinigų priskyrimo tik numatytam tikslui, negalėjimo išsiimti įmokas, pasiūlė kreditą ir socialinį išipareigojimą reguliariai mokėti įmokas. Dupas'as ir Robinson'as minėtas taupymo priemones naudojo taupymo sveikatai tikslui, kadangi tai labai aktualus klausimas vargingose Kenijos vietovėse. Tačiau, kaip pažymėjo, elgsenos ekonomistai, šias priemones galima taikyti ir taupant kitais tikslais (pavyzdžiui, senatvei, pensijai, mokslams, būstui ir kt.). Dupas'as ir Robinson'as eksperimento metu siekė išsiaiškinti, kaip šios keturios taupymo priemonės yra įsisavinamos. Mokslininkai tyrė, kaip priemonės veikia žmonių gebėjimą akumuliuoti ir sukaupti turta, kaip tai atsispindi skirtingose žmonių grupėse, kurioms jų atneša daugiausiai naudos. Elgsenos ekonomistai kėlė tikslą, išsiaiškinti, kokios yra pagrindinės taupymo kliūtys. Nes, pasak tyrėjų, namų ūkiai apklausų metu teigėdavo, kad jiems tiesiog nelieka pinigų taupymui (Dupas ir Robinson, 2013). Kaip jau buvo ne kartą pastebėta, šią negebėjimo sutaupyti priežastį, mini daugelio šalių, tarp jų ir Lietuvos, gyventojai. Dupas'as ir Robinson'as eksperimento metu išskyrė keturias tiriamąsias ir vieną kontrolinę grupę. Pastaroji taip pat buvo paskatinta taupyti sveikatai, tačiau jai nebuvo pasiūlyta naudotis nei viena iš keturių taupymo priemonių. Eksperimentas atskleidė, kad pirma, pasiūlytos taupymo priemonės buvo gan stipriai įsisavintos, per 12 mėnesių įsisavinimo

rodiklis siekė nuo 66 iki 97 proc. Antra, tyrime dalyvavę Kenijos gyventojai buvo labiau linkę taupyti, kai tam buvo skirta saugi taupymo vieta ir numatytas specialus taupymo tikslas, šiuo atveju sveikatai („mintinės sąskaitos“ poveikis). Tyrėjai pastebėjo, kad tikslus įvardinimas kam taupoma (eksperimento metu buvo pažymėta, kad taupoma sveikatai nuo nenumatytų ekstremalių atvejų) paskatino taupymą. Tačiau buvo pastebėta, kad taupymui beveik neturėjo įtakos prevencinio taupymo tikslas. Tyrėjai atskleidė ir kitus aspektus, darančius įtaką taupymo elgsenai, tokius kaip socialinis išipareigojimas dėti indėlius (pavyzdžiui, vaikams), šeiminei padėtis, namų ūkio struktūra ir kt. Tyrėjų pastebėjimu, mintinė sąskaita (priskyrimas atidėtų pinigų konkrečiam tikslui) buvo naudinga beveik visų stebimųjų taupymo elgsenai. Mokslininkų teigimu, tai padeda atlaikyti pagundą pinigus panaudoti kitoms reikmėms ir didina savikontrolę, kuri nėra būdinga daugeliui žmonių. Tyrėjai teigia, kad žmonėms pasiūlytos taupymo priemonės, leidžia daugiau sutaupyti ne tik ekonomiškai labiau išsivysčiusiose šalyse, o ir vargingiau gyvenančiose valstybėse. Autorių nuomone, taupymo priemonės ir technikas ypač būtina siūlyti vargingose šalyse, kadangi jas naudojant žmonės skatinami taupyti, o tai gali lemti didesnes santaupas tiek sveikatai, tiek senatvei (Dupan ir Robinson, 2013). Eksperimentas patvirtino elgsenos ekonomistų nuomonę, kad žmonėms reikia pasiūlyti priemones, planus, būdus ir juos skatinti taupyti, nes žmogui iš prigimties nebūtinai trūksta vien žinių, tačiau ir savikontrolės, valios ir kitų asmeninių savybių.

Elgsenos ekonomistai dažniausiai netiria ar žmonės sutaupo pakankamai pensijos laikotarpiui. Jų, nuomone, daugumos šalių skaičiai rodo, kad žmonės sutaupo nepakankamai. Jie kelia klausimus ir tiria, kokios skatinančios priemonės efektyviausios, dėl kokių priežasčių žmonės nesutaupo pakankamai, kas sąlygoja jų elgseną, kaip jie priima sprendimą. Tokių tyrimų duomenys leidžia elgsenos ekonomistams siūlyti efektyvias taupymo priemones. Thaler'is ir Sunstein'as (2016), remdamasis savo ir kitų elgsenos ekonomistų tyrimų išvadomis, pasiūlė, leisti mokesčių mokėtojams naudoti jų pajamų mokesčio grąžinimą, kaip įnašą sekančiai įmokai į pensijų fondus. Mokesčių mokėtojui, prieš užpildant mokesčių deklaraciją, tiesiog reikia atsidaryti sąskaitą, ir kiekvienais metais pateikti prašymą persiūsti grąžinto mokesčio dalį į ją (Thaler ir Sunstein, 2016, 311 p.). Thaler'is su kolegomis parengė taupymo pensijai programą – „Sutaupyk daugiau rytoj“ (anlg. *Save more tomorrow*). Šią, taupymo pensijai programą, darbuotojams siūlo darbdaviai. Darbuotojai yra automatiškai prijungiami prie programos, o paskui jie gali pasirinkti jiems tinkamiausią variantą arba atsisakyti joje dalyvauti. Thaler'io ir jo kolegos Benartzi'o nuomone, „automatinis

pajungimas prie pensijų planų stebuklingai įveikia inerciją“ (Thaler ir Benartzi, S., 2003, 6 p.). Thaler'is su kolegomis pasiūlė šį modelį, remdamiesi tyrimais, kurie atskleidė, kad dalyvavimas tokiose programose leidžia žmonėms daugiau sutaupyti pensijai. Thaler'io atlikti tyrimai atskleidžia, kad automatinis priregistravimas prie pensijų fondų, dalyvavimą juose padidino nuo 49 iki 86 proc., o kai kuriais atvejais net virš 90 proc. (Thaler ir Benartzi, 2003). Thaler'io et al. nuomone, valstybė irgi gali paskatinti darbdavius dalyvauti tokiose programose ir automatiškai priregistruoti jose dalyvauti darbuotojus, kurie paskui pasirinktų pasilikti ar atsisakyti taupyti pensijai tokia forma. Taip pat galima skatinti ir pačius žmones pasirinkti įvairias namų ūkių išlaidų, taupymo ir investavimo strategijas, sukuriant numatytas strategijas bei tinkamiausią pasirinkimo kontekstą (Thaler ir Benartzi, 2003; Thaler ir Sunstein, 2016). Benartzi et al. (2017) tyrimas atskleidė, kad aktyvūs skatinimo veiksmai duoda didžiausią efektą taupymui senatvei. Nauji darbuotojai buvo prašomi įvardinti norimo įnašo į pensijų planą lygį. Atskleista, kad naudojant aktyvų „stumtelėjimą“ buvo pasiektas didžiausias efektyvumas. Dalyvių pensijų planai padidėjo 100 dolerių nuo kiekvieno įnešto vieno dolerio. Tyrėjai lygino aktyvaus „stumtelėjimo“ būdo efektyvumą su kitais taupymo skatinimo būdais, tokiais kaip tradicinė mokesčių lengvata ar tradicinis švietimas (Benartzi et al., 2017).

Australijos ir Naujosios Zelandijos mokslininkai, skirtingai nei Thaler'is ir jo kolegos, atskleidė, kad numatytieji pensijų planai nebūtinai yra naudingiausi taupantiesiems, kadangi numatytosios opcijos dažnai būna konservatyvios, neleidžiančios sutaupyti daugiau nei galima. Naujoje Zelandijoje elgsenos ekonomistai atlieka pensijų sistemos „KiwiSaver“ efektyvumo tyrimus. „KiwiSaver“ yra savanoriška, dirbančiųjų taupymo pensijai schema Naujoje Zelandijoje. Ji galioja visiems Naujosios Zelandijos piliečiams ir nuolatiniais gyventojams. Dirbantieji (18-65 m.) automatiškai įtraukiami į „KiwiSaver“ planą, jie gali likti prie numatytojo plano, arba gali atsisakyti ir išeiti iš privataus kaupimo pensijai. Tiekėjai yra privačios nepriklausomos kompanijos. Tai yra bendro indėlio schema, kai įmokas moka ir dirbantysis, ir darbdavys, ir vyriausybė²³. Tai DC pensijų plano tipas. Townsend'as (2018) analizavo Naujosios Zelandijos dirbančiuosius, kaupiančius „KiwiSaver“ pensijų planuose, kurie pasiliko prie numatytųjų fondų. Pasak Townsend'o, nors ir siūlydami mažiausius administracinius mokesčius, jie duoda mažiausią investicinę grąžą, kas gali lemti, sutaupų pensijai trūkumą ir gyvenimo standartų atėjus pensijai sumažėjimą.

²³ <https://www.govt.nz/browse/tax-benefits-and-finance/kiwisaver/>

Townsend'as teigia, kad „pasirinkimo architektų“ pasiūlyti numatytieji fondai yra konservatyvūs ir buvo sumanyta, kad žmonės vėliau pasirinks naudingesnius taupymo pensijai variantus. Tačiau, pasak Townsend'o, šis sumanymas žlugo, nes nemaža dalis dirbančiųjų pasiliko numatytuose fonduose, kuriuose sukaupiama mažiau. Townsend'as pastebėjo, kad tikėtina, jog ši dalis žmonių yra mažiau finansiškai raštingi. Townsend'as išvelgia elgsenos ekonomistų atrastus elgsenos šališkumus (angl. *bias*), kaip pagrindines priežastis lemiančias pasilikusių prie ne tokių naudingų numatytųjų pensijų fondų. Tyrėjai pateikė tris pasiūlymus socialinei politikai: skatinti tuos, kurie lieka nenaudinguose numatytuose fonduose daryti kitus pasirinkimus, keisti į naudingesnius, skatinimas turėtų būti per komunikavimo priemones; keisti numatytųjų planų sudarymo politiką; keisti politiką, kuri didintų dirbančiųjų prisidėjimą taupant pensijai (Townsend, 2018). O'Connell'is lygino Naujosios Zelandijos ir Didžiosios Britanijos privačių pensijų schemas, kurios abi turi automatinį dalyvių įtraukimą bei kėlė klausimą ar tie modeliai tinkami kitoms šalims (O'Connell, 2009).

Elgsenos ekonomistai atskleidė ir kitas savybes, kurios trukdo žmonėms sutaupyti pakankamą sumą pensijai. Goda et al. (2019) tyrinėjo eksponentinio augimo šališkumo (angl. *exponential-growth bias (EGB)*) ir dabarties šališkumo (angl. *present bias (PB)*) įtaką taupymo pensijai elgsenai. Elgsenos tyrimai atskleidė, kad žmonėms sunku suprasti ir įvertinti eksponentinį augimą, nes atmetamos sudėtinės palūkanos. Pasak mokslininkų, šis šališkumas iškreipia asmenų suvokimą apie savo gyvenimo biudžeto apribojimus: asmuo, turintis EGB, neįvertina santaupų gražos ir skolų turėjimo išlaidų. Antrasis šališkumas, dabarties šališkumas yra tendencija dinamiškai nenuosekliai pervertinti dabartinį suvartojimą, lyginant su būsimu vartojimu. Tyrimas atskleidė, kad eliminavus eksponentinio augimo šališkumą ir dabarties šališkumą (tendencija dabartį vertinį labiau nei ateitį), taupymo pensijai rodikliai padidėtų 12 proc. (Goda et al., 2019). Croy et al. (2015) tyrė „numatomo apgailestavimo“ (angl. *anticipated regret*) daromą įtaką ketinimui savanoriškai papildomai kaupti pensijai. Rezultatai atskleidė, kad „numatomas apgailestavimas“ atlieka galingą emocinį vaidmenį formuojant elgesio ketinimą, perteikdamas požiūrio ir subjektyvios normos įtaką ketinimui. Atsižvelgiama į rezultatų poveikį galimoms intervencijoms, susijusioms su elgesio pasikeitimu (Croy et al., 2015). Shin'as et al. (2019) tyrė kokią įtaką taupymui pensijai turi Kahneman'o ir kitų elgsenos ekonomistų aprašytas „siauro rėminimo“ (angl. *narrow framing*) šališkumas. Siauras rėminimas gali būti apibrėžtas, kaip elgesio šališkumas, atsirandantis, kai žmonės esamos problemos nesusieja su kitomis esamomis problemomis

(pavyzdžiui, vartojimo dabar ir vartojimo ateityje). Siauro rėminimo asmenys linkę priimti sprendimus dėl dabartinio vartojimo, neatsižvelgiant į būsimą vartojimą, t.y. taupyti vartojimui išėjus į pensiją. Preferencija dabarčiai ir siauro rėminimo šališkumo tendencija pasilikti esamoje padėtyje veda prie sprendimų, kurie mažiau tikėtina padidins santaupas pensijai (Shin et al., 2019). Shin'o et al. (2019) tyrimas patvirtina elgsenos ekonomistų siauro rėminimo šališkumo įtaką žmonių pasirinkimams. Atskleista, kad turintys siauro rėminimo šališkumą mažiau linkę pasirinkti padidinti įnašus į pensijų taupymo sąskaitas bei tikėtina mažiau sutaupys. Shin'as et al. (2019) pastebi, kad priimant taupymo ir investavimo sprendimus, daugeliui žmonių sunku įvertinti esamus ir būsimus taupymo poreikius, suprasti įvairių kaupimo pensijai planų turinį ir pasirinkti tinkamas taupymo strategijas (Shin et al., 2019). Be siauro rėminimo šališkumo veikia ir *status quo* šališkumas, kuris priimant sprendimus dėl taupymo pensijai, dažniausiai pasireiškia kaip laikymasis numatytojo elgesio (pavyzdžiui, nekeisti įmokų tarifo) (Shin et al., 2019). Tyrimas atskleidė, kad turintys siauro rėminimo šališkumą buvo mažiau linkę padidinti įmokas į pensijų fondus, nei neturintys šio šališkumo (atitinkamai 62,6 proc. ir 71,9 proc.), taip pat skyrėsi įnašų dydžiai (70,90 USD ir 88,40 USD) (Shin et al., 2019).

Disertacijoje nekeliami tikslai atlikti eksperimentus, siekiant įvertinti, kurios skatinimo priemonės yra efektyviausios. Tačiau tai galėtų būti tolesnių tyrimų tikslai.

1.2.9 Sociologiniai namų ūkių taupymo tyrimai

Kaip buvo minėta teorinėje dalyje, sociologija taip pat analizuoja namų ūkių finansinę elgseną, tačiau mažiau ir kitaip prieina prie namų ūkių taupymo elgsenos problemos tyrimo. Ekonomikos sociologai Keister'is, Benton'as ir Moody's (2016) tyrinėjo namų ūkių išlaidas, turtą, vartojimo elgseną siekdami išsiaiškinti, kokią įtaką gyvenimo būdas daro taupymo elgsenai ir kaip lemia namų ūkių gerovę. Jie rėmėsi JAV atliekamo Vartotojų išlaidų tyrimo (angl. *Consumer Expenditure Survey*) (CES)²⁴ duomenimis, namų ūkį tyrė kaip vientisą kompleksą, kurio išlaidų struktūros bei vartojimo elgsenos profiliai, nusakantys namų ūkio gyvenimo būdą, atskleidžia skirtingus taupymo elgsenos modelius. Tyrėjai išklėlė hipotezę, kad išlaidų struktūra ir vartojimo įpročiai yra vieni iš svarbiausių parametru leidžiančių įvertinti namų ūkių

²⁴ CES - reprezentatyvus vartotojų išlaidų tyrimas, kurį kartą į ketvirtį atlieka JAV Darbo Statistikos Biuras. Tyrimas atliekamas naudojant nacionalinį namų ūkių panelį (angl. *panel*).

gyvenimo būdą. Kaip teigė tyrimo autoriai, tyrinėję JAV namų ūkius: „Kadangi Amerikos kultūra skatina ir apdovanoja produktų ir paslaugų vartotojus nuo ankstyvos jaunystės, išlaidos tuo pačiu metu atspindi struktūrinę poziciją, preferencijas ir identitetą“ (Keister, Benton, Moody, 2016, 4 p.). Autorių nuomone, išlaidų struktūra puikus būdas matuoti gyvenimo būdą, nes išlaidos leidžia gyvenimo būdą matuoti kiekybiškai, kas atskleidžia namų ūkio pozicijos socialinėje erdvėje indikatorius. Ekonomikos sociologų teigimu, išlaidų pobūdis ir struktūra, leidžia identifikuoti žmonių įpročius, laisvalaikio preferencijas, net identitetą bei vertybines nuostatas. Tyrimo metu atsižvelgiant į namų ūkio išlaidų struktūros ir vartojimo elgsenos profilį buvo identifikuoti 8 klasteriai. Tyrėjai fokusavosi į namų ūkių taupymo elgseną, nes taupymas, jų nuomone, svarbus elementas leidžiantis akumuliuoti turtą ir daryti įtaką namų ūkių gerovei. Buvo atskleista, kad priklausymas vienam ar kitam klasteriui lemia taupymo elgseną ir namų ūkių gerovę. Tyrėjai išskyrė tris mechanizmus per kuriuos taupymas gali būti susietas su gyvenimo būdu. Pirma, biudžeto apribojimai, kurie tiesiog taupymą padaro neįmanomu, antra, įstrigimas tam tikrame gyvenimo būde, gali lemti žinių trūkumą ir negalėjimą prieiti prie taupymo instrumentų, trečia, atidėtas diskontavimas arba tendencija atidėti dabartinį malonumą ir poreikius dėl atlygio ateityje. Autoriai tikrino hipotezę, kokią įtaką biudžeto paskirstymas daro taupymui, nes jų nuomone išlaidų struktūra ir taupymas nepriklauso nuo biudžeto dydžio (Keister, Benton, Moody, 2016). Gyvenimo būdo identifikavimui tyrėjai naudoja hierarchinę klasterinę analizę, kuri sugrupuoja namų ūkius su panašiais išlaidų profiliais visose apibrėžtose išlaidų kategorijose. Tyrime buvo galutinai identifikuoti 8 klasteriai. Nustatę gyvenimo būdą, tyrėjai ištyrė taupymo elgsenos skirtumus įvairiose grupėse, modeliuodami tris priklausomus kintamuosius, kurie kartu atspindi namų ūkio taupymą. Tyrimo pagrindiniai nepriklausomi kintamieji - klasterinės analizės būdu nustatyti finansiniai tipai. Priklausomi kintamieji – trys taupymo rodikliai. Kol kas Lietuvoje tokio pobūdžio tyrimo atlikti nėra galimybių, nes turimi duomenų masyvai turi arba išlaidų (biudžetų tyrimas) duomenis, arba turto ir taupymo rodiklius. Nėra tyrimo ir duomenų bazės, kuriame būtų surinkti visi reikiami kintamieji. Sociologai taip pat tyrinėja namų ūkių taupymo motyvus, socialinių, politinių ir vertybinių nuostatų ir kitų socialinių-demografinių veiksnių įtaką taupymo elgsenai.

Prieš pereinant prie empirinės darbo dalies, apžvelgiami Lietuvoje atliktų namų ūkių taupymo pensijai tyrimų rezultatai.

1.3 Namų ūkių taupymo pensijai tyrimai Lietuvoje

Kaip buvo minėta, Lietuvoje, palyginus su kitomis šalimis, dar trūksta namų ūkių taupymo elgsenos tyrimų. Nėra atliekami elgsenos ekonomikos tyrimų krypties tyrimai. Galima rasti Lietuvoje atliktų tyrimų analizuojančių taupymo elgseną apskritai, o besifokusuojančių į taupymo pensijai elgseną tyrimų atlikta mažiau. Žemiau apibendrinti, kai kurie Lietuvos tyrimų rezultatai.

Egidijus Bikas (2008) analizavo Lietuvos namų ūkių taupymo rodiklius ir jų priklausomybę nuo valstybės ekonominių rodiklių. Bikas rėmėsi Lietuvos Statistikos departamento pateikiamu šalies taupymo rodikliu, lygino jį skirtingais laikotarpiais ir tarp skirtingų šalių. Bikas atliko Lietuvos gyventojų apklausos duomenų analizę, tyrė koreliaciją tarp socialinių-demografinių veiksnių ir taupymo bei investavimo (Bikas, 2008). 2016 m. Lietuvos tyrėjos Zaliotovaitė ir Taujanskaitė atliko Lietuvos namų ūkių taupymo ir investavimo procesų 2006–2016 m. analizę. Autorės siūlo atskirti taupymą ir investavimą, kaip skirtingą namų ūkių elgseną. Jos sutinka su platesniu investavimo apibrėžimu, kuris apima ne tik finansinį turtą, bet ir kitą turtą, o investicijomis laiko investuojamas pinigines lėšas ir kitą turtą (finansinį, materialųjį ir nematerialųjį), siekiant iš investavimo objekto gauti pelno arba papildomų pajamų „palūkanų, dividendų, nuompinigių arba pensinių išmokų formomis“ (Zaliotovaitė, Taujanskaitė, 2016, 2 p.). Taupymas, tyrėjų nuomone, nuo investicijų skiriasi tuo, kad tai pasyvus piniginių lėšų kaupimas banko sąskaitoje ar kitoje vietoje, nesitikint iš to gauti pelno ar papildomų pajamų. Taupymas neturi rizikos elemento, tačiau sutaupti pinigai gali nuvertėti dėl infliacijos. Autorės pastebi, kad Lietuvoje daugiau namų ūkių ne investuoja laisvas lėšas, o taupo. Taupymo būdai yra įvairūs, anksčiau buvo populiarūs indėliai bankuose, taip pat grynųjų pinigų laikymas namuose. Pastarasis būdas, autorių nuomone, Lietuvoje vis dar populiarus. Tyrėjos kelia klausimą: „ar kaupimas senatvei, pasirenkant pensijų fondus yra investavimas ar taupymas“. Skirtingai, nuo disertacijos autorės, Zaliotovaitė ir Taujanskaitė (2016) mano, kad pensijų fondai yra vienas iš investavimo, o ne taupymo pensijai būdų. Jų teigimu, pagrindiniai pasirenkami investavimo būdai Lietuvoje yra pensijų fondai ir investicinis gyvybės draudimas. Tyrėjos remiasi Lietuvos banko tyrimais, kurie jų nuomone, akivaizdžiai parodo, kad didžioji namų ūkių pinigų dalis yra taupoma, o ne investuojama, kadangi daugiau nei pusė žmonių sukauptas lėšas laiko grynaisiais namuose²⁵ ir/arba jie yra laikomi terminuotose indėliuose

²⁵ 2019 m. Lietuvos banko apklausos duomenimis, tokių žmonių sumažėjo iki 40 proc.

bankuose ar kredito unijose. Daug mažesnė dalis žmonių investuoja į gyvybės draudimą ar kaupia pensijų fonduose²⁶ (atitinkamai apie 12 ir 20 proc.). Atlikusios analizę, tyrėjos priėjo išvados, kad Lietuvos namų ūkių finansinė elgsena yra itin konservatyvi, nes žmonės prioritetą teikia taupymui, o ne laisvų lėšų investavimui, kadangi pasirenkamos konservatyvios, tačiau ne pačios saugiausios taupymo priemonės (Zaliovaitė, Tujanskaitė, 2016).

Lietuvos mokslininkai Medaiskis, Gudaitis ir Mečkovskis (2018) analizavo II pakopos pensijų dalyvius. Tyrimas atskleidė, kad dauguma Lietuvos gyventojų, dalyvavusių antroje pensijų pakopoje yra neracionalūs pasirinkdami dalyvavimo pensijų fonduose variantus. Tyrėjai gavo rezultatus, kurie atskleidė, kad Lietuvos gyventojai darydavo neracionalius pasirinkimus atsirenkant pensijų fondus ir keičiant juos. Nors dauguma II pakopos pensijų fondų dalyvių nekeitė pensijų fondų, tačiau tų, kurie keisdavo, pakeitimai nebuvo neracionalūs, nebuvo įvertinama rizika arba investicinė grąža (Medaiskis, Gudaitis, Mečkovskis, 2018). Galima teigti, kad Lietuvoje 2019 m. pensijų reforma, mėgino spręsti šią problemą. Gyventojams, priklausomai nuo jų amžiaus grupės, siūlomas numatytasis pensijų fondų rizikingumo lygis. Gyventojai galėjo arba likti prie nustatyto varianto, arba pasirinkti kitą variantą (pavyzdžiui, rizikingesnį). Ši strategija atitinka elgsenos ekonomistų siūlomas priemones efektyviai taupymo elgsenai skatinti. Medaiskis et al. (2018, 2019, 2021) savo darbuose nemažai analizuoja II pakopos pensijų efektyvumą, lygina Lietuvos privataus pensijų kaupimo sistemą su kitų šalių sistemomis. Jurevičienė (2015) savo monografijoje „Asmeninių finansų dimensija“ taip pat aprašo Lietuvos privačius pensijų fondus, vertina jų veiklą bei svarsto II pakopos pensijų fondų veiklos Lietuvoje privalumus ir trūkumus (Jurevičienė, 2015). Gražina Binkauskienė (2006) analizuodama Lietuvos Statistikos departamento atliekamų namų ūkių biudžetų tyrimus (1996-2004 m.) tikrino, kiek Lietuvos namų ūkių elgsena atitinka gyvenimo ciklo modelį. Mokslininkė paneigė gyvenimo ciklo hipotezę ir teigė, kad Lietuvos namų ūkiai kai kuriais laikotarpiais apskritai netaupė. Tokia Lietuvos namų ūkių elgsena kėlė tyrėjai abejonių dėl duomenų rinkimo metodologijos, taip pat pateikta prielaida, kad tais laikais namų ūkiai nepateikdavo teisingos pajamų informacijos (Binkauskienė, G., 2006).

Rakauskienė ir Bikas (2007) atliko Lietuvos moterų ir vyrų taupymo elgesio modelių palyginimą. Jie atskleidė, kad moterų pajamos mažesnės nei vyrų visose amžiaus grupėse, moterys ir vyrai panašiai planuoja savo finansus

²⁶ 2019 m. Lietuvos banko apklausos duomenimis, pensijų fondus, kaip taupymo priemonę rinkosi – 35 proc. apklaustųjų.

(atitinkamai 53,5 proc. ir 55,6 proc.), nors jaunesnio amžiaus moterys labiau linkusios planuoti nei vyrai, o nuo 46 m. amžiaus vyrai labiau pradeda planuoti nei moterys. Rakauskienės ir Biko (2007) atlikto tyrimo rezultatai patvirtino, kad visų vyrų ir moterų amžiaus grupių pagrindinis ir svarbiausias taupymo motyvą lemiantis veiksnys yra pajamos. Taip pat atskleista, kad moterims taupymo motyvai turi didesnę reikšmę nei vyrams. Kaip teigė tyrimo autoriai: „Tyrimo duomenų analizė leidžia daryti išvadą, kad visų amžiaus grupių moterys labiau linkusios taupyti lėšas konkrečiam tikslui” (Rakauskienė, Bikas, 2007, 132). Tyrėjai atskleidė, kad daliai vyrų ir moterų nelieka pinigų taupymui, o tie, kurių pajamos didesnės taupo dalį pajamų reguliariai atsidėdami, tokių taupančiųjų didėja augant amžiui. Mokslininkai palygino taupančius ir netaupančius. Jų teigimu, Lietuvoje taupo brandaus amžiaus vyrai, su didžiausiomis pajamomis, o netaupo jauni Lietuvos gyventojai, vyresnio amžiaus moterys ir mažiausias pajamas gaunantys gyventojai. Tyrime pastebėta, kad skiriasi vyrų ir moterų taupymo motyvai. Tyrėjai neklausė respondentų apie taupymą senatvei, todėl šio taupymo motyvo negalima vertinti, tačiau buvo pastebėta, kad moterys labiau taupo vartojimui (automobilio, namo įsigijimui), taip pat „juodai dienai“ (prevencinis taupymas), o vyrai labiau taupo investavimo tikslais: „vyrų beveik dvigubai didesnę dalį lėšų skiria investicijoms nei moterys” (Rakauskienė, Bikas, 2007, 136). Tyrimas atskleidė, kad vyrai ir moterys naudoja skirtingas taupymo priemones. Moterys labiau linkusios rinktis mažiau rizikingesnes taupymo priemones: indėliai, draudimai. O vyrai labiau linkę rinktis rizikingesnes taupymo priemones, tokias kaip investiciniai fondai, akcijos ir vertybiniai popieriai. Nors tyrėjų pastebėjimu, tiek vyrai, tiek moterys labiau renkasi konservatyvesnes taupymo priemones (Rakauskienė, Bikas, 2007).

Gaigalienė ir Karpavičiūtė (2017) atliko tyrimą įvertinti Lietuvos moksleivių (11-12 klasių) finansinio raštingumo įtaką jų taupymo elgsenai. Autorės remiasi idėja, kad moksleiviams jau turėtų būti susiformavęs taupymo įpročiai, o finansinis raštingumas vienas iš svarbiausių kriterijų, darančių teigiamą įtaką taupymui (Gaigalienė, Karpavičiūtė, 2017) Atskleista, kad didžioji dalis (81 proc.) apklaustų Lietuvos moksleivių per pastaruosius metus taupė. Jų finansinis raštingumas nėra labai aukštas. Finansinis raštingumas svarbus veiksnys lemiantis moksleivių taupymo elgseną, tačiau ne vienintelis. Tyrėjos pastebėjo, kad lytis, didesnis finansinis raštingumas ir pasitikėjimas savo taupymo gebėjimais „lemia efektyvesnę ir racionalesnę taupymo elgseną“ (Gaigalienė, Karpavičiūtė, 2017, 57).

Apibendrinant apžvelgtus tyrimus, galima daryti išvadą, kad nemažai tyrėjų pasirinkdami tyrimo metodiką remiasi gyvenimo ciklo teorine

perspektyva ir analizuoja taupymą lemiančius veiksnius gyvenimo cikle. Nors tyrimai atskleidžia, kad ši teorinė perspektyva ne visada pasitvirtina. Žmonės nesutaupo pakankamai, taip pat žmonės taupo ir sulaukę pensinio amžiaus. Moksliniai tyrimai rodo visuomenės senėjimo įtaką žmonių taupymo pensijai elgsenai. Taip pat taupymo pensijai tyrimai leidžia daryti išvadą, kad gyventojų socialinės-demografinės charakteristikos, gyvenimo būdas, finansinis raštingumas, psichologinės asmenų savybės ir išoriniai veiksniai daro įtaką žmonių taupymo elgsenai bei tai, kiek sutaupoma pensijai. Į tai atsižvelgus siūlomi skirtingi taupymo būdai ir priemonės. Kitų šalių tyrimai atskleidžia, kad nėra prasmės skatinti taupyti didesnes pajamas gaunančius žmones, nes jie ir taip kaupia, taupo ir investuoja. Šiai socialinei grupei, nebent aktualu turėti daugiau informacijos ir žinių apie skirtingas galimybes. Tyrimai atskleidžia, kad daugelyje šalių būtina skatinti taupyti jaunas žmones. Kol kas atlikta mažiau tyrimų analizuojančių sprendimo taupyti priėmimo mechanizmus ir galimybes „stumtelėti“ žmones pasirinkti jiems naudingus sprendimus ir veiksmus. Mokslinių tyrimų analizė ne tik leido suklasifikuoti tyrimus atsižvelgiant į jų keliamus tikslus, bet ir sąlygojo mokslinio darbo hipotezių iškėlimą bei metodologijos pasirinkimą, žinoma įvertinus Lietuvos pensijos sistemą ir turimus Lietuvos duomenis.

1.4 Pensijų sistemos ir taupymas senatvei

Daugumoje valstybių, sulaukę tam tikro amžiaus, žmonės išsėina į pensiją. Valstybės turi įvairias pensijų sistemas. Analizuojant taupymo pensijai elgseną, svarbu suprasti, kokios pensijų sistemos vyrauja pasaulyje ir Lietuvoje. Vienas iš disertacijos uždavinių yra išanalizuoti ir aprašyti vyraujančias pensijų sistemas, namų ūkių taupymo pensijai būdus bei priemones. Todėl toliau bus apžvelgtos pagrindinės egzistuojančios pensijų sistemos, atskirai analizuojama Lietuvos pensijų sistema ir pateiktas namų ūkių taupymo pensijai elgsenos vertinimo modelis.

1.4.1 Vyraujančios pensijų sistemos

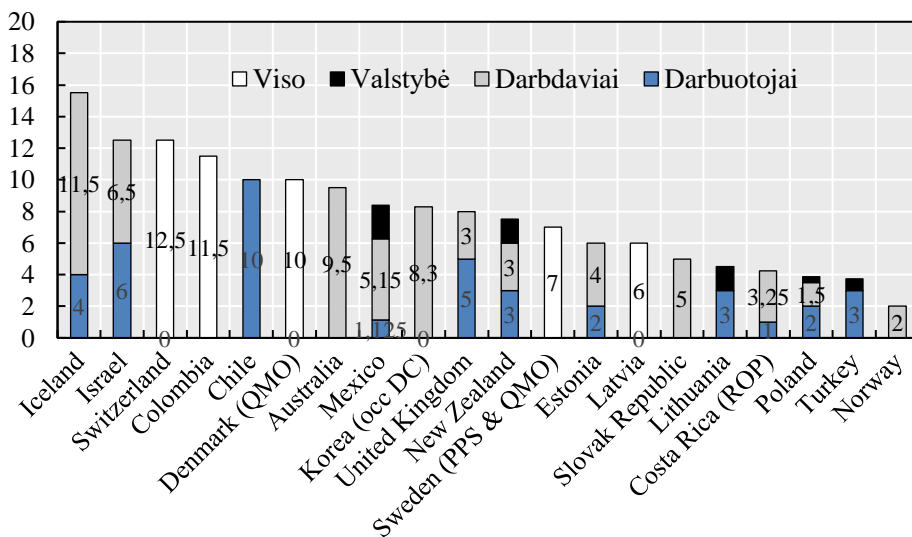
Pensijos tikslas – užtikrinti tinkamas pajamas asmens sulaukusio tam tikro amžiaus senatvėje. Barr'o (2012) teigimu, pensijų sistema turi keletą tikslų: asmeniui arba namų ūkiui tai yra vartojimo išlyginimas arba perskirstymas gyvenimo cikle ir apsidraudimas senatvei; viešajai politikai tai yra skurdo mažinimo įrankis ir perskirstymas skirtingų pajamų grupėms (Barr, 2012). Asmuo įnešdamas pinigus pagal pensijų schemą, vartoja tuo periodu mažiau,

tam, kad galėtų vartoti pensijos periodu, kai jau neuždirbs pajamų. Laikomasi Fisher'io vartojimo išlyginimo modelio principo. Kaip pastebi Barr'as, ekonomistai išskiria tris svarbias temas susijusias su pensijų ekonomika: produkto centralizavimas, pensijų schemų rizikingumas ir problema susijusi su netobula vartotojų informacija (Barr, 2002, 2004; Barr, Diamond, 2006). Barr'o nuomone, pensijų kaupimas, pensijų schemos visuomet susijusios su netikrumu ir rizika. Netikrumas susijęs su galimais makroekonominiais šokais, demografiniais šokais ir politinės valdžios svyravimais. Rizikos kyla dėl vadybos, investavimo, rinkų anuiteto galimų problemų. Netobulas vartotojų informuotumas (nes dėl galimų šokų niekas nėra tobulai informuotas), finansinio raštingumo trūkumas apsunkina žmonių galimybes prognozuoti ir žinoti kaip geriausiai kaupti pensijai (Barr, 2002, 2004; Barr, Diamond, 2006). Pasak Barr'o, yra du būdai užtikrinti saugumą senatvėje. Pirmas būdas – kaupti dabartinę produkciją (angl. *to store current production*), antras – pretenduoti į ateities produkciją (angl. *to claim future production*) (Barr, 2002, 2004; Barr, Diamond, 2006). Pirmasis, daugiau teorinis, nes netinkamas visiems produktams ar paslaugoms ir fiziškai sunkiai įmanomas, o be to, labai brangus (sukaupti maisto atsargų ir daiktų tiek, kad užtektų išėjus į pensiją). Barr'o nuomone, antrąjį būdą galima realizuoti dviem keliais. Pirmasis kelias yra taupyti pinigus savo sąskaitoje ir išėjus į pensiją juos naudoti vartojimui, antrasis kelias – pažadas iš valstybės, kad bus mokama pensija, kadangi žmogus ją užsidirbo. Barr'o pastebėjimu, valstybės pažadą dažniausiai realizuoja dviem būdais, kas leidžia pensijas klasifikuoti pagal finansavimo pobūdį. Pirmasis būdas yra pilnas arba dalinis finansavimas iš sukauptų įnašų, vadinamas kaupiamųjų pensijų sistema (angl. *fully-funded* arba *partially-funded*), kai asmenys savo gyvenimo laikotarpiu daro įnašus į fondą, iš kurio sukaupto turto mokama pensija, antrasis būdas – išmokos pensininkams iš esamų valstybėje lėšų. (Barr, 2002, 2004; Barr, Diamond, 2006). Šis, jau minėtas būdas, vadinamas einamojo finansavimo pensijų mokėjimas (PAYG), kai „dabartiniai dirbantieji moka socialinio draudimo įmokas, kuriomis finansuojamos esamų pensininkų pensijos“ (Lazutka, 2002, p. 69). Daugelyje Europos Sąjungos valstybių egzistuoja PAYG pensijų išmokėjimo būdas. Dažniausiai kaupiamosios pensijos būna privačios arba mišrios, o einamojo finansavimo pensijų mokėjimo sistema daugelyje šalių yra valstybinė (Barr, 2002, Lazutka, 2002, Lietuvos bankas, 2017). Tačiau mokslininkai išvelgia pagrindinį PAYG trūkumą – pensininkai tampa priklausomi nuo esamos darbo jėgos ir valstybės galimybių. PAYG būdas, ypač senėjančiose visuomenėse, reikalauja daug didesnio

apmokestinimo dirbančiųjų, tam, kad būtų galima išmokėti pensijas pensinio amžiaus sulaukusiems žmonėms. Tam reikia kelti bendrą vidaus produktą. Tai galima pasiekti dviem būdais: kelti BVP per dirbantįjį arba didinti darbuotojų skaičių. Pirmuoju atveju politika turėtų būti nukreipta į kapitalo ir darbo jėgos efektyvumo didinimą, investuojant į mokslą, kapitalą ir darbuotojus. Antruoju atveju, politika turėtų būti nukreipta į nedarbo mažinimą, ilginant pensinį amžių, atsivežant darbo jėgą iš kitų šalių (darbo imigracijos skatinimas), įtraukiant į darbo rinką daugiau moterų, pensininkų ir kitų grupių žmonių (Barr, 1992, 2002, 2004; Barr, Diamond, 2006). Nors ir pateikia kritikos, Barr'as labiau linksta prie PAYG pensijų organizavimo būdo, kuris, pasak mokslininko, yra tinkamesnis sprendžiant infliacijos rizikos problemą. Barr'o teigimu, privatūs pensijų planai ir programos neapdraudžia nuo infliacijos. Todėl, Barr'o nuomone, apsauga turi ateiti iš valdžios institucijų arba per privačių pensijų indeksavimą (pavyzdžiui, per indeksavimą vyriausybės obligacijų), arba pati valstybė turi pasiūlyti valstybinę pensijos sistemą (per tiesiogines biudžetines pensijų išmokas arba per socialinio draudimo sistemą) (Barr, 1992, 2002, 2004; Barr, Diamond, 2006).

Barr'as (2004) pritaria elgsenos ekonomistų tyrimų išvadoms, kad žmonės sunkiai jungiasi prie privačių pensijų programų ir neturi privataus taupymo pensijai strategijos. Kaip jau buvo rašyta, Thaler'is ir Benartzi (2007) tyrinėja, kaip žmonės priima sprendimą prisijungti prie pensijų planų ir programų, kaip nusprendžia, kokius įnašus daryti. Mokslininkai atskleidžia, kad namų ūkiai neturi pakankamai žinių ir gebėjimų, reikalingų išspręsti, jau minėtą, vartojimo gyvenimo cikle optimizavimo problemą. O jeigu namų ūkiai ir turi tinkamą informaciją (netobulos informacijos problema išspręsta), jie neturi pakankamai valios įgyvendinti šį optimalų planą, nes žmogaus elgseną, taip pat ir taupymo senatvei, veikia euristicos, išankstinės nuostatos ir kiti psichologiniai principai (Kahneman ir Tversky, 1974) būdingi žmonėms kaip *humanams* (Benartzi ir Thaler, 2007).

Pensijų sistemos būna valstybinės ir privačios pagal nuosavybės formą, privalomosios (angl. *mandatory*) ir savanoriškos (angl. *voluntary*) pagal dalyvavimo jėgą pobūdį. Įmokų tarifus ir kas daro įmokas privalomuose ir automatinio įtraukimo pensijų planuose nustato valstybė. Remiantis EBPO duomenimis, 2021 m. prie įmokų į pensijų planus kartu su darbuotojais ar darbdaviais valstybė prisideda penkiose EBPO valstybėse: Meksikoje, Naujoje Zelandijoje, Lietuvoje, Lenkijoje ir Turkijoje (**4 grafikas**).

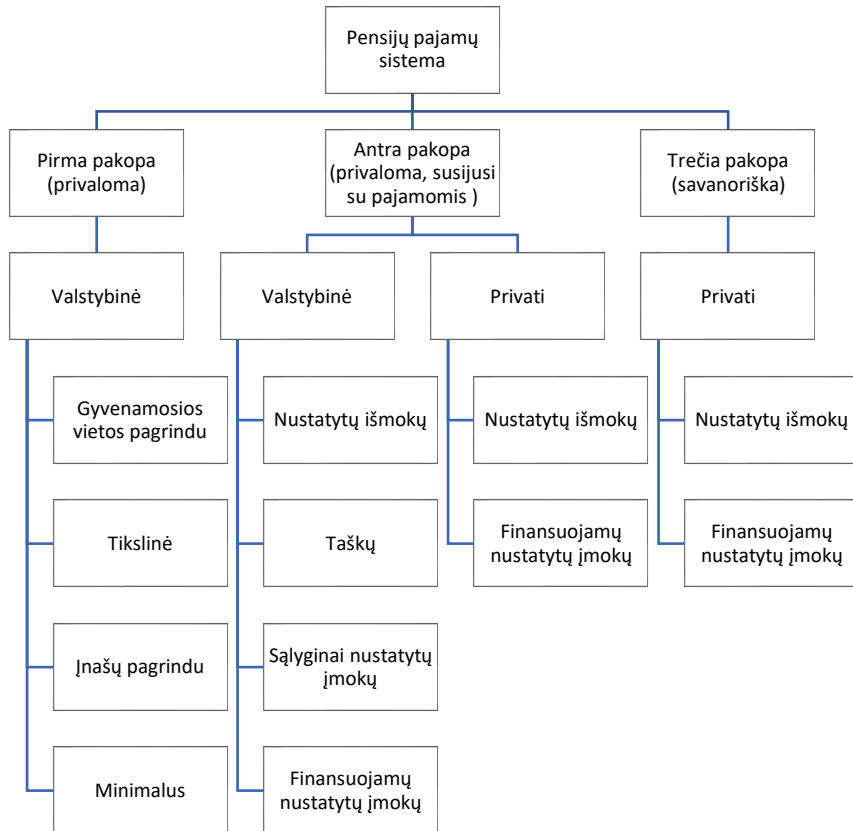
4 grafikas. Minimalūs arba privalomi pensijų įmokų tarifai (vidutinį atlyginimą gaunančiam asmeniui) privalomuose ir automatinio įtraukimo pensijų kaupimo planuose, 2020 m. procentas nuo pajamų.

Šaltinis: OECD, *Pensions at a glance*, 2021

Pasaulyje pensijų sistemos skirstomos į tris pakopas (**1 paveikslas**). I ir II pakopos dažniausiai yra privalomos (kai kur jos vadinamos „kvazi privalomos“ arba „kvazi savanoriškos“, kadangi veikia automatinis įtraukimas su teise atsisakyti), trečioji pakopa – savanoriška. Skirtingose šalyse I pakopa turi skirtingus pensijų kaupimo ir išmokėjimo būdus. Pensijų išmokėjimo būdai gali būti gyvenamosios vietos (angl. *residence-based*) arba įnašų pagrindu, mokama „bazinė“ pensijos suma (tiek gyvenamosios vietos, tiek įnašų atveju) ir tikslinė (gyvenamosios vietos) arba minimali (įnašų) pensija (pavyzdžiui, JAV). Pasak Lazutkos (2002), pirmoji pakopa yra pagrindinė valstybinė pensijų sistema, labiausiai mažinanti skurdą senatvėje. Į pirmos pakopos pensijos taupymą įtraukiami visi dirbantieji (dažniausiai dirbantys sandomą darbą) valstybių gyventojai (Lazutka, 2002). Lietuvoje I pakopoje dalyvauja 100 proc. dirbančių gyventojų. II pakopa gali būti valstybinė arba privati, pensijų išmokos susijusios su pajamomis ir įmokomis nuo pajamų, jų pagrindu išmokama pensija senatvės sulaukusiems gyventojams. Gali būti valstybiniai nustatyti išmokų (DB) (pavyzdžiui, JAV), sąlyginai nustatyti įmokų (angl. *notional defined contribution* – NDC) (pavyzdžiui, Latvijoje), taškų (pavyzdžiui, Lietuvoje, Estijoje) finansuojamų

nustatytų įmokų (angl. *financed defined contributions* – FDC) (pavyzdžiui, Danijoje) pensijų planai. II pakopos privatūs pensijų planai būna kaip ir III pakopos – DB ir FDC (**2 lentelė, 1 paveikslas**).

Įvairiose šalyse nuolat vyksta reformos, teisiniai pensijų sistemų pokyčiai, kadangi ieškoma būdų, kaip paskatinti ir padidinti namų ūkių taupymą. Lietuvoje taip pat veikia trijų pakopų pensijų sistema, tačiau II pensijų pakopa nėra privaloma, tai automatinio įtraukimo, su galimybe išeiti iš dalyvavimo joje pensijų sistema. Apie Lietuvos pensijų sistemą daugiau pateikta 1.4.2 dalyje.

Šaltinis: sudaryta autorės pagal OECD, *Pensions at a Glance, 2021*

1 paveikslas. Pensijų pajamų sistema

2 lentelė. Pensijos išmokėjimo struktūra privalomose schemose.

	Pirma pakopa				Antra pakopa	
	Gyvenamosios vietos pagrindu		Įnašų pagrindu			
	Bazinė	Tikslinė	Bazinė	Minimali	Vieša	Privati
Skyrius A. Naujausios teisės aktų nuostatos taikytinos būsimiems pensininkams į darbo rinką atėjusiems 2020 m. sulaukus 20 m.						
Australija	☐	☒				FDC
Belgija		☐		☒	DB	
Kanada	☒	☒			DB	
Čekijos Respublika	☐		☒	☒	DB	
Danija	☒	☒			FDC	FDC [q]
Estija	☐		☒		Taškai	
Suomija	☐	☒			DB	
Prancūzija				☒	DB + Taškai	
Vokietija		☐	☐		Taškai	
Vengrija				☒	DB	
Latvija				☒	NDC + FDC	
Lietuva			☒		Taškai	
Skyrius B. Šiuo metu galiojanti teisės aktų sistema dėl naujų pensininkų 2020 m. skiriasi nuo Skyriaus A.						
Estija	☐		☒		DB / Taškai	FDC
Italija				☒	DB + NDC	
Latvija				☒	DB / NDC + FDC	
Lietuva			☒		DB / Taškai	

Šaltinis: OECD, *Pensions at a glance, 2021*

1.4.2 Lietuvos pensijų sistema

Remiantis LR Statistikos departamento duomenimis Lietuvoje yra daugiau nei pusė milijono senatvės pensiją gaunančių gyventojų (**3 lentelė**).

3 lentelė. Senatvės pensijų gavėjų skaičius metų pabaigoje (su išmokų gavėjais užsienyje)

2017	2018	2019	2020	2021
691960	695174	692932	685881	691595

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>

Lietuvoje iki 1990 m. veikė sovietų sąjungos pensijų sistema. Kaip teigia Lazutka (2007), dar ir šiuo metu Lietuvoje yra nemažai pensininkų, kurie savo pensijas „uždirbo“ veikiant sovietų sąjungos pensijų sistemai

(Lazutka, 2007). Po 1990 m. Lietuvos pensijų sistema turėjo keletą reformų. Pirmoji reforma įvykdyta 1995 m., kurios metu buvo sukurta iki šiol Lietuvoje veikianti klasikinė einamojo finansavimo (PAYG) pensijų išmokėjimo sistema. 2000 m. Lietuvoje buvo nuspręsta įvykdyti pensijų reformą, numatančią taupymo privačiuose pensijų fonduose įvedimą, tokiu būdu sukuriant trijų pakopų pensijų sistemą. Reforma įgyvendinta 2004 m. (Lazutka, 2007). 2004 m. nustatytos II ir III pensijų pakopos, atsiranda savanoriško pensijų kaupimo privačiuose pensijų fonduose sistema, leidžianti kaupti dalį valstybinio socialinio draudimo įmokos privačiuose pensijų fonduose. Nuo 2004 m. Lietuvoje veikia trijų pakopų pensijų sistema (Lietuvos bankas, 2017):

I – pakopa – klasikinė valstybinė einamojo finansavimo pensijų sistema, kai gyventojai moka privalomas įmokas į Valstybinį socialinio draudimo fondą prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, administruojamą fondo valdybos („Sodra“). Kol kas Lietuvoje daugumai pensininkų valstybinio socialinio draudimo pensija yra pagrindinis, dažnai ir vienintelis pensijos pajamų šaltinis. (Lietuvos bankas, 2017, 2022, LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2022, SODRA, 2022).

II – pakopa – nustatyto dydžio įmokų kaupimo pensijai sistema, pagrįsta asmeninėmis sąskaitomis. Įmokų į pensijų sistemos II pakopą dydis keitėsi: nuo 2004 m. iki 2008 m. įmokos keitėsi nuo 2,5 proc. iki 5,5 proc. nuo pensijų kaupimo draudžiamųjų pajamų. Nuo 2009 m. dėl ekonominės krizės įmokos buvo mažinamos iki 2 proc., o 2012 m. iki 1,5 proc. 2013 m. pakilo iki 2,5 proc. 2013 m. II pakopos pensijų fondų dalyviai turėjo pasirinkti vieną iš tolesnio dalyvavimo sistemoje galimybių. 2019 m. įvykdyta dar viena pensijos sistemos reforma, kuri pagrįste pertvarkė II pakopos pensijų kaupimo sistemą. Įsigaliojo nauja kaupimo formulė: pervedimų iš Sodros į privačius pensijų fondus neliko, gyventojai patys perveda 3 proc. savo pajamų į privatų pensijų fondą, o valstybė prisideda 1,5 proc. nuo vidutinio atlyginimo. Iki 2019 m. kaupę pagal formulę 2+2+2, 2019 m. iškart moka 3 proc., tie, kurie iki 2019 m. nekaupė arba kaupė 2 proc. palaipsniui didina savo pajamų įmokas į pensijų fondą iki 3 proc. 2023 metais. II pensijų pakopos dalyviai sulaukę pensinio amžiaus turi sudaryti anuiteto sutartį dėl pensijos išmokėjimo. Egzistuoja trys anuitetų rūšys: Standartinis pensijų anuitetas; standartinis pensijų anuitetas su garantuojamu mokėjimo laikotarpiu; atidėtas pensijų anuitetas (Lietuvos bankas, 2022). Pasirinkę standartinį pensijų anuitetą, pensininkai gauna kas mėnesines išmokas iki gyvos galvos, kurios skaičiuojamos nuo visos turimos pensijų fondo vertės. Pensijos šiuo atveju nėra paveldimos. Standartinis pensijų anuitetas su garantuotu mokėjimo

laikotarpiu garantuoja pensijų išmokas iki gyvos galvos pagal standartinio pensijų anuiteto principus. Jeigu gavėjas miršta iki 80 m., jo pensijos fonde likusi suma perduodama paveldėtojams. Virš 80 metų amžiaus paveldimumo nelieka. Pasirinkus atidėtą pensijų anuitetą, pensijų turtas padalijamas į dvi dalis. Pirma dalis mokama periodinėmis išmokomis iki 85 m. (periodinių išmokų mokėjimas priklauso ir nuo sukauptos pensijos fondo vertės) amžiaus, antroji dalis mokama iki gyvos galvos. Turto dalis, nuo 85 m. nepaveldima, o neišmokėta turto dalis, skirta periodinėms išmokoms mokėti, paveldima. (Lietuvos bankas, 2017, 2022, LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2022, SODRA, 2022).

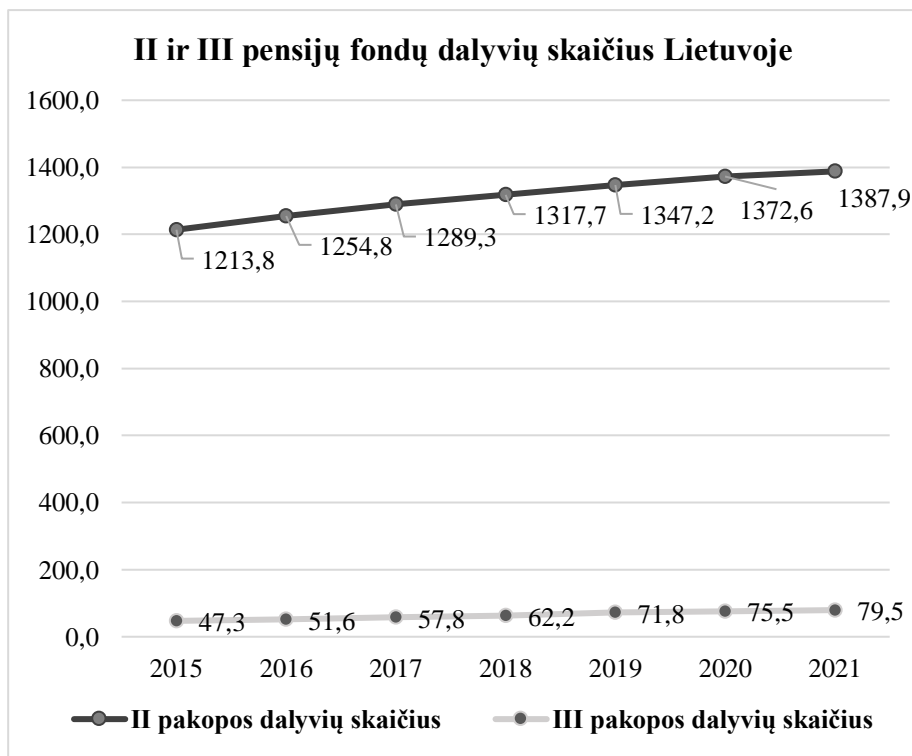
III – pakopa – savanoriško papildomo pensijos kaupimo sistema. Įmokas į šią pakopą gali mokėti asmuo arba darbdavys, galioja mokesčių lengvatos. III pakopa suteikia daugiau laisvių mokantiems įmokas, mokantieji gali patys nuspręsti, kokio dydžio įmokas ir koku dažnumu mokėti, kada nutraukti mokėjimus ir pasiimti sukauptą sumą, kuri yra paveldima. (Lietuvos bankas, 2017, 2022, LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2022, SODRA, 2022).

Nuo 2019 m. atsirado dar viena naujovė – automatinis darbuotojų iki 40 m. įtraukimas į II pakopos pensijų fondus, pasiūlant numatytas sąlygas pagal amžiaus grupę su galimybe atsisakyti (žmogus iki nurodyto laiko turi pranešti apie atsisakymą) dalyvauti II pakopos privačiuose pensijų fonduose (Lietuvos bankas, 2017, 2022, LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2022, SODRA, 2022). Taigi, po 2019 m. pensijų reformos žmonės skatinami jungtis prie II ir III pensijų pakopų, valstybė prisideda prie II pakopos pensijų įnašų, o įnešantys didesnę įmokų dalį į III pakopą gauna mokesčių lengvatą, taip pat Lietuvoje egzistuoja gyvybės draudimo pajamų mokesčio lengvata. Tokiu būdu Lietuvos valstybė, neabejotinai, prisideda prie namų ūkių taupymo pensijai, naudodama automatinį įtraukimą ir numatytuosius pensijų planus, inicijuoja postūmį taupyti. Tačiau Lietuvai, kaip ir kitoms Rytų ir Vidurio Europos šalims būdinga šešėlinė ekonomika, nemaža emigracija, kuri lemia darbo stažo pertraukimus (Lietuvos bankas, 2017), todėl išlieka svarbus klausimas, kokių veiksmų turi imtis vyriausybė tam, kad užtikrintų pensininkų gerovę senatvėje, svarbu užtikrinti pakankamą įmokų mokėjimą ir dalyvavimą pensijų sistemoje, kad sulaukus pensinio amžiaus asmenys gautų tinkamą pensiją.

Lietuvos banko duomenimis, 2021 m. pabaigoje Lietuvoje veikė 40 II pakopos pensijų fondų (35 pensijų fondai ir 5 pensijų turto išsaugojimo pensijų fondai). Bendra valdomo turto vertė 2021 m. gruodžio 31 d. sudarė beveik 5,91 mlrd. Eurų. Pensijų fonduose pensijai kaupė 1 387 923 dalyviai.

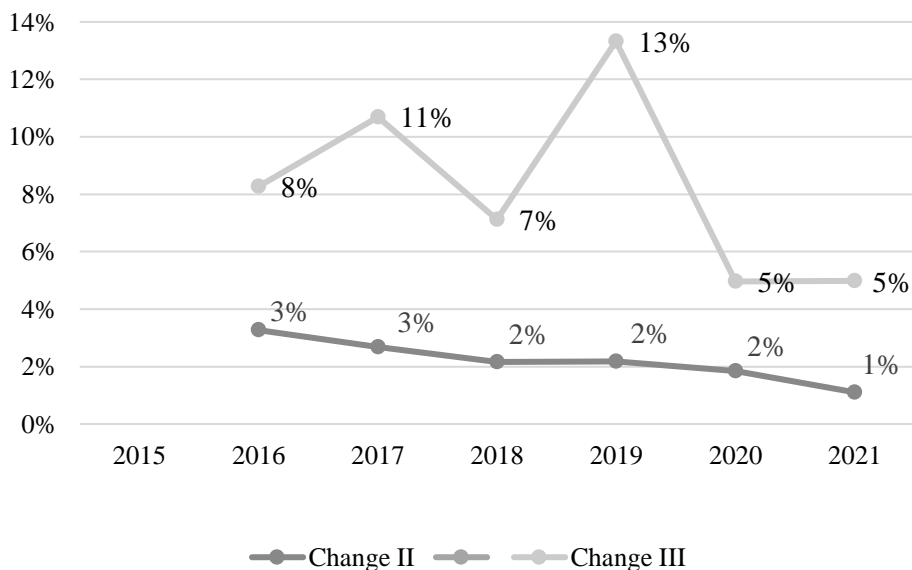
Pensijų fondų turtas per 2021 m. paaugo gan reikšmingai (31,43 proc.), į pensijų fondus buvo pervesta 502,28 mln. Eurų įmokų, iš kurių 0,12 mln. iš „Sodros“ (nuo 2019 m. iš „Sodros“ įmokų nebus mokama, tačiau iki 2013 m. pereinamuoju laikotarpiu dar kažkiek mokėjimų buvo atliekama), 153,24 mln. Eurų pervedė valstybė, patys dalyviai pervedė 348,92 mln. Eurų įmokų. Nuo 2020 m. liepos 1 d. „Sodra“ tapo centrine pensijų anuitetų mokėtoja (Lietuvos bankas, 2022). Vidutinė pensijų fondų metinė grąža varijavo nuo -19,7 proc. kritimo 2008 m. iki 21,0 proc. kilimo 2021 m. Lietuvos banko duomenimis metinės fondų grąžos geometrinis vidurkis 2004 – 2021 m. yra 5,8 proc. prie 3,3 proc. 2004-2021 m. geometrinio infliacijos vidurkio (**priedai 2 lentelė**).

Lietuvoje II pakopoje ženkliai daugiau dalyvių nei III pakopoje. Stebimas 2019 m., kai vyko pensijų reforma, 13 proc. dalyvių skaičiaus augimas II pakopos pensijų fonduose. III pakopos pensijų fondų kilimas neženklaus vos 1-2 proc. (**5 ir 6 grafikai**).

Šaltinis: Lietuvos bankas, 2022, Lietuvos II ir III pakopų pensijų fondų rinkos apžvalga

5 grafikas. II ir III pakopų pensijų fondų dalyvių skaičius Lietuvoje (tūkst.)

Šaltinis: Lietuvos bankas, 2022, Lietuvos II ir III pakopų pensijų fondų rinkos apžvalga

6 grafikas. II ir III pakopos pensijos dalyvių skaičiaus pokytis

Pasitraukimo iš darbo rinkos vidutinis amžius Lietuvoje 2020 m. buvo 64,9 metai, 2021 m. – 62,9 metai.²⁷ Tačiau verta pastebėti, kad Lietuvos banko skelbiamas II ir III pakopos pensijų fondų dalyvių skaičius neatspindi realaus aktyvių II ir III pakopos pensijų fondų dalyvių skaičiaus. Lietuvos valstybės kontrolės, atlikusios pensijų sistemos auditą, duomenimis, 2021 m. beveik pusė II pakopos dalyvių buvo sustabdę įmokų mokėjimą pensijų fonduose, o beveik 60 proc. III pakopos dalyvių nutraukė kaupimą nesulaukę pensinio amžiaus²⁸. Todėl, galima teigti, kad realūs II ir III pakopos pensijų dalyvių skaičiai Lietuvoje dvigubai mažesni.

1.4.3 Taupymo pensijai būdai ir priemonės

Rakauskienė ir Bikas (2007) aprašo santaupų sistemą išskirdami tris lygmenis: taupymo veiksniai (ekonominiai, socialiniai, politiniai, demografiniai), taupymo motyvai (ilgalaikio vartojimo prekėms, nenumatytiems atvejams, pajamoms didinti, vaikams, tėvams padėti, senatvei) ir taupymo priemonės

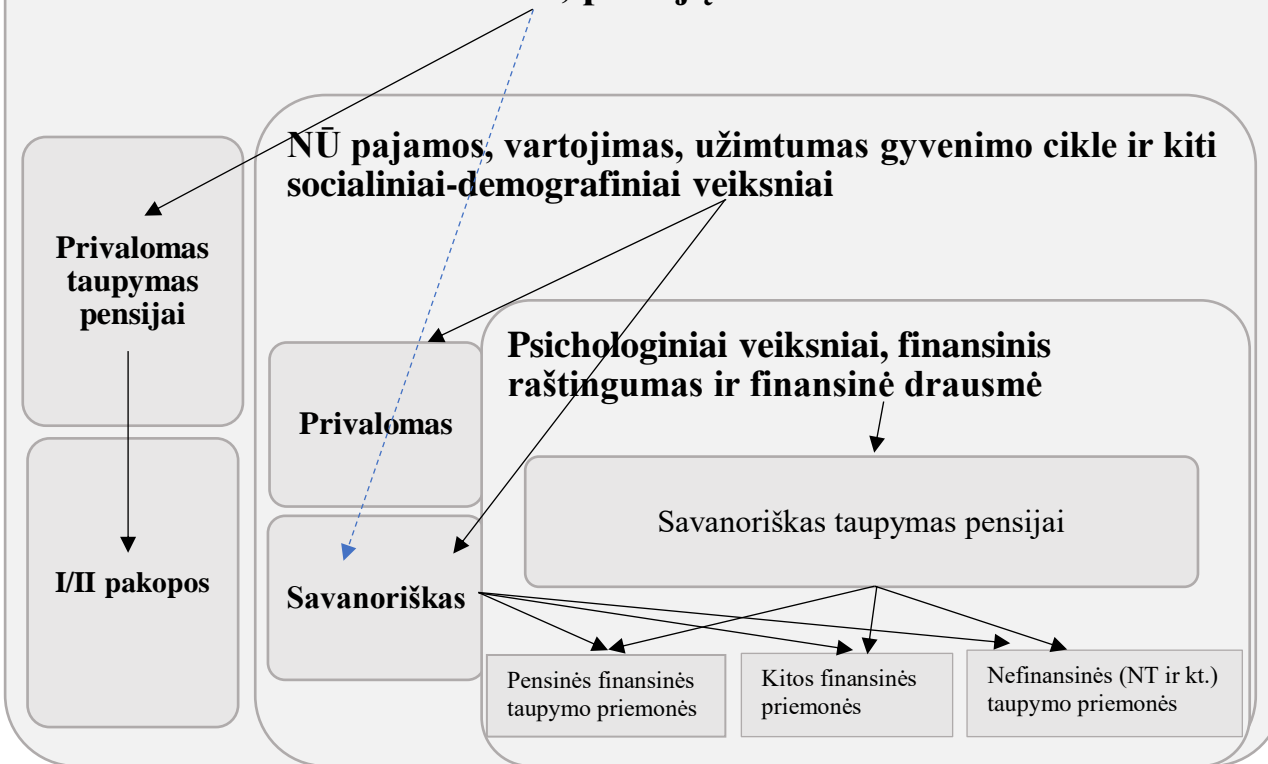
²⁷ <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>

²⁸ <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Post/17179/valstybes-kontrolė-daugiau-įmoku-sumokejusiems-pensija-pakicia-mazesne-atlyginimo-dali>

(lėšos, materialus turtas, indėliai, investicijoms į finansinį turtą) (Rakauskienė, Bikas, 2007). Disertacijoje analizuojami ekonominiai, socialiniai, demografiniai ir psichologiniai taupymo veiksniai, ilgalaikiai taupymo motyvai ir ilgalaikės taupymo priemonės. Pensijų sistemų bei literatūros analizė leidžia išskirti namų ūkių taupymo pensijai būdus ir priemones bei pateikti namų ūkių taupymo pensijai elgsenos vertinimo modelį (**2 paveikslas**). Visi dirbantys namų ūkių nariai taupo pensijai, nes beveik visose šalyse egzistuoja privalomos pensijų sistemos (tame tarpe ir I pakopos einamųjų mokėjimų (PAYG)), kurios garantuoja vienokį ar kitokį pensijos dydį išėjus į pensiją. Ar privalomos pensijų sistemos turėtų būti traktuojamos kaip taupymo elgsenys? Literatūroje jas siūloma traktuoti kaip vieną iš taupymo pensijai būdų. Todėl, taupymo pensijai būdus galima suskirstyti į privalomą ir savanorišką taupymą pensijai.

Kaip buvo minėta, šalių pensijų sistemose dominuoja trys pakopos. Privalomas taupymas pensijai skirstomas į dvi pakopas: I pakopa (Lietuvoje „Sodra“) bei II pakopa (Lietuvoje savanoriška arba „kvazi savanoriška“). II pakopa kai kuriose šalyse yra privaloma, o kai kuriose savanoriška. III pakopa yra tik savanoriškas taupymo būdas, egzistuojantis daugelyje šalių (taip pat ir Lietuvoje). Savanoriškas taupymas yra šio mokslinio tyrimo objektas. Namų ūkiai gali pasirinkti taupyti arba netaupyti savanoriškai. Pasirinkimas netaupyti sąlygojamas įvairių priežasčių, pavyzdžiui, per mažos namų ūkių pajamos, lemiančios namų ūkių finansinį nepajėgumą taupyti arba asmens nuostatos, gebėjimų ir žinių trūkumas. Namų ūkiai, kurie pasirenka savanoriškai taupyti, naudoja įvairias taupymo priemones. Pasirinkimui taupyti ar ne, kokias priemones pasirinkti, daro įtaką skirtingos veiksnų grupės. Pirmiausia, šalių makroekonominiai rodikliai, egzistuojanti pensijų sistema. Disertacijoje šių veiksnų įtaka nėra tiriama. Antra veiksnų grupė – socialiniai-demografiniai veiksniai, kurie disertacijoje analizuojami tiriant Lietuvos taupymo pensijai elgseną. Trečia grupė – psichologiniai veiksniai, finansinis raštingumas ir finansinė drausmė. Šie veiksniai taip pat analizuojami disertacijoje vertinant savanoriško taupymo pensijai elgseną.

Makroekonominiai veiksniai, pensijų sistemos

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis literatūra.

2 paveikslas. Namų ūkių taupymo pensijai elgsenos vertinimo modelis

Literatūroje aptariamos ir analizuojamos įvairios taupymo priemonės. Kaip pastebėjo tyrėjai (Topoleski, 2013), namų ūkiai pensijai ruošiasi įvairiais būdais: dauguma turi teisę gauti socialinio draudimo išmokas; dalis gauna pensijas iš privačių arba profesinių (darbdavio mokamų) pensijų planų; kai kurie taupo pensijai naudodami asmenines pensijų sąskaitas arba kitas sutartines taupomasias sąskaitas (angl. *contractual accounts*); kiti taupo investuodami į kitą nepensinį finansinį turtą (pavyzdžiui, akcijas, obligacijas, investicinius fondus, gyvybės draudimą); o dalis kaupia nefinansinį arba materialų turtą (pavyzdžiui, būstą ar kitą nekilnojamąjį turtą, kitas vertybes arba investuoja į verslą) (Topoleski, 2013).

Lietuvoje panašiai kaip ir kitose šalyse, namų ūkiai savanoriškai taupo dalyvaudami II pakopos pensijų fonduose, kaupdami pinigus kontraktinėse sąskaitose, įvairių rūšių indėliuose, rinkdamiesi įvairias draudimo schemas, mažesnė dalis investuoja į akcijas, obligacijas ir kitą finansinį turtą. Dalis Lietuvos namų ūkių taupo įsigydami nekilnojamąjį turtą, o didelė dalis namų ūkių įvairiose šalyse (taip pat ir Lietuvoje) taupo įsigydami savo pagrindinį gyvenamąjį būstą. Mažesnė namų ūkių dalis taupo pirkdami kitą nekilnojamąjį turtą. Kai kurie namų ūkiai taupo pirkdami kitas vertybes (juvelyrinius dirbinius, auksą, meno dirbinius, transporto priemones), o kai kurie namų ūkiai investuoja į savo verslą, siekdami gauti grąžą ateityje. Tačiau, ši namų ūkių dalis, kaip ir kitose šalyse, labai maža. Lietuvoje taupymo būdus dar galima papildyti santaupų laikymu einamosiose sąskaitose arba grynais, nors, remiantis Lietuvos banko tyrimų duomenimis, pastarasis būdas ženkliai mažėja (**12 grafikas**). Detaliau apie Lietuvos namų ūkių taupymo priemonių pasiskirstymą pateikta disertacijos 3 dalyje. Tolesnė dalis skirta disertacijos metodologijos aprašymui.

2. LIETUVOS NAMŲ ŪKIŲ TAUPYMO PENSIJAI ELGSENOS TYRIMO METODOLOGIJA

Remiantis literatūros, mokslinių tyrimų ir Lietuvos gyventojų tyrimų duomenų apibendrinimu, sukurta disertacijos tyrimo metodologija. Teoriniame taupymo pensijai elgsenos vertinimo modelyje išskirti du taupymo pensijai būdai: **privalomas ir savanoriškas**. Kadangi privalomajame taupyme pensijai dalyvauja visi dirbantys Lietuvos namų ūkių nariai arba dalyvavo beveik visi pensinio amžiaus namų ūkių nariai, todėl moksliniame darbe analizuojama Lietuvos namų ūkių savanoriško taupymo pensijai elgsena, siekiant išsiaiškinti, kokios yra Lietuvos namų ūkių galimybės sutaupyti, kokius savanoriškus taupymo būdus renkasi namų ūkiai, kokie veiksniai daro įtaką namų ūkių savanoriško taupymo priemonių pasirinkimams ir vertei.

Kadangi nei vienas duomenų šaltinis neapima visų reikiamų kintamųjų hipotezėms patikrinti, moksliniame darbe naudojami trys duomenų šaltiniai, kai kurie rezultatai lyginami:

- Europinio Namų ūkių finansų ir vartojimo tyrimas (HFCS²⁹).
- Europos sveikatos, senėjimo ir išėjimo į pensiją tyrimas (SHARE³⁰).
- Lietuvos banko 2013-2020 m. atliekamos namų ūkių apklausos.

Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai **tyrimas buvo atliekamas dviem kryptimis**: pirma, buvo tiriama, kokią įtaką **namų ūkių turtas** daro taupymui pensinėse taupymo priemonėse ir apsisprendimui taupyti senatvei; antra, tiriama, kas lemia skirtingų taupymo pensijai priemonių pasirinkimą ir juose sukaupto turto vertę. **Išskirtos dvi taupymo priemonės**, atspindinčios ilgalaikį taupymą (kuris apima ir taupymą pensijai) – **finansinės taupymo priemonės ir nefinansinės taupymo priemonės**. Prie finansinių taupymo priemonių priskirta: **pensinės finansinės priemonės** (savanoriškos pensijos planai, kontraktinės sąskaitos, kaupiamasis gyvybės draudimas) ir **kitos finansinės priemonės** (investiciniai fondai, akcijos, obligacijos ir kitas finansinis turtas). Prie nefinansinių taupymo priemonių priskirtas nekilnojamas turtas be namų ūkių pagrindinio gyvenamojo būsto. Pagrindinis gyvenamasis būstas (PGB³¹) dažniausiai įtraukiamas į tyrimų modelius, kaip namų ūkių turto kintamasis. Kadangi Lietuvoje gyvenamąjį būstą turi beveik

²⁹ [Household Finance and Consumption Network \(HFCN\) \(europa.eu\)](http://europa.eu). Toliau tekste naudojamas trumpinys - HFCS, Europinis Namų ūkių finansų ir vartojimo tyrimas.

³⁰ <http://www.share-project.org/home0.html>. Toliau tekste naudojamas trumpinys – SHARE, Europos sveikatos, senėjimo ir išėjimo į pensiją tyrimas.

³¹ Toliau tekste naudojamas trumpinys PGB – pagrindinis gyvenamasis būstas.

visi Lietuvos namų ūkiai, todėl šis rodiklis nėra įtrauktas nei į HFCS, nei į SHARE duomenų modelius ir nėra traktuojamas, kaip nefinansinė taupymo priemonė. Dėl tos pačios priežasties namų ūkių einamosios sąskaitos nėra pridėtos prie finansinio turto ir finansinių taupymo priemonių kintamųjų tyrimo modeliuose. Pateikiama aprašomoji sąskaitų verčių ir pasiskirstymo tarp skirtingų namų ūkių grupių statistika.

HFCS I bangos duomenys neleidžia atskirai analizuoti II ir III pensijų pakopų dalyvių, nes šie kintamieji sujungti į vieną. Todėl į modelį įtrauktas sujungtas kintamasis kartu su investicinio gyvybės draudimo turėtojais. HFCS tyrimo binarinės logistinės regresijos modelyje „TS“ analizuojami tie namų ūkiai, kurie turi finansinį pajėgumą taupyti (kurių išlaidos mažesnės nei pajamos). Ir HFCS, ir SHARE duomenų turto, pajamų verčių medianos yra mažesnės nei vidurkių reikšmės. Tai indikuoja, kad kai kurie namų ūkiai, turi santykinai daugiau turto, pajamų, palyginus su dauguma namų ūkių. Panašią tendenciją fiksuoja ir kiti tyrėjai (Topoleski, 2013). Moksliniame darbe buvo planuota lyginti dvi HFCS bangas, tačiau antroji HFCS banga bus prieinama tik 2023 m. pavasarį, todėl palyginimas bei situacijos pokytis po 2019 m. pensijų reformos bus atliekamas tolesniuose tyrimuose.

Finansiniai kintamieji, matuojami piniginiiais matavimo vienetais, kuriems būdingos aiškiai išreikštos augimo tendencijos buvo transformuoti (logaritmuoti). Kai kuriuose modeliuose kintamieji yra logaritmuojami, kadangi atlikus duomenų normalumo ir heteroskedastiškumo testus išryškėjo heteroskedastiškumo ir duomenų nenormalaus pasiskirstymo problemos. Transformavus kintamuosius šios problemos buvo minimizuotos.

Tiriant Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgseną, yra analizuojama žmogaus asmenybinių bruožų įtaka. Šiai įtakai vertinti, naudojama Didžiojo Penketo asmenybės bruožų teorija. SHARE tyrime respondentams buvo pateiktas Didžiojo Penketo asmenybės bruožų modelio klausimų blokas, siekiant įvertinti, kuriais asmenybės bruožais pasižymi apklausiamieji. Didžiojo Penketo asmenybės bruožų dimensijų teorija yra asmenybės bruožų nustatymo teorija psichologijoje. Ji teigia, kad kiekvieno žmogaus asmenybę galima priskirti penkioms esminėms dimensijoms - ekstraversijai, sutarumui, atvirumui patirčiai, sąmoningumui, emociniam nestabilumui. Šios savybės žmoguje susipina, kinta ir dominavimas vienos ar kitos iš jų lemia asmens elgesį įvairiose situacijose. Pagal „Didžiojo penketo“ modelį, sąmoningumas siejamas su asmens gebėjimu organizuoti, planuoti, siekti tikslų, kontroliuoti savo impulsus ir apgalvotai veikti. Sutarumas siejamas su tokiais asmens savybėmis kaip empatija, kuklumas, pasitikėjimas, paslaugumas, atlaidumas ir rūpinimasis žmonėmis, būdinga

mažiau priešiško ir konkurencingumo su žmonėmis. Ekstraversija siejama su polinkiu į teigiamas emocijas, bendravimą, optimizmą, energiją ir atkaklumą. Atvirumas patirčiai siejamas su laisvu mąstymu, kūrybiškumu, imlumu ir atvirumu naujovėms, bei gebėjimui ieškoti informacijos. Emocinis nestabilumas siejamas su impulsyvumu, polinkiu į neigiamas emocijas ir nerimastingumu (Raad, Mlacic, 2015).

SHARE tyrimas apima vyresnius nei 50 metų amžiaus namų ūkius. Vertinama prie pensinio amžiaus artėjančių ir jau pensijoje esančių namų ūkių taupymo elgsena ir turimas turtas.

Disertacijoje naudojami duomenys apdoroti ir analizuojami, naudojant programinį statistinių duomenų apdorojimo paketą SPSS 23.0 (angl. *Statistical Package for Social Sciences, IBM SPSS Statistic, version 23*).

Elgsenose ekonomistai, renkasi eksperimento metodą, tam, kad įvertintų, kokiomis priemonėmis galima skatinti vieną ar kitą žmonių grupę daugiau taupyti, pasirinkti jiems naudingiausias sprendimus, jau žinodami taupymo elgsenos specifiką. Turint Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgsenos paveikslą, galima vertinti, kokios elgsenos ekonomistų pasiūlytos priemonės būtų veiksmingiausios Lietuvai ir svarstyti kitų tyrimo dizainų (pavyzdžiui, interviu su ekspertais, diskusines grupes su namų ūkiais, eksperimentus ir kt.) pritaikymo tikslingumą.

2.1 Duomenų šaltiniai ir tyrimo etapai

2.1.1 Duomenų šaltiniai

1. Pirmasis duomenų šaltinis – HFCS³² mikro lygio duomenys. HFCS - Europinis Namų ūkių finansų ir vartojimo tyrimas. Tyrimas 2006 metais buvo inicijuotas Europos centrinio banko bei vykdomas nacionalinių šalių bankų. Tyrimas vykdomas kas tris metus (angl. *tri-annual survey*). Paskutinės bangos tyrime dalyvavo 22 Europos sąjungos šalys, suderinta tyrimo metodologija leidžia lyginti šalių duomenis. Lietuva šiame tyrime dalyvauja pirmą kartą, prisijungė prie tyrimo 2017 metais, tyrimą Lietuvoje vykdo Lietuvos bankas. Kita banga planuota 2020 m., tačiau dėl COVID19 karantino duomenų rinkimas nukeltas. Kitos bangos duomenys leis palyginti ir įvertinti namų ūkių finansinės elgsenos pokyčius COVID19 kontekste bei po pensijos reformos įgyvendintos Lietuvoje 2019 m. HFCS tyrimo dalies rezultatų apibendrinimas buvo pateiktas Bielskio ir Cigino straipsnyje (2020).

³² Household Finance and Consumption Network (HFCN) (europa.eu)

2. Antrasis duomenų šaltinis - Lietuvos banko atliekamų kasmetinių Lietuvos gyventojų apklausų duomenys, kurie atskleidžia Lietuvos gyventojų deklaruojamas pajamas, finansinės situacijos vertinimą, lūkesčius ir nuostatas susijusius su finansine elgsena bei esama padėtimi. Lyginami 2013-2020 m. tyrimų duomenys.

3. Trečiasis duomenų šaltinis – Europos sveikatos, senėjimo ir išėjimo į pensiją tyrimas (SHARE). SHARE yra tęstinis, atliekamas kas du metus, vyresnio amžiaus žmonių (50 ir daugiau metų) tyrimas, vykdomas 28 Europos šalyse ir Izraelyje. SHARE – didžiausias visos Europos socialinių mokslų tyrimas, analizuojantis sveikatos, socialinės, ekonominės ir aplinkos politikos poveikį Europos piliečių gyvenimams. Tyrimas atskleidžia visuomenės sveikatą, žmonių socialines ir ekonomines gyvenimo sąlygas artėjant prie pensinio amžiaus arba jau sulaukus pensijos. SHARE teikia tarptautiniu mastu palyginamus tęstinius mikro-lygio duomenis. Lietuva prie SHARE tyrimo prisijungė 2017 metais, atliekant septintąją tyrimo bangą. Aštunta tyrimo banga įvykdyta 2019/2020 metais. Respondentai – namų ūkio „galva“ - 50 metų amžiaus ir vyresni Lietuvos gyventojai. Moksliniame darbe analizuojami 8-osios SHARE bangos Lietuvos namų ūkių tyrimo duomenys.

2.1.2 Tyrimo etapai

Empirinis tyrimas atliekamas keliais etapais. Pirma, buvo atlikta HFCS duomenų aprašomoji statistinė analizė, duomenys lyginami socialinėse-demografinėse grupėse bei lyginamos taupančiųjų senatvei ir netaupančiųjų senatvei grupės. Antra, buvo atlikta Lietuvos banko 2013-2020 Lietuvos gyventojų finansinės elgsenos duomenų aprašomoji statistinė analizė. Duomenys lyginami laiko eilutėje. Trečia, buvo atlikta SHARE duomenų aprašomoji statistinė duomenų analizė, duomenys lyginami socialinėse-demografinėse grupėse, lyginamos skirtingas taupymo pensijai priemonės naudojančios ir nenaudojančios 50 m. ir vyresnių Lietuvos gyventojų grupės. Remiantis empirine duomenų analize ir literatūros analize iškeltos hipotezės, sukurti ir aprašyti tyrimo kintamieji bei pateikti tyrimo modeliai. Ketvirtame etape atlikta koreliacinė analizė, siekiant nustatyti ryšį tarp kintamųjų; tiesinė regresinė analizė ir binarinė logistinė analizė, siekiant nustatyti nepriklausomų kintamųjų poveikį priklausomam kintamajam; tikrinamos hipotezės.

2.2 Duomenų rinkimo metodai ir instrumentai

HFCS tyrimo Lietuvoje duomenys buvo renkami reprezentatyvios apklausos būdu. Reprezentatyvi imtis buvo papildyta turtingiausių namų ūkių imtimi. Apklausa atlikta 2017 m. gruodžio – 2018 m. gegužės mėn. Namų ūkio turto balansas, pajamos, išlaidos buvo vertinamos už 2016 m. Buvo naudojama daugiapakopė stratifikuota atsitiktinė atranka. Pirmoje pakopoje iš savivaldybių sąrašo buvo atrinkta 17 geografinių regionų, antroje pakopoje pagal regiono dydį atsitiktinai atrinkta 10000 namų ūkių. Kiekviename regione buvo naudojama namų ūkių imtis su tikimybėmis, proporcingomis namų ūkio dydžiui. Atrinkti atsitiktiniai adresai naudojant Registrų centro gyventojų registro duomenis. Tam, kad įvertinti turtingesnius namų ūkius, bendra imtis papildyta 10 proc. ir 5 proc. turtingiausiais namų ūkiais, remiantis administraciniais turto duomenimis iš Registrų centro (20 proc. bendros imties buvo ištraukta iš aukščiausio decilio pagal užregistruotą turtą). Grynas imties dydis – 1664 namų ūkiai, bendra visų respondentų imtis – 3774 respondentai. Apklausa buvo vykdoma tiesioginio interviu būdu naudojant kompiuterį³³ respondentų namuose. Klausimynas apima informaciją apie: namų ūkio struktūrą, pagrindines socialines-demografines charakteristikas, užimtumą; pajamas (visų namų ūkio narių įskaitant pensijas, pašalpas ir dovanojimus), vartojimą, taupymą; nekilnojamą turtą, privatų verslą ir finansinį turtą; skolas (paskolas bei kitas skolas); pensijas ir draudimus. Taip pat namų ūkių buvo klausama apie pasitenkinimą gyvenimu, taupymo motyvus. HFCS tyrime apibendrinami du reprezentaciniai vienetai – namų ūkis ir namų ūkio narys. Socialinės-demografinės charakteristikos yra pateikiamos namų ūkio narių, reprezentuojančių Lietuvos gyventojus ir namų ūkių, reprezentuojančių Lietuvos namų ūkių pasiskirstymą. Socialines-demografines namų ūkio charakteristikas atstovauja namų ūkio „galva“³⁴, atsakęs į su namų ūkiu susijusius klausimus. Tolimesniame socialinių-demografinių duomenų apibendrinime bei analizėje bus naudojamas namų ūkis, kaip reprezentacinis vienetas. Namų ūkių imties aprašomoji statistika pateikiama **prieduose 3 lentelėje**.

Lietuvos banko atliekamų tyrimų (2013-2020 m.) Lietuvos gyventojų duomenys renkami reprezentatyvios apklausos būdu, imtis kiekvienais metais - apie 1000 respondentų. 2013-2020 m. apklausų bangose

³³ CAPI – computer-assisted personal interview

³⁴ Namų ūkio galva – vienas iš partnerių registruotoje santuokoje ar faktinėje partnerystėje, asmuo vienas auginantis priklausomus vaikus, asmuo turintis didžiausias pajamas, arba vyriausias asmuo.

buvo naudojami beveik tokie patys klausimynai į kuriuos įtraukti klausimai apie: taupymą (ar pavyksta sutaupyti, kokią sumą, kokias pasirenka taupymo priemonės), finansinį raštingumą, namų ūkio išsipareigojimus, pajamas ir išlaidas, požiūrį į finansų tvarkymą, ateities lūkesčius bei socialines-demografines charakteristikas.

SHARE 8-os bangos duomenys buvo renkami 2019 - 2020 m. reprezentatyvios apklausos būdu. Apklausa buvo vykdoma tiesioginio interviu būdu naudojant kompiuterį respondentų namuose. 8 bangos imtis: - 1437 namų ūkiai. SHARE klausimynas sudarytas iš kelių temų (modulių), kurios apima klausimus apie: respondento sveikatą, sveikatos priežiūrą, socialinę paramą, naudojimąsi kompiuteriu, finansinę situaciją, pajamas, namų ūkio turtą, vartojimą, lūkesčius, veiklas, asmenybės bruožus ir kitus klausimus. SHARE tyrime skirtingose bangose įtraukiami papildomi modeliai, pavyzdžiui, gyvenimo istorija, patirti persekiojimai, vaikų istorija, santykių ir darbo istorija. Lietuvoje šie papildomi modeliai buvo įtraukti 7-oje bangoje. Moksliniame darbe naudojami 8-os bangos duomenys, kurie apima bendrą tyrimą. 8-a banga pasirinkta siekiant analizuoti kuo naujesnius duomenis.

2.3 Hipotezės

Remiantis literatūros analize bei Lietuvoje atliktų tyrimų empirinių duomenų apibendrinimu buvo iškeltos tyrimo hipotezės:

H1: Augant namų ūkio „galvos“ išsilavinimui, kyla savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertė (SP/GD), daugiau taupoma finansinėse ir nekilnojamo turto (NT) priemonėse, didėja jų vertė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.

H2: Augant namų ūkio pajamoms, kyla savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertė (SP/GD), daugiau taupoma finansinėse ir NT taupymo priemonėse, didėja jų vertė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.

H3: Augant namų ūkio kito NT nei PGB vertei, mažėja SP/GD vertė bei mažėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.

H4: Augant namų ūkio finansinio turto (kito nei einamosios sąskaitos ir SP/GD) vertei didėja SP/GD vertė ir didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.

H5: Moterys labiau linkusios taupyti senatvei nei vyrai, tačiau mažiau sutaupo.

H6: Amžius teigiamai susijęs su taupymo elgsena, augant amžiui auga taupymo rodikliai.

H7: Dirbančių respondentų finansinių taupymo priemonių ir NT taupymo priemonių vertė didesnė nei nedirbančių, jie daugiau taupo tiek finansinėse, tiek nefinansinėse priemonėse, jų SP/GD vertė didesnė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taups senatvei.

H8: Šeiminė padėtis teigiamai siejama su taupymo elgesiu, gyvenantys poroje (santuokoje arba partnerystėje) namų ūkiai daugiau sutaupo.

H9: Daugėjant finansiškai raštingų namų ūkių, daugėja sutaupančių ir daugiau sutaupoma.

H10: Finansų planavimas turi teigiamą įtaką taupymui, planuojantys finansus daugiau taupo ir sutaupo pensijai, didėjant ilgalaikiam finansiniam planavimui daugiau taupoma finansinėse ir NT taupymo priemonėse ir daugiau sutaupoma.

H11: Mažesnė „Tolerancija rizikai“ mažina taupymą finansiniuose instrumentuose bei didina taupymą NT instrumentuose.

H12: Atvirumas patirčiai, sąmoningumas ir ekstraversija teigiamai siejamas su taupymo elgesiu.

H13: Sutarumas ir Emocinis nestabilumas (neurotiškumas) yra neigiamai susiję su taupymo elgesiu.

Hipotezės tikrinamos atliekant regresines analizes. Tikrinamas nepriklausomų kintamųjų statistinis reikšmingumas (5% reikšmingumo lygmenyje) tam, kad nustatyti ar nepriklausomi kintamieji turi reikšmingos įtakos priklausomam kintamajam. Statistinis reikšmingumas nustatomas vertinant kiekvieno kintamojo regresijos koeficientų t (Stjudento) kriterijaus p reikšmes. Nulinė hipotezė atmetama esant t kriterijaus p reikšmei $<0,05$ ir priimama alternatyvioji hipotezė, kuri rodo, kad atitinkamas nepriklausomas kintamasis turi reikšmingos įtakos priklausomam kintamajam.

2.4 Mokslinio tyrimo modeliai ir jų specifikacija

2.4.1 Kintamieji

Analizuojant HFCS duomenis pasirinkti du priklausomi kintamieji – „Taupymas senatvei“ ir „Savanoriškos pensijos/Gyvybės draudimo vertė“.

Nepriklausomi kintamieji:

- Namų ūkio turtas: namų ūkio nefinansinio turto vertė be PGB; finansinio turto vertė be einamųjų sąskaitų.
- Namų ūkio pajamos: namų ūkių bendros metinės pajamos.

- Namų ūkio įsipareigojimai ir finansiniai apribojimai.
- Socialiniai-demografiniai kintamieji: namų ūkio „galvos“ amžius; namų ūkio „galvos“ lytis; namų ūkio „galvos“ išsilavinimas, namų ūkio „galvos“ užimtumas, namų ūkio šeiminiškas statusas.

Lietuvos banko duomenų analizėje pasirinktas priklausomas kintamasis – „ar pavyksta sutaupyti, jeigu taip, tai kiek per mėnesį“.

Nepriklausomi kintamieji:

- Finansinis raštingumas
- Finansų planavimas
- Socialiniai-demografiniai kintamieji: amžius, lytis, išsilavinimas, pajamos.

SHARE duomenų analizėje pasirinkti keturi priklausomi kintamieji: a) „Finansinės taupymo priemonės“ b) „Finansinių taupymo priemonių vertė“; c) „Nefinansinės taupymo priemonės“; d) „Nefinansinių taupymo priemonių vertė“.

Nepriklausomi kintamieji:

- Tolerancija rizikai
- Finansų planavimas
- Asmenybės bruožai (Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensijų modelis)
- Socialiniai-demografiniai kintamieji: amžius, lytis, išsilavinimas, pajamos, užimtumas, šeiminių padėtis.

Detaliau tyrime naudojami kintamieji aprašyti **4 lentelėje**.

4 lentelė. Kintamieji.

Kintamieji (HFCS)	Aprašymas
Taupymas senatvei (TS) <i>Dummy</i> kintamasis: 1 – taupo; 0 – netaupo. (Priklausomas kintamasis)	Dabar norėčiau pasidomėti, koks Jūsų (namų ūkio) požiūris į taupymą. Žmonės taupo skirtingais tikslais, net jei taupoma ir ne visą laiką. Kam dažniausiai taupoje Jūs (namų ūkis)? (HFCS) - Santaupos senatvei; Filtras – Išlaidos mažesnės nei pajamos
Ar turite savanorišką pensiją/Investicinių gyvybės draudimą (SP/GD) (Priklausomas kintamasis) 1 – taip; 0 - ne	Keliose pensijų ir investicinio gyvybės draudimo planuose (skaičiais) Jūs (kitas namų ūkio narys) dalyvaujate? Įtraukti tik tuos, iš kurių dar negaunamos įmokos Atsakymų variantai: 1. Valstybinė socialinio draudimo senatvės pensija; 2. II pakopos kaupimas senatvės pensijai privačiuose fonduose (be papildomų 2 %); 3. II pakopos kaupimas senatvės pensijai privačiuose fonduose (su papildomais 2 %); 4. III pakopos savanoriškas papildomas kaupimas privačiuose fonduose 5. Investicinis gyvybės draudimas; 6. Kita. Duomenys buvo gauti apjungti. 2, 3, 4, 6 atsakymai sujungti į vieną kintamąjį.

Savanoriškos pensijos /Investicinio gyvybės draudimo vertė (SP/GDvrt) (Priklausomas kintamasis)	Kokia yra visų pensijų planų ir investicinio gyvybės draudimo vertė?
Finansinis pajėgumas taupyti (FpT) Dummy kintamasis: 1 – taip; 0 – ne	Einamosios išlaidos mažesnės nei pajamos
Taupymo sąskaitos vertė (TSvrt)	Ar Jūs (namų ūkis) turite taupomųjų sąskaitų, terminuotųjų indėlių, indėlių sertifikatų ir kitų panašių indėlių, kuriuose už lėšų laikymą (paprastai) mokamos palūkanos? Kiek iš viso lėšų šiuo metu laikote tokioje (-se) sąskaitoje (-se)?
Bendros NŪ pajamos (BNŪP)	Bendrosios visos namų ūkio metinės pajamos
Darbo pajamos (DP)	Bendros namų ūkio dirbančiųjų pajamos
Nekilnojamas turtas be PGB (NTbePGB) Nekilnojamo turto be PGB vertė (NTbePGBvrt)	Ar turite kito nekilnojamas turtas be pagrindinio gyvenamojo būsto? Kokia jo vertė (nuosavybė, vertė).
Finansinis turtas be einamųjų sąskaitų ir pensijų (FTbeESSP/GDvrt)	Viso finansinio turto vertė be einamųjų sąskaitų ir savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo. Apskaičiuotas kintamasis.
Namų ūkio galvos amžius (AMŽ)	Kiek Jums metų?
Namų ūkio galvos išsilavinimas (IŠSIL)	Kokį aukščiausią išsilavinimą įgijote? Kategorijos klasifikuojamas pagal ISCED-2011 klasifikaciją
Namų ūkio galvos užimtumas (UŽM)	Koks yra Jūsų (kito ūkio narių nario) dabartinis užimtumo statusas? Kurie iš nurodytų variantų geriausiai apibūdina Jūsų (kito namų ūkio nario) padėtį? Pradėkite nuo svarbiausio statuso. Canberra kodavimas: 1 – Samdomas darbuotojas 2 – Savarankiškai dirbantis 3 – Bedarbis 4 – Pensininkas.
Namų ūkio galvos lytis (LYT)	Kokia Jūsų lytis? 1 - vyras, 2- moteris
Namų ūkio pagrindinio gyvenamojo būsto vertė (PGBvrt)	Dabartinė pagrindinio gyvenamojo būsto vertė: Kokia yra dabartinė viso šio būsto rinkos vertė, t. y. kaip manote, kiek už jį gautumėte, jei parduotumėte dabar? Nurodykite viso būsto, o ne Jums (namų ūkiui) priklausančios dalies vertę.
Verslo vertė (Vvrt)	Verslo, kuriame dirba vertė + Vertė NT, kuris naudojamas verslui Kokia yra Jums (namų ūkiui) priklausančios veiklos ar verslo dalies grynoji vertė? Už kiek būtų galima jį parduoti, atsižvelgiant į su verslu susijusį esamą turtą ir įsipareigojimus? Kokia NT, kuris naudojamas verslui grynoji vertė?
Grynoji turto vertė (NefTvrt)	Visas namų ūkio turtas (be pensijų) minus visi namų ūkio įsipareigojimai (skolos)
Viso turto vertė (VTvrt)	Visas namų ūkio turtas (be pensijų)

Viso finansinio turto vertė (VFTvrt)	Visas finansinis turtas (be pensijų). Susideda iš verslo, kuriame nedirba vertės, einamųjų ir taupomųjų sąskaitų, investicinių fondų, obligacijų, akcijų, valdomų sąskaitų, kito turto, skola namų ūkiui, savanoriški pensijų planai, investicinis gyvybės draudimas.
NT vertė (NTvrt)	NT vertė. Susideda iš NT naudojamo verslui, PGB, ir kito NT.
Viso nefinansinio turto vertė (įtraukiant verslo vertę, transporto priemones, kitas vertybes) (VnFTvrt)	Viso nefinansinio turto vertė: susideda iš NT naudojamo verslui, NT nenaudojamo verslui, kito NT, PGB, transporto, verslo, kitų vertybių.
Namų ūkio įsipareigojimai (NŪįsip)	Visi namų ūkio likę sumokėti įsipareigojimai (skolos): paskolos su įkeitimu ir be įkeitimo, skolos, privačios paskolos, PGB paskolos.
Namų ūkio PGB paskola (PGBpskl)	namų ūkio PGB paskolos likutis“
Namų ūkio išlaidos (NŪIŠL)	Visos namų ūkių išlaidos einamosioms vartojimo prekėms ir paslaugoms
Kintamieji (LB)	Aprašymas
Pavyko sutaupyti. (Sutaupo) (priklausom kintamasis)	Ar per paskutinius 6 mėnesius jūsų namų ūkiui pavyko sutaupyti pinigų? Jei taip, kokią vidutiniškai sumą per mėnesį pavyko sutaupyti jūsų namų ūkiui? (LB)
Finansų planavimas (FP) 1 – taip, 0 – ne.	Ar jūs (jūsų namų ūkis) planuoja pajamas ir išlaidas?
Finansinis raštingumas (FR) Dummy kintamasis, 1 – teisingi atsakymai; 0 – neteisingi atsakymai	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tarkime, kad banke padėjote 5 metų trukmės 100 eurų terminuotąjį indėlį, kurio metinė palūkanų norma yra 2 %. Per šį 5 metų laikotarpį jokių papildomų įnašų ir išėmimų iš šio indėlio jūs nedarėte. Kaip jūs manote, kiek pinigų atgausite po 5 metų, kai baigsis indėlio galiojimo trukmė? 2. Tarkime, kad už indėlyje laikomus 100 eurų banke jums yra mokamos 1 % metinės palūkanos, o metinė infliacija tuo pat metu yra 2 %. Kaip jūs manote, ar po metų už iš šio indėlio pasiimtus pinigus jūs galėsite nusipirkti? 3. Tarkime, jūs ketinate pasiimti 1 000 eurų dydžio paskolą vieneriems metams. Paskola būtų gražinama metų pabaigoje. Jums banke būtų pasiūlytos tokios dviejų tipų paskolos, kurių sąlygos yra pateiktos kortelėje d7. Kaip jūs manote, kuri iš šių paskolų būtų pigesnė?
Kintamieji (SHARE)	Aprašymas
Finansinės taupymo priemonės (FTprm) (Priklausom kintamasis)	<i>Dummy</i> (1 - turi, 0 - neturi).
Finansinių taupymo priemonių vertė (FTprmVrt) (Priklausomas kintamasis)	Finansinių taupymo priemonių vertė (tolydus kintamasis)
Nefinansinių taupymo priemonių	Kito nekilnojamo turto be pagrindinio gyvenamojo būsto vertė

vertė (NTprmvrt), (pagrindinis kintamasis)	
NT taupymo priemonės (NTprmv), (priklausomas kintamasis)	Turi kito nekilnojamo turto be pagrindinio gyvenamojo būsto <i>Dummy</i> (1 - turi, 0 - neturi).
Mokymosi trukmė (MT)	Kiek metų mokėtės? (tolydus kintamasis)
Išsilavinimas (IŠSIL)	Aukštasis respondento išsilavinimas (1 – taip, 0 – ne)
Amžius (AMŽ)	Amžius (gimimo metai) (AMŽ) (tolydus kintamasis)
Pajamos (BNŪP)	Visų namų ūkio narių mėnesinės pajamos (BNŪP) (tolydus kintamasis)
Darbo pajamos (DP)	Gauna darbo pajamos (1 – taip, 5 – ne)
Darbo pajamų vertė (DPvrt)	Darbo pajamų vertė (DPvrt) (tolydus kintamasis)
Savarankiško darbo pajamos (SDP) ir jų vertė (SDPvrt)	Gauna savarankiško darbo pajamas (SDP) (1 – taip, 5 – ne), savarankiško darbo pajamų vertė (SDPvrt) (tolydus kintamasis)
Finansų planavimas (FP)	Planuojant svarbu: 1 – Keli ateinantys mėnesiai, 2 – ateinantys metai, 3 - keli ateinantys metai, 4 - ateinantys 5-10 metų, 5 – daugiau, nei 10 metų
Tolerancija rizikai (TR)	1 – Linkęs (-usi) prisiimti ženkliai finansinę riziką, tikintis didelės grąžos, 2 – Linkęs (-usi) prisiimti daugiau nei vidutinę finansinę riziką, tikintis didesnės, nei vidutinės grąžos. 3 – Linkęs (-usi) prisiimti vidutinę finansinę riziką, tikintis vidutinės grąžos, 4 - Nelinkęs (-usi) prisiimti jokios finansinės rizikos
Gali padengti poreikius (GPP)	Gali padengti kasdieninius NŪ poreikius - (0 – negali, 1 – gali)
Šeiminė padėtis (ŠP)	(1 – susituokę ir gyvena su sutuoktiniu, 2 – registruota partnerystė, 3 – susituokę, bet gyvena atskirai, 4 - Niekada nebuvo susituokęs(-usi), 5 - Išsiskyręs/išsiskyrusi, 6 - Našlys/našlė)
Ekstraversija (EKSTR)	Kiek asmeniui būdinga ši asmenybės bruožo dimensija 1 žema ekstraversija, 10 aukšta ekstraversija.
Sąmoningumas (SAMON)	Kiek asmeniui būdinga ši asmenybės bruožo dimensija 1 žemas sąmoningumas, 10 aukštas sąmoningumas.
Sutarumas (SUTAR)	Kiek asmeniui būdinga ši asmenybės bruožo dimensija 1 žemas sutarumas, 10 aukštas sutarumas.
Atvirumas patirčiai (ATVIR)	Kiek asmeniui būdinga ši asmenybės bruožo dimensija 1 žemas atvirumas patirčiai, 10 aukštas atvirumas patirčiai.
Neurotiškumas (emocinis nestabilumas) (NEUR)	Kiek asmeniui būdinga ši asmenybės bruožo dimensija 1 žemas neurotiškumas, 10 aukštas neurotiškumas.

2.4.2 Modelių lygtys

Tyrimo modelis užrašomas tokia daugianarės tiesinės regresijos lygtimi:

$$Y_i = C + b_1x_i + b_2z_i + b_3w_{1i} + \dots + b_nw_{ni} + e_i$$

Kur:

C = Konstanta

Y_i = Priklausomas kintamasis i atvejams.

b = Nežinomos konstantos (žinomos atradus jų įverčius)

x, z, w = Nepriklausomi kintamieji

e = Atsitiktinė paklaida

Y_i – taupymas senatvei

x – kito namų ūkių turto nei PGB vertė

z – namų ūkių finansinio turto vertė

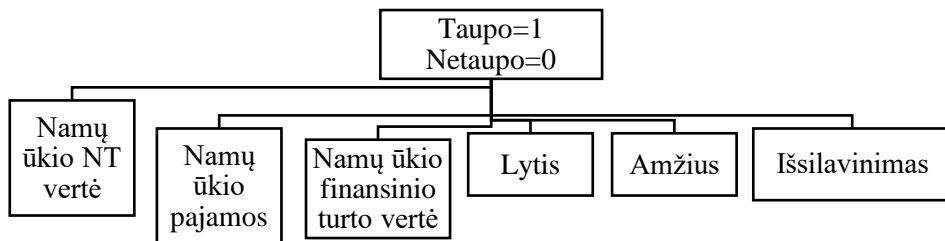
$w_1...w_n$ – socialiniai-demografiniai namų ūkių parametrai

Binarinės logistinės regresijos lygtis:

$$\ln\left(\frac{p(Y_i = 1)}{1 - p(Y_i = 1)}\right) = C + b_1X_i + b_2Z_i + b_3W_i$$

HFCS tyrimo duomenys

1. Taupo senatvei

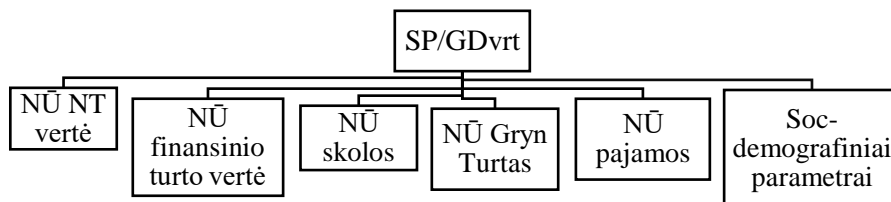
3 paveikslas. Binarinės logistinės regresijos modelis „TS“

$$\ln\left(\frac{p(Y_i = 1)}{1 - p(Y_i = 1)}\right) = C + b_1NTbePGBvrt_i + b_2FTbeESSP/GDvrt_i + b_3LYT_i + b_4AMŽ_i + b_5IŠSIL_i + b_6BNŪP_i$$

Į modelį įtraukti nepriklausomi kintamieji remiantis literatūros analize ir empirinių duomenų apibendrinimu. Atskleidus, kad namų ūkio turto, pajamų,

išsilavinimo, lyties ir amžiaus kintamieji yra reikšmingi veiksniai turintys įtakos taupymui pensijai. Pasirinkta binarinė logistinė regresija, kadangi priklausomas kintamasis yra binarinis. Panašų tyrimą atliko Lenkijos mokslininkai. Jie naudojo Lenkijos tyrimo „Diagnoza Społeczna“ 2015 metų duomenis. Analizei panaudojo žmonių atsakymus į dichotominį klausimą: „Ar esi kiek nors sutaupęs senatvei?“. Logistinės regresijos kategoriniai kintamieji su atsakymais „sutaupęs/nesutaupęs“ su galimybe atsakyti „taip = 1“, „ne = 0“ (Pieńkowska-Kamieniecka, Walczak, 2015).

2. Savanoriškos pensijos/Gyvybės draudimo vertė

4 paveikslas. Daugianarės tiesinės regresijos modelis „SP/GDvrt“

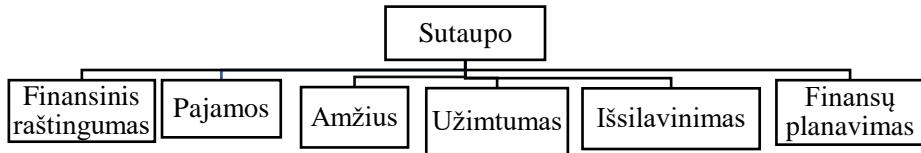
$$SP/GDvrt_i = C + b_1NTbePGBvrt_i + b_2FTbeESSP/GDvrt_i + b_3NŪįsip_i + b_4NŪGrynTurt_i + b_5BNŪP_i + b_6AMŽ_i + b_7IŠSIL_i + b_8LYT_i + b_9UŽM_i + e_i$$

Remiantis literatūros analize ir empirinių duomenų apibendrinimu į modelį įtraukti namų ūkio turto, įsipareigojimų, pajamų nepriklausomi kintamieji bei socialiniai-demografiniai kintamieji – pajamos, amžius, lytis, išsimokslinimas. Tiek atliktų tyrimų analizė, tiek empiriniai Lietuvos duomenys atskleidžia, kad šie nepriklausomi kintamieji yra reikšmingi veiksniai taupymo pensijai elgsenai.

LB tyrimo duomenys

Finansinio raštingumo ir finansinės drausmės sąveika su taupymo elgsena. Į modelį įtraukti nepriklausomi kintamieji – finansinis raštingumas ir finansų planavimas. Literatūros analizė, kitų šalių tyrimai bei Lietuvos empiriniai duomenys atskleidžia, kad šie kintamieji turi įtaką taupymo elgsenai. Taip pat kaip ir socialiniai-demografiniai veiksniai – pajamos, amžius, išsilavinimas.

Lyties kintamasis buvo pašalintas iš modelio, kadangi nebuvo statistiškai reikšmingas.

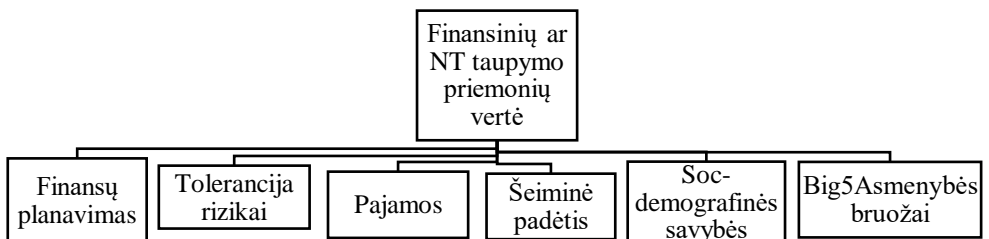
5 paveikslas. FR modelis.

$$Sutaupo_i = C + b_1FR_i + b_2BN\bar{U}P_i + b_3AM\check{Z}_i + b_4U\check{Z}M_i + b_5I\check{S}SIL_i + b_6FP_i + e_i$$

SHARE duomenys

Remiantis literatūros analize ir Lietuvos empirinių duomenų analize į modelį įtraukti finansų planavimo, tolerancijos rizikai, 5 Asmenybės bruožų nepriklausomi kintamieji bei socialiniai-demografiniai nepriklausomi kintamieji – pajamos, amžius, lytis, išsimokslinimas ir šeiminei padėtis. Tiek atliktų tyrimų analizė, tiek empiriniai Lietuvos duomenys atskleidžia, kad šie nepriklausomi kintamieji yra reikšmingi veiksniai renkantis taupymo pensijai priemones.

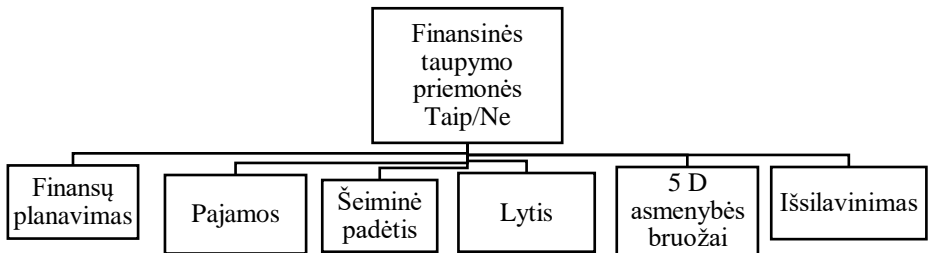
1. Finansinių taupymo priemonių vertė/ NT taupymo priemonių vertė

6 paveikslas. Daugianarės tiesinės regresijos modelis „FTprMVrt“ ir „NTprMVrt“

$$FTprMVrt_NTprMVrt_i = C + b_1FP_i + b_2TR_i + b_3BN\bar{U}P_i + b_4\check{S}P_i + b_5I\check{S}SIL_i + b_6LYT_i + b_7AM\check{Z}_i + b_85AsmBruo\check{z}_{ik} + e_i$$

1. Finansinių taupymo priemonių naudojimas

7 paveikslas. Binarinės logistinės regresijos modelis „FTprm“

$$\ln\left(\frac{p(Y_i = 1)}{1 - p(Y_i = 1)}\right) = C + b_1FP_i + b_2BNŪP_i + b_3ŠP_i + b_4LYT_i + b_5AsmBruož_{ik} + b_6IŠSIL_i$$

3. LIETUVOS NAMŲ ŪKIŲ TAUPYMO PENSIJAI TYRIMŲ DUOMENŲ APIBENDRINIMAS

3.1 Lietuvos namų ūkių turtas, įsipareigojimai, pajamos ir jų sąryšis su taupymo pensijai elgsena (HFCS duomenų analizė ir apibendrinimas)

Ne tik duomenys apie pensinio finansinio turto valdymą, vertę ir taupymo motyvų analizę atskleidžia namų ūkių taupymo pensijai elgseną. Tiriant šią elgseną svarbu suprasti visus taupymo būdus ir priemones, kurias namų ūkiai naudoja ruošdamiesi pensijai. Įvairios namų ūkių turto rūšys, įskaitant finansinį, materialųjį ir nekilnojamąjį turtą, yra traktuojamos kaip taupymo pensijai priemonės. Todėl mokslininkai (Belke et al., 2015; Börsch-Supan 1995, 2007; Blau 2016; Campbell'is ir Weinberg'as, 2015; Clark et al., 2019; Holden et al., 2022; Ipek and Sekmen 2016; Lusardi 2011; Rey-Ares et al. 2018; Strömbäck et al. 2017; Skinner 2006; Topoleski 2013; Topoleski, 2013; Skinner, 2006 ir kt.) analizuoja, kiek turto turi sukaukę namų ūkiai, kaip jis pasiskirstęs socialinėse-demografinėse grupėse, kokią, skirtingo turto valdymas, daro įtaką taupymui pensiniame finansiniame turte. Vertinamas tiek bendras, tiek grynas namų ūkių turtas, todėl analizuojami ne tik turto, bet ir įsipareigojimų duomenys. Tiriant taupymo elgseną, dažniausiai analizuojamos namų ūkių ar žmonių pajamos, jų vartojimo įpročiai ir finansinis pajėgumas taupyti. Todėl, siekiant suprasti Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgseną, disertacijoje yra išskirti uždaviniai: ištirti, kokias taupymo priemones naudoja Lietuvos namų ūkiai, kokios jų vertės, t.y. kokį ir kokios vertės turtą turi Lietuvos namų ūkiai, kokia namų ūkių turto, įsipareigojimų, pajamų, pasirinktų taupymo pensijai priemonių ir socialinių-demografinių veiksnių įtaką taupymui pensijai. Dalis atsakymų į išskeltus uždavinius buvo atrasta atlikus išsamią Lietuvos Namų ūkių finansų ir vartojimo tyrimo duomenų analizę, kuri parodė, kokį turtą turi Lietuvos namų ūkiai, kokias pajamas gauna, koks yra jų pasiskirstymas skirtingose socialinėse-demografinėse grupėse ir procentiliuose, koks yra namų ūkių finansinis pajėgumas taupyti ir koks yra jų pensinis finansinis turtas. Pagrindiniai duomenų analizės rezultatai ir išvados pateikiamos šioje darbo dalyje.

3.1.1 Lietuvos namų ūkių turtas

Lietuvos namų ūkių pagrindinis gyvenamas būstas (PGB)

Pagrindinį gyvenamąjį būstą dauguma tyrėjų laiko viena iš priemonių taupyti senatvei, todėl šis turtas yra aprašomas ir analizuojamas. Topoleski (2013) pažymi, kad JAV PGB buvo didžiausias atskiras turtas, turėtas daugumos namų ūkių. Remdamasis JAV atliekamais "Turto sudėties ir turto mažėjimo tyrimais", tyrėjas teigia, kad kai kurie namų ūkiai naudojo PGB nuosavybę kaip pajamų šaltinį, kai išeidavo į pensiją. Topoleski (2013) neįvardina, kokia dalis namų ūkių pasirinko šią priemonę, tačiau jis minėjo, kad buvo naudojamos šios galimybės: PGB įkeitimas paskolos tikslais, būsto nuosavybės konvertavimas į hipoteką arba taip vadinamą atvirkštinę hipoteką ir PGB pardavimas (Topoleski, 2013). JAV vienišų namų ūkių, kurių „galva“ yra 35-46 metų amžiaus, PGB dalis nuo viso turto sudarė 46,9 proc. Skinner'is (2006) taip pat minėjo, kad dalis namų ūkių būdami pensijoje gali išlaisvinti savo PGB kapitalą. Tačiau Skinner'is pabrėžia, kad būsiami pensininkai paprastai nenori keltis į kitus, dažniausiai mažesnius namus (tik apie 10 proc. 70 m. ir jaunesnių JAV namų ūkių teigė, kad galvotų apie tokią galimybę ateityje). Todėl jis nusprendė neįtraukti PGB į gryną namų ūkių turtą ir lygino namų ūkius pagal jų PGB nuosavybę ir vertę. Nors tyrėjas pripažįsta, kad PGB nuosavybė gali būti perduota, ypač esant sveikatos problemoms ir būtinybei persikelti į medicinos įstaigą, taip pat vertinga dėl galimybės perduoti kaip palikimą savo vaikams (Skinner, 2006).

Lietuvoje dar didesnė nei JAV namų ūkių dalis yra PGB savininkai. Remiantis HFCS duomenimis, dauguma Lietuvos gyventojų (93,2 proc.) gyvena savo nuosavuose būstuose, o daugiau nei dešimtadalis jų (14,9 proc.) PGB yra visas namų ūkio turtas, kurio vertė sudaro 99 proc. viso namų ūkio turto. Vidutiniškai Lietuvoje PGB vertė sudaro 80,8 proc. viso namų ūkio turto vertės, o pagal 2010 m. JAV tyrimą (Topoleski, 2013) vidutiniškai JAV gyvenamojo būsto vertė sudarė 31,8 proc. viso šeimos turto vertės. Remiantis HFCS duomenimis, Lietuvoje tik keli procentai gyventojų (3,3 proc.) yra PGB bendrasavininkai, iš kurių mažiau nei dešimtadalis (8,2 proc.) moka nuomą, vidutiniškai 103,66 eurų. Tik 2 procentai Lietuvos gyventojų nuomojasi būstus, o keli procentai (4 proc.) naudojami būstu nemokamai. Lietuvos namų ūkiai, kurie nuomojasi PGB, per mėnesį vidutiniškai sumoka 120 eurų nuomos mokesį. Dauguma gyventojų savo pagrindinį gyvenamąjį būstą įsigijo nusipirkę (61,9 proc.), patys statė (15,4 proc.) arba gavo dovanų (15,7 proc.). Tik šiek tiek daugiau nei dešimtadalis (10,4 proc.) Lietuvos namų ūkių yra užstatę savo pagrindinį gyvenamąjį būstą, dažniausiai tam, kad jį įsigytų (98,5 proc. jų). Palyginimui, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2021 metais namų ūkių, turinčių gražinti paskolas Lietuvoje,

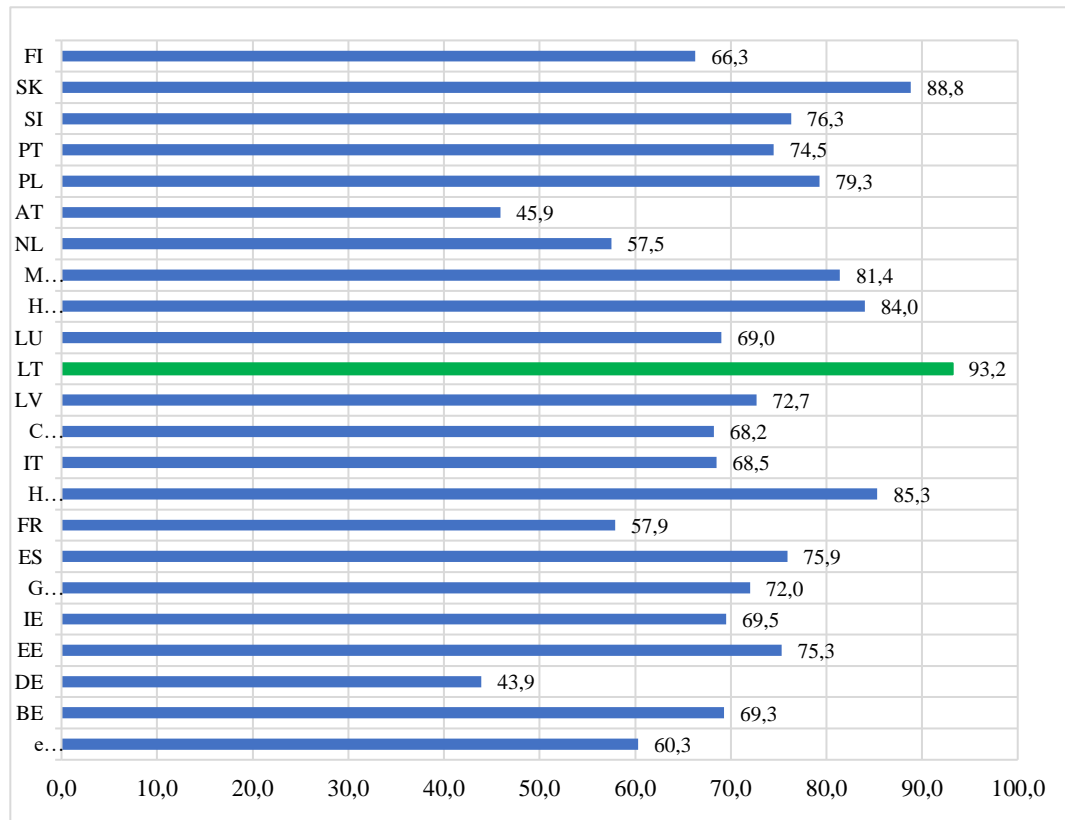
buvo 17,1 proc. (2017 m. – 9,7 proc.)³⁵. Taigi, stebima auganti tendencija įsigyti PGB jį užstatant. PGB įsigijimui namų ūkiai skolinosi įvairias sumas, vidutiniškai – 50170 eurų. Didžioji dauguma (94,4 proc.) namų ūkių paskolas pagrindiniam gyvenamajam būstui įsigyti turi su kintamomis palūkanomis (vidutiniškai su 1,84 proc. palūkanų norma). Namų ūkių paskolos, skirtos įsigyti PGB, turi vidutinį išmokėjimo terminą 25 metus. Trumpiausias terminas, per kurį ketinama grąžinti paskolą, yra 10 metų, o ilgiausias - 40 metų. Vidutinė likusios paskolos išmokėjimo trukmė – 18 metų. Skirtingai nei Lietuvoje, JAV dauguma jaunesnių nei 55 metų amžiaus grupės namų ūkių turi paėmę paskolas PGB įsigyti. Kaip teigia Topoleski's (2013), hipotekos skola yra reikšmingas JAV namų ūkių finansinės padėties komponentas (Topoleski, 2013). Aprašomoji pagrindinio gyvenamojo būsto statistika pateikta **5 lentelėje**.

5 lentelė. Pagrindinio gyvenamojo būsto (PGB) aprašomoji statistika

	Vidurkis	Mediana	Minimali	Maksimali
PGB įsigijimo metai (visų PGB ir su paskola, ir be)	1998	2002	1933	2018
PGB įsigijimo vertė eurais (visų PGB)	37 503	20 243	821	900 000
Metai kada buvo paimta paskola PGB įsigijimui	2011	2013	2000	2011
Pasiskolinta suma eurais PGB įsigijimui	50 171	37 200	5077	50 171
Dabartinė PGB rinkos vertė eurais	66 547	45 000	2 000	66 547
Paskolos likutis eurais	35 730	27 053	965	35 730
Vidutinė likusio išmokėjimo trukmė metais	18	19	2	18
Vidutinė įmoka per mėnesį	161	115	22	161

Remiantis HFCS duomenimis, Lietuva yra pirmoje vietoje tarp Euro zonos šalių pagal PGB nuosavybę. Euro zonos šalyse tik vidutiniškai 60,3 proc. namų ūkių yra pagrindinio gyvenamojo būsto savininkai. Palyginus, Danijoje yra mažiausias pagrindinio gyvenamojo būsto savininkų skaičius tarp visų šių šalių (**7 grafikas**).

³⁵ [Rodiklių duomenų bazė - Oficialiosios statistikos portalas](#)

Šaltinis: HFCS Statistical tables wave 2017

7 grafikas. PGB nuosavybė (ar namų ūkis turi PGB), Lietuvos ir Euro zonos palyginimas (proc.)

Jones et al. (2011) palygino Vokietijos ir Didžiosios Britanijos būsto rinkas bei namų ūkių turto įtaką pensijų taupymui ir pastebėjo, kad tik 43 proc. Vokietijos gyventojų yra PGB savininkai, o Didžiojoje Britanijoje – 68 proc. Priežastys, kodėl vienoje šalyje daugiau žmonių yra namų savininkai, o kitose mažiau, yra įvairios. Tyrėjų nuomone, šalies BVP dydis, nuostatos į pašalpas ar valstybės subsidijas, gyventojų tankumas, nuomos kainų rodikliai, istorinis būsto rinkos vystymasis bei paskolų rinka gali turėti įtakos. Pastebima, kad Vokietijoje, viena vertus, yra griežta paskolų rinka, todėl žmonės, turintys mažesnes arba ne tokias saugias pajamas, neturi galimybių pasiskolinti būsto pirkimui. Todėl namų savininkai dažniausiai yra turtingesnio sluoksnio vokiečiai, paveldėję namus arba sugebėję įvykdyti griežtus skolintojų reikalavimus ir įsigyti būstą. Kita vertus, Vokietijoje gerai išvystyta nuomos rinka. Didžiojoje Britanijoje, priešingai nei Vokietijoje, daugiau žmonių yra namų savininkai ir vyrauja tendencija įsigyti nuosavą būstą. Net neturtingi namų ūkiai dažnai yra PGB savininkai. Šioje šalyje yra gana liberali paskolų rinka, o būstų įsigijimą skatino politika „teisė pirkti“ (angl. „*right-to-buy*“), leidžianti išpirkti socialinius, valstybinius, savivaldybių būstus, kuriuose gyvenama, su didele nuolaida, priklausomai nuo to, kiek laiko jame gyvenama. Vokietijoje institucinis ir kultūrinis kontekstas skatina nuomą, o Didžiojoje Britanijoje – būsto įsigijimą (Jones et al., 2011). Lietuvos namų ūkių PGB valdymo statusas artimesnis Didžiosios Britanijos situacijai. Nors didžioji dalis būstų buvo įsigyta dar praeitame šimtmetyje be paskolų, namų ūkiai vis dar tradiciškai linkę įsigyti savo gyvenamąjį būstą. Dauguma būstų, įsigytų po 2000 metų, yra finansuojami paskolomis. Lietuvoje būsto nuomos rinka nėra pakankamai išvystyta, todėl namų ūkiams patogiau įsigyti savo būstą. Valstybė skatina jaunas šeimas įsigyti pirmąjį gyvenamąjį būstą, siūlydama iš dalies kompensuoti būsto paskolos išlaidas. Be to, mokesčiai taikomi tik antram būstui, o pirmasis gyvenamasis būstas yra neapmokestinamas. Tikėtina, kad įsigyjant būstą žmonės dažnai žiūri į tai kaip į investiciją į savo ateitį ir gerovę senatvėje. Paskolos įmokos mažina dabartinį vartojimą, tačiau didina vartojimą ateityje, nes sulaukus pensinio amžiaus gyventojams nereikia mokėti būsto nuomos mokesčio.

Disertacijoje, analizuojant turto daromą įtaką taupymo pensijai elgsenai, į tyrimo modelį neįtraukiama pagrindinio gyvenamojo būsto vertė, kadangi dauguma namų ūkių yra PGB savininkai. SHARE duomenys atskleidžia, kad Lietuvos namų ūkiai, sulaukę 50 metų ir vyresni, nėra linkę parduoti savo PGB ir tai gali būti interpretuojama kaip netiesioginė taupymo pensijai priemonė. Tai sumažina nuomos už būstą išlaidas senatvėje, užtikrina saugumą ir suteikia galimybę palikti palikimą vaikams.

Kitas Namų ūkių turtas

Remiantis HFCS tyrimo duomenimis, vidutiniškai Lietuvos gyventojai savo pagrindiniame gyvenamajame būste gyvena 23 metus, o pusė jų - 20 metų. SHARE tyrimas atskleidžia, kad vyresni nei 50 m. amžiaus Lietuvos namų ūkiai, savo PGB gyvena dar ilgiau – vidutiniškai 31,5 metų. Iš to galima daryti netiesioginę išvadą, kad dauguma Lietuvos namų ūkių nėra linkę išlaisvinti savo PGB kapitalą sulaukę pensinio amžiaus. Todėl svarbu įvertinti, kiek namų ūkių turi kito nefinansinio ir finansinio turto, kurį galime traktuoti kaip taupymo pensijai priemonę.

HFCS tyrimas atskleidė, kad ketvirtadalis (25,2 proc.) Lietuvos namų ūkių teigia turintys kito nekilnojamo turto nei PGB. Iš jų, beveik trečdalis (31,3 proc.) turi namą arba butą, penktadalis (19,2 proc.) - garažą, o dar trečdalis (32,9 proc.) – žemės sklypą statyboms, žemę, mišką, namų valdą, ar dirbamą žemę. Daugiau nei pusė (54,1 proc.) iš tų, kurie turi kito nekilnojamo turto, naudoja jį namų ūkio reikmėms, o 13,5 proc. naudoja verslui, nuomoja ir pan. Tų, kurie savo kitą nekilnojamą turtą nuomoja ar naudoja verslui Lietuvoje, yra tik 1,9 proc. Remiantis HFCS tyrimo duomenimis, tik minimali dalis namų ūkių investuoja į nekilnojamą turtą su tikslu gauti iš to pajamas. Ši tendencija yra panaši ir kitose šalyse. Pavyzdžiui, Topoleski'o (2013) teigimu, verslo ir kito nei PGB nekilnojamojo turto nuosavybė nebuvo plačiai paplitusi tarp Amerikos namų ūkių. 2010 m. vienišų ir susituokusių namų ūkių verslo ir kito nei PGB nekilnojamojo turto medianos vertės buvo nulinės visose amžiaus grupėse. Tyrėjas teigia, kad tai rodo, jog bent pusė namų ūkių neturi tokio turto (Topoleski, 2013). Tokia tendencija nestebina, nes taupymas NT priemonėse reikalauja didesnių finansinių pajėgumų. Remiantis HFCS duomenimis, dauguma namų ūkių Lietuvoje turi vieną ar du automobilius, atitinkamai 64,7 proc. ir 27,8 proc. Šių namų ūkių tik nedidelė dalis - vos 1 proc. - turi tris ar daugiau automobilių. Be to, 10 proc. namų ūkių teigia turintys kitų vertybių, kurių vertė svyruoja nuo 70 iki 20 000 eurų (**6 lentelė**).

6 lentelė. Kito turto vertė

	Vidurkis	Mediana	Minimali	Maksimali
Kito NT rinkos vertė (Eur)	58454	20000	600	1000000
Turimų transporto priemonių vertė (Eur)	5672	3000	100	250000
Kitų vertybių vertė (Eur)	1159	650	70	20000

Namų ūkių įsipareigojimai ir grynoji turto vertė

Vertinant turtą svarbu ne tik vertinti bendrąją jo vertę, bet ir grynąją vertę, atsižvelgiant į namų ūkių įsipareigojimus. Todėl tyrimo metu buvo analizuotos ir namų ūkių skolos bei grynoji turto vertė. 2017 m. Lietuvoje šiek tiek daugiau nei ketvirtadalis (26,1 proc.) namų ūkių turėjo skolų, o dešimtadalis (10,4 proc.) namų ūkių savo pagrindinį gyvenamąjį būstą buvo įkeitę (**7 lentelė**). Kaip jau buvo minėta, ši Lietuvos namų ūkių dalis auga.

7 lentelė. Namų ūkių įsipareigojimai.

Dalis namų ūkių turinčių skolas (proc.)	Euro zona	LT
Turi skolų	41,9	26,1
Turi skolų su NT įkeitimu	23,5	11,7
Turi PGB paskolą su įkeitimu	20,5	10,4
Turi kito NT paskolas su įkeitimu	4,7	2,0
Turi kitų skolų be NT įkeitimo	27,2	18,5

Šaltinis: HFCS Statistinės lentelės 2017

Remiantis HFCS tyrimo duomenimis, Lietuvos namų ūkių vidutiniškai įsipareigojimai yra 5,7 tūkst. Eurų (**8 lentelė**).

8 lentelė. Namų ūkių įsipareigojimų vertė

Vidurkis, EUR, tūkst.	Euro zona	LT
Bendras namų ūkio įsipareigojimų likutis	29,5	5,7
Hipotekos paskolos likutis	80,0	23,4
PGB paskolos likutis	80,0	26,7
Kito NT paskolos likutis	69,8	9,7
Kitų skolų likutis, neįkeisto turto	5,0	1,0

Šaltinis: HFCS Statistinės lentelės 2017

Didžiąją Lietuvos namų ūkių įsipareigojimų dalį sudaro paskola su nekilnojamo turto užstatu. Dažniausiai yra užstatomas pagrindinis gyvenamasis būstas (**9 lentelė**).

9 lentelė. Skolos dalis.

Skolos tipo dalis nuo visos namų ūkio skolos (proc.)	Euro zona	LT
Paskolos su turto įkeitimu	88,0	88,2
PGB paskolos	69,6	80,5
Kito NT paskolos	18,4	7,7
Kitų skolų, neįkeisto turto paskolos	12,0	11,8
Kredito linijos/overdrafto skolos	1,0	2,9
Kreditinės kortelės skolos	0,2	0,7
Kitos, neįkeisto turto skolos	10,9	8,3

Šaltinis: HFCS Statistinės lentelės 2017

Vidutiniškai namų ūkiai moka 115 eurų paskolą už PGB. Palyginimui, Euro zonos vidurkis siekia 575 Eurų. Daugiausia skolų turi jaunesnio amžiaus namų ūkiai, kurių "galva" yra 20-39 metų. Panašiai, kaip ir JAV atlikto tyrimo duomenimis (Topoleski, 2013), Lietuvoje vyresnių žmonių skola mažėja. Du procentai Lietuvos namų ūkių turi privačias paskolas be turto įkeitimo, daugiausia vieną, o jų vertė svyruoja nuo 230 iki 43 000 eurų. Šiek tiek daugiau nei dešimtadalis namų ūkių turi kreditines korteles, kurių 4,1 proc. turėtojų turi likutį nuo 50 iki 5 000 eurų. Penktadalis (24,4 proc.) namų ūkių turi kreditinę liniją, o jų skolos svyruoja nuo 0,55 iki 20 000 eurų. Lizingą turi 3 proc. namų ūkių. Lietuvoje namų ūkiai turi mažesnes skolas negu Euro zonos vidurkis, todėl lyginant svarbu atsižvelgti į grynąją namų ūkio turto vertę, kuri Lietuvoje yra daug mažesnė nei Euro zonos vidurkis (**8 lentelė**). Didžiausią grynojo turto vertę turi 10 proc. Lietuvos namų ūkių, kurių grynojo turto vertė sudaro 404,4 tūkst. eurų, tai beveik 3 kartus mažiau nei Euro zonos vidurkis. 20 proc. Lietuvos namų ūkių grynoji turto vertė yra 8,5 tūkstančio eurų, tačiau ji nėra neigiama, kaip Euro zonos šalių vidurkis. 1,7 proc. Lietuvos namų ūkių turi neigiamą grynąjį turtą (**10 lentelė**). Daugiausiai (4,7 proc.) namų ūkių su neigiamu grynuoju turtu yra jauniausioje amžiaus grupėje (16-34 m.).

10 lentelė. Grynasis turtas ir pajamos vidurkis – pasiskirstymas deciliuose

EUR tūkst.		Lietuva	Euro zona
Viso		84,3	229,2
Pajamos	0 – 20 proc.	62,8	73,6
	20-40 proc.	57,9	114,4
	40-60 proc.	83,1	176,7
	60-80 proc.	95,0	238,8
	80-90 proc.	102,1	349,0
	90-100 proc.	145,3	736,1
Grynasis turtas	0 – 20 proc.	8,5	-4,5
	20-40 proc.	28,9	26,7
	40-60 proc.	46,5	101,3
	60-80 proc.	75,1	224,9
	80-90 proc.	122,1	406,0
	90-100 proc.	404,4	1189,7

Šaltinis: HFCS Statistinės lentelės 2017

Namų ūkių finansinis turtas

Finansinis turtas yra viena iš taupymo priemonių. Literatūroje išskiriamas pensinis finansinis turtas ir kitas finansinis turtas (Campbell'is ir Weinberg'as,

2015; Holden et al., 2022; Topoleski, 2013; Skinner, 2006). Kai kurie autoriai finansinį turtą priskiria aukščiausiai gyventojų santaupų formai - investicijoms (Rakauskienė, Bikas, 2007). Tiek pensinio finansinio, tiek kito Lietuvos namų ūkių finansinio turto vertės ir pasiskirstymų analizė yra svarbi siekiant mokslinio darbo tikslų ir uždavinių. Finansinį turtą galima traktuoti kaip taupymo būdą, kuriam įsigyti nebūtinai reikia didelio pradinio kapitalo, skirtingai nuo investavimo į nekilnojamąjį turtą. Žiniasklaidoje nuolat vyksta diskusijos dėl to, kur geriau investuoti - į finansinį turtą ar į nekilnojamąjį turtą. Diskutuojama, kuri priemonė saugesnė. 2022 metais „Swedbank“ Finansų instituto užsakymu atlikta reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa atskleidė, kad 48 proc. respondentų NT laiko geriausiu būdu investuoti pinigais, o 40 proc. gyventojų mano, kad tai yra saugiausias būdas investuoti. Auksą kaip geriausią būdą investuoti laiko 18 proc. lietuvių, o saugiausiu - 22 proc. Tuo pačiu metu, 20 proc. respondentų mano, kad finansinis turtas (akcijos) yra geriausias būdas investuoti, tačiau vos 6 proc. respondentų mano, kad tai yra saugiausias būdas, rodo tyrimo rezultatai³⁶. Taigi, tyrimas atskleidė, kad Lietuvos gyventojai laiko finansinę investiciją rizikingesne. Be to, iš šio tyrimo matyti, kad 54 proc. respondentų, kurie laiko nekilnojamąjį turtą geriausia investicija, yra mažai susipažinę su investavimo principais ir turėtų gerokai daugiau domėtis šia tema. Augant žinių lygiui apie investavimą, nekilnojamasis turtas kaip pirmasis pasirinkimas investuoti tampa mažiau populiarus – jį rinkęsi tik 21 proc. respondentų. Reikia paminėti, kad finansinio turto įsigijimui ir valdymui reikia turėti kitokią informaciją nei investuojant į nekilnojamą turtą³⁷. Galbūt dėl šių priežasčių, pagal HFCS tyrimo duomenis, Lietuvoje finansinio turto vertė sudaro tik 4,7 proc. viso Lietuvos namų ūkių turto vertės. Palyginimui, Euro zonos šalių vidutinė namų ūkių finansinio turto vertė yra 19,1 proc. nuo viso namų ūkių turto vertės. Tyrimai rodo, kad daugelyje šalių finansinis turtas yra mažiau populiarus kaip taupymo įrankis (išskyrus einamąsias sąskaitas), tačiau Lietuvoje šie skaičiai dar mažesni. Remiantis turimais duomenimis, nėra aišku, kas lemia tokį Lietuvos skirtumą nuo kitų Euro zonos valstybių. Investicija į finansinį turtą dažniausiai laikoma rizikingesne, ir todėl galima teigti, kad žmogui būdinga savybė - rizikos vengimas - daro įtaką tam, kad investavimas į finansinį turtą nėra labai paplitęs tarp žmonių. HFCS tyrimo metu žmonėms buvo užduotas klausimas apie jų rizikos toleravimą. Tyrimo duomenys patvirtina, kad Lietuvos namų ūkiai vengia rizikuoti. Remiantis

³⁶ <https://blog.swedbank.lt/investavimas-pranesimai-spaudai/tyrimas-atskleide-lietuviu-investavimo-nuostatas-galiu-paliesti-reiskia-saugu>

³⁷ <https://blog.swedbank.lt/investavimas-pranesimai-spaudai/tyrimas-atskleide-lietuviu-investavimo-nuostatas-galiu-paliesti-reiskia-saugu>

duomenimis, 69,5 proc. namų ūkių teigia, kad jie nėra linkę prisiimti jokios finansinės rizikos investuojant. 20,7 proc. būtų linkę prisiimti vidutinę riziką, siekdami gauti vidutinę grąžą. 2,2 proc. namų ūkių būtų linkę prisiimti žymią riziką, tikėdamiesi uždirbti aukščiausią grąžą. Tik 7,6 proc. būtų linkę prisiimti aukštesnę nei vidutinę riziką, tikėdamiesi gauti aukštesnę nei vidutinę finansinę grąžą. Remiantis SHARE duomenimis, net 82 proc. 50 metų ir vyresnių namų ūkių neprisiimtų jokios finansinės rizikos investuojant (**47 lentelė**). Elgsenos ekonomistai mano, kad dauguma žmonių yra linkę vengti rizikos (Kahneman, 2011), todėl negalime paaiškinti finansinio turto dalies skirtumo tarp Lietuvos ir kitų Euro zonos šalių vien tik šia priežastimi. Priežasčių reikia ieškoti šalių ekonominiuose, socialiniuose ir net kultūriniuose skirtumuose. HFCS tyrimo duomenys neatskleidžia, kiek tai gali būti susiję su finansiniu raštingumu ir informuotumu lygiu gyventojų tarpe. Yra prielaidų, kad Lietuvoje dėl mažesnių pajamų gyventojai turi mažiau galimybių investuoti tiek į finansinį, tiek į nekilnojamąjį turtą. Be to, Lietuvoje kultūriškai ir istoriškai yra labiau įprasta investuoti į nekilnojamąjį turtą, išigyjant gyvenamąjį būstą, taip pat tiesiog laikyti pinigus grynais arba einamojoje sąskaitoje. Taip pat gali lemti ir dar sąlyginai neilga patirtis taupyti pasirenkant finansines taupymo priemones. Remiantis HFCS duomenimis, 90,7 proc. Lietuvos namų ūkiai turi finansinio turto, tačiau didesnę jo dalį sudaro sąskaitos (56,8 proc. nuo viso finansinio turto). Pensinio finansinio turto turi 8,9 proc., jis sudaro penktadalį (21,4 proc.) viso finansinio turto (**11 lentelė**).

11 lentelė. Namų ūkių finansinis turtas

Turi žemiau nurodytą finansinį turtą (nuo visų namų ūkių)	Proc.
Turi finansinio turto	90,7
Sąskaitos	90,4
Investiciniai fondai	2,0
Obligacijos	0,7
Viešai platinamos akcijos	1,0
Skolos namų ūkiui	5,9
Savanoriška pensija/Gyvybės draudimas	8,9
Kitas finansinis turtas	1,6
Finansinio turto rūšys (dalis nuo viso finansinio turto)	Proc.
Sąskaitos	56,8
Investiciniai fondai	2,2
Obligacijos	0,6
Viešai platinamos akcijos	1,6
Skolos namų ūkiui	3,8
Savanoriška pensija/Gyvybės draudimas	21,4
Kitas finansinis turtas	12,7

Šaltinis: HFCS Statistinės lentelės 2017

HFCS tyrime namų ūkių sąskaitos (einamosios ir taupomosios), taip pat skolos namų ūkiui, yra priskiriamos prie finansinio turto. Tačiau tolesnėje analizėje einamosios sąskaitos nėra įtraukiamos į finansinio turto kintamąjį tyrimo modelyje. Kadangi dauguma namų ūkių turi sąskaitas ir laiko vidutiniškai nedidelę sumą sąskaitoje (vidurkis 20007 eurai), šis taupymo instrumentas modelyje nepriskirtas prie finansinio taupymo pensijai priemonių. Einamosios sąskaitos daugiau skirtos trumpalaikiam taupymui ir laikytinos kitiems taupymo motyvams skirtu instrumentu. Pagal HFCS duomenis, apie ketvirtadalis (23 proc.) namų ūkių turi finansinio turto neįskaitant einamųjų sąskaitų. Beveiki visi (90,4 proc.) Lietuvos namų ūkiai turi einamąsias sąskaitas (**11 lentelė**), kurių vidutinė vertė yra 2007 eurai (mediana 500 eurų) (**15 lentelė**). Tik dešimtadalis namų ūkių (10,6 proc.) turi taupomąsias sąskaitas, kurių vidutinė vertė yra 7354 eurai (**11, 15 lentelės**). Galima daryti išvadą, kad taupomosios sąskaitos dėl nulinių palūkanų nėra populiarius taupymo pensijai įrankis. Lyginant sąskaitų vertes socialinėse-demografinėse grupėse, pastebima, kad pasiskirstymas amžiaus grupėse panašus kaip ir kito turto bei pajamų. Didžiausią einamųjų sąskaitų vertę turi namų ūkiai, kurių „galva“ yra 65-74 metų amžiaus, vyras ir dirba savarankiškai. Taip pat reikėtų pažymėti, kad namų ūkiai, kurių „galva“ yra pensininkas(ė), turi sutaupež didesnes sumas tiek einamojoje, tiek taupomojoje sąskaitose. Didžiausia taupomųjų sąskaitų vertė yra namų ūkiuose, kurių „galva“ yra 20-24 metų amžiaus (galima prielaida, kad tai tėvų sukauptos santaupos vaikams), dirba savarankiškai ir yra vyras (**12-14 lentelės**).

12 lentelė. Sąskaitų vertė, vidurkis, Eur, pasiskirstymas amžiaus grupėse

Amžius	Sąskaitos	Einamoji	Taupomoji
20-24	1956	1114	10721
25-34	2284	1926	4082
35-44	2665	1826	7389
45-54	2706	1442	10376
55-64	3310	2742	4854
65-74	4028	3071	8413
75+	2682	1815	7804
Visi	2827	2007	7354

13 lentelė. Sąskaitų vertė, vidurkis, Eur, pasiskirstymas pagal užimtumą

Užimtumas	Sąskaitos	Einamoji	Taupomoji
Dirbantis samdomą d.	2653	1952	5962
Savarankiškai dirbantis	4869	2171	13678
Bedarbis	1099	1098	100
Pensininkas	3529	2576	10107
Kita	2025	1773	3050
Visi	2827	2007	7354

14 lentelė. Sąskaitų vertė, vidurkis, Eur, pasiskirstymas pagal lytį

Lytis	Sąskaitos	Einamoji	Taupomoji
Vyras	3501	2274	9590
Moteris	2173	1747	4473
Visi	2827	2007	7354

Nors namų ūkių, turinčių kito finansinio turto nei sąskaitos ir savanoriška pensija/gyvybės draudimas, skaičiai yra labai maži ir dėl to atsiranda didelės paklaidos, visų finansinio turto rūšių vertės pateiktos **15 lentelėje**. Šios vertės parodo, kad nors beveik visi Lietuvos namų ūkiai turi sąskaitas, jie turi nedaug pinigų juose. Nedidelė dalis namų ūkių, kurie investuoja į akcijas, obligacijas, investicinius fondus, turi daug didesnę šio turto vertę (**15 lentelė**).

15 lentelė. Finansinio turto pagal rūšis vertė eurais

	Vidurkis	Mediana	Minimali	Maksimali
Einamosios sąskaitos vertė	2007	500	0	31000
Taupomosios sąskaitos vertė	7354	2000	0	30000
Visų sąskaitų vertė	2710	600	0	44000
Investicinių fondų vertė	4599	3200	90	20000
Obligacijų vertė	9 263	8 000	3000	22646
Viešai platinamų akcijų vertė	5877	6000	600	15000
Savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertė	11379	8300	0	100000
Kito finansinio turto vertė	14450	14000	2540	21057
Skolos namų ūkiui vertė	2373	1000	50	20000
Valdomų sąskaitų vertė	9062	6000	5662	100000
Verslo, kuriame nedirba, bet turi akcijų vertė	35754	10000	500	10000

Lietuvos namų ūkių vidutinė finansinio turto vertė yra 4957 eurai, o mediana – 500 eurai. Verta pažymėti, kad Lietuvoje pastebima panaši tendencija kaip ir kitose šalyse, kur buvo atlikti panašūs tyrimai (Topoleski,

2013). Dėl to, kad dauguma namų ūkių turi mažai finansinio turto, šių kintamųjų pasiskirstymas yra labai išsibarstęs, o tai daro įtaką daugumos finansinių kintamųjų vidurkio ir medianos vertėms, kurios labai skiriasi. Didžiausią finansinio turto vertę – 14000 eurų – turi tik 10 proc. Lietuvos namų ūkių, o mažiausią vertę – 70 eurų – turi, kitas dešimtadalis namų ūkių (**16 lentelė**).

16 lentelė. Viso finansinio turto vertė, Eur

Vidurkis		4957
Mediana		1000
Minimali		0
Maksimali		215000
Deciliai	10	70
	20	200
	30	400
	40	500
	50	1000
	60	2000
	70	3400
	80	6200
	90	14000

Finansinės naštos rodikliai

Analizuojant Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgesį ir jų gebėjimą taupyti, svarbu įvertinti finansinės naštos rodiklius (**17 lentelė**). Kaip jau buvo minėta, ketvirtadalis namų ūkių turi skolų, dažniausiai tai yra PGB įsigijimo paskolos. Remiantis HFCS duomenimis, mažiau nei penktadalis (17,7 proc.) namų ūkių teigė kreipėsi dėl paskolos, daugiau nei pusė (55 proc.) jų gavo paskolą, o mažiau nei pusė - negavo. Iš jų, pusė (51 proc.) kreipėsi dėl paskolos dar kartą. Apie dešimtadalis (10,1 proc.) įsiskolinusių namų ūkių skolos ir turto santykis yra ≥ 75 proc. Tai reiškia, kad skola sudaro 75 proc. ir daugiau namų ūkio turto. Beveik trečdalis (30 proc.) jauniausios amžiaus grupės (16-24 m.), penktadalis (20 proc.) priešpensinės (60-64 m.) amžiaus grupės, šiek tiek daugiau nei ketvirtadalis (26,9 proc.) pensinio amžiaus grupės (65-74 m.) įsiskolinusių namų ūkių skolos ir turto santykis yra ≥ 75 proc. Daugiausiai (33,1 proc.) įsiskolinusių namų ūkių turinčių skolos ir turto santykį ≥ 75 proc. yra 30-34 m. amžiaus grupėje bei tarp namų ūkių, kurių „galva“ yra moteris (77,1 proc.). 19,8 proc. įsiskolinusių namų ūkių paskolos ir PGB vertės santykio rodiklis yra ≥ 75 proc.

17 lentelė. Finansinės naštos rodikliai

Finansinės naštos medianos rodikliai (proc.)	Euro zona	LT
Įsiskolinusių namų ūkių skolos ir turto santykis	25,5	11,3
Įsiskolinusių namų ūkių skolos ir pajamų santykis	70,3	43,9
Skolos aptarnavimo ir pajamų santykis, visi skolų turintys namų ūkiai	11,0	2,8
Skolos aptarnavimo ir pajamų santykis, namų ūkiai mokantys skolas	13,0	8,8
Paskolų aptarnavimo ir namų ūkių, turinčių paskolas, pajamų santykis	14,6	8,5
Paskolos ir PGB vertės santykis	44,6	47,1
Grynavis likvidusis turtas (finansinis) kaip metinių bendrųjų pajamų dalis	17,1	6,1

Namų ūkių verslas

Investavimas į verslą taip pat yra laikomas viena iš ilgalaikio taupymo pensijai priemonių. Todėl svarbu įvertinti, kokia dalis Lietuvos namų ūkių turi šį turtą. Remiantis HFCS tyrimo duomenimis, tik 4,7 proc. Lietuvos namų ūkių turi savo nuosavą verslą, kuriame aktyviai dalyvauja ir jame dirba vienas ar keli namų ūkio nariai. Dauguma jų (84,4 proc.) turi vieną verslą, 15,6 proc. turi du verslus. Du penktadaliai (41,9 proc.) jų turi individualią įmonę arba dirba pagal individualios veiklos pažymėjimą arba verslo liudijimą. Šiek tiek daugiau nei ketvirtadalis jų (27,5 proc.) turi ribotos atsakomybės bendrovę (UAB, AB, MB), o 17,1 proc. teigia, kad jų verslo teisinė forma - kooperatinė bendrovė (kooperatyvai). Beveik dešimtadalis turi nepelno siekiančią įmonę ar kitą teisinę verslo formą (atitinkamai 8,8 proc. ir 4,8 proc.). Dauguma verslą turinčių namų ūkių įmonėje turi vieną arba du darbuotojus (atitinkamai 45,5 proc. ir 30,1 proc.), o didžiajai daliai verslą turinčių namų ūkių (79,2 proc.) priklauso 100 proc. verslo. 14,3 proc. namų ūkių tvirtina, kad jų nuosavybėje yra 50-85 proc. verslo. Verslo vertės vidurkis skiriasi nuo medianos, kas rodo didelius verslo vertės skirtumus tarp juos turinčių namų ūkių (**18 lentelė**). 1 proc. namų ūkių teigia, turintys akcijų versle pasyvia forma (nedalyvauja versle aktyviai, nedirba jame).

18 Lentelė. Verslo vertė eurais.

Vidurkis	Mediana	Minimali	Maksimali
203 640	5000	0,00	1 172 216

HFCS tyrimo duomenų apibendrinimas ir analizė leido suformuluoti svarbiam išvadą apie finansinių taupymo priemonių paplitimą tarp Lietuvos namų ūkių. Verslas, kaip ir finansinis turtas, yra mažai naudojama taupymo priemonė didžiajai daliai Lietuvos namų ūkių. Galima teigti, kad dauguma Lietuvos namų ūkių (atmetus einamąsias sąskaitas) netaupo pensijai

finansinėse priemonėse (tiek pensinėse finansinėse, tiek kitose finansinėse). Nors valstybė siūlo mokesčių lengvatą tiems, kurie turi gyvybės draudimą ir prisideda prie savanoriško kaupimo pensijų fonduose, 2017 metais nedidelė Lietuvos namų ūkių dalis pasirinko savanorišką pensiją arba gyvybės draudimą kaip taupymo priemonę pensijai. Antroji HFCS tyrimo banga leis įvertinti, kokią įtaką Lietuvos gyventojų pasirinkimams padarė valstybės „niuktelėjimas“, vykdant 2019m. pensijų reformą.

Toliau bus pateikti socialinių-demografinių grupių turto ir pajamų pasiskirstymai, kas leis įvertinti skirtumus tarp namų ūkių, turinčių įvairias taupymo pensijas priemonės. Prieš pereinant prie palyginimų, pristatomi duomenys apie Lietuvos namų ūkių pajamas ir išlaidas.

3.1.2 Namų ūkių pajamos ir išlaidos

Namų ūkių pajamos

Kaip jau buvo minėta, pajamos yra pagrindinis namų ūkių vartojimo ir taupymo veiksnys. Jei namų ūkiai yra finansiškai nepajėgūs taupyti, sudėtinga analizuoti jų taupymo elgesį ir nustatyti, koks yra taupymo lygis. Galima tirti, kokio tipo tai yra namų ūkiai, kokios pagrindinės negebėjimo taupyti priežastys. Remiantis HFCS duomenimis, Lietuvoje, palyginti su kitomis Euro zonos šalimis, 2017 metais pajamos buvo žymiai mažesnės. Mažiausiai uždirbančių ir daugiausiai uždirbančių namų ūkių atotrūkis yra labai didelis. Žemiausiame pajamų decilyje esantys Lietuvos namų ūkiai teigė, kad per metus gavo 600 eurų pajamų. Tai rodo, kad namų ūkiai neatskleidė visų savo pajamų, galimai dėl „šešėlinių“ pajamų (**19 lentelė**).

19 Lentelė. Metinės bendrosios NŪ pajamos (vidurkis, pasiskirstymas, Eur tūkst.)

		Euro zona	LT
Viso Pajamos	Viso	42,3	10,8
	< 20%	9,2	0,6
	20-40%	20,1	4,1
	40-60%	31,3	7,2
	60-80%	48,0	12,4
	80-90%	70,3	20,0
	90-100%	135,7	40,3

Šaltinis: HFCS Statistinės lentelės 2017

Didžiausi Lietuvos namų ūkių pajamų šaltiniai - samdomas darbas, valstybinė pensija bei įvairios socialinės išmokos. Detalesnė informacija apie Lietuvos namų ūkių pajamų šaltinių pasiskirstymą pateikta **20 lentelėje**.

20 lentelė. Namų ūkių narių ir namų ūkių pajamų šaltiniai

Gautos asmeninės pajamos per praėjusius (2016) kalendorinius metus	Proc.
Pajamos iš darbo santykių (darbo užmokestis)	52,8
Pajamos iš savarankiško darbo (individuali veikla ir pan.)	6,8
„Sodros“ pensija, pajamos iš valstybinių pensijų sistemos ar panašių sistemų užsienyje	23
Pajamos iš privačių pensijų fondų ³⁸	1,3
Pajamos iš nedarbo draudimo išmokų (t. y. bedarbio pašalpos)	5,2
Gautos Namų ūkių pajamos per praėjusius (2016) kalendorinius metus ³⁹	Proc.
Pajamos iš darbo santykių (darbo užmokestis)	69,4
Pajamos iš savarankiško darbo (individuali veikla ir pan.)	12,4
„Sodros“ pensija, pajamos iš valstybinių pensijų sistemos ar panašių sistemų užsienyje	26,2

Apklausiant namų ūkius jų buvo paklausta, kaip jie vertina savo pajamas 2016 metais - ar jos buvo mažos, ar didelės, ar „normalios“, lyginant su pajamomis, kurias jie turėtų gauti "normaliais" metais. Daugiau nei pusė (61,7 proc.) namų ūkių vertino savo pajamas kaip "normalias", trečdalis (34,3 proc.) - kaip žemesnes nei "normalios", o keli procentai (4,1 proc.) - kaip aukštesnes nei "normalios". Tačiau, kai kalbama apie ateities pajamas, namų ūkiai vertina jas pesimistiškai. Didžioji dalis (58,8 proc.) namų ūkių manė, kad per artimiausius 12 mėnesių jų bendrosios pajamos augs mažiau nei kainos. Namų ūkių ateities lūkesčių fiksavimas yra svarbus ekonomikos rodiklis, leidžiantis prognozuoti vartotojų pirkimo elgseną, kadangi jei vartotojai yra optimistiškai nusiteikę, jie linkę pirkti daugiau, kas turėtų skatinti ekonomiką. Namų ūkių lūkesčiai, atskleisti HFCS tyrime, leidžia manyti, kad žmonės nėra užtikrinti dėl savo ateities ekonominės gerovės. Palyginimui, kasmetinės Lietuvos banko atliekamos apklausos⁴⁰ duomenimis, 2016 m. II pusmetį samdomo darbo užmokesčio pajamas gavo labai panašus skaičius namų ūkių, kaip ir HFCS tyrimo duomenimis – 67 proc., 2020 m. darbo užmokesčio pajamų gavėjų padidėjo iki 74,2 proc. Pažymėtina, kad nuo

³⁸ Lietuvoje buvo klausiam apie išmokas iš II, III pakopos ir profesinių pensijų fondų arba pagal (kaupiamojo ar investicinio) gyvybės draudimo sutartis.

³⁹ Sudėtos visų namų ūkio narių pajamos.

⁴⁰ [Apklausa ir apžvalga | Lietuvos bankas \(lb.lt\)](#)

2016 m. iki 2020 m. gaunančių pajamas iš savarankiško darbo dalis padidėjo daugiau nei trigubai (nuo 5,3 proc. iki 15,3 proc.). Remiantis HFCS duomenimis, beveik penktadalis (17 proc.) namų ūkių gauna įvairias socialines išmokas (neįtraukiant pensijos). Beveik dešimtadalis (8,9 proc.) namų ūkių gauna nedarbo draudimo išmokas (bedarbio pašalpos), o panašią dalį (11,5 proc.) sudaro kitos socialinės išmokos⁴¹. Palyginimui, 2020 m. kasmetinės Lietuvos banko atliekamos apklausos duomenimis⁴² socialines išmokas teigė gavę 18,2 proc. namų ūkių. Daugiau nei dešimtadalis (15,5 proc.) namų ūkių teigė gavę solidžią dovaną/palikimą, dauguma jų paveldėjo būstą, žemę ir pinigus iš savo tėvų. Tik 0,6 proc. namų ūkių teigė paveldėję verslą. Remiantis HFCS duomenimis, namų ūkių vidutinės bendros 2016 m. metinės pajamos sudarė 13356 eurus (mediana – 9100 eurų). Pajamų dydžio pasiskirstymas pagal pajamų šaltinį pateiktas **prieduose 4 lentelėje**.

Namų ūkių išlaidos

Remiantis HFCS duomenimis, Lietuvos namų ūkių išlaidų pagrindiniams einamiesiems⁴³ vartojimo poreikiams pajamų dalies vidutinis (mediana) rodiklis yra 0.66. Tai reiškia, kad vidutiniškai Lietuvos namų ūkiai du trečdalius savo pajamų sunaudoja einamosioms vartojimo išlaidoms. Kuo didesnis šis rodiklis, tuo mažiau pinigų lieka namų ūkiams kitoms išlaidoms ir taupymui. Penktadalis (20,2 proc.) namų ūkių neišleidžia pinigų kelionėms ir atostogoms, o beveik penktadalis (15 proc.) namų ūkių neišleidžia maistui ir gėrimams ne namuose. Vidutiniškai per metus namų ūkiai išleidžia 5400 eurų (mediana) pagrindiniams einamiesiems vartojimo poreikiams (**21 lentelė**).

⁴¹ Stipendija, pajamos iš valstybės paramos ar kitos socialinės išmokos.

⁴² [Apklausos ir apžvalgos | Lietuvos bankas \(lb.lt\)](#)

⁴³ Išlaidos maistui, kasdienėms vartojimo prekėms ir einamosioms sąskaitoms apmokėti (pavyzdžiui, už komunalines paslaugas, sveikatos ir vaiko priežiūrą). Neįskaityta išlaidos ilgalaikio vartojimo prekėms (automobiliams, namų apyvokos reikmenims, buitinei technikai ir kt.), nuomos, paskolų grąžinimo, draudimo, remonto išlaidų ir kt.

21 Lentelė. Metinės namų ūkių išlaidos⁴⁴ eurais

	Vidurkis	Mediana	Minimali	Maksimali
Išlaidos maistui ir gėrimams namuose	3277	2400	120	54000
Išlaidos maistui ir gėrimams ne namuose ⁴⁵	2800	2400	240	28240
Išlaidos komunalinėms paslaugoms ⁴⁶	1511	1200	54	14400
Išlaidos asmeninėms kelionėms ir atostogoms	556	250	0	15000
Išlaidos pagrindiniams einamiesiems vartojimo poreikiams	6282	5400	120	59160
Išlaidos namų ūkiui nepriklausantiems asmenims ir organizacijoms ⁴⁷	2471	420	12	24000

Šiek tiek daugiau nei dešimtadalis namų ūkių vertina savo einamąsias⁴⁸ išlaidas kaip „didesnes nei „normalios““, beveik trečdalis (31,6 proc.) - kaip „normalias“, o virš pusės (55,8 proc.) namų ūkių savo išlaidas vertina kaip „mažesnes nei „normalios““. Beveik trečdalis (30,2 proc.) namų ūkių teigia, kad jie galėtų gauti finansinę pagalbą iš giminių ar draugų, jeigu to reiktų. Kai atsiranda papildomų išlaidų, daugiau nei pusė (56,4 proc.) namų ūkių prašo pagalbos iš giminių ar draugų, o apie pusę (46,3 proc.) namų ūkių gelbsti santaupos. (**22 lentelė**).

22 Lentelė. Šaltinis ekstra pajamų papildomoms išlaidoms padengti.

Ką darė, kad padengtų išlaidas, kurios buvo didesnės nei pajamos	Proc.
Pardavė turtą	5,2
Įsigijo kredito kortelę, kredito limitą arba kredito liniją	25,1
Paėmė kitokio tipo paskolą	37,2
Naudojo santaupas	46,3
Prašė giminių ar draugų pagalbos	56,4
Neapmokėjo kai kurių sąskaitų	34,4
Kita	1,9

⁴⁴ Sudėtos visų namų ūkių narių išlaidos.

⁴⁵ Išlaidos restoranams, pietums, valgykloms, kavinėms ir pan.

⁴⁶ Išlaidos už elektrą, šildymą, vandenį, dujas, telefoną, internetą, televiziją ir kt.

⁴⁷ Alimentai ir vaiko priežiūros išlaidos, parama giminiams, kitiems namų ūkiui nepriklausantiems asmenims, parama labdaros organizacijoms ir kt.

⁴⁸ Neskaiciuojant turto įsigijimo.

3.1.3 Turto ir pajamų pasiskirstymas pagal socialinius-demografinius veiksnius

Apžvelgiant namų ūkių turto ir pajamų pasiskirstymą skirtingose socialinėse-demografinėse grupėse, pastebimi skirtumai priklausomai nuo namų ūkio „galvos“ amžiaus, išsilavinimo, darbinio statuso, šeiminės padėties bei lyties. Namų ūkiai, kurių „galva“ yra vyras, turintis aukštąjį išsilavinimą, dirbantis savarankiškai ir yra 25-54 metų amžiaus, labiau pasižymi tuo, kad turi PGB be paskolos ir gauna didesnes pajamas nei kitų socialinių-demografinių grupių namų ūkiai. Skirtumai yra statistiškai reikšmingi. Panaši tendencija ir namų ūkio kito turimo turto pasiskirstyme skirtingose socialinėse-demografinėse grupėse. Namų ūkiai, kurių „galva“ yra 65-74 m. amžiaus turi didžiausią Savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertę (**23-26 lentelės**).

23 lentelė. Pajamų ir turto pasiskirstymas amžiaus grupėse, vidurkis, Eur.

	Amžius:							
	Visi	16-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+
Pajamos	13356	10816	15448	15471	15632	12106	8441	7342
Finansinis turtas	3332	1893	3023	3057	3064	4355	4341	2641
FT be SP/GD	2931	1965	2490	2556	2542	4240	3892	2547
NT be PGB	22322	28999	15248	23855	23959	25587	28125	11546
PGB vertė	66547	46803	63150	63150	71708	57803	61713	48802
SP/GD vertė	11380	8000	11977	11977	10261	7075	26439	6291

Lietuvoje pastebėta, panaši tendencija kaip JAV (Skinner, 2006, Topoleski, 2013): augant namų ūkio „galvos“ amžiui, didėja namų ūkio turto vertė, tačiau kai kurių turto rūšių vertė ima mažėti, kai namų ūkio galva pasiekia 75 metų amžių. Pagal HFCS duomenis, didėjant namų ūkių „galvos“ amžiui beveik visų turto rūšių vertė auga, tačiau sulaukus 75 m. visų turto rūšių vertė ir pajamos ima mažėti. Lietuvoje šią tendenciją galima paaiškinti ne tik gyvenimo ciklo teorijos prielaidomis, kurios teigia, jog namų ūkiai, sulaukę pensijos, ima vartoti savo santaupas ir netaupo, dėl ko turto vertė mažėja. Lietuvoje verta svarstyti kohortų heterogeniškumo įtaką. Kohortų skirtumus lemia laikotarpio ir kohortos efektai (Kraniauskienė, Kraniauskas, 2020). Laikotarpio ir kohortos efektai yra gana ryškūs vyresnio amžiaus grupėse (virš 75 m.), kurios perėjimo iš sovietmečio sistemos metu turėjo mažiau galimybių užsidirbti turtą (išskyrus privatizuotą būstą), nes jau artėjo prie pensinio amžiaus. Todėl šios amžiaus grupės namų ūkiai turėjo mažiau galimybių adaptuotis naujoje socialinėje ir ekonominėje sistemoje ir sukaupti, kitą nei „Sodros“ išmokos, pensinį finansinį turtą. Remiantis EBPO šalių

taupymo tyrimais, Börsch-Supan'as (1995) pastebėjo, kad JAV daugiau žmonių pradeda taupyti nuo 45 metų amžiaus, t.y. antroje darbingo amžiaus pusėje. Kitose šalyse taupymo rodikliai kyla iki 45 metų amžiaus, tada pradeda mažėti, bet vyresniame amžiuje vėl didėja. Remiantis tuo pačiu tyrimu, Börsch-Supan'as (1995) nurodo, kad šalyse, kuriose vyresniame amžiuje taupymo rodikliai yra didesni, taip pat vyrauja didesnės pajamos vyresnėse amžiaus grupėse. Lietuvoje ši tendencija nebuvo aptikta.

24 lentelė. Pajamų ir turto pasiskirstymas pagal išsilavinimą, vidurkis, Eur

	Išsilavinimas:				
	Visi	Pradinis	Pagrindinis	Vidurinis	Aukštasis
Pajamos	13356	9066	6644	12015	15931
Finansinis turtas (FT)	3332	3889	2857	2805	3888
FT be SP	2931	3889	2853	2581	3250
NT be PGB	22322	24967	19344	20799	23799
PGB vertė	66547	37540	38763	52748	85690
SP/GD vertė	11380	0	3071	10990	11714

Aukštasis išsilavinimas yra reikšmingas socialinis veiksnys, turintis įtakos tiek pajamų, tiek turto vertei. Tai patvirtino daugybė mokslinių tyrimų, atskleidusių išsilavinimą kaip vieną pagrindinių socialinių rodiklių. Ši tendencija pastebima ir Lietuvoje. Todėl šis kintamasis yra įtrauktas į tolesnius tyrimų modelius siekiant nustatyti jo reikšmingumą taupymo pensijai elgsenai. Šiek tiek išsiskiria pradinį išsilavinimą turintys namų ūkiai: jų tiek turtas, tiek pajamos aukštesni nei pagrindinį išsilavinimą turinčių namų ūkių. Galima manyti, kad šis skirtumas yra susijęs su amžiumi, nes dalis vyresnio amžiaus gyventojų turi pradinį išsilavinimą, o pagrindinį išsilavinimą turinčiųjų grupėje daugiau yra jaunesnio amžiaus žmonių (24 lentelė).

25 lentelė. Pajamų ir turto pasiskirstymas pagal užimtumą, vidurkis, Eur

	Užimtumo statusas:					
	Visi	Dirbantis samdomą	Dirbantis savarankiškai	Bedarbis	Pensininkas	Kita
Pajamos	13356	15590	22247	8390	7741	4516
Finansinis turtas (FT)	3332	3152	6128	1342	4007	2035
FT be SP	2931	2636	5373	1202	3960	2035
NT be PGB	22322	21592	56685	4606	16303	5719
PGB vertė	66547	71829	84530	45713	53597	53283
SP/GD vertė	11380	11395	17717	5271	6291	973

Vertinant namų ūkių užimtumą, ženkliai išsiskiria tie namų ūkiai, kurių „galva“ dirba savarankiškai. Jų pajamos ir turto vertė yra aukštesnės. Užimtumo veiksnys įtrauktas į tolesnius disertacijos tyrimo modelius, siekiant ištirti jo sąveiką su taupymo pensijai elgsena (**25 lentelė**).

26 lentelė. Pajamų ir turto pasiskirstymas pagal lytį, vidurkis, Eur.

	Lytis:		
	Visi	Moteris	Vyras
Pajamos	13356	11628	15186
Finansinis turtas (FT)	3332	2871	3809
FT be SP	2931	2435	3444
NT be PGB	22322	18887	25396
PGB vertė	66547	66481	66614
SP/GD vertė	11380	10641	12259

Lyties veiksnys yra įtrauktas į tolesnius tyrimo modelius, siekiant patikrinti hipotezę apie lyties ir taupymo pensijai elgsenos sąveiką. Pagal HFCS duomenis, pajamų ir turto pasiskirstymas pagal lytį rodo, kad namų ūkiai, kurių „galva“ yra moteris, gauna mažesnes pajamas ir turi santykinai mažesnę turto vertę, išskyrus PGB (**26 lentelė**). Literatūra taip pat atskleidžia skirtingą vyrų ir moterų taupymo elgseną (Çebi-Karaaslan et al., 2022; Hershey et al. 2007 in: Asebedo et al., 2019; Huberman et al, 2007; Knoll et al., 2013; Rakauskienė, O.G., Bikas, E., 2007).

Reziumuojant pajamų ir turto duomenų analizės rezultatus, matome, kad jie dalinai atspindi pasaulinių tyrimų rezultatus. Todėl toliau kintamųjų įtaka taupymo pensijai elgsenai vertinama disertacijos tyrimo modeliuose. O tolesnėje disertacijos dalyje analizuojami namų ūkių taupymo duomenys ir palyginami taupantys bei netaupantys namų ūkiai, siekiant detaliau įvertinti pensinio finansinio turto kintamuosius ir skirtumus taupančiųjų ir netaupančiųjų grupėse.

3.1.4 Namų ūkių taupymo duomenys. Taupančių ir netaupančių namų ūkių palyginimas.

Namų ūkių finansinis pajėgumas taupyti

Analizuojant taupymo elgseną, svarbu išsiaiškinti, kurie namų ūkiai turi finansinių galimybių taupyti. HFCS duomenys leidžia pasirinkti namų ūkius, kurių išlaidos yra mažesnės nei pajamos, ir juos palyginti su namų ūkiais, kurių išlaidos arba tokios pačios kaip pajamos, arba didesnės nei pajamos, todėl jie nėra finansiškai pajėgūs taupyti. Tyrimo metu paaiškėjo, kad

Lietuvoje yra nemažai namų ūkių, kuriems trūksta finansinio pajėgumo taupyti. Buvo užduotas klausimas apie namų ūkių išlaidų ir pajamų santykį per paskutinius 12 mėnesių⁴⁹. 33,3 proc. Lietuvos namų ūkių atsakė, kad jų paskutinių 12 mėnesių išlaidos buvo mažesnės nei pajamos, todėl galima teigti, kad tokie daliai namų ūkių Lietuvoje lieka pinigų taupymui. Palyginimui, Euro zonos šalyse išlaidos mažesnės nei pajamos yra 41,3 proc. namų ūkių. Be to, 58,1 proc. Lietuvos namų ūkių teigė, kad jų išlaidos ir pajamos buvo panašios, o 8,6 proc. namų ūkių išlaidos viršijo pajamas, ir galima manyti, kad šie namų ūkiai turėjo skolintis, kad padengtų savo einamąsias išlaidas (**27 lentelė**).

27 lentelė. Finansinis pajėgumas taupyti

	Proc.
Einamosios išlaidos panašios kaip pajamos	58,1
Einamosios išlaidos mažesnės nei pajamos	33,3
Einamosios išlaidos viršija pajamas	8,6

Remiantis gyvenimo ciklo hipoteze, namų ūkiai racionaliai planuoja savo vartojimą gyvenimo ciklo tarpsniais, todėl turėtų vartoti taip, kad liktų pinigų taupymui. Tačiau tyrimai atskleidžia, kad daliai namų ūkių nelieka pinigų taupymui. To priežastys gali būti mažos pajamos arba iracionalus vartojimas. HFCS duomenų nepakanka atskleisti namų ūkių vartojimo struktūrą, kas leistų suprasti, kiek finansinį nepajėgumą taupyti gali lemti nepakankamai racionalus išlaidų planavimas.

Reikia atkreipti dėmesį, kad daugiau namų ūkių, kurių išlaidos mažesnės nei pajamos, savo praėjusio laikotarpio išlaidas subjektyviai vertina kaip mažesnes nei "normalios" lyginant su namų ūkiais, kuriems nelieka pinigų taupymui (atitinkamai 73,5 ir 46,6 proc.). Tačiau tai yra subjektyvus namų ūkių savo išlaidų vertinimas, todėl socialiniai-demografiniai skirtumai ir turto pasiskirstymas leidžia objektyviau palyginti finansiškai pajėgius ir nepajėgius taupyti namų ūkius ir atrasti dėsningumus.

Taupančių ir netaupančių namų ūkių palyginimas

Kaip jau buvo minėta, svarbu palyginti namų ūkius, kurie yra finansiškai pajėgūs taupyti, su namų ūkiais, kurie to negali daryti. Pajėgių taupyti namų ūkių pagrindinės pajamos yra darbo pajamos, daugiau jų turi savarankiško darbo pajamas ir deklaruoja, kad jos yra „aukštesnės nei vidutinės“. Pajėgūs

⁴⁹ Užduotas klausimas: „Ar per paskutinius 12 mėn. namų ūkio išlaidos viršijo pajamas, ar išlaidos ir pajamos buvo panašios, ar išlaidos buvo mažesnės nei pajamos?“

taupyti namų ūkiai, dažniau yra su aukštesniu išsilavinimu (60,7 proc. ir 34,9 proc.), tai yra dažniau santuokoje gyvenantys namų ūkiai (55,6 proc. ir 44,4 proc.). Daugiau jų gyvena individualiuose namuose ir yra PGB be paskolos savininkai (20,2 proc. ir 10,6 proc.). Tai yra daugiau namų ūkiai, kurių „galva“ yra nuo 30 iki 65 metų amžiaus. Nepajėgūs taupyti namų ūkiai yra dažniau vyresnio amžiaus, pensininkai, vieno nario namų ūkiai, daugiau jų deklaruoja, kad jų pajamos mažesnės nei „normalios“, tai dažniau žemesnio išsilavinimo namų ūkiai (**28 lentelė**).

28 lentelė. Namų ūkių pajėgių ir nepajėgių taupyti palyginimas (proc.)

Socialiniai-demografiniai parametrai	Taip	Ne
Pajamos mažesnės nei normalios	19,7	43,0
Ateityje pajamos bus žemesnės nei kainos	45,6	67,0
Aukštasis išsilavinimas	60,7	34,9
Užimtumas – samdomas darbuotojas	73,7	53,4
Dirbantis savarankiškai	9,00	6,2
Vienišas tėvas (motina) su priklausomais vaikais	11,3	16,8
Pensininkas	11,6	24,3
Gauna darbo pajamas	82,9	61,1
Gauna savarankiško darbo pajams	13,0	10,3
Būsto tipas – individualus namas	42,2	34,5
Būsto nuosavybė – savininkas be paskolos	20,2	10,6
Lytis - moteris	47,5	55,1
Amžius - 16-64	88,7	74,9
Amžius - 65 ir daugiau	11,3	25,1
Šeimninė padėtis- vedę	55,6	44,4
Pajamos aukštesnės nei vidutinės	40,5	23,5
Namų ūkių nariai virš 65 metų amžiaus	18,2	30,6

Pajėgūs taupyti namų ūkiai daugiau turi kito nekilnojamojo turto nei tie, kuriems nebelieka pajamų taupyti. Taip pat daugiau jų turi transporto priemonės, kredito linijas ir kredito korteles su neapmokėtu likučiu. Tuo tarpu nepajėgūs taupyti namų ūkiai dažniau turi privačių paskolų, nors didesnė skolų dalis tenka pajėgiems taupyti namų ūkiams. Tokia tendencija pastebima nagrinėjant namų ūkių įsipareigojimus. Skolas turi didesnes pajamas ir didesnės vertės turtą turintys namų ūkiai. Didžiausia namų ūkių skolos dalis yra paskola būstui, o būsto paskolas turi aukštesnes pajamas gaunantys namų ūkiai, kurie patenka į finansiškai pajėgių taupyti namų ūkių grupę. Daugiau nepajėgių taupyti namų ūkių teigia, kad jų pajamos yra mažesnės nei normalios (42 proc. ir 19 proc. (pajėgių taupyti)), o jų būsimos pajamos bus mažesnės už kainas (67 proc. ir 45 proc. (pajėgių taupyti)). Didesnę dovaną ar palikimą gavo daugiau pajėgių taupyti namų ūkių. Jie yra labiau patenkinti

savo gyvenimu (73,9 ir 45,8 proc. (nepajėgių taupyti)) ir jų namų ūkio turto vertė viršija vidutinę. Verslo turtą turi dvigubai daugiau pajėgių taupyti namų ūkių (29 lentelė).

29 lentelė. Namų ūkių pajėgių ir nepajėgių taupyti turto palyginimas (proc.)

Namų ūkio turtas	Taip	Ne
Turi SP/GD	14,9	8,00
Turi taupomąją sąskaitą	14,4	8,4
Turi kito nei PGD NT	33,7	19,6
Turi transporto priemonių	83,9	63,9
Turi kredito liniją arba overdraftą	33,5	19,1
Turi kreditinę kortelę	20,3	12,2
Turi verslą	8,1	4,8
Gavo pajamas iš finansinių investicijų	2,00	1,3
Turi skolų	37,8	27,7
Turi finansinio turto be einamųjų sąskaitų	31,8	20,7
Turi investicinių fondų	3,3	1,5
Turi kito NT nenaudojamo verslui	31,5	18,7
Gavo ženklų palikimą ar dovaną	18,3	13,4
Patenkinti gyvenimu	73,9	45,8
Namų ūkio turto vertė aukštesnė nei vidutinė	36,8	16,7

Apibendrinant šių dviejų namų ūkių socialinių grupių palyginimą, galima daryti išvadą, kad finansiškai nepajėgūs taupyti yra pažeidžiamiausios visuomenės grupės, tai yra pensininkai, moterys, mažiau išsilavinę, nedirbantys, vieniši tėvai su finansiškai priklausomais vaikais. O finansiškai pajėgūs taupyti namų ūkiai yra aukštesnių pajamų, dirbantys, daugiau nei 2 asmenų namų ūkiai, aukštesnio išsilavinimo, vidutinio amžiaus (35-64 m.), namų ūkio „galva“ dažniau yra vyras. HFCS duomenys patvirtina panašią tendenciją, kaip Rakauskienės ir Biko (2007) atlikto tyrimo rezultatai. Tyrėjai, lygindami vyrų ir moterų taupymo elgesį, pabrėžia, kad Lietuvoje gana didelė dalis moterų ir vyrų neturi finansinio pajėgumo taupyti (48,7 proc. 46-50 metų vyrų ir 37,5 proc. tos pačios amžiaus grupės moterų neturi pakankamai lėšų, kad galėtų dalį jų skirti taupymui). Taigi, tyrėjų nuomone, nemaža dalis visuomenės yra skurdi (Rakauskienė, Bikas, 2007).

Lietuvos banko finansinės elgsenos tyrimai taip pat atskleidžia, kad apie trečdalis Lietuvos namų ūkių nesutaupo, o ši tendencija išlieka nuosekliai per pastaruosius 7 metus, išskyrus 2016 m., kai nesutaupiusių namų ūkių dalis šoktelėjo, ir 2015 m., kai ji krito. Šie rezultatai pateikti disertacijos 3.3 dalyje, kartu su duomenų analize ir palyginimais nuo 2013 iki 2020 metų (8 grafikas).

Taupymo motyvai

Tyrimai apie taupymo motyvus yra viena iš svarbių taupymo tyrimų kryptių, susijusių su tradicine ekonomikos teorine perspektyva. Remiantis literatūros apžvalga, pastebima, kad tam tikri taupymo motyvai, tokie kaip taupymas senatvei, prevencinis taupymas ir taupymas palikimui, yra svarbūs veiksniai, kurie daro įtaką taupymo elgsenai. Nors moksliniame darbe nekeliamas tikslas išsamiai išanalizuoti visus taupymo motyvus, tyrimo tikslas yra tirti vieną iš jų - taupymo senatvei elgseną. Nepaisant to, darbe trumpai apžvelgiama, kokius taupymo tikslus nurodo Lietuvos namų ūkiai, ir lyginami namų ūkiai, kurie teigia taupantys senatvei, su tais, kurie nepasirenka šio taupymo motyvo. HFCS tyrime tų, namų ūkių, kurie atsakė, kad jų išlaidos yra mažesnės nei pajamos (daroma prielaida, kad jiems lieka pinigų taupymui) buvo klausama, kokiu tikslu jie taupo. Kaip jau minėta, daugiau nei trečdalis (33,3 proc.) namų ūkių teigia, kad jų išlaidos yra mažesnės nei pajamos. Daugiausiai Lietuvos namų ūkiai pasirenka prevencinį (angl. *precautionary*) taupymo motyvą - 75,5 proc. taupančiųjų teigia taupantys „netikėtiems įvykiams padengti“. Antroje vietoje trumpalaikis taupymo motyvas - kelionės, atostogos (71,5 proc.). Tik pusė (50,8 proc.) namų ūkių teigia taupantys senatvei. Vaikų mokslams taupo 55 proc., o dideliame pirkiniui įsigyti - 54,5 proc. (30 lentelė). Savo darbe Topoleski (2013) akcentuoja, kad 2010 metais atliktame vartotojų finansų tyrime buvo atskleista, jog beveik trečdaliui (29,1 proc.) visų JAV namų ūkių taupymas pensijai yra vienas svarbiausių taupymo motyvų, o beveik dešimtadaliui (9,1 proc.) namų ūkių tai buvo antra pagal svarbą priežastis taupyti.

30 lentelė. Taupymo motyvai

	Proc.
Būsto įsigijimas	21,9
Kitas didelis pirkiny (namas, transporto priemonė)	54,5
Verslui ar finansinei investicijai	14,0
Investuoti į finansinį turtą	14,2
Netikėtiems įvykiams padengti	75,5
Skoloms	26,1
Senatvei	50,8
Kelionėms, atostogoms	71,7
Mokslams/vaikams, anūkams parenti	55,0
Palikimui vaikams, anūkams	9,3
Pasinaudoti valstybės subsidijomis	3,9

Palyginus namų ūkius, kurie taupo senatvei, su tais, kurie neįvardina šio taupymo motyvo, matomi skirtumai socialinėse ir demografinėse grupėse,

bei skiriasi namų ūkių turto rodikliai. Taupymo senatvei motyvas yra svarbesnis moterims, pensininkams, aukštąjį išsilavinimą turintiems namų ūkiams ir namų ūkiams, turintiems narius, kurių amžius virš 65 metų (**31 lentelė**). Schunk‘as (2007), tyręs Vokietijos namų ūkių taupymo motyvus, atskleidė šiek tiek kitokias nei Lietuvoje tendencijas: taupymo senatvei motyvas yra svarbus jaunesniuose namų ūkiuose, kaip ir namų įsigijimo motyvas, o vyresniuose namų ūkiuose svarbūs prevencinio taupymo ir taupymo palikimui motyvai (Schunk, 2007).

31 lentelė. Namų ūkių taupančių ir netaupančių senatvei palyginimas (proc.)

Socialiniai-demografiniai parametrai	Taip	Ne
Pajamos žemesnės nei normalios	15,6	20,8
Aukštasis išsilavinimas	68,2	58,2
Užimtumas – samdomas darbuotojas	73,8	79,9
Dirbantis savarankiškai	7,50	7,3
Pensininkas	26,3	16,9
Gauna daro pajamas	82,1	88,2
Gauna savarankiško darbo pajams	13,1	18,2
Būsto tipas – individualus namas	40,5	38,5
Būsto nuosavybė – savininkas be paskolos	21,8	22,5
Lytis - moteris	54,8	40,3
Amžius - 16-64	45,8	59,7
Amžius - 65 ir daugiau	13,4	10,0
Šeiminė padėtis- vedę	42,8	40,7
Pajamos aukštesnės nei vidutinės	40,7	40,3
Namų ūkių nariai virš 65 metų amžiaus	22,2	13,2

Lietuvos namų ūkiai, kurių vienas iš taupymo tikslų – taupymas senatvei, nuo nepasirinkusiųjų šio motyvo skiriasi turto verte ir rūšimi. Jie turi daugiau kito (ne PGB) nekilnojamo turto, kito nekilnojamo turto nenaudojamo verslui, tačiau šio NT vertė yra mažesnė, o PGB vertė didesnė. Nors jų mažiau turi SP/GD, tačiau SP/GD vertė didesnė (**32-33 lentelės**).

32 lentelė. Namų ūkių taupančių senatvei ir netaupančių palyginimas (proc.)

Namų ūkio turtas	Taip	Ne
Turi SP/GD	16,0	20,2
Turi taupomąją sąskaitą	17,8	8,3
Turi kito nei PGD NT	36,8	25,9
Turi transporto priemonių	7,6	2,6
Turi kredito liniją arba overdraftą	7,0	0,6
Turi kreditinę kortelę	28,3	12,3

Turi verslą	10,4	6,2
Gavo pajamas iš finansinių investicijų	4,4	0,2
Turi skolų	42,5	53,4
Turi finansinio turto be einamųjų sąskaitų	5,6	0,9
Turi investicinių fondų	36,5	44,6
Turi kito NT nenaudojamo verslui	35,0	23,5
Gavo ženklų palikimą ar dovaną	23,6	13,6
Patenkinti gyvenimu	77,7	66,2

33 lentelė. Pajamų ir turto pasiskirstymas pagal taupymo motyvą, vidurkis, Eur.

	Taupo senatvei:		
	Visi	Taip	Ne
Pajamos	13356	16291	16324
Finansinis turtas (FT)	3332	3633	3416
FT be SP	2931	2920	2776
NT be PGB	22322	27370	34733
PGB vertė	66547	92711	66728
SP/GD vertė	11380	15356	7852

Reziumuojant skirtingų namų ūkių grupių palyginimą, matome, kad veiksniai, apibūdinantys finansiškai pajėgius taupyti namų ūkius ir tuos, kurie taupo senatvei, skiriasi: namų ūkiai, linkę taupyti senatvei, yra arčiau pensinio amžiaus arba jau yra pensininkai, tai yra daugiau namų ūkiai, kurių „galva“ yra moteris, tuo nepasižymi finansiškai pajėgių taupyti grupė. Aukštasis išsilavinimas yra ryškus vienodas veiksnys, apibūdinantis tuos, kurie taupo senatvei ir finansiškai pajėgius taupyti namų ūkius.

3.1.5 Namų ūkių pensijų planai

Pensijų planai yra namų ūkių pensinis finansinis turtas ir taupymo priemonė, skirta tiesiogiai taupyti pensijai. Nemažai tyrimų analizuoja šią taupymo priemonę. Tiriama valstybiniai privalomi ir privatūs pensijų planai. Vienas iš mokslinio darbo uždavinių yra analizuoti Lietuvos namų ūkių naudojamas taupymo priemones, tirti, kokie veiksniai daro įtaką jų pasirinkimui ir sukauptai vertei. Todėl pateikiami duomenys apie Lietuvos namų ūkių pensijų planų paplitimą, vertes, jų pasiskirstymą amžiaus grupėse ir lyginama su kitų šalių situacija. Pagal HFCS 2017 metų duomenis, šiek tiek daugiau nei ketvirtadalis (26 proc.) apklaustųjų gyventojų, teigė gaunantys Valstybinę socialinio draudimo senatvės pensiją, kurios vidutinė metinė vertė yra 4560 eurų (**34 lentelė**). Tik 1,3 proc. apklaustųjų namų ūkių narių teigia gavę pajamų iš privačių pensijų planų 2016 metais. Mažiau nei dešimtadalis (9

proc.) apklaustų namų ūkių turi privačių (savanoriškų) pensijų planų arba gyvybės draudimą⁵⁰. Kurio vidutinė vertė – 11380 eurų (**34 lentelė**). Panaši dalis (8,3 proc.) SHARE tyrime dalyvavusių priešpensinio amžiaus (50 m. ir daugiau) namų ūkių teigia, kad jie be Valstybinės socialinio draudimo pensijos gaus ir privačią pensiją. Kitų SHARE tyrime dalyvavusių šalių (Europos sąjungos šalys ir Izraelis) vidurkis didesnis nei Lietuvos: 30,8 proc. priešpensinio amžiaus Europos namų ūkių teigia, kad išėję į pensiją gaus ir privačią pensiją.

34 lentelė. Pensijų vertė ir pajamos, Eur.

	Vidurkis	Mediana	Minimali	Maksimali
Namų ūkių savanoriškų pensijų/gyvybės draudimo vertė	11380	8368	0	100000
Metinės namų ūkių pajamos iš socialinio draudimo pensijos	4560	3600	600	36400

Kaip pastebi Topoleski's (2013), apie pusę dirbančiųjų JAV turi darbdavių finansuojamus pensijų planus. SHARE duomenimis Lietuvoje vos 0,3 proc. pensinio amžiaus namų ūkių turi profesines pensijas, o pagal HFCS duomenis Lietuvos namų ūkiai apskritai neturi tokių pensijų planų. Holden'o et al. (2022) naujausias tyrimas atskleidė, kad apie 60 proc. JAV namų ūkių turi įvairių pensijų planų. Pensijų planus turi trys ketvirtadaliai JAV namų ūkių, kurie yra netoli pensinio amžiaus (50 m. ir vyresni). JAV vyrauja DC pensijų planai: 401(k) planai, 403(b) planai, 457(b) planai ir Taupus taupymo planas (angl. *Thrift Savings Plan (TSP)*) (Holden et al., 2022).

Reikėtų paminėti, kad 2017 metais pagal Lietuvos banko duomenis II pakopos pensijų dalyvių skaičius sudarė 1289,2 tūkst. Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, vienam namų ūkiui tenka apie 2,1 asmens. Taigi, galima teigti, kad II pakopos pensijų kaupime dalyvavo apie 513,9 tūkst. namų ūkių, arba apie 45 proc. nuo visų namų ūkių, kurių 2017 metais Lietuvoje buvo 1357,0 tūkst. Reikėtų pažymėti, kad tai yra apytikslis

⁵⁰ Apklauskos metu namų ūkių buvo klausiama: Keliose pensijų ir investicinio gyvybės draudimo planuose (skaičiais) Jūs (kitas namų ūkio narys) dalyvaujate? Įtraukti tik tuos, iš kurių dar negaunamos įmokos? Buvo pateikti atsakymų variantai: 1. Valstybinė socialinio draudimo senatvės pensija; 2. II pakopos kaupimas senatvės pensijai privačiuose fonduose (be papildomų 2 %); 3. II pakopos kaupimas senatvės pensijai privačiuose fonduose (su papildomais 2 %); 4. III pakopos savanoriškas papildomas kaupimas privačiuose fonduose; 5. Investicinis gyvybės draudimas; 6. Kita. Tačiau iš ECB buvo gauti perkoduoti duomenys: 2, 3 ir 4 atsakymai apjungti į vieną.

skaičiavimas, nes nežinoma, kokios sudėties namų ūkiai dalyvavo privačiuose pensijų planuose. Galima manyti, kad tai daugiausia šeimos, kurių narių skaičius yra didesnis nei vienas narys, todėl šis procentas gali būti mažesnis. Reikia paminėti, kad Lietuvos bankas nepateikia informacijos apie tai, kiek II pakopos pensijų dalyvių yra aktyvių. Vis dėlto, Lietuvos valstybės kontrolės atliktame pensijų sistemos pokyčių vertinimo pranešime, kuris buvo paskelbtas 2021 metais, teigiama, kad Lietuvos banko skelbiami dalyvių skaičiai nenurodo, jog apie pusę jų sustabdė įmokų mokėjimą II pakopoje, o daugiau nei pusė - III pakopoje⁵¹. Galima išvada, kad 2017 m. situacija buvo panaši į dabartinę. Todėl galima teigti, kad realūs II ir III pakopos pensijų dalyvių skaičiai Lietuvoje yra dvigubai mažesni, nei skelbiami oficialūs duomenys. Įvertinus tyrimo paklaidas ir atmetus galimus neaktyvius dalyvius, skirtumas ženkliai sumažėja, tačiau jis vis tiek yra (galimas skirtumas nuo 6,9 iki 12,9 proc. skaičiuojant su 3 proc. imties paklaida). Kodėl tyrime dalyvavusieji namų ūkiai nepaminėjo savo dalyvavimo privačiuose pensijų fonduose, galima tik svarstyti. Yra kelios prielaidos, kurias būtų galima patikrinti atliekant kokybinius tyrimus. Pavyzdžiui, apklausiamieji galėjo tiksliai nežinoti pensijų fondų pavadinimų, jie galėjo pamiršti, kad dalyvauja privačių pensijų kaupime, neturėti informacijos apie kitus namų ūkio narius arba atsisakyti dalintis šia informacija. HFCS tyrimo II bangos duomenys leis vertinti pasikeitimus po 2019 metų reformos, kuri atnešė daugiau viešumo ir žinomumo privatiems pensijų fondams bei įgyvendino automatinį dalyvių įtraukimą į pensijų fondus.

Remiantis HFCS tyrimo duomenimis, Lietuvos namų ūkiai vidutiniškai savanoriškuose pensijų fonduose ir gyvybės draudime yra sukaukę 11380 eurų. Aukščiausiam decilyje SP/GD vertė yra 30000 eurų. Mažiausiam - 1000 eurų (**35 lentelė**).

⁵¹ <https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Post/17179/valstybes-kontrole-daugiau-įmoku-sumokejusiems-pensija-pakeicia-mazesne-atlyginimo-dali>

35 Lentelė. SP/GD vertė, Eur, pasiskirstymas.

Vidurkis		11380
Mediana		8368
Minimali		0
Maksimali		100000
Deciliai	10	1000
	20	1500
	30	2000
	40	5000
	50	8368
	60	10800
	70	14000
	80	15000
	90	30000

HFCS tyrime dalyvavę namų ūkių nariai tikisi nebemokėti įnašų pensijoms ir gauti pensiją nuo 65 metų, kuri, jų lūkesčiu, sudarytų apie pusę paskutinio gaunamo darbo užmokesčio.

Pagal amžių didžiausia dalis, turinčių savanorišką pensiją/gyvybės draudimą yra 34-45 metų amžiaus grupėje (40,4 proc.), taip pat dviejų asmenų namų ūkiuose (34 proc.) ir namų ūkiuose, kurių galva turi aukštąjį išsilavinimą (73,6 proc.) (36-37 lentelės).

36 lentelė. SP/GD valdytojų pasiskirstymas pagal amžių (proc.)

Amžius	Turi SP/GD	
	Ne	Taip
16-24	1,1	0,3
25-34	14,3	18,3
35-44	26,0	40,4
45-54	19,7	22,4
55-64	17,1	11,9
65-74	10,3	3,0
75+	11,4	3,8
Viso	100,0	100,0

37 lentelė. SP/GD valdytojų pasiskirstymas pagal išsilavinimą (proc.)

Išsilavinimas	Turi SP/GD	
	Ne	Taip
Ikimokyklinis ugdymas arba oficialaus išsilavinimo neįgyta + pradinis ugdymas	2,5	0,0
Pagrindinis ugdymas	7,1	1,8
Vidurinis ugdymas + Profesinis mokymas turint vidurinį išsilavinimą	48,8	24,6
Bakalauro ir profesinio bakalauro studijos + Magistrantūros studijos + Doktorantūra	41,7	73,6
Viso	100,0	100,0

Remiantis 2013 metais JAV atliktu tyrimu, pastebima, kad pensinio turto pasiskirstymas amžiaus grupėse šiek tiek skiriasi nuo Lietuvos: namų ūkiai, kurių „galva“ yra 55-64 metų, turi didžiausią pensinio turto dalį (iš jų 19,4 proc. yra vieniši namų ūkių ir 19,9 proc. susituokę namų ūkiai). Vyriausioje amžiaus grupėje (74 m. ir vyresni) JAV namų ūkiai turi mažiausią pensinio turto dalį (iš jų 6,9 proc. vieniši namų ūkių ir 9,7 proc. susituokę namų ūkiai) (Topoleski, 2013).

Lietuvoje pastebima panaši tendencija dėl pensinio turto pasiskirstymo amžiaus grupėse. Topoleski's (2013) siūlo paaiškinimus dėl mažo pensinio turto procento, stebimo tarp namų ūkių, kurių „galva“ yra vyresnis nei 74 metai: 1) šie namų ūkiai jau išėję į pensiją, todėl jų pensinis turtas yra vartojamas ir yra sumažėjęs; 2) šie namų ūkiai dažniau naudojami DB pensijų planais, kurie yra pajamų šaltinis išėjus į pensiją, tačiau jie nebuvo įtraukti į tyrimą (Topoleski, 2013). Lietuvoje priežastys, paaiškinančios mažą pensinio turto dalį vyresnių nei 74 metų namų ūkiuose, yra šiek tiek kitokios. Dauguma šios amžiaus grupės namų ūkių neturėjo galimybės sutaupyti pensijai kitaip nei kaupiant „Sodroje“, nes privačios pensijų kaupimo sistemos, jiems dirbant, Lietuvoje dar nebuvo. Vokietijoje pastebima panaši tendencija kaip ir Lietuvoje: privačiuose „Riester“ pensijų fonduose daugiau kaupia namų ūkiai, kurių galva yra 30-39 metų amžiaus (27,3 proc.), o vyresni namų ūkiai renkasi kitus pensijų planus. „Riester“ sistemą Vokietijoje dažniau naudoja namų ūkiai, turintys profesinį ir universitetinį išsilavinimą (atitinkamai 18,1 proc. ir 17,7 proc.). Kaupiančiųjų privačiuose fonduose skaičius didėja augant namų ūkio pajamoms (Borsh-Supan et al., 2007).

Remiantis HFCS ir SHARE duomenimis, skirtingai nuo JAV bei Europos šalių, Lietuvos namų ūkiai mažiau renkasi taupyti pensiniame finansiniame turte (II-III pakopos pensijų planai, gyvybės draudimas). Tačiau, vertinant Lietuvos II ir III pakopos pensijų dalyvių augimą, galima teigti, kad

šių savanoriškų pensijų planų turėtojų skaičius Lietuvoje didėja. SHARE tyrimo duomenys papildė pensinio turto analizę asmeninėmis pensijų sąskaitomis, kurias, teigia, turintys 10,9 proc. 50 m. ir vyresnių namų ūkių. Apie šį finansinį pensinį taupymo instrumentą daugiau informacijos pateikta mokslinio darbo 3.2 dalyje.

Reziumuojant duomenų analizės rezultatus, matome, kad jie tiesiogiai atspindi mokslinio darbo temą ir atsako į dalį disertacijoje iškeltų uždavinių, susijusių su Lietuvos namų ūkių naudojamomis taupymo priemonėmis bei taupymo elgseną sąlygojančiais veiksniais:

- Dauguma Lietuvos namų ūkių narių pensijai taupo privalomai kaupdami I pakopoje.
- Savanoriškai pensiniame finansiniame turte (privačiuose pensijų planuose, gyvybės draudime) taupo nepilnas dešimtadalis namų ūkių, dar dešimtadalis taupo taupomose sąskaitose.
- Kituose finansiniuose instrumentuose taupo keli procentai namų ūkių. Finansinis turtas sudaro iki penkių procentų namų ūkių turto dalies.
- Einamosios sąskaitos yra pagrindinis namų ūkių finansinis turtas, jas turi dauguma namų ūkių. Tačiau, vidutiniškai ten laikoma pinigų suma yra labai maža - mediana yra 500 eurų. Todėl galima manyti, kad einamosiose sąskaitose dažniausiai taupoma trumpalaikiams tikslams.
- Dauguma Lietuvos namų ūkių turi tik pagrindinį gyvenamąjį būstą, kito nekilnojamo turto turi mažiau nei trečdalis namų ūkių.
- Namų ūkių turto rūšių pasiskirstymas socialinėse-demografinėse grupėse atskleidžia skirtumus priklausomai nuo namų ūkio pajamų, namų ūkio galvos išsilavinimo, amžiaus, užimtumo ir lyties.
- Lietuvos namų ūkio turto vertė yra beveik tris kartus mažesnė nei Euro zonos šalių vidurkis.
- Mažiau nei trečdalis Lietuvos namų ūkių turi skolų, o PGB paskolos sudaro didžiąją dalį skolų.
- Finansiškai pajėgūs taupyti yra tik trečdalis Lietuvos namų ūkių.
- Lyginant su Euro zonos vidurkiu, Lietuvos namų ūkių pajamų ir išlaidų balansas yra labai žemas - dauguma namų ūkių išleidžia visas savo pajamas išlaidoms padengti.
- Metinės Lietuvos namų ūkių bendrosios pajamos keturis kartus žemesnės nei Euro zonos šalių vidurkis.
- Vidutiniškai Lietuvos namų ūkiai sunaudoja du trečdalius savo pajamų einamosioms vartojimo išlaidoms. Kuo didesnis šis rodiklis,

tuo mažiau namų ūkiams lieka pinigų kitoms išlaidoms, taip pat ir taupymui.

- Visi namų ūkiai, taupantys viena ar kita forma, turi panašias socialines-demografines charakteristikas – aukštesnį pajamų lygį, aukštesnį išsilavinimą, dirbančius narius, tai yra namų ūkiai, kuriuose gyvena daugiau nei du asmenys, kurių galva yra vyras ir dažniau vidutinio amžiaus.

3.2 Vyresnių (50 m. ir daugiau) Lietuvos namų ūkių naudojamos taupymo priemonės, jų pasiskirstymas socialinėse – demografinėse grupėse (SHARE duomenys)

Grįžtant prie mokslinio darbo problemos, verta priminti, kad klasikinė ekonomikos teorija prognozuoja, kad namų ūkiai sulaukę pensinio amžiaus jau būna sukaukę turto, todėl toliau jį vartoja ir nustoja taupyti. Tiek literatūra, tiek statistiniai šalių duomenys atskleidžia, kad namų ūkiai nepakankamai taupo pensijai, dažniausiai gauna privalomas valstybines ar profesines pensijas, tačiau pakeitimo normos daugelyje šalių mažesnės nei 75 proc. (kas laikoma optimalia suma poreikių patenkinimui senatvėje). Todėl mokslininkai analizuoja ne tik visos populiacijos duomenis, bet ir prieš pensinio arba pensinio amžiaus namų ūkius, siekdami įvertinti, kiek jie turi sukaukę turto, kaip jis pasiskirstęs skirtingose taupymo priemonėse bei skirtingose socialinėse – demografinėse namų ūkių grupėse, bei kokie kiti veiksniai lemia skirtumus tarp mažiau ar daugiau sutaupusių grupių.

SHARE tyrime dalyvauja 50 m. ir vyresni namų ūkiai. Kaip buvo minėta, tiriant taupymo pensijai elgseną, svarbu išsiaiškinti namų ūkių finansinį pajėgumą taupyti, taupymo priemonių pasirinkimą, jų vertes ir veiksnius lemiančius skirtingą elgseną. Šie klausimai taip pat analizuojami vyresnės Lietuvos namų ūkių grupės tyrime, siekiant palyginti, patikslinti, papildyti ir kai kuriais atvejais patikrinti taupymo pensijai elgsenos supratimą, kuris susiklostė HFCS tyrimo duomenų pagrindu. Be to, verta akcentuoti, kad SHARE tyrimo duomenys apima papildomą informaciją, kurios nėra HFCS duomenyse. Tai leidžiančia analizuoti ne tik prieš pensinio ir pensinio amžiaus Lietuvos namų ūkių situaciją (kiek jie yra sutaupę, kokiose priemonėse kiek turto yra sukaukę), bet ir kitų veiksnių įtaką taupymo pensijai elgsenai. Tai leidžia gauti naujų įžvalgų ir išvadų siekiant suprasti Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgseną ir įgyvendinti mokslinio darbo uždavinį: tirti finansinio planavimo, tolerancijos rizikai ir asmenybės bruožų įtaką taupymo

pensijai elgsenai. Todėl toliau pateikiama SHARE tyrimo duomenų analizė ir apibendrinimai.

Namų ūkių, dalyvaujančių tyrime darbinis statusas ir pensijos

SHARE duomenų imties statistika pateikiama **prieduose 5 ir 6 lentelėse**. Daugiau nei pusė (57,6 proc.), SHARE tyrime dalyvaujančių namų ūkių, pagrindiniai apklausiamieji⁵² yra pensininkai, daugiausiai gaunantys pensijas iš I pakopos pensijų ir neturintys privačių pensijų. 42,4 proc. nėra pensininkai, iš kurių nepilnas trečdalis (28,9 proc.) yra dirbantys samdomą darbą (56,1 proc. privačiame sektoriuje, 36,7 proc. viešame sektoriuje) arba dirbantys savarankiškai (7,2 proc. dirba sau, įskaitant ir šeimos versle) (**38 lentelė**). Iš dirbančiųjų, 5 proc. dirba ne viename darbe. Dauguma dirbančiųjų (72 proc.) galvotų apie greitesnį išėjimą į pensiją, jeigu turėtų tokią galimybę (**39 lentelė**). Tie, kurie jau dabar yra pensijoje, priešingai nei dabar dirbantys, paskutiniame darbe iki pensijos daugiau dirbo viešajame sektoriuje (60,3 proc.), privačiame – 37,1 proc., o savarankiškai dirbo tik 2 proc.

38 lentelė. Darbinė situacija.

	Dažnis	Proc.
Pensininkai	825	57,6
Samdomas/savarankiškas darbas	414	28,9
Bedarbiai	72	5,0
Laikiniai sergantys arba neįgalūs	100	7,0
Namų šeimininkai(ės)	13	,9
Kita	8	,6
Viso	1432	100,0

Dažniausiai (85,9 proc.) apklausiamieji pensininkai nurodė, kad pagrindinė jų išėjimo į pensiją priežastis – galimybė gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją. 5,9 proc. teigė, kad buvo atleisti, nes tapo nebereikalingi (pavyzdžiui, dėl etatų mažinimo), o 7,9 proc. pasitraukė į pensiją dėl silpnos sveikatos. Maža dalis žmonių pasirinko pensiją norėdami praleistų daugiau laiko su šeima (2,9 proc.) arba džiaugtis gyvenimu (3,8 proc.).

⁵² Tai tiriamieji, kurie dalyvauja ilgalaikiame tyrime, kurio metu renkami duomenys apie juos, o klausimai apie jų šeimos narius yra papildoma informacija.

39 lentelė. Norėtų išeiti į pensiją anksčiau.

	Dažnis	Proc.
Nežino	9	2,2
Taip	298	72,0
Ne	107	25,8
Viso	414	100,0

Vidutiniškai pensininkai gauna 736,57 eurų (mediana 340 eurų) valstybinę socialinio draudimo pensiją. Apklaustieji pensininkai negauna pensijų nei iš privačių pensijų fondų, nei kitų įmokų iš labdaros, alimentų ar privataus slaugos draudimo. 0,3 proc. teigė gavę išmokas iš investicinio gyvybės draudimo (vidutiniškai 600 Eurų). Trečdalis (34,1 proc.) apklaustų dirbančiųjų teigia, kad ateityje gaus pensiją. Dauguma (93,7 proc.) gaus I pakopos pensiją (vidutiniškai 399,98 eurais), nedidelė dalis (8,3 proc.) teigia, kad gaus privačią pensiją (vidutiniškai 113,75 eurais) (**40 lentelė**). Dar mažesnė dalis (po 3,2 proc.) gaus kitokio tipo neprivačias pensijas (išankstines, netekto darbingumo ir kt.). Taigi, SHARE duomenys atitinka HFCS tyrimo duomenis, kuriuose 9 proc. visų amžiaus grupių Lietuvos namų ūkiai teigia turintys SP/GD. Tačiau analizuojant HFCS tyrimo duomenis, matome 50 m. ir vyresnėje amžiaus grupėje didesnius skaičius (24,8 proc.) turinčių SP/GD. Tačiau reikia paminėti, kad HFCS duomenys apima ne tik privačius pensijų planus, bet ir draudimus, todėl šis skaičius galimai yra didesnis (**priedai, 15 lentelė**).

40 lentelė. Planuojama pirmosios pensijos suma, eurais.

	Kokią planuoja gauti valstybinę pensiją	Kokią planuoja gauti išankstinę senatvinę pensiją	Kokią planuoja gauti netekto darbingumo pensiją	Kokią planuoja gauti privačią pensiją
Vidurkis	399,98	242,00	100,00	113,75
Mediana	350,00	250,00	100,00	75,00
Minimalus	0	226	100	10
Maksimalus	2025	250	100	300

41 lentelė. Įmokų trukmė

	Įmokų trukmė		Įmokų trukmė	
	Įmokų trukmė valstybinei pensijai	išankstinei senatvinei pensijai	netekto darbingumo pensijai	Įmokų trukmė privačiai pensijai
Vidurkis	29,95	28,38	13,44	9,83
Mediana	32,00	33,50	13,00	10,00
Minimalus	0	13	0	1
Maksimalus	50	37	37	20

Vidutinė įmokų trukmė privačiai pensijai 50 metų ir vyresnių namų ūkių yra 10 metų, o valstybinei socialinio draudimo pensijai – 30 metų (**41 lentelė**). Tai paaiškina ir HFCS tyrimo duomenis, kurie rodo, kad vyresnio amžiaus namų ūkiai turi mažesnę sukauptą SP/GD sumą.

Taupymas finansinėse priemonėse

Kaip minėta, analizuojant SHARE duomenis, bus įvertinta ne tik papildomų veiksmų įtaka, bet ir šios amžiaus grupės taupymo pensijai priemonių naudojimas bei jų vertė. Pradėsime nuo finansinio turto arba finansinių taupymo priemonių duomenų apibendrinimo ir analizės. Pateikiami namų ūkių finansinio turto duomenys (turintys finansinio turto yra įvardinami kaip „taupantys finansinėse taupymo priemonėse“), o taip pat palyginami „taupantys finansinėse priemonėse“ su „netaupančiais finansinėse priemonėse“. Apklausiamiesiems namų ūkiams buvo užduota eilė klausimų apie jų santaupas bei finansinį turtą. Iš atsakiusiųjų, dešimtoji dalis (10,9 proc.) namų ūkių teigė, kad turi asmeninę pensijos kaupimo sąskaitą (pavyzdžiui, II ir III pakopos pensijų planai). Asmeninė pensijos sąskaita toliau darbe traktuojama kaip pensinis finansinis turtas (**42 lentelė**). Iš jų, tokią sąskaitą namų ūkyje asmeniškai turi 44,5 proc. apklaustųjų, 7,8 proc. jų sutuoktiniai ar partneriai, o 48 proc. teigė, kad namų ūkyje tokią sąskaitą turi abu sutuoktiniai ar partneriai.

42 lentelė. Asmeninė pensijos kaupimo sąskaita

	Dažnis	Proc.
Atsisakė	1	,1
Nežino	3	,3
Taip	113	10,9
Ne	917	88,7
Viso	1034	100,0

Finansiniu turtu, kaip ir HSCS tyrime, laikoma: santaupos sąskaitose, vertybiniai popieriai, akcijos, investiciniai fondai ir pensijų planai. Einamoji banko sąskaita yra dažniausias finansinis turtas, kurį turi namų ūkiai. Skirtingai nei HFCS duomenyse, mažesnė dalis vyresnių nei 50 metų namų ūkių turi banko sąskaitą (atitinkamai 90,3 proc. ir 64,1 proc. atsakiusių) (**43 lentelė**). Nors sąskaitų vidutinė vertė didesnė nei HFCS tyrime (atitinkamai vidurkis 3299 ir 2007 eurai) (**44** ir **15 lentelės**). Einamosios sąskaitos netraktuojamos kaip finansinio taupymo pensijai priemonė. Beveik dešimtadalis (8,8 proc.) atsakiusių turi kaupiamąjį gyvybės draudimą. Daugiau nei dešimtadalis (14,4 proc.) atsakiusių teigia turintys taupomąją būsto sąskaitą⁵³ (**43 lentelė**). Kadangi Lietuvos bankai nesiūlo būtent tokio tipo sąskaitų, siūlomos taupomosios sąskaitos indėliams, taip pat sąskaitos tiksliniam taupymui, galima manyti, kad namų ūkiai turi įvairias taupomasias kontraktines sąskaitas (indėlius). Taip pat, atsižvelgiant į tai, kad dauguma namų ūkių yra savo gyvenamųjų būstų savininkai, būtų nelogiška manyti, kad jie taip pat turėtų taupomąją būsto sąskaitą, skirtą būsto įsigijimui finansuoti. Be to, angliškame klausimyne šio tipo sąskaitos yra įvardintos kaip sąskaitos su sutartiniais įsipareigojimais (angl. *contractual accounts*), todėl toliau darbe šios sąskaitos bus interpretuojamos kaip taupomosios kontraktinės sąskaitos.

⁵³ Taupomoji būsto sąskaita: tai sąskaita finansų institucijoje, kurioje kaupiami pinigai, skirti būstui įsigyti.

43 lentelė. Turi finansinį turta

	Dažnis	Proc.
Asmeninės pensijos sąskaitos	113	10,9
Banko sąskaita	663	64,1
Vertybiniai popieriai, obligacijos	1	0,1
Akcijos	6	0,6
Investiciniai fondai	6	0,6
Taupomoji būsto/kontraktinė sąskaita	150	14,5
Kaupiamasis gyvybės draudimas	91	8,8

Vidutiniškai namų ūkiai turi sukaukę savo asmeninėse pensijos sąskaitose 4340,36 eurų, o sutuoktinio/partnerio - 4765,20 eurų. Turinčiųjų gyvybės draudimą vidutinė vertė - 5873,33 eurai (**44 lentelė**).

44 lentelė. Finansinio turto vertė (vidurkis), eurai.

	Asmeninės pensijos sąskaitos vertė	Partnerio asmeninės pensijos sąskaita	Banko sąskaitos vertė	Vertybinių popierių, obligacijų vertė	Akcijų vertė	Investicinių fondų vertė	Santaupos taupomoje būsto sąskaitoje	Kaupiamojo gyvybės draudimo suma
Vidurkis	4340,36	4765,20	3298,94	14000,00	65,00	8000,00	4940,89	5873,33
Mediana	3000,00	4000,00	600,00	14000,00	65,00	7000,00	2000,00	4750,00
Minimali	0	300	0	14000	0	2000	0	20
Maksimali	18000	10000	100000	14000	130	15000	50000	20000

Dauguma apklaustųjų namų ūkių neturi skolų nei automobiliams, nei būstui, nei kitiems žmonėms. Ne daugiau 3 proc. namų ūkių įvardino turintys skolų ar paskolų, kurių vidutinė medianos vertė yra 1000 eurų (**45 lentelė**). Taigi, artėjantys prie pensijos ir pensijoje esantys Lietuvos namų ūkiai turi mažiau skolų nei kitų amžiaus grupių namų ūkiai, tai atitinka ir HFCS tyrimo duomenis.

45 lentelė. Bendra namų ūkio skola, eurais.

N	43
Vidurkis	4685,16
Mediana	1000,00
Minimali	0
Maksimali	50000

SHARE tyrime finansinio turto rūšių pasiskirstymas yra panašus kaip ir HFCS tyrime. HFCS tyrimo duomenys rodo, kad finansinio turto vertė skiriasi amžiaus grupėse. Be to, SHARE duomenų analizė atskleidė, kad asmenys, turintys **asmeninę pensijų sąskaitą**, yra labiau atviri patirčiai, labiau planuoja savo finansus, turi kaupiamąjį gyvybės draudimą, didesnę kito nei PGB nekilnojamojo turto vertę, kitą finansinį turtą ir tikisi ilgesnio gyvenimo trukmės. O **kontraktinę taupymo sąskaitą** dažniau turi vyrai, jų turto vertė yra didesnė, jie labiau planuoja savo finansus ir tikisi ilgesnės gyvenimo trukmės. Asmenys, kurių šios sąskaitos vertė yra didesnė, pasižymi aukštesniu sąmoningumo lygiu, yra labiau atviri patirčiai ir dažniau yra savo būsto savininkai. Taip pat jie daugiau dėmesio skiria ilgalaikiam finansų planavimui.

Turinčių ir neturinčių finansines taupymo priemones palyginimas

Turinčių ir neturinčių finansines taupymo priemones palyginimas gali būti vertingas, siekiant suprasti, kaip žmonės tvarko savo finansus. Analizuojant SHARE duomenis, namų ūkiai, turintys finansines taupymo priemones, buvo apjungti į vieną kintamąjį ir įtraukti į tyrimo modelį, siekiant palyginti juos su namų ūkiais, kurie tokių priemonių neturi. Taigi, tyrime dalyvavo namų ūkiai, turintys asmeninę pensijos sąskaitą, vertybinius popierius, obligacijas, akcijas, investicinius fondus, kontraktinę taupymo sąskaitą ir kaupiamąjį gyvybės draudimą. Einamosios sąskaitos, nors ir yra finansinis instrumentas, buvo laikomos atskiru kintamuoju, taip pat kaip ir HFCS duomenyse. Finansines taupymo priemones naudoja 27,8 proc. tyrime dalyvavusių namų ūkių (**46 lentelė**).

46 lentelė. Turintys FT priemones.

	Dažnis	Proc.
Neturi FT priemonių	747	72,2
Turi FT priemones	287	27,8
Viso	1034	100,0

Dažniau finansinėse priemonėse pasirenka taupyti (**priedai 16 lentelė**):

- Aukštąjį išsilavinimą turintys respondentai.
- Gyvenantys susituokę šeimose.
- Dirbantys.
- Turintys didesnes metines visų namų ūkio narių pajamas.
- Gaunantys didesnes pajamas iš darbo

Šių grupių pajamų ir turto pasiskirstymo parametrai taip pat yra skirtingi (**priedai 16 lentelė**):

- Beveik dvigubai didesnė dalis turinčių finansines taupymo priemones gaus ne tik I pakopos valstybinę pensiją, bet ir privačią II pakopos pensiją (atitinkamai 14,5 proc. ir 7,5 proc.).
- Turintys finansines taupymo priemones namų ūkiai vidutiniškai išleidžia daugiau pinigų maistui namie ir ne namie nei neturintys finansinių taupymo priemonių. Pirmieji vidutiniškai per mėnesį maistui išleidžia 412 eurų, o antroji grupė - 314 eurų. Maistui ne namie, turintys finansines taupymo priemones namų ūkiai išleidžia atitinkamai 49,50 eurų, o neturintys - 15 eurų.
- Namų ūkiai, kurie taupo finansinėse priemonėse, turi daugiau kito nei PGB nekilnojamo turto (33,6 proc. palyginti su 24,9 proc. neturinčių finansinių taupymo priemonių). Be to, jie gauna didesnes pajamas iš kito nei PGB nekilnojamo turto (17,2 proc. palyginti su 14,5 proc. neturinčių finansinių taupymo priemonių).
- Vidutinė PGB ir kito nekilnojamo turto vertė yra didesnė namų ūkių, turinčių finansines taupymo priemones. Turinčių finansines taupymo priemones PGB vidutinė vertė yra 54953 eurai, o neturinčių - 38824 eurai. Atitinkamai vidutinė kito nei PGB nekilnojamo turto vertė yra 48922 eurai turinčių finansines taupymo priemones ir 25793 eurai neturinčių finansines taupymo priemones.

Taip pat atrasti skirtumai priklausomai nuo kitų veiksnių (**47-49 lentelės**):

- Taupantys finansinėse priemonėse, pagal Didžiojo penketo asmenybės bruožų modelį pasižymi aukštesniu atvirumo patirčiai lygiu.

- Namų ūkiai, taupantys finansinėse priemonėse, labiau linkę prisiimti vidutinę finansinę riziką, tikintis vidutinės grąžos, nei finansinių taupymo priemonių neturintys namų ūkiai.
- Namų ūkiai, naudojantys finansines taupymo priemones, daugiau planuoja savo finansus keliems metams į priekį, nei namų ūkiai, neturintys finansinių taupymo priemonių (atitinkamai 20,9 proc. ir 14,1 proc.).
- Finansines taupymo priemones naudojantys namų ūkiai lengviau „suduria galą su galu“, kas reiškia, kad jie gali padengti savo išlaidas.
- Daug didesnė finansinio turto turinčių namų ūkių dalis galėtų apmokėti nenumatytas 300 eurų išlaidas nesiskolindami pinigų nei finansinio turto neturintys namų ūkiai (atitinkamai 70,3 proc. ir 50,3 proc.).

47 lentelė Finansinės rizikos lygis. Palyginimas. Proc.

Kuris iš teiginių labiausiai atitiktų finansinės rizikos lygį, kurį prisiimtumėte taupant ar investuojant?

	Turi FT	Neturi	Visi
Nežino	0	0,9	1,3
Prisiimti ženklią finansinę riziką, tikintis didelės grąžos	0,3	0,4	,6
Prisiimti daugiau nei vidutinę finansinę riziką, tikintis didesnės, nei vidutinės grąžos	1,7	1,8	2,2
Prisiimti vidutinę finansinę riziką, tikintis vidutinės grąžos	20,2	14,1	13,9
Nelinkęs (-usi) prisiimti jokios finansinės rizikos	77,7	82,8	82,0
Viso	100,0	100,0	100,0

48 lentelė. Kuris laikotarpis pats svarbiausias planuojat išlaidas ir sutaupas? Proc.

	Turi FT	Neturi	Visi
Nežino	0,3	0,9	1,3
Keli ateinantys mėnesiai	30,7	46,2	43,4
Ateinantys metai	31,7	29,6	30,8
Keli ateinantys metai	20,9	14,1	14,7
Ateinantys 5-10 metų	9,8	5,1	5,3
Daugiau, nei 10 metų	6,6	4,1	4,6
Viso	100,0	100,0	100,0

49 lentelė. Kaip namų ūkiai „suduria galą su galu“. Palyginimas. Proc.

	Turi FT	Neturi	Visi
Labai sunkiai	3,1	11,4	11,3
Sunkiai	32,8	38,1	37,8
Gana lengvai	39,4	36,5	36,5
Lengvai	24,7	14,0	14,4
Viso	100,0	100,0	100,0

Taupymas nekilnojamo turto priemonėse

Kita analizuojama taupymo pensijai priemonė – nekilnojamas turtas (NT). Šioje dalyje pateikti duomenys apie tai, kokį ir kokios vertės nekilnojamą turtą turi 50 m. ir vyresni Lietuvos namų ūkiai, taip pat lyginami taupantys ir netaupantys šioje priemonėje. SHARE ir HFCS tyrimų duomenys atskleidžia, kad didžioji dauguma Lietuvos žmonių gyvena savo nuosavuose būstuose. SHARE tyrimo duomenimis, 91,1 proc. apklaustųjų gyvena savo nuosavame būste, o tik 2 proc. jų turi neišmokėtą paskolą šiam būstui. Tai reiškia, kad didžioji dalis žmonių, turinčių savo būstą, yra jį įsigiję be paskolos arba jau yra visiškai ją išmokėję. Be to, SHARE duomenys rodo, kad neišmokėtos paskolos vidutinis likutis yra 9803 eurais, o mediana - 4000 eurų.

Vidutiniškai Lietuvos gyventojai įsigijo savo būstą 1990 m., kuomet vyko privatizacija. 67,9 proc. žmonių savo būstą įsigijo arba pastatė savo lėšomis, 13,2 proc. paveldėjo, o 11,8 proc. įsigijo kitais būdais. Vidutiniškai savo būste apklaustieji gyvena 30 metų. Gyvenamojo būsto vertė, jei jis būtų parduotas apklausos metu (2019-2020 m.), vidutiniškai siekia 44412,09 eurų (mediana – 30000 eurų) (**50 lentelė**). Beveik pora procentų (1,9 proc.) apklaustųjų nuomojasi savo gyvenamąjį būstą, o 7 proc. gyvena kitomis sąlygomis (socialinis būstas, slaugos namai, su šeimos nariais ir kt.). Namų ūkių, turinčių savo būstą, paklausta, kokią sumą jie mokėtų per mėnesį, jei šiandien rinkos kainomis išsinuomotų panašią gyvenamąją vietą. Apklaustųjų nuomone, vidutiniškai reikėtų mokėti 336,50 eurų.

50 lentelė. PGB vertė, eurais.

N	672
Vidurkis	44412,09
Mediana	30000,00
Minimali	10
Maksimali	1000000

Panašiai kaip HFCS tyrime, beveik ketvirtadalis (24,8 proc.) apklaustųjų turi kitą nekilnojamą turtą, tokį kaip antrus namus, atostogų namus, žemę ar mišką (**51 lentelė**). Šio turto vidutinė vertė yra 34283,14 eurų, o mediana – 20000 eurų. 14,5 proc. jų, kurie turi kitą nekilnojamą turtą, vidutiniškai gauna iš jo 2127 eurus per metus.

51 lentelė. Turi kito nekilnojamo turto

	Dažnis	Proc.
Atsisakė	1	,1
Taip	251	24,8
Ne	760	75,1
Viso	1012	100,0

Turinčių nekilnojamo turto taupymo priemonės palyginimas su jų neturinčiais

Analizuojant SHARE tyrimo duomenis, kaip ir HFCS tyrimo duomenis, PGB neįtraukiamas į nekilnojamojo turto taupymo priemonės kintamąjį. Įtraukti namų ūkiai turintys kito nei PGB nekilnojamo turto, kurių yra 28,4 proc. Atskleista, kad didesnę dalis, taupančių nekilnojamo turto priemonėse nei jose netaupantys:

- turi asmeninę pensijos taupymo sąskaitą (pavyzdžiui, III pakopos pensijų fondą ar kt.) (atitinkamai 18,3 proc. ir 7,8 proc.);
- turi banko sąskaitą (atitinkamai 83,3 proc. ir 53,3 proc.);
- turi kaupiamąjį gyvybės draudimą (atitinkamai 14,3 proc. ir 6,2 proc.);
- turi aukštąjį išsilavinimą;
- daugiau nei metus į priekį planuoja savo finansus (atitinkamai 30,7 proc. ir 21,3 proc.);
- labiau linkę į finansinę riziką (atitinkamai 21,1 proc. ir 15 proc.);
- yra dirbantys (atitinkamai 33,5 proc. ir 23,6 proc.), jų mažesnė dalis yra pensininkai (atitinkamai 55,0 ir 62,6 proc.);
- bendros visų namų ūkio narių metinės pajamos yra didesnės;
- uždirba didesnę sumą pinigų per metus (atitinkamai 4907,57 eurų ir 3826,61 eurų);
- gyvena šeimose susituokę (atitinkamai 54,6 proc. ir 40,1 proc.).

Namų ūkių taupančių NT priemonėse pagrindinio gyvenamojo būsto vertė yra didesnė nei NT priemonėse netaupančių (atitinkamai 64035,42 eurai ir 37608,81 eurai). Jiems labiau būdingos asmenybės bruožų dimensijos: sutarumas (atitinkamai 46,8 proc. ir 37,0 proc.) ir atvirumas patirčiai (atitinkamai 22,2 proc. ir 13,2 proc.). Amžiaus ir lyties skirtumai tarp šių dviejų grupių nėra statistiškai reikšmingi. Pajamos skiriasi tarp tų, kurie dirba ir gauna pajamas iš samdomo ar savarankiško darbo (angl. *self-employed*) ir nedirbančių bei dažniausiai gaunančių pensijos pajamas (**priedai 17 lentelė**).

Apibendrinus galima teigti, kad 50 metų ir vyresni Lietuvos namų ūkiai, kurie naudoja finansines taupymo priemones, turi panašias charakteristikas kaip ir tie, kurie naudoja nekilnojamojo turto (NT) taupymo priemones. Skirtumai, kaip ir HFCS tyrime, yra pagrįsti priklausomi nuo to, ar namų ūkiai apskritai taupo ar ne, ar turi finansinių pajėgumų tam, ar ne. Namų ūkių, kurie naudoja bent vieną iš šių taupymo priemonių, yra 44,9 proc., o tų, kurie naudoja abejas priemones, yra 8,4 proc. Tai reiškia, kad apie pusė 50 m. ir vyresnių Lietuvos namų ūkių netaupo nei finansinėse, nei NT taupymo pensijai priemonėse. Galima daryti išvadą, kad tokie namų ūkių

nariai pensijai taupo arba taupė privalomoje I pakopoje (moka/mokėjo įmokas į „Sodrą“), tai pat jie turi santaupų einamojoje sąskaitoje ir yra PGB savininkai.

Namų ūkių pajamos

Pagal SHARE duomenis, sudėjus visas namų ūkio narių grynąsias pajamas, vidutiniškai jos sudaro 1210 eurų per mėnesį (mediana – 617 eurų). Žemiausiame procentilyje namų ūkiai gauna 240 eurų per mėnesį, aukščiausiame - 4509 eurus per mėnesį. Kadangi vidutiniškai namų ūkyje gyvena 2,32 nariai, pajamos *per capita* beveik dvigubai mažesnės (**52 lentelė**).

52 lentelė. Visų NŪ narių pajamos per mėnesį/pajamos per capita, eurais.

		Visų NŪ narių pajamos per mėn.	NŪ pajamos per <i>capita</i>
Vidurkis		1210,92	664,83
Mediana		617,00	300,00
Minimali		1	,20
Maksimali		27740	18000,00
Procentiliai	5	240,00	70,00
	10	280,00	99,73
	20	331,20	136,07
	30	400,00	180,00
	40	500,00	233,33
	50	617,00	300,00
	60	750,00	396,00
	70	900,00	500,00
	80	1200,00	700,00
	90	2000,00	1200,00
	95	4509,00	2340,00

Namų ūkių išlaidos

Remiantis SHARE tyrimo duomenimis, atskleista, kad Lietuvos vyresni namų ūkiai daugiau pinigų skiria maistui, kurį gaminasi namuose, o ne maitinimo įstaigose. Vidutiniškai maistui namuose skiriama 338,94 eurais (mediana – 200 eurų). Maistui, kurį vartoja ne namie praktiškai neišleidžiama (mediana nulinė) (**53 lentelė**). Nemaža dalis (63,4 proc.) namų ūkių vartoja savo užsiaugintą maistą (daržoves, vaisius ar mėsą, kurią patys užaugina, pagamina, sugauna arba surenka).

53 lentelė. Namų ūkių išlaidos per mėnesį maistui, eurais.

	Išlaidos maistui, vartojamam namuose	Išlaidos maistui, vartojamam ne namuose
Vidurkis	338,94	25,29
Mediana	200,00	,00
Minimali	10	0
Maksimali	10000	1000

Beveik pusė namų ūkių, vertindami savo pajamas ir išlaidas, teigia, kad jie labai sunkiai arba sunkiai „suduria galą su galu“ (atitinkamai 11,3 proc. ir 37,8 proc.) (**49 lentelė**). Daugiau nei pusė (54,9 proc.) mano, būtų pajėgūs apmokėti netikėtas 300 eurų išlaidas, nesiskolindami pinigų. O didžioji dauguma (95,6 proc.) patvirtina, kad per pastaruosius 12 mėnesių jiems nereikėjo kęsti šalčio, kad sumažėtų šildymo išlaidos ir nepadidėtų pragyvenimo išlaidos.

Tolerancija rizikai, finansų planavimas

Kaip buvo minėta, SHARE duomenys pateikia papildomus veiksnius, kurie leidžia kitais aspektais įvertinti Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgseną. Tai yra tolerancijos rizikai lygis, finansų planavimas ir asmenybės bruožai. Šiame skyriuje pateikiami duomenys, rodantys, kokią toleranciją rizikai turi 50 m. ir vyresni Lietuvos namų ūkiai, kokiam laikotarpiui jie planuoja savo vartojimą ir taupymą.

Elgsenos ekonomistai tvirtina, kad finansinės rizikos toleravimo lygis daro įtaką žmonių pasirinkimams. Investuodami savo pinigus žmonės gali rinktis investicijas, kurios duoda mažą grąžą, bet ir rizika prarasti pinigus yra maža, pavyzdžiui, banko sąskaita ar saugios obligacijos, arba investicijas, kurios gali duoti didelę grąžą, tačiau rizika prarasti pinigus yra didesnė, pavyzdžiui, akcijos. Tyrimai atskleidžia, kad labiau linkę rizikuoti žmonės sukaupia daugiau finansinio turto (Townsend, 2018; Wong et al., 2019), taip pat ir pensijų fonduose. Dažniausiai II pakopos pensijų fonduose, priklausomai nuo žmogaus amžiaus, yra parenkami numatytieji planai, įvertinus fondų rizikingumo lygį. „Sprendimų architektai“ parenka žmonėms, jų nuomone, geriausią sprendimą. Žmogus gali pasirinkti kitą opciją, net ir rizikingesnę. Toks sprendimas gali priklausyti nuo finansinio raštingumo ir rizikos tolerancijos lygio. SHARE tyrime buvo pateikti teiginiai, vertinantys namų ūkių toleranciją rizikai. Dauguma (82 proc.) apklaustųjų nelinkę prisiimti jokios finansinės rizikos (**47 lentelė**). Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvoje 50 m. ir vyresnio amžiaus gyventojai mažiau linkę rizikuoti nei kitų amžiaus grupių gyventojai (HFCS duomenimis nelinkę prisiimti jokios rizikos

69,5 proc. namų ūkių). Rakauskienės ir Biko (2007) tyrimas parodė, kad Lietuvos gyventojai, ypač moterys, pirmenybę teikia mažiau rizikingiems taupymo instrumentams, pavyzdžiui, indėliai ar investavimas į NT. Atskleista, kad priemonės, kuriomis Lietuvos gyventojai vykdo taupymą yra konservatyvios, nors vyrai labiau linkę išnaudoti investicines galimybes (Rakauskienė, Bikas, 2007).

Tyrimai rodo, kad namų ūkiai, kurie planuoja savo išlaidas ir santaupas, daugiau sutaupo pensijai ir kitoms reikmėms (Lusardi, 2001). SHARE tyrime taip pat buvo tiriamas laikotarpis, kuriam namų ūkiai planuoja savo santaupas ir išlaidas. Dauguma jų planuoja finansus keliems ateinantiems mėnesiams ar metams (atitinkamai 43,4 proc. ir 30,8 proc.) (**48 lentelė**). Lusardi (2001), tyrinėjusi tą pačią namų ūkių grupę pagal amžių kaip ir SHARE tyrime (50 m. ir vyresni/ės), atskleidžia, kad apie trečdalis JAV namų ūkių, kurių galva yra netoli pensinio amžiaus mažai arba visai neplanuoja pensijos pajamų (Lusardi, 2001). Galima teigti, kad Lietuvos namų ūkių didesnė dalis neplanuoja pensijos pajamų, kadangi daugumos planavimo horizontas yra keli mėnesiai arba vieni metai.

Kokią įtaką šie veiksniai daro Lietuvos prieš pensinio ir pensinio amžiaus namų ūkiams atskleista 4.3 disertacijos dalyje.

Psichologiniai veiksniai

Analizuojant namų ūkių taupymo pensijai elgseną į tyrimą papildomai įtraukti psichologiniai veiksniai. SHARE tyrime buvo panaudotas Didžiojo Penketo asmenybės bruožų modelis, siekiant įvertinti, kuriais asmenybės bruožais pasižymi apklausiamieji. Pasaulyje yra atlikti tyrimai, kurie vertina Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensijų poveikį vartojimo ir taupymo elgsenai (Asebedo et al., 2016). Atskleista, kad sąmoningumas ir ekstravertiškumas netiesiogiai skatina taupymą, tačiau atvirumas patirtims ir neurotiškumas netiesiogiai stabdo taupymo elgseną (Asebedo et al., 2019). Apibendrinus SHARE duomenis, matoma, kad apklaustieji vyresnio nei 50 metų amžiaus namų ūkiai daugiausiai pasižymi vidutinėmis asmenybės bruožų savybėmis. Nors išryškėja, kad yra daugiau apklaustųjų, kurie pasižymi aukštu sąmoningumu ir sutarumu. O taip pat žemu emociniu nestabilumu (neurotiškumu) ir atvirumu patirčiai. Labiausiai apklaustieji pasižymi vidutine ekstraversija (**54 lentelė**). Kaip atskleidžia pasauliniai tyrimai, emocinis nestabilumas ir aukštas sutarumas gali lemti žemesnius taupymo rodiklius, o atvirumo patirčiai rodiklis gali daryti dvejopą įtaką (Asebedo et al., 2019). Kokią įtaką šie veiksniai daro Lietuvos prieš pensinio ir pensinio amžiaus namų ūkiams atskleista 4.3 disertacijos dalyje, kurioje pateikiami kintamųjų ryšių analizės rezultatai.

54 lentelė. Didžiojo penketo asmenybės bruožų modelis, proc.

Asmenybės bruožų dimensija	Žemas	Vidutinis	Aukštas
Ekstraversija	18,6	74,6	6,8
Sutarumas	10,1	52,9	36,9
Sąmoningumas	12,1	47,2	40,7
Emocinis nestabilumas	43,3	46,5	10,2
Atvirumas patirčiai	33,5	52,3	14,3

Atlikta SHARE duomenų analizė parodė, kad 50 m. ir vyresni Lietuvos namų ūkiai:

- Kaip ir visų amžiaus grupių namų ūkių nariai, daugiausiai pensijai taupo I pakopoje.
- Tie, kurie jau yra pensininkai, gauna tik valstybinę socialinio draudimo pensiją.
- Didžioji dauguma dar dirbančiųjų, išėję į pensiją gaus valstybinę socialinio draudimo pensiją, o ne daugiau dešimtadalio tikisi gauti ir privačią pensiją.
- Dauguma yra savo PGB savininkai.
- Didesnė jų dalis turi einamąsias sąskaitas ir santaupų juse.
- Savo finansus planuoja trumpalaikėje perspektyvoje.
- Turi žemą toleranciją rizikai.
- Daugiau pinigų išleidžia maistui namuose, o ne maitinimo įstaigose, vartoja pačių užsiaugintą maistą (daržoves, vaisius ar mėsą, kurią užaugino, pagamino, sugavo ar surinko patys).
- Apie pusę jų teigia, labai sunkiai arba sunkiai „suduriantys galą su galu“.
- Finansinėse ir nekilnojamo turto taupymo priemonėse taupo šiek tiek daugiau nei pusė namų ūkių.

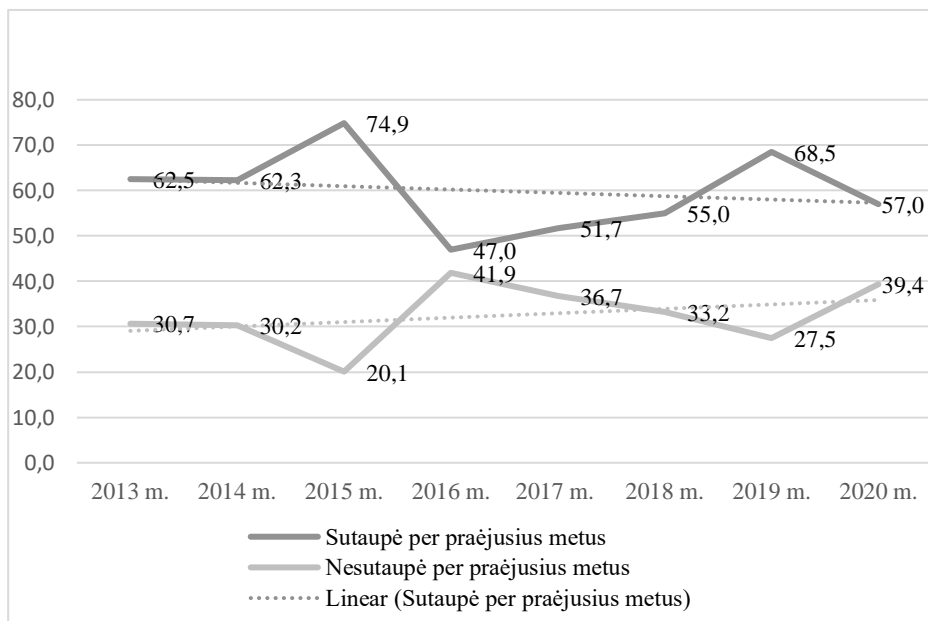
3.3 Lietuvos gyventojų taupymo elgsenos tendencijos 2013-2020 m.

(Lietuvos banko 2013-2020 m. apklausų duomenų analizė ir apibendrinimas). Finansinio raštingumo įtaka taupymo elgsenai

Lietuvos bankas kasmet atlieka Lietuvos gyventojų apklausą, siekdamas išsiaiškinti jų finansinę elgseną (iki 2018 m. du kartus per metus). Šie duomenys yra svarbūs šio darbo kontekste dviem aspektais: 1. leidžia apžvelgti Lietuvos namų ūkių finansinės elgsenos pokyčius laike; 2. dėl finansinio raštingumo klausimų bloko. Literatūroje finansinis raštingumas vertinamas kaip vienas iš labiausiai įtakingų taupymo pensijai elgsenos

veiksnių. Tačiau HFCS Lietuvos tyrime finansinio raštingumo klausimai nėra įtraukti į klausimyną, nežiūrint to, kad kitos šalys juos yra įtraukusios. Lietuvos banko tyrimai nesuteikia galimybės atskirai pažvelgti į taupymą pensijai, tačiau jie yra vertingi analizuojant taupymo elgsenos tendencijas laike bei vertinant tokių svarbų veiksnių kaip finansinis raštingumas. Siekiant sužinoti, kokią įtaką finansinis raštingumas daro Lietuvos gyventojų taupymo elgsenai, pasirinkta analizuoti dar vieną duomenų šaltinį ir į disertaciją įtraukti Lietuvos banko tyrimų finansinio raštingumo duomenis. Bendros taupymo elgesio tendencijos ir jų pokytis laike leidžia palyginti bei papildyti HFCS ir SHARE tyrimų išvadas. Šiame skyriuje pateikiama taupymo elgsenos pokyčių apžvalga 2013-2020 m. Tolesnėse dalyse bus atskleista, kokią įtaką finansinis raštingumas turi taupymo elgsenai.

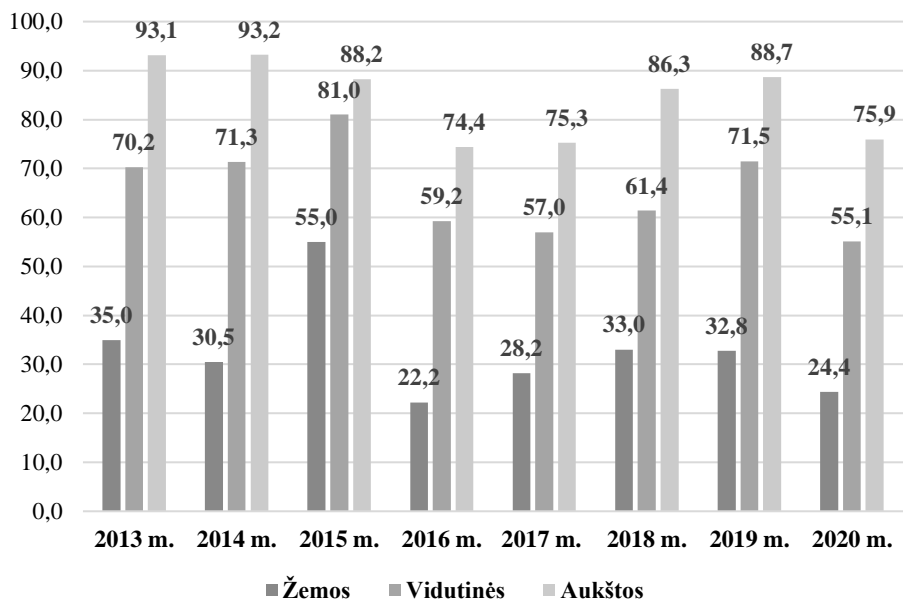
LB tyrimų rezultatai leidžia pažvelgti, kaip keitėsi Lietuvos namų ūkių gebėjimas sutaupyti nuo 2013 iki 2020 m. Duomenys rodo, kad kiekvienais metais apie trečdalis namų ūkių teigia, kad jiems nepavyko nieko sutaupyti per praėjusius metus. Ši tendencija išlieka nuo 2013 metų, išskyrus 2016 m., kai nesutaupiusiųjų dalis šoktelėjo, ir 2015 m., kai ji krito. Tačiau bendras trendas per 7 metus išlieka panašus (**8 grafikas**).

8 grafikas. Gebėjimas sutaupyti (proc.)

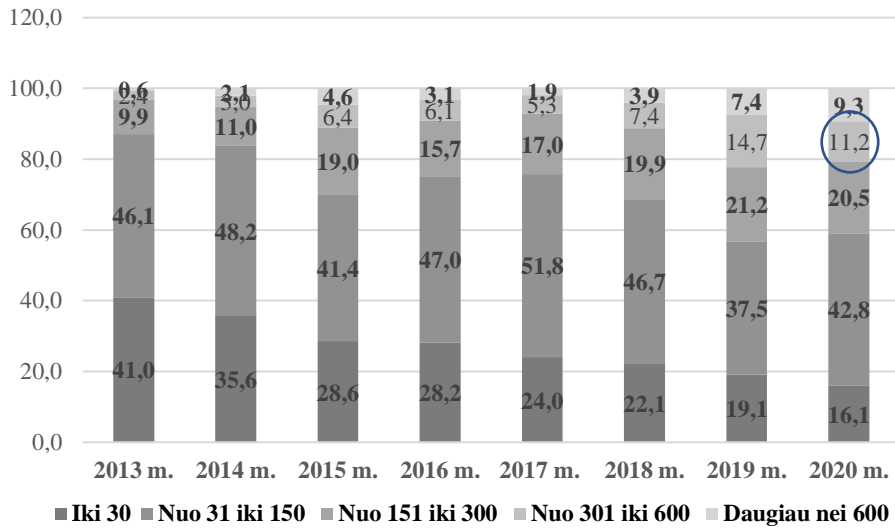
Daugiausiai sutaupo namų ūkiai, kurių pajamos yra aukščiausios. Tai dar kartą patvirtina pasaulinių ir HFCS tyrimų išvadas, kad pajamos yra vienas

reikšmingiausių taupymo elgsenai veiksniai. Per 2013-2020 metus šios tendencijos nepasikeitė – tik apie trečdalis žemiausias pajamas turinčių namų ūkių sutaupė, o 2020-aisiais šis rodiklis krito iki ketvirtadalio (**9 grafikas**).

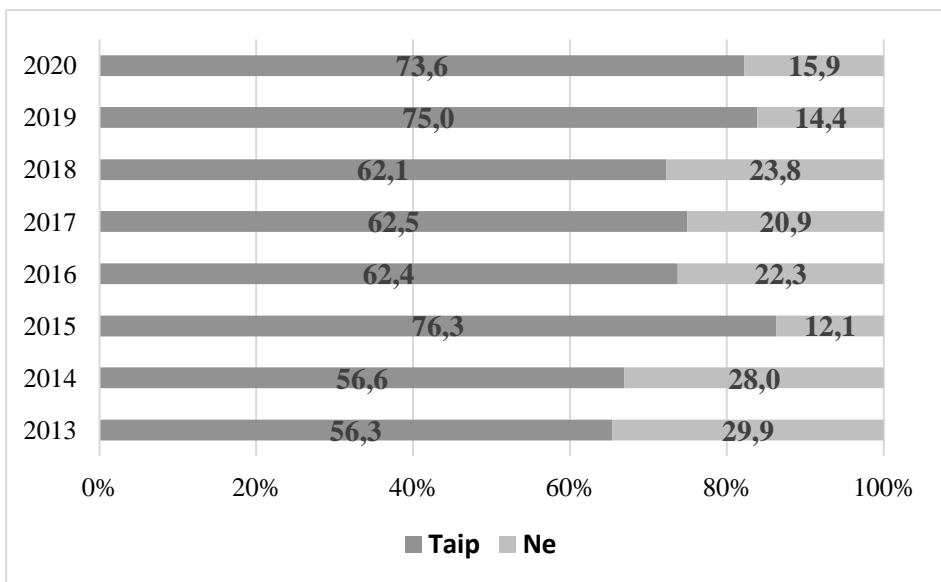

9 grafikas. Galimybė sutaupyti (sutaupo), pasiskirstymas pagal pajamas (proc.)

Namų ūkių buvo klausiama, kokią sumą per mėnesį jiems pavyksta sutaupyti. Matoma tendencija, kad mažėja dalis teigiančių, kad sutaupo iki 30 eurų (t.y. mažiausia suma) ir auga sutaupančių didesnę sumą (daugiau nei 600 eurų per mėnesį). Penktadaliui Lietuvos namų ūkių 2020 m. per mėnesį pavyko sutaupyti 301 eurą ir daugiau, 2013 m. šis skaičius vos siekė dešimtadalį (10,5 proc.). Duomenys rodo, kad visais metais namų ūkiai daugiausiai sutaupo nuo 31 iki 150 eurų per mėnesį, panaši tendencija išlieka visais metais (**10 grafikas**). Didesnė dalis namų ūkių turi ketinimą taupyti ateinančiais metais. Ketinimas taupyti didėja nuo 2013 iki 2020 m. Nuo 2013 m. iki 2020 m. ketinančių tapyti padidėjo 30 proc. (**11 grafikas**).

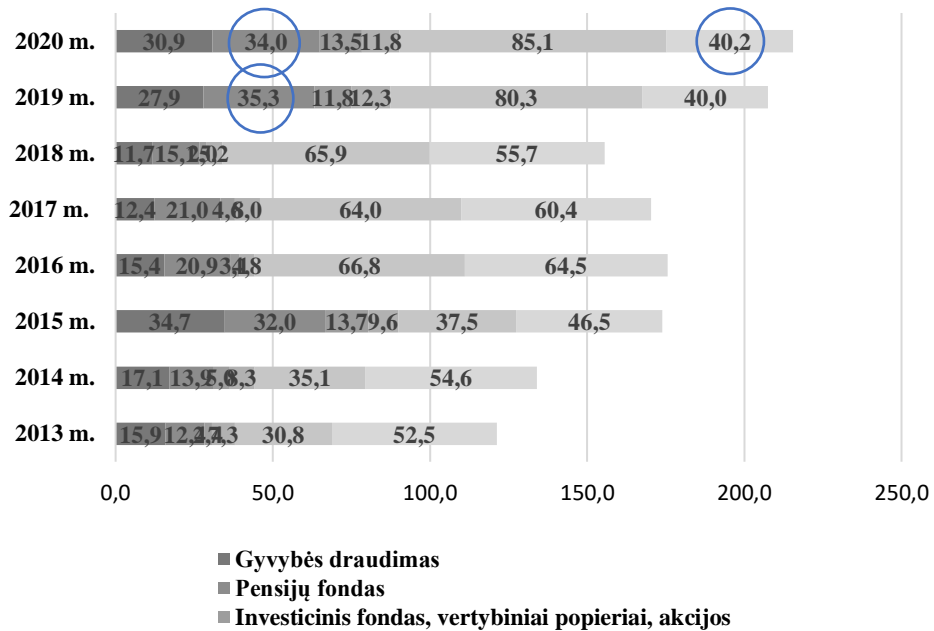
10 grafikas. Sutaupyta suma (kiek sutaupote?) (proc.)

11 grafikas. Ketinimas taupyti ateinančiais metais (proc.)

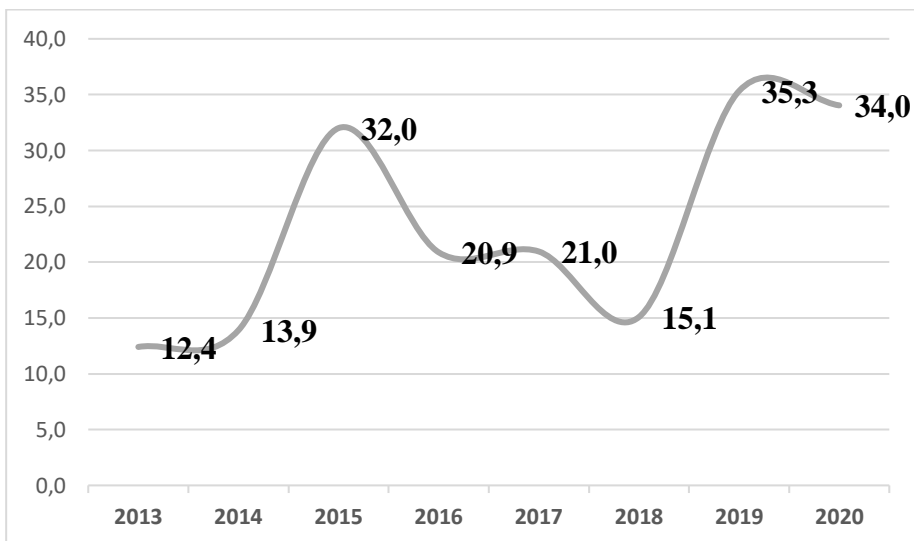
Namų ūkių buvo klausama apie pasirenkamas taupymo priemones. Pastebima, kad daugėja pasirenkančių finansines taupymo priemones: pensijų fondus, gyvybės draudimą, kitus finansinius instrumentus, taip pat investuojančių į NT. Mažėja taupančių grynaisiais namuose ir daugėja

santaupas laikančių bankuose. Tai rodo, kad Lietuvos namų ūkiai per 7 metus pradėjo rinktis kitas taupymo priemones. Taupymas pensijų fonduose nuo 2013 m. iki 2020 m. padidėjo 174 proc. Ypatingai šios pensinės finansinės taupymo priemonės pasirinkimas šoktelėjo 2019 m., tai gali būti susiję su tais metais vykdyta pensijų reforma (**12-13 grafikai**).

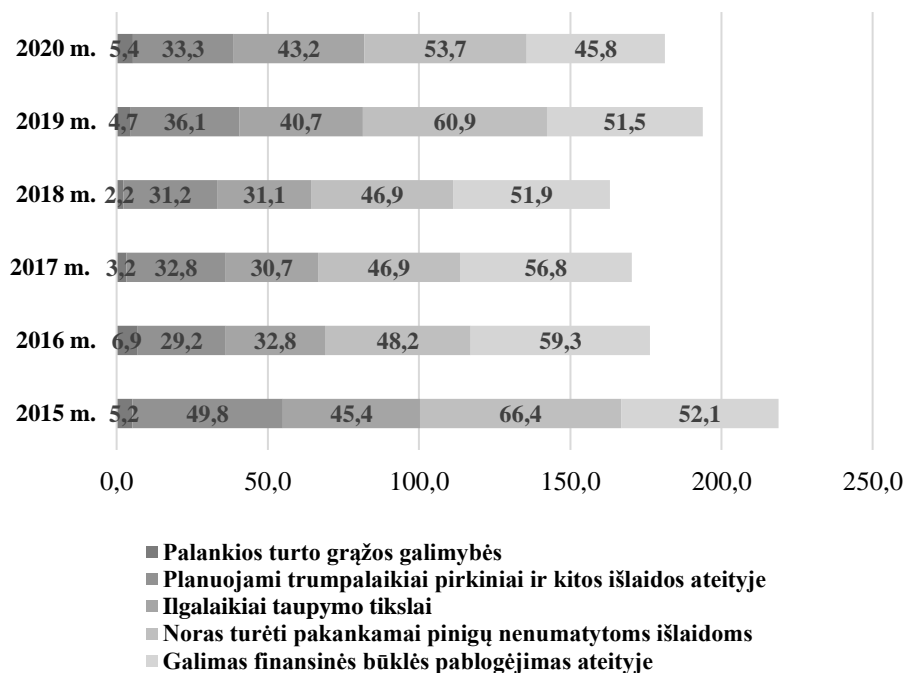

12 grafikas. Taupymo priemonės (proc.)

Literatūros apžvalga ir tyrimai patvirtina, kad tiriant taupymo elgseną, svarbus kintamasis yra taupymo motyvai (priežastys). Lietuvos banko duomenys rodo, kad taupymo motyvų pasirinkimo tendencijos nuo 2015 m. iki 2020 m. išliko panašios. Apklausiamieji galėjo pasirinkti keletą jiems svarbių taupymo priežasčių. Nuo 2015 m. šiek tiek sumažėjo taupymas planuojamiems trumpalaikiams pirkiniams ir kitoms išlaidoms. Daugiausiai namų ūkiai taupo nenumatytoms išlaidoms, ilgalaikiams tikslams, tarp kurių įvardinama ir senatvė (**14 grafikas**).

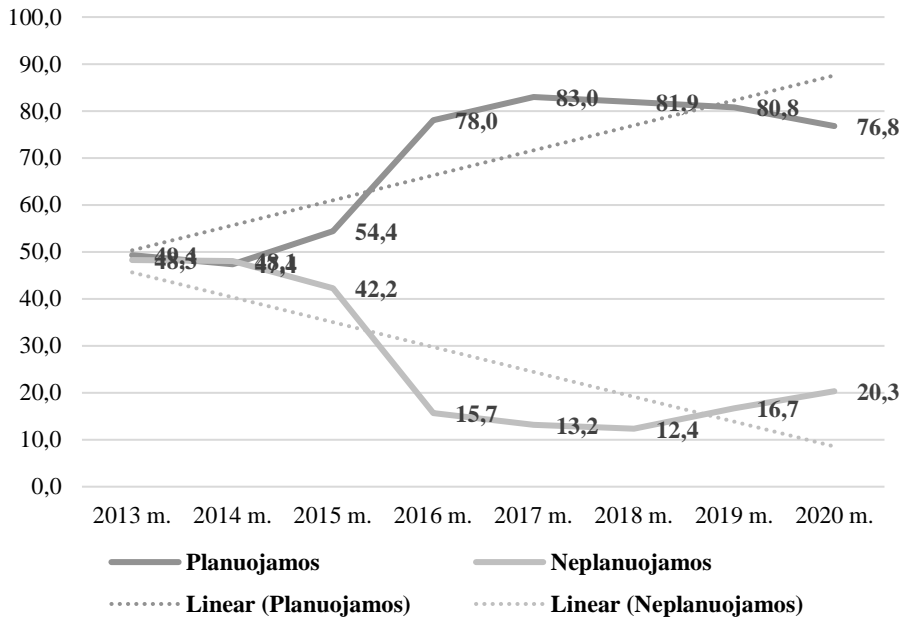
13 grafikas. Taupo pensijų fonduose (proc.)

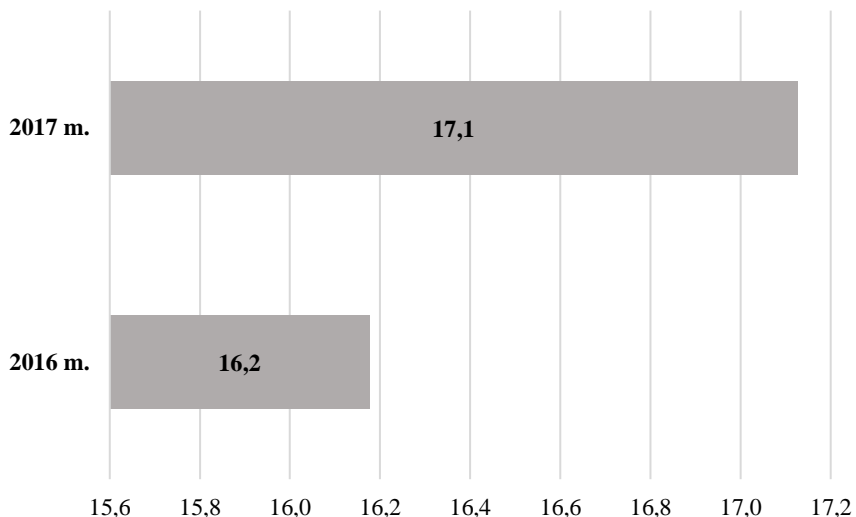
14 grafikas. Taupymo priežastys (proc.)

Dar kartą verta pabrėžti, kad finansinė drausmė ir finansinis raštingumas yra svarbūs kriterijai analizuojant taupymo elgseną. Aukščiau

pateikti SHARE duomenys atskleidžia, kad tik nedidelė dalis 50 metų ir vyresnių namų ūkių planuoja savo finansus ilgalaikiam terminui. Tačiau LB tyrimo duomenys rodo, kad Lietuvoje didėja namų ūkių dalis, kurie apskritai planuoja savo finansus (**15 grafikas**).

15 grafikas. Finansų planavimas (proc.)

16 grafikas. Finansinis raštingumas (proc.)

Remiantis LB tyrimo duomenimis, atskleistas žemas Lietuvos gyventojų finansinis raštingumas 2016 ir 2017 m. (tik šiais metais į tyrimą įtraukti finansinio raštingumo klausimai). Tik mažiau nei penktadalis (atitinkamai 17,1 proc. ir 16,2 proc.) apklaustųjų atsakė teisingai į visus tris finansinio raštingumo klausimus (**16 grafikas**). Finansinio raštingumo klausimai atskleidžia, kiek žmonės žino, kaip pasirinkti geresnes paskolų sąlygas ir kurios taupymo priemonės yra naudingesnės (pavyzdžiui, indėliai). Finansinio raštingumo klausimai aprašyti **4 lentelėje**. Finansinio raštingumo ir finansinės drausmės kintamieji buvo įtraukti į vieną iš tyrimo modelių, su tikslu įvertinti, kiek finansinis raštingumas ir finansinė drausmė sąlygoja namų ūkių taupymo rodiklį.

Lietuvos banko tyrimų duomenys leidžia suformuluoti išvadas apie Lietuvos gyventojų taupymo elgsenos tendencijas 2013-2020 m.. Apibendrinant galima teigti, kad:

- Per 7 metus beveik nepasikeitė finansiškai pajėgių taupyti Lietuvos namų ūkių dalis.
- Pajamos lemia finansinį pajėgumą taupyti.
- Šiek tiek išaugo tų, kurie sutaupo didesnę sumą per mėnesį dalis.
- Keičiasi taupymo priemonės, daugiau namų ūkių pasirenka finansines ir nekilnojamo turto taupymo priemones.
- Auga taupančiųjų pensijai privačiuose pensijų fonduose dalis, kuri ženkliai padidėjo 2019 m.
- Daugėja planuojančių finansus namų ūkių dalis.
- Stebimas pakankamai žemas finansinio raštingumo lygis.

4. TYRIMO MODELIŲ ANALIZĖS REZULTATAI (HFCS, SHARE, LB DUOMENYS)

4.1 Lietuvos namų ūkių turimo turto, išpareigojimų, pajamų ir socialinių-demografinių veiksnių įtaka taupymo pensijai elgsenai (HFCS duomenys)

Kaip buvo minėta metodologinėje darbo dalyje, vienas iš mokslinio tyrimo tikslų yra išsiaiškinti, kokią taupymui pensijai įtaką daro namų ūkių turimas turtas, gaunamos pajamos bei kiti socialiniai-demografiniai veiksniai. Kitų šalių tyrimai atskleidžia, kad namų ūkių turtas, išpareigojimai, pajamos ir tokie socialiniai-demografiniai kintamieji, kaip amžius, išsilavinimas, šeiminė padėtis, užimtumas ir lytis daro įtaką taupymo pensijai elgsenai. Todėl Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgsenos tyrime tikrinamos hipotezės:

H1: Augant namų ūkio „galvos“ išsilavinimui, kyla savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertė (SP/GD_{vrt}), daugiau taupoma finansinėse ir nekilnojamo turto (NT) priemonėse, didėja jų vertė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei (TS).

H2: Augant namų ūkio pajamoms, kyla savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertė (SP/GD_{vrt}), daugiau taupoma finansinėse ir NT taupymo priemonėse, didėja jų vertė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei (TS).

H3: Augant namų ūkio kito NT nei PGB vertei, mažėja SP/GD vertė bei mažėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.

H4: Augant namų ūkio finansinio turto (kito nei einamosios sąskaitos (ES) ir SP/GD) vertei didėja SP/GD vertė ir didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.

H5: Moterys labiau linkusios taupyti senatvei nei vyrai, tačiau mažiau sutaupto.

H6: Amžius teigiamai susijęs su taupymo elgsena, augant amžiui auga taupymo rodikliai.

H7: Dirbančių respondentų finansinių taupymo priemonių ir NT taupymo priemonių vertė didesnė nei nedirbančių, jie daugiau taupo tiek finansinėse, tiek nefinansinėse priemonėse, jų SP/GD vertė didesnė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.

Turto turėjimas yra svarbus rodiklis, vertinant namų ūkių taupymą, nes turtas (tiek nekilnojamas, tiek finansinis) gali būti laikomas taupymo priemone, padedančia užtikrinti gerovę senatvėje. Šiame tyrime nėra vertinama, kiek turimas namų ūkių turtas gali užtikrinti gerovę senatvėje. Tačiau tiriama, kaip turimo turto vertė sąlygoja namų ūkių taupymo elgseną,

bandoma nustatyti, ar didesnė turto vertė skatina namų ūkius pasirinkti savanorišką pensiją/gyvybės draudimą ir sąmoningai taupyti senatvei. Atlikus kintamųjų tiesinę bei binarinę logistinę regresinę analizę, tyrime vertinama, ar Lietuvos namų ūkių turto vertė, pajamų dydis, lytis, amžius, išsilavinimas ir kiti kintamieji turi įtakos tam, ar namų ūkiai linkę taupyti senatvei ir pasirinkti savanorišką pensiją/gyvybės draudimą.

Kintamųjų detalizavimas

Pirmasis priklausomas kintamasis – „taupymas senatvei“ (TS). Jis apima namų ūkius, kuriems lieka pinigų taupymui ir jie teigia, kad vienas iš taupymo motyvų yra taupymas senatvei.

Antrasis priklausomas kintamasis - „Savanoriškos pensijos/Gyvybės draudimo vertė“ (SP/GDvrt). Jis atskleidžia, kokią pinigų sumą namų ūkiai yra sukaupę savanoriškos pensijos kaupimo sąskaitose (II ir III pakopos) ir investicinio gyvybės draudimo sutartyse. Atlikus normalumo ir heteroskedastiškumo testus pastebėtas duomenų nenormalus pasiskirstymas ir heteroskedastiškumo problema. Todėl pagrindinis kintamasis, matuojamas piniginiu matavimo vienetu, kuriam būdingos aiškiai išreikštos augimo tendencijos, buvo transformuotas. Buvo pasirinkta pagrindinį kintamąjį logaritmuoti. Dėl heteroskedastiškumo buvo logaritmuoti ir kiti finansiniai (kiekybiniai) nepriklausomi kintamieji, siekiant sumažinti šios problemos poveikį analizei.

Nepriklausomi kintamieji modeliuose:

1. Namų ūkio NT turto vertė be PGB (NTbePGBvrt) (apskaičiuotas, tolydus kintamasis). Kintamasis logaritmuotas.
2. Namų ūkio finansinio turto vertė be einamųjų sąskaitų, pensijų fondų ir gyvybės draudimo vertės (FTbeESSP/GDvrt) (apskaičiuotas, tolydus kintamasis). Kintamasis logaritmuotas.
3. Namų ūkio pajamos: namų ūkių bendros metinės pajamos (BNŪP) (tolydus kintamasis). Kintamasis logaritmuotas.
4. Namų ūkio „galvos“ amžius (AMŽ) (tolydus kintamasis)
5. Namų ūkio „galvos“ lytis (LYT) (dichotominis kintamasis)
6. Namų ūkio „galvos“ išsilavinimas (IŠSIL) (kategorinis kintamasis)
7. Namų ūkio „galvos“ užimtumas (UŽM) (kategorinis kintamasis)

Koreliacinė kintamųjų analizė

Koreliacinė kintamųjų analizė atskleidė statistiškai reikšmingas, teigiamas arba neigiamas dažniausiai silpnas arba vidutinio stiprumo koreliacijos tarp kintamųjų. Stiprių koreliacijų tarp modelyje analizuojamų kintamųjų neatrasta.

Apibendrinant koreliacinę analizę galima pateikti apibendrinimus ir išvadas (**55 lentelė**):

- SP/GDvrt ir BNŪP koreliacija statistiškai reikšminga, teigiama, vidutinio stiprumo. Namų ūkių bendrų pajamų dydis teigiamai koreliuoja su savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertės dydžiu ($r = 0,171$, $p < 0,01$). Galima patvirtinti daugelio tyrimų išvadą, kad esant didesnėms pajamoms, daugiau sutaupoma pensijai.
- Statistiškai reikšminga, neigiama, vidutinė koreliacija rasta tarp SP/GDvrt ir NTbePGBvrt kintamųjų. Galima prielaida, kad namų ūkiai, kurie investuoja į kitą nekilnojamą turtą, mažiau linkę investuoti į savanorišką pensiją/gyvybės draudimą ir jų vertė yra mažesnė. Kompromisą (angl. *trade-off*), tarp kaupimo privačiuose pensijų planuose ir investicijų į nekilnojamąjį turtą, savo tyrimuose atskleidė Santantonio et al. (2014).
- Statistiškai reikšminga, neigiama, vidutinė koreliacija rasta tarp SP/GDvrt bei verslo kuriame dirba vertės („Vvrt“). Galima prielaida, kad namų ūkiai, kurie investuoja į savo verslą mažiau taupo SP/GD, jų vertė yra mažesnė ir jie mažiau linkę „taupyti senatvei“.
- Teigiama vidutinė koreliacija yra tarp SP/GDvrt ir Finansinio turto be einamųjų sąskaitų ir pensijų vertės (FTbeESSP/GDvrt). Didėjant finansiniam turtui, auga ir savanoriškų pensijų fondų/gyvybės draudimo vertė. Tačiau, kintamojo „taupo senatvei“ (TS) ir FTbeESSP/GDvrt koreliacija yra neigiama. Galima teigti, kad namų ūkiai, kurie turi daugiau finansinio turto yra mažiau linkę „taupyti senatvei“.
- Atlikus kintamojo „SP/GDvrt“ koreliaciją su namų ūkių socialiniais-demografiniais (nepriklausomais) kintamaisiais atrasta silpna koreliacija tarp kintamųjų, nors koreliacija yra statistiškai reikšminga. Rasta labai silpna neigiama koreliacija su lytimi ($r = -0,60$, $p < 0,01$). Galima prielaida, kad namų ūkiai, kurių „galva“ yra vyras turi didesnę savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertę. Nors namų ūkių, kurių „galva“ yra vyras savanoriškų pensijų/gyvybės draudimo vertė yra didesnė, nei namų ūkių, kurių „galva“ yra moteris, tačiau **pastarieji** namų ūkiai labiau linkę taupyti senatvei. Su amžiaus kintamuoju koreliacija yra labai silpna. Kintamojo „SP/GD“ koreliacija su amžiumi šiek tiek stipresnė neigiama, atskleidžianti, kad mažiau vyresnių namų ūkiai turi SP/GD, tačiau vyresnių namų ūkių SP/GD vertė yra didesnė.

- Koreliacija su priklausomu kintamuoju „taupymas senatvei“ (TS) su socialiniais- demografiniais (nepriklausomais) kintamaisiais taip pat silpna, nors ir reikšminga. Teigiamą koreliaciją su amžiumi ($r=0.124$), išsilavinimu ($r=0,111$) ir lytimi ($r=0.111$).
- Koreliacinė analizė atskleidžia, kad didėjant pajamoms, augant verslo, finansinio turto vertei mažiau taupoma „taupomosiose sąskaitose“.

55 lentelė. Koreliacijos koeficientai. Pearson Correlation.

	SP/GD						
	vrt	SP/GD	TSvrt	TS	FT	FTvrt	NTbePGBvrt
TSvrt	,249**	-,072**	1				
TS	,299**	-,055**	-,123**	1			
FT	,022**	,108**	,104**	. ^a	1		
FTbeESSP/GDvrt	,387**	-,069**	,165**	-,375**	-,082**	1	
NTbePGBvrt	-,251**	,128**	,197**	-,189**	,168**	,225**	1
PGBvrt	,139**	,049**	-,086**	,156**	,123**	,050**	,154**
BNŪP	,171**	,206**	-,040**	-,001	,156**	,122**	,007**
DP	,320**	,055**	-,184**	,072**	,097**	,269**	,005**
AMŽ	,048**	-,126**	-,003	,124**	-,155**	,031**	-,091**
IŠSIL	,052**	,195**	-,036**	,111**	,243**	-,084**	,016**
UŽIM	-,094**	-,165**	,083**	,064**	-,228**	,063**	-,098**
LYT	-,060**	,020**	-,276**	,139**	-,073**	-,098**	-,073**
Vvrt	-,233**	-,063**	-,276**	-,041**	,153**	-,147**	-,279**

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)

Tai, kad kintamųjų koreliacija yra statistiškai reikšminga, dar neišku ar nepriklausomo kintamojo pasikeitimas per vienetą ar procentinę dalį, keis priklausomą kintamąjį. Regresinė analizė leidžia tai įvertinti. Todėl buvo pasirinkta atlikti regresinę analizę pagal metodologinėje dalyje apibrėžtus modelius. Buvo atliktos daugianarė tiesinė regresinė analizė bei binarinė logistinė regresinė analizė. Regresijomis buvo siekiama įvertinti, kiek priklausomi kintamieji yra paaiškinami nepriklausomais kintamaisiais. Tirta, kaip Lietuvos namų ūkių turto vertė, įsipareigojimai, pajamų dydis, lytis, amžius, užimtumas ir išsilavinimas lemia ar namų ūkiai linkę taupyti senatvei bei kaip minėti veiksniai lemia, kiek sutaupoma savanoriškos pensijos fonduose ir investiciniame gyvybės draudime.

Daugianarės tiesinės regresijos analizės rezultatai

Modelis „Savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertė“

$$SP/GDvrt_i = C + b_1NTbePGBvrt_i + b_2FTbeESSP/GDvrt_i + b_3NŪĮsip_i + b_4NŪGrynTurt_i + b_5BNŪP_i + b_6AMŽ_i + b_7IŠSIL_i + b_8LYT_i + b_9UŽM_i + e_i$$

Buvo tikrinamas tiesinės regresijos modelis, kuriame priklausomas kintamasis - „Savanoriškos pensijos ir investicinio gyvybės draudimo vertė“ (SP/GDvrt), nepriklausomi kintamieji – „Bendros namų ūkių pajamos“ (BNŪP), „Namų ūkio galvos išsilavinimas“ (IŠSSL), „Namų ūkio galvos lytis“ (LYT), „Namų ūkio galvos užimtumas“ (UŽM), „Namų ūkio galvos amžius“ (AMŽ), „Namų ūkio kito nei PGB NT vertė“ (NTbePGBvrt), „Namų ūkio finansinio turto vertė be einamųjų sąskaitų, pensijų fondų ir gyvybės draudimo vertės“ (FTbeESSP/GDvrt), „Namų ūkio grynoji turto vertė“ (NetTurt), „Namų ūkio įsipareigojimai“ (NŪĮsip). Kintamieji matuojami piniginiiais matavimo vienetais, kuriems būdingos aiškiai išreikštos augimo tendencijos buvo logaritmuoti.

„Namų ūkio grynoji turto vertė“ (NetTvrt) ir „Namų ūkio įsipareigojimai“ (NŪĮsip) buvo pašalinti iš modelio, kadangi Stjudento kriterijaus t p reikšmės parodė (t reikšmių $p > 0.05$), kad šie kintamieji nėra statistiškai reikšmingi ir juos reikėtų šalinti iš modelio. Modelis su likusiais kintamaisiais atskleidė, kad atlikus regresinę analizę gauti koreliacijos koeficientai rodo, kad priklausomas kintamasis statistiškai reikšmingai koreliuoja su nepriklausomais kintamaisiais. Koreliacijos silpnos arba vidutinės, kai kurios koreliacijos yra neigiamos, koreliacijos tarp nepriklausomų kintamųjų taip pat nėra stiprios, taigi nėra multikolinearumo problemos ($VIF < 4$ visų kintamųjų). Duomenyse nėra išskirčių (DFBeta ir Kuko koeficientas < 1 visiems kintamiesiems). Spendžiant iš liekamųjų paklaidų grafiko heteroskedastiškumo problema yra nedidelė. Logaritmavus priklausomą kintamąjį heteroskedastiškumo problema išspręsta.

Modelio patikimumas tikrinamas keletu parametru:

- Determinacijos koeficientas $R^2 = 0.681$ rodo, kad priklausomas kintamasis yra paaiškinamas nepriklausomais kintamaisiais. Modelis paaiškina 68 proc. namų ūkių taupymo SP/GD elgesio variacijos. Modelis yra tinkamas duomenims.
- F kriterijus ($F = 1387.119$), rodo, kad modelyje yra nepriklausomų kintamųjų, kurie susiję su priklausomu kintamuoju (ANOVA $p < 0.05$), todėl galima drąsiai teigti, kad modelyje yra bent vienas kintamasis nuo kurio priklauso tiriamas priklausomas kintamasis.
- Stjudento kriterijus t . T kriterijaus p reikšmės rodo, kad nėra nepriklausomų kintamųjų, kuriuos reikėtų šalinti iš modelio. Visi

nepriklausomi kintamieji yra statistiškai reikšmingi (visų t reikšmių $p < 0.05$).

Sprendžiant iš Standartizuoto B koeficiento, įtakingiausias modelyje yra nepriklausomas kintamasis pajamos. Augant namų ūkio pajamos vienu procentu, SP/GD vertė padidėja 0,63 proc. Augant NŪ „galvos“ išsilavinimui per vieną vienetą (nuo 1 iki 4 iki aukštojo išsilavinimo) SP/GD vertė auga 3,8 proc. Augant finansinio turto (kito nei sąskaitos ir pensijų fondai/gyvybės draudimas) vertei 1 proc., SP/GD vertė auga 0,055 proc.. O augant NT (kito nei PGB) vertei 1 proc., SP/GD vertė auga 0,033 proc.. Augant amžiui 1 metais, SP/GD vertė mažėja 0,6 proc. Regresijos koeficientas neigiamas galimai dėl to, kad SP/GD vertė stipriai mažėja namų ūkio „galvai“ esant 75+ amžiaus, nors iki 75 metų vertė didėja. Keičiantis NŪ „galvos“ užimtumui (pensininkas) SP/GD vertė mažėja 6 proc. Lytis taip pat yra reikšmingas veiksnys, kai namų ūkio „galva“ yra moteris, SP/GD vertė didėja 39 proc. (56 lentelė).

56 lentelė. Namų ūkių turto, pajamų ir kitų socialinių-demografinių veiksnių itaka taupymo pensijai elgsenai. Daugianarės tiesinės regresijos koeficientai.

Modelis	Nestandardizuoti Koeficientai		Standartizuoti Koeficientai		Kolinearumo statistika		
	B	Error Std.	Beta	t	Sig.	Tolerance	VIF
1 (Konstanta)	,757	,135		5,591	,000		
BNŪP (log)	,626	,020	,447	31,996	,000	,359	2,783
IŠSIL	,038	,006	,091	6,423	,000	,348	2,876
LYT	,390	,012	,387	31,595	,000	,467	2,139
UŽM	-,060	,007	-,130	-8,753	,000	,318	3,149
AMŽ	-,006	,000	-,200	-13,000	,000	,297	3,365
FTbeESSP/GDvrt (log)	,055	,007	,101	7,896	,000	,429	2,329
NTbePGBvrt (log)	,033	,012	,028	2,747	,000	,693	1,443

Priklausomas kintamasis: SP/GDvrt (log)

Remiantis beta koeficientais atmetamos hipotezės: H3: Augant namų ūkio kito NT nei PGB vertei, mažėja SP/GD vertė bei mažėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei; H6: Amžius teigiamai susijęs su taupymo elgsena, augant amžiui auga taupymo rodikliai. Negalima patvirtinti dalies hipotezės H5: Moterys labiau linkusios taupyti senatvei nei vyrai, tačiau mažiau sutaupo. Moterys daugiau sutaupo SP/GD. Hipotezės H1, H2, H4 ir H7 galima patvirtinti.

Namų ūkio įsipareigojimų ir finansinės naštos rodiklių įtaka taupymo pensijai elgsenai

Nors iš modelio buvo išimti įsipareigojimų ir grynosios turto vertės kintamieji, tačiau, kadangi daugiau nei ketvirtadalis (26,1 proc.) namų ūkių turi įsipareigojimų (skolų), verta pateikti koreliacinės analizės išvadas su įsipareigojimų ir finansinės naštos rodiklių kintamaisiais.

Didžiausią, namų ūkių, turinčių įsipareigojimų, skolos dalį sudaro paskola už PGB. Remiantis HFCS duomenimis, PGB paskolos dalis sudaro 80,2 proc. visų įsipareigojimų. Namų ūkiai, kurie turi skolų gauna didesnes pajamas, yra jaunesni, dirbantys, aukštesnio išsilavinimo, daugiau išleidžiantys vartojimo prekėms ir paslaugoms. Verta paminėti, kad skolos mažėja namų ūkiams tampant vyresniais ir JAV namų ūkiuose (Topoleski, 2013)). Įsipareigojimų turintys namų ūkiai yra labiau finansiškai pajėgūs taupyti, labiau taupantys ir turtingesni namų ūkiai. Kadangi jų skola daugiausiai yra paskola už PGB, natūralu, kad paskolą Lietuvos finansinėse institucijose gali gauti didesnes pajamas turintys ir dirbantys namų ūkiai. Beveik visi namų ūkių įsipareigojimų kintamieji, kaip ir pajamų, ir turto kintamieji, statistiškai reikšmingai koreliuoja su pagrindiniais taupymo pensijai kintamaisiais: „SP/GDvrt“, „SP/GD“, „TS“.

Atlikus kintamųjų koreliacinę analizę atrasta, kad **namų ūkiai, kurių PGB likusi išmokėti paskolos suma didesnė** (apskritai namų ūkio skolos didesnės) (**priedai 11 lentelė**):

- turi didesnės vertės SP/GD bei didesnės vertės taupomąsias sąskaitas. Atrasta teigiama, vidutinio stiprumo, statistiškai reikšminga koreliacija tarp kintamųjų ($p < 0.05$, $r = ,446$; $r = ,414$, $r = ,365$).
- Turi didesnę grynąją namų ūkių turto vertę ($r = ,300$).
- Dažniau namų ūkio “galva” turi aukštąjį išsilavinimą ($r = ,223$; $r = ,240$) ir yra jaunesnio amžiaus ($r = -,176$).
- Šie namų ūkiai daugiau pinigų išleidžia atostogoms ir kelionėms ($r = ,429$; $r = ,337$), daugiau per metus išleidžia kasdieninėms prekėms ir paslaugoms ($r = ,344$; $r = ,281$), daugiau išleidžia maistui namuose ir už namų ribos (ir per vartotojo vienetą ir nuo visų išlaidų) ($r = ,243$; $r = ,227$; $r = ,314$).
- Jų didesnė PGB vertė ($r = ,395$; $r = ,263$) bei PGB vertė už kvadratinį metrą ($r = ,316$; $r = ,214$), taip pat didesnė visa namų ūkio ne finansinio ($r = ,487$; $r = ,258$) ir finansinio turto ($r = ,361$; $r = ,181$) vertė bei viso turto vertė ($r = ,502$; $r = ,273$).
- Jų daugiau teigia, kad taupo senatvei (vienas iš jų taupymo tikslų – taupyti apsirūpinimui senatvei) ($r = ,310$).

- Daugiau jų gali taupyti, nes jų išlaidos mažesnė nei pajamos ($r=,183$).
- Šių namų ūkių koreliacija su pajamomis statistiškai reikšminga, tačiau silpna ($r=,076$).

Binarinės logistinės regresijos analizės rezultatai

Modelis „Taupo/netaupo senatvei“

$$\ln\left(\frac{p(Y_i = 1)}{1 - p(Y_i = 1)}\right) = C + b_1 NTbePGBvrt_i + b_2 FTbeESSP/GDvrt_i + b_3 LYT_i + b_4 AM\check{Z}_i + b_5 I\check{S}SIL_i + b_6 BN\check{U}P_i$$

Kintamajam „Taupo senatvei“ (1 – taip, 0 – ne) buvo pasirinkta binarinė logistinė regresija (angl. *binary logistic regression*) prognozuoti kategorinio kintamojo reikšmių (taupo-netaupo) tikimybes. Modelyje naudojamas priklausomas kintamasis – „Taupo senatvei“ (tie, kas sako, kad lieka pinigų taupymui ir taupo senatvei), kai 1 – „taip“ taupo senatvei, 0 – „ne“ netaupo senatvei. Nepriklausomi kintamieji – „namų ūkio turto vertė“ (NTbePGBvrt), „finansinio turto vertė“ (FTbeESSP/GDvrt), namų ūkio „galvos“ amžius (AMŽ), namų ūkio „galvos“ lytis (LYT), namų ūkio „galvos“ išsilavinimas (IŠSSL), namų ūkio pajamos (BNŪP), namų ūkio „galvos“ užimtumas (UŽM). Priklausomas kintamasis modelyje sukoduotas – „Taupo senatvei“ = 1, „netaupo senatvei“ = 0. Kitų kategorinių kintamųjų kodavimas pateiktas **prieduose 7 lentelėje**.

Klasifikavimo tikslumo lentelė, nurodanti spėjimo efektyvumą, rodo, kad aklas spėjimas, jog namų ūkiai taupo senatvei, duotų 50,8 proc. teisingų spėjimų. Taikant logistinės analizės modelį, buvo atpažinta 62,4 proc. taupančių senatvei ir 59,9 proc. netaupančių. Bendrasis teisingai klasifikuotų atvejų skaičius yra 61,42 proc., t.y. daugiau nei 50,8 proc. (**priedai, 8 - 9 lentelės**). Tikėtimumo santykio statistika ($\chi^2=92661,989$) ir p reikšmė, rodo, kad modelis gerai aprašo duomenis, nes $p < 0,05$. Determinacijos pseudo-koeficientai < 0.2 , tačiau taikant dvinarę logistinę analizę jie atlieka tik pagalbinę funkciją, todėl modelio tinkamumui analizuojami kiti rodikliai (**priedai, 10 lentelė**). Hosmer ir Lemeshow testas neanalizuojamas, nes imtis pakankamai didelė (Čekanavičius, Murauskas, 2014). Prognozuotų tikimybių grafikas taip pat rodo, kad logistinės regresijos modelis gerai tinka. Išskirtys tikrintos su Kuko matu. Duomenys neturi išskirčių (Cook < 1 , DFBETA visiems kintamiesiems < 1). Nepriklausomų kintamųjų įverčių lentelė rodo, kad visi kintamieji yra statistiškai reikšmingi (*Wald* kriterijaus $p < 0,05$).

57 lentelė. Namų ūkių turto, pajamų ir kitų socialinių-demografinių veiksnių įtaka pasirinkimui taupyti arba netaupyti senatvei. Binarinės regresijos koeficientai.

Etap	BNŪP	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
								Lower	Upper
	BNŪP			6880,254	2	,000			
1 ^a	BNŪP (1)	-,364	,006	3301,745	1	,000	,695	,686	,704
	BNŪP (2)	,101	,007	190,376	1	,000	1,106	1,091	1,122
	IŠSIL	,232	,003	8513,152	1	,000	1,261	1,254	1,267
	AMŽ	,017	,000	5386,615	1	,000	1,018	1,017	1,018
	LYT	,611	,005	14271,329	1	,000	1,843	1,824	1,861
	UŽM	-,022	,003	57,636	1	,000	,978	,973	,984
	NTbePGBvrt	,334	,005	3702,940	1	,000	1,397	1,382	1,412
	FTbeESvrt	-1,259	,009	20604,295	1	,000	,284	,279	,289
	FTbeESSP/GDvrt	1,923	,010	37737,685	1	,000	6,839	6,708	6,973
	Constant	-2,589	,018	21675,952	1	,000	,075		

a. Kintamieji įtraukti I etape: BNŪP, IŠSIL, AMŽ, LYT, UŽM, NTbePGBvrt, FTbeESvrt, FTbeESSP/GDvrt.

Esant neigiamai B koeficiento reikšmei, didėjant nepriklausomo kintamojo reikšmei, didėja tikimybė, kad namų ūkiai netaupys senatvei ($Y=0$). Taigi, neigiami B koeficientai rodo, kad didėjant namų ūkių su žemesnėmis pajamomis skaičiui, didėja tikimybė, kad daugiau namų ūkių netaupys senatvei. Ir atvirkščiai, didėjant namų ūkių skaičiui su aukštesnėmis pajamomis, tikimybė taupyti senatvei didėja. Didėjant namų ūkių turinčių kito nei PGB NT, didėja tikimybė, kad taupys senatvei (**57 lentelė**). Įdomus faktas, kad didėjant namų ūkių, turinčių finansinio turto (neįtraukiant einamųjų sąskaitų ir savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo, o turinčių investicijas į kitokį finansinį turtą, tokį kaip akcijos ir kt.) didėja taupymo senatvei tikimybė. Tačiau į finansinį turtą įtraukus savanoriškas pensijas/gyvybės draudimą B koeficientas tampa neigiamas, tad augant tokių namų ūkių skaičiui, mažėja namų ūkių, teigiančių, kad vienas iš jų taupymo motyvų yra „taupymas senatvei“. Tai galimai paaiškinama tuo, kad namų ūkiai turintys savanorišką pensiją/investicinį gyvybės draudimą, laiko tai kaupimu pensijai, o ne taupymo veiksmu, todėl jie įvardina, kad taupo kitais tikslais. Namų ūkio „galvos“ užimtumo kintamojo B koeficientas taip pat yra neigiamas, todėl galima teigti, kad didėjant namų ūkiams, kurių galva nedirba (yra bedarbis, pensininkas ar nedirbantis dėl kitų priežasčių) didėja tikimybė, kad mažesni taupančių senatvei. Kiti B koeficientai yra teigiami. Tai atskleidžia, kad didėjant nepriklausomo kintamojo reikšmei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei ($Y=1$). Daugėjant namų ūkiams, su didesnėmis pajamomis, tikėtina, kad daugės taupančių senatvei $P(Y=1)$. Augant namų ūkio galvos

išsilavinimui, didesnė tikimybė, kad daugės namų ūkių taupančių senatvei **(57 lentelė)**.

Modelis atskleidžia, kad augant namų ūkiams, kurių „galva“ yra vyresnis(ė), turintis aukštąjį išsilavinimą, turintiems vidutines ir aukštesnes nei vidutines pajamas, finansinio (be einamųjų sąskaitų ir savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo) ir nekilnojamo turto (kito turimo nekilnojamo turto be PGB ir verslo turto), didėja tikimybė, kad namų ūkiai labiau taupys senatvei. Verta paminėti, kad modelis atskleidžia, jog esant didesniam skaičiui namų ūkių, kurių galva moteris, auga tikimybė, kad taupys senatvei. Koeficientas $\text{Exp}(B)$ rodo, kad pajamų sumažėjimas mažina tikimybių santykį 0,695 karto, tad mažiau tikėtina, kad namų ūkis taupys senatvei. O pajamų didėjimas didina tikimybių santykį, kad namų ūkis taupys senatvei 1,091 karto. Išsilavinimo didėjimas didina tikimybių santykį, kad namų ūkis taupys senatvei 1,261 karto. Amžiaus didėjimas didina tikimybių santykį 1,018 karto, tuomet labiau tikėtina, kad namų ūkis taupys senatvei. Namų ūkių Finansinio turto padidėjimas didina tikimybių santykį, 6,389 karto tampa labiau tikėtina, kad namų ūkis taupys senatvei **(57 lentelė)**.

Įvertinus binarinės logistinės regresijos koeficientus negalima patvirtinti dalies išsikelto hipotezės: H_3 augant namų ūkio kito nei PGB NT vertei mažėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei. Analizės rezultatai atskleidžia, kad augant kito nei PGB NT vertei, didėja tikimybė, kad namų ūkiai taupys senatvei, tikimybių santykis didėja 1,397 karto. Hipotezės H_1 , H_2 , H_4 ir H_7 galima patvirtinti. Hipotezę H_5 galima patvirtinti tik dalinai, t.y. patvirtinama, kad moterys labiau linkusios taupyti senatvei. Hipotezę H_6 taip pat galima patvirtinti tik dalinai, t.y. patvirtinama, kad amžius yra teigiamai susijęs su taupymo elgsena, kadangi vyresnis namų ūkiai yra labiau linkę taupyti senatvei, tačiau didėjant amžiui, taupymo rodikliai neauga (SP/GD vertė mažėja).

Apibendrinant šią dalį galima teigti:

- Nepasitvirtino „išstūmimo“ reiškinys, teigiantis, kad kaupdami viename turte, namų ūkiai mažiau kaupia kitame. Lietuvos namų ūkiai, taupydami nekilnojamo turte, nemažina kaupimo savanoriškose pensijose ir gyvybės draudimuose. Taupymas kitose finansinėse taupymo priemonėse, taip pat nemažina taupymo pensinėse finansinėse taupymo priemonėse.
- Moterys labiau linkusios taupyti senatvei ir daugiau sukaupia savanoriškose pensijose ir gyvybės draudimuose, tačiau kito turto moterys sukaupia mažiau.

- Amžius teigiamai susijęs su pasirinkimu taupyti senatvei, tačiau vyresni namų ūkiai yra mažiau sukaupę savanoriškose pensijose ir gyvybės draudime. Tai galima sieti su tuo, kad tai pakankamai naujos taupymo priemonės Lietuvoje, todėl vyresnio amžiaus žmonės turėjo mažiau galimybių jomis naudotis.
- Pajamos ir išsilavinimas teigiamai susiję su taupymu.
- Dirbantys namų ūkiai labiau linkę taupyti senatvei ir daugiau sutaupo savanoriškose pensijose ir gyvybės draudimuose.

4.2 Lietuvos namų ūkių finansinio raštingumo įtaka taupymo elgsenai (LB tyrimo duomenys)

Atlikus LB tyrimo kintamųjų regresinę analizę buvo tikrinamos hipotezės: H9: Daugėjant finansiškai raštingų namų ūkių, daugėja sutaupančių ir daugiau sutaupoma; H10: Finansų planavimas turi teigiamą įtaką taupymui. Planuojantys finansus daugiau taupo ir sutaupo pensijai, didėjant ilgalaikiam finansiniam planavimui daugiau taupoma finansinėse taupymo priemonėse ir daugiau sutaupoma.

Tiriama priklausomo kintamojo „Pavyksta sutaupyti“ (Sutaupo) sąveika su nepriklausomais kintamaisiais: „finansinis raštingumas“ (FR) (1 – raštingas, 0 – neraštingas), „finansų planavimas“ (FP) (1 – planuoja, 0 – neplanuoja), „amžius“ (AMŽ), „išsilavinimas“ (IŠSIL) (1-3 ne aukštasis, 4-5 aukštasis), „pajamos“ (BNŪP), „lytis“ (LYT) (1 - vyras, 2 – moteris), „užimtumas“ (UŽM) (nuo 1-5 - dirba, 6-9 - nedirba).

Duomenų koreliacija atskleidė tokius pačius rezultatus, kaip ir kitų tyrimų bei Lietuvos HFCS tyrimo: kuo didesnes pajamas turi namų ūkiai ir kuo aukštesnis namų ūkių išsilavinimas, tuo namų ūkiai daugiau sutaupo per mėnesį, taip pat atrasta, kad daugiau sutaupo dirbantys namų ūkiai. Pasitvirtina daugelio tyrimų išvados, kad kuo aukštesnis namų ūkių finansinis raštingumas, tuo namų ūkiai daugiau sutaupo. LB tyrimo duomenų analizė atskleidžia, kad namų ūkiai, kurių „galva“ yra vyras daugiau sutaupo per mėnesį. Neatrastas teigiamas ryšys tarp finansų planavimo ir taupymo.

$$Sutaupo_i = C + b_1FR_i + b_2BNŪP_i + b_3AMŽ_i + b_4UŽM_i + b_5IŠSIL_i + b_6FP_i + e_i$$

Determinacijos koeficientas $R^2 = 0.132$ ($R^2 < 0.2$) rodo, kad nors ir nedideliu procentu, priklausomas kintamasis yra paaiškinamas nepriklausomais kintamaisiais. Visi nepriklausomi kintamieji yra statistiškai reikšmingi (visų t reikšmių $p < 0.05$). Sprendžiant iš Standartizuoto B

koeficiento įtakingiausi modelyje nepriklausomi kintamieji – išsilavinimas ir pajamos. Mažiausiai įtakingas – amžius. Regresijos koeficientai atskleidžia, kad padidėjus finansiniam raštingumui per vieną, namų ūkiai sutaupyti 0,209 euro daugiau, padidėjus pajamoms 1 euro, namų ūkiai sutaupyti 0,097 euro daugiau per mėnesį (**58 lentelė**).

58 lentelė. Finansinio raštingumo įtaka taupymo elgsenai. Daugianarės tiesinės regresijos koeficientai

Modelis	Nestandardizuoti koeficientai		Standartizuoti koeficientai		Kolinearumo statistika		
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	Tolerance	VIF
1 (Konstanta)	,396	,165		2,393	,017		
BNŪP	,097	,016	,144	6,062	,000	,854	1,170
LYT	-,150	,057	-,059	-2,646	,008	,965	1,036
IŠSIL	,166	,017	,232	9,899	,000	,878	1,139
UŽM	-,050	,011	-,106	-4,524	,000	,881	1,136
AMŽ	,077	,038	,046	2,014	,044	,919	1,088
FR	,209	,074	,063	2,840	,005	,972	1,029
FP	-,038	,018	-,047	-2,130	,033	,994	1,006

a. Priklausomas kintamasis: Sutaupo

Po duomenų analizės tvirtinama hipotezė: H9 Daugėjant finansiškai raštingų namų ūkių, daugėja sutaupančių ir daugiau sutaupoma. Hipotezės H10 patvirtinti negalima.

4.3 Tolerancijos rizikai lygio, finansinio planavimo, Didžiojo penketo asmens bruožų dimensijų ir socialinių-demografinių veiksnių įtaka taupymo priemonių pasirinkimui ir jose sutaupyto turto vertei (SHARE duomenys)

Modeliuose taikytų kintamųjų detalizavimas

Pirmajam priklausomam kintamajam pasirinkti namų ūkiai, kurie naudoja vieną iš taupymo priemonių – finansines taupymo priemones. Taupantys asmeninėse pensijų sąskaitose, kaupiamajame gyvybės draudime, kontraktinėse (taupomosiose) sąskaitose, investiciniuose fonduose, akcijose, obligacijose, privačiuose pensijų fonduose (II, III pakopa) apjungti į vieną priklausomą kintamąjį – „*Taupo finansinėse priemonėse*“ (FTpr_m) (1 taip, 0 – ne). Kadangi SHARE tyrimas neįtraukė klausimų apie taupymo motyvus, šis kintamasis apskritai analizuoja 50 m. amžiaus ir vyresnius namų ūkiai, kurie renkasi ilgalaikes finansines taupymo priemones. Ilgalaikio taupymo motyvai gali būti įvairūs, tarp jų ir taupymas pensijai. Antrasis priklausomas kintamasis – „*Finansinių taupymo priemonių vertė*“ (FTpr_mVrt) (tolydus

kintamasis), atskleidžia, kokią sumą namų ūkiai turi sukaupe finansinėse taupymo priemonėse.

Trečiasis priklausomas kintamasis apima namų ūkius naudojančius kitą taupymo instrumentą – „*Taupo nekilnojamame turte (NTprn)*“ (1 – taip, 0 – ne). Šis kintamasis apima namų ūkius, kurie turi kito nei pagrindinis gyvenamasis būstas (PGB) nekilnojamo turto. Ketvirtasis priklausomas kintamasis – „*NT taupymo priemonių vertė*“ (NTprnVrt) (tolydus kintamasis), rodo, kokios vertės nekilnojamąjį turtą (be PGB) turi namų ūkiai.

Nepriklausomi kintamieji: aukštasis respondento išsilavinimas (IŠSIL) (1 – taip, 0 – ne), mokymosi trukmė (MT) (tolydus kintamasis), amžius (AMŽ) (tolydus kintamasis), visų namų ūkio narių mėnesinės pajamos (BNŪP) (tolydus kintamasis), gauna darbo pajamos (DP) (1 – taip, 5 – ne), darbo pajamų vertė (DPvrt) (tolydus kintamasis), gauna savarankiško darbo pajamas (SDP) (1 – taip, 5 – ne), savarankiško darbo pajamų vertė (SDPvrt) (tolydus kintamasis), šeiminei padėtis (ŠP) (0 – gyvena poroje (susituokę, partnerystė); 1 – gyvena ne poroje (nevedę, išsiskyrę, našliai)), Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensijos (BIG5E – ekstravertiškumas, BIG5Sam – sąmoningumas, BIG5Sut – sutarumas, BIG5A – atvirumas patirčiai, BIG5N – neurotiškumas) (1 – žemas, 2 – vidutinis, 3 – aukštas), tolerancija rizikai (TR) (4 – nepriima jokios rizikos; 1 – priima aukštą riziką), finansų planavimas (FP) (1 – trumpalaikis planavimas, 2 – vidutinės trukmės planavimas 3 – ilgalaikis planavimas), „gali padengti poreikius“ (GPP) (0 – negali, 1 – gali).

Tikrinamos hipotezės

- H1: Augant namų ūkio „galvos“ išsilavinimui, kyla savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo vertė (SP/GD), daugiau taupoma finansinėse ir NT priemonėse, didėja jų vertė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.
- H2: Augant namų ūkio pajamoms, daugiau taupoma įvairiose taupymo priemonėse, auga jų vertė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.
- H6: Amžius teigiamai susijęs su taupymo elgsena, augant amžiui auga taupymo rodikliai.
- H7: Dirbančių respondentų finansinių taupymo priemonių ir NT taupymo priemonių vertė didesnė nei nedirbančių, jie daugiau taupo tiek finansinėse, tiek nefinansinėse priemonėse;
- H8: Šeiminei padėtis teigiamai siejama su taupymo elgesiu, gyvenantys poroje (santuokoje arba partnerystėje) namų ūkiai daugiau sutaupo.

- H10: Finansų planavimas turi teigiamą įtaką taupymui. Planuojantys finansus daugiau taupo ir sutaupo pensijai, didėjant ilgalaikiam finansiniam planavimui daugiau taupoma finansinėse taupymo priemonėse ir daugiau sutaupoma.
- H11: Mažesnė „Tolerancija rizikai“ mažina taupymą finansiniuose instrumentuose bei didina taupymą NT instrumentuose.
- H12: Atvirumas patirčiai, sąmoningumas ir ekstraversija teigiamai siejamas su taupymo elgesiu.
- H13: Sutarumas ir Emocinis nestabilumas (neurotiškumas) yra neigiamai susiję su taupymo elgesiu.

Koreliacinė analizė

Atlikus koreliacinę analizę su socialiniais-demografiniais kintamaisiais atrasti statistiškai reikšmingi, silpni arba vidutinio stiprumo teigiami arba neigiami ryšiai: **(59 lentelė)**

- Teigiamas ryšys tarp išsilavinimo, mokymosi trukmės ir kintamojo „Taupo finansinėse priemonėse“ (FTprn). Aukštąjį išsilavinimą turintys ir ilgesnį laiką besimokę, tai dažniausiai susiję su aukštesniu išsilavinimo lygiu, respondentai labiau linkę naudoti finansines taupymo priemones.
- Teigiamas ryšys yra tarp visų namų ūkio narių pajamų, samdomo darbo pajamų ir kintamojo „Taupo finansinėse priemonėse“ (FTprn). Neigiamas ryšys atrastas tarp samdomo ir savarankiško darbo pajamų gavimo ir kintamojo „Taupo finansinėse priemonėse“ (FTprn). Gaunantys samdomo ir savarankiško darbo pajamas labiau linkę turėti finansines taupymo priemones. Kuo namų ūkis turi didesnes visų namų ūkio narių pajamas, didesnes darbo pajamas, tuo labiau linkę turėti finansines taupymo priemones.
- Teigiamas ryšys yra tarp amžiaus (gimimo metai) ir kintamojo „Taupo finansinėse priemonėse“ (FTprn). Neigiamas ryšys yra tarp šeiminės padėties ir kintamojo „Taupo finansinėse priemonėse“ (FTprn). Kuo jaunesnis respondentas, gyvenantis santuokoje, tuo labiau linkę taupyti finansinėse taupymo priemonėse.
- Neigiamas ryšys yra tarp išsilavinimo, mokymosi trukmės ir kintamojo „Taupo nekilnojamame turte (NTprn)“. Aukštąjį išsilavinimą turintys, ilgesnį laiką besimokę, kas dažniausiai susiję su išsilavinimo lygiu, respondentai labiau linkę turėti kito nei PGB nekilnojamo turto.
- Neigiamas ryšys yra tarp amžiaus (gimimo metai) ir kintamojo „Taupo nekilnojamame turte (NTprn)“. Teigiamas ryšys yra tarp šeiminės padėties ir kintamojo „Taupo nekilnojamame turte

(NTprn)“. Kuo jaunesnis respondentas, gyvenantis santuokoje, tuo labiau linkę turėti kito nei PGB nekilnojamo turto.

- Teigiamas ryšys yra tarp išsilavinimo, mokymosi trukmės ir kintamojo „NT taupymo priemonių vertė“ (NTvrt). Aukštaji išsilavinimą turintys, ilgesnį laiką besimokę, kas dažniausiai susiję su išsilavinimo lygiu, respondantai turi didesnės vertės kitą nei PGB nekilnojamą turtą.
- Kito nei PGB NT turėjimas (NTprn) koreliuoja su pajamomis iš savarankiško darbo. Namų ūkiai, gaunantys pajamas iš savarankiško darbo labiau linkę taupyti tiek finansinėse taupymo priemonėse, tiek išsigyjant kitą nei PGB NT.
- Nėra koreliacijos tarp priklausomų kintamųjų ir lyties.

59 lentelė. Koreliacija FT/NT priemonės/pajamos/demografija

		Turi FT priemonės	FT priemonių vertė	Turi kito NT	Kito NT vertė
Aukštasis	Pearson	,195**	-,009	-,150**	,275**
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,000	,903	,000	,000
Mokymosi trukmė	Pearson	,273**	-,024	-,091**	,257**
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,000	,758	,004	,001
Visų NŪ narių gryniosios pajamos per mėn.	Pearson	,169**	,166	-,123**	-,075
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,000	,050	,000	,334
Gavo darbo pajamas	Pearson	-,415**	-,060	,083**	-,133
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,000	,441	,008	,076
Darbo pajamų suma	Pearson	,120*	,076	-,128*	,356**
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,037	,454	,029	,003
Gavo savarankiško darbo pajamas	Pearson	-,110**	,110	,143**	-,033
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,000	,156	,000	,663
Savarankiško darbo pajamų suma	Pearson	,035	,724**	-,314	,671**
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,855	,008	,097	,004
Amžius (gimimo metai)	Pearson	,306**	-,049	-,116**	,016
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,000	,529	,000	,835
Šeiminė padėtis	Pearson	-,215**	-,113	,130**	-,084
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,000	,148	,000	,263
Lytis	Pearson	,042	-,143	-,009	,103
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,176	,064	,774	,168

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)

Atlikus koreliacinę analizę su asmenybės bruožų kintamaisiais atrasti statistiškai reikšmingi, silpni arba vidutinio stiprumo teigiami arba neigiami ryšiai: (**60 lentelė**)

- Teigiama koreliacija yra tarp priklausomo kintamojo „NT taupymo priemonių vertė“ (NTvrt) ir Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensijos – ekstravertiškumas. Ekstravertiški respondentai linkę turėti didesnės vertės kitą nei PGB nekilnojamą turta.
- Turintys kito nekilnojamo turto nei PGB yra sutarūs, atviresni patirčiai, linkę į didesnę finansinę riziką bei labiau planuoja finansus.
- FT priemonių vertė teigiamai nors ir silpnai koreliuoja su „Didžiojo penketo“ asmenybės bruožų dimensija – sąmoningumu.
- Finansinių taupymo priemonių naudojimas teigiamai susijęs su viena iš Didžiojo penketo asmenybių bruožų dimensija – atvirumu patirčiai.
- Atviresni patirčiai, aukštesnio sąmoningumo, planuojantys finansus, linkę į didesnę finansinę riziką ir finansiškai pajėgesni (gali padengti netikėtas išlaidas, išlaidos mažesnės nei pajamos „lengvai suduria galą su galu“) namų ūkiai yra labiau linkę taupyti naudodami finansines taupymo priemones bei daugiau sutaupo.

60 lentelė. Koreliacija FT/NT/Big5/finansinis planavimas/tolerancija rizikai

		Turi FT priemonės	FT priemonių vertė	Turi kito NT	Kito NT vertė
Ekstraversija	Pearson	,019	-,021	-,017	,166*
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,545	,789	,583	,027
Sutarumas	Pearson	-,025	,085	-,069*	,033
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,420	,275	,030	,658
Sąmoningumas	Pearson	-,004	,162*	-,044	,001
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,897	,036	,166	,989
Neurotiškumas	Pearson	,003	-,040	,036	-,038
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,926	,608	,250	,618
Atvirumas patirčiai	Pearson	,102**	,046	-,068*	,013
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,001	,552	,032	,866
Tolerancija rizikai	Pearson	-,014	-,164*	,065*	-,086
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,657	,034	,040	,251
Finansų planavimas	Pearson	,228**	-,052	-,080*	,255**
	Correlation				
	Sig. (2-tailed)	,000	,508	,011	,001

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)

Atlikus koreliacinę analizę su tolerancijos rizikai ir finansų planavimo kintamaisiais atrasti statistiškai reikšmingi, silpni arba vidutinio stiprumo teigiami arba neigiami ryšiai: **(60 lentelė)**

- Koreliacinė analizė rodo, kad „Tolerancija rizikai“ siejama su finansinių taupymo priemonių verte, tačiau nesiejamas su apskritai finansinių taupymo instrumentų naudojimu. Galima manyti, kad nuo žmogaus tolerancijos rizikai lygio nepriklauso ar jis pasirinks naudoti finansinius taupymo instrumentus, ar taupyti nekilnojamame turte. Tačiau tolerancija rizikai gali lemti, kokio rizikingumo pensijų planus, investicinius fondus asmuo pasirinks taupymui. Todėl labiau linkę į finansinę riziką sukaupia didesnę finansinių taupymo priemonių vertę. Tai patvirtina ir pasaulyje atliekamų tyrimų rezultatai. Šių dviejų kintamųjų koreliacija nors ir silpna, tačiau statistiškai reikšminga ($r = -.164$). Neigiama koreliacija todėl, kad rizikos lygyje vertinamas 1 – asmuo prisiima ženklią finansinę riziką, tikintis didelės grąžos; 4 – asmuo nelinkęs prisiimti jokios finansinės rizikos.
- Kito nei PGB NT turėjimas ir jo vertė taip pat susiję su didesniu polinkiu į finansinę riziką.

Regresinės analizės rezultatai

Modelio FTprmvrt daugianarė tiesinė regresija

$$FTprmvrt_i = C + b_1FP_i + b_2TR_i + b_3BNŪP_i + b_4ŠP_i + b_5IŠSIL_i + b_6LYT_i + b_7AMŽ_i + b_85AsmBruož_{ik} + e_i$$

Vertinant priklausomojo kintamojo „Finansinių taupymo priemonių vertė“ (FTprmvrt) paaiškinamumą nepriklausomais kintamaisiais, į regresijos modelį buvo įtraukti visi numatyti nepriklausomi kintamieji: „Aukštasis respondento išsilavinimas“ (IŠSIL), „Finansų planavimas“ (FP), „Respondento amžius“ (AMŽ), „Respondento lytis“ (LYT), „Bendros namų ūkio pajamos“ (BNŪP), „Respondento užimtumas“ (UŽM), „Tolerancija rizikai“ (TR), „Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensijos“ (5AsmBruož), „Šeiminė padėtis“ (ŠP), „Gauna darbo pajamos“ (GDP), „Gauna savarankiško darbo pajamas“ (GSDP), „Savarankiško darbo pajamų vertė“ (SDPvrt). Taip pat įtrauktas papildomas kintamasis, rodantis namų ūkių gebėjimą padengti savo poreikius „Geba padengti poreikius“ (GPP). Didžiąją dalį kintamųjų teko pašalinti iš modelio, kadangi šių nepriklausomų kintamųjų (t (Studento) p reikšmės > 0.05).

Modelyje buvo palikti tik trys kintamieji: „Tolerancija rizikai“ (TR), „Bendros namų ūkio pajamos“ (BNŪP) ir „Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensija - Atvirumas“ (ATVIR).

Likę kintamieji paaiškina priklausomą kintamąjį, šių nepriklausomų kintamųjų (t (Studento) p reikšmės < 0.05), determinacijos koeficientas $R^2=0,129$. Tai reiškia, kad modelis paaiškina 12,9 proc. priklausomo kintamojo variacijos.

61 lentelė. Modelio FTprmvrt regresijos koeficientai.

Modelis	Nestandardizuoti koeficientai		Standartizuoti koeficientai			Kolinearumo statistika	
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	Tolerance	VIF
1 (Konstanta)	3,322	,609		5,452	,000		
BNŪP (log)	,229	,117	,165	1,958	,050	,939	1,064
TR	-,248	,102	-,205	2,440	,016	,939	1,065
ATVIR	,189	,075	,206	2,519	,013	,996	1,004

Priklausomas kintamasis: FTprmvrt (log)

Analizuojant B nestandardizuotus koeficientus (**61 lentelė**), galima prognozuoti, kad respondentui pasirenkant žemą finansinę riziką, finansinių taupymo priemonių vertė mažėja 24,8 proc., namų ūkio pajamoms išaugus 1 proc., finansinių taupymo priemonių vertė padidėja 0,23 proc., respondentui turint stipresnį atvirumą, finansinių taupymo priemonių vertė padidėja 18,9 proc.

Modelio NTprmvrt daugianarė tiesinė regresija

$$NTprmvrt_i = C + b_1FP_i + b_2TR_i + b_3BNŪP_i + b_4ŠP_i + b_5IŠSIL_i + b_6LYT_i + b_7AMŽ_i + b_85AsmBruož_{ik} + e_i$$

Į regresijos modelį buvo įtraukti priklausomas kintamasis „NT taupymo priemonių vertė“ (NTprmvrt) (tolydus kintamasis buvo logaritmuotas) bei nepriklausomi kintamieji: „Aukštasis respondento išsilavinimas“ (IŠSIL), „Finansų planavimas“ (FP), „Respondento amžius“ (AMŽ), „Respondento lytis“ (LYT), „Bendros namų ūkio narių pajamos“ (BNŪP) (kintamasis buvo logaritmuotas), „Respondento užimtumas“ (UŽM), „Tolerancija rizikai“ (TR), penki kintamieji atskleidžiantys „Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensijų“ (5AsmBruož) lygį, „Šeiminei padėtis“ (ŠP), „Gauna darbo pajamos“ (DP), „Darbo pajamų vertė“ (DPvrt), „Savarankiško darbo pajamų vertė“ (SDPvrt). Taip pat įtrauktas papildomas kintamasis,

rodantis namų ūkių gebėjimą padengti savo poreikius („Geba padengti poreikius“ (GPP)).

Atlikus regresinę analizę nepriklausomi kintamieji „Respondento lytis“ (LYT), „Respondento užimtumas“ (UŽM), „Amžius“ (AMŽ), „Gauna darbo pajamas“ (DP), „Darbo pajamų vertė“ (DPvrt), „Gauna savarankiško darbo pajamas“ (GSDP), „Savarankiško darbo pajamų vertė“ (SDPvrt), „Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensijos“ (5AsmBruož): ekstraversija, emocinis nestabilumas, sutarumas, buvo pašalinti iš modelio kaip statistiškai nereikšmingi. Šių nepriklausomų kintamųjų (t (Studento) p reikšmės > 0.05).

Toliau buvo tikrinamas tiesinės regresijos modelis su likusiais nepriklausomais kintamaisiais. Regresijos analizės modelyje gauti koreliacijos koeficientai patvirtina, kad priklausomas kintamasis statistiškai reikšmingai koreliuoja su nepriklausomais kintamaisiais. Koreliacijos tarp nepriklausomų kintamųjų nėra stiprios, taigi nėra multikolinearumo problemos ($VIF < 4$ visų kintamųjų). ANOVA testas rodo, kad modelyje yra nepriklausomų kintamųjų, kurie susiję su priklausomu kintamuoju ($p < 0.05$). Duomenyse nėra išskirčių (DFBeta ir Kuko koeficientas < 1 visiems kintamiesiems), spendžiant iš liekamųjų paklaidų grafiko duomenys pasiskirstę normaliai, nėra heteroskedastiškumo. Determinacijos koeficientas $R^2 = 0.224$ rodo, kad modelis yra tinkamas duomenims, nors ir nedideliu procentu, priklausomas kintamasis yra paaiškinamas nepriklausomais kintamaisiais. Keli nepriklausomi kintamieji (TR, BNŪP, IŠSIL) nėra statistiškai reikšmingi (jų t reikšmių p šiek tiek didesnės už 0.05), todėl jie nėra interpretuojami (**62 lentelė**).

62 lentelė. Modelio NTprmvrt regresijos koeficientai

Modelis	Nestandardizuoti koeficientai		Standartizuoti koeficientai			Kolinearumo statistika	
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	Tolerance	VIF
1 (Konstanta)	4,322	,509		8,487	,000		
FP	,128	,045	,211	2,875	,005	,908	1,102
TR	-,148	,086	-,123	-1,723	,087	,960	1,042
IŠSIL	,197	,102	,142	1,928	,056	,899	1,112
BNŪP (log)	-,217	,112	-,140	-1,944	,054	,942	1,061
ŠP	,366	,095	,279	3,863	,000	,933	1,071
SAĖON	,228	,071	,227	3,230	,002	,985	1,015

Priklausomas kintamasis: NTprmvrt (log)

Interpretuojant statistiškai reikšmingus nestandardizuotus B koeficientus galima prognozuoti, kad keičiantis respondento planavimui nuo trumpalaikio iki ilgalaikio (namų ūkiams pakeitus finansinį planavimą į

ilgalaikį), NT taupymo priemonės vertė didėtų 12,8 proc., keičiantis šeiminiam statusui į „gyvena poroje“ NT taupymo priemonės vertė didėtų 36,6 proc., respondentui stiprinant asmenybės bruožą sąmoningumas, NT taupymo priemonės vertė didėtų 22,8 proc. (**62 lentelė**).

Modelio FTprn Binarinė logistinė regresija

$$\ln\left(\frac{p(Y_i = 1)}{1 - p(Y_i = 1)}\right) = C + b_1FP_i + b_2BN\ddot{U}P_i + b_3\check{S}P_i + b_4LYT_i + b_55AsmBruo\check{z}_{ik} + b_6I\check{S}SIL_i$$

Į dvinarės regresijos modelį buvo įtraukti priklausomas kintamasis „Taupo finansinėse priemonėse“ (FTprn) bei nepriklausomi kintamieji: „Aukštasis respondento išsilavinimas“ (IŠSIL), „Finansų planavimas“ (FP), „Respondento amžius“ (AMŽ), „Respondento lytis“ (LYT), „Bendros namų ūkio pajamos“ (BNŪP), „Respondento užimtumas“ (UŽM), „Tolerancija rizikai“ (TR), „Didžiojo penketo asmenybės bruožų dimensijos“ (5AsmBruož), „Šeiminė padėtis“ (ŠP), „Gauna darbo pajamas“ (GDP), „Gauna savarankiško darbo pajamas“ (GSDP). Po analizės modelyje liko nepriklausomi kintamieji – IŠSIL, UŽM, FP, GDP, GSDP, ŠP. Priklausomas kintamasis modelyje su koduotas: Taupo – 1, netaupo – 0.

Klasifikavimo tikslumo lentelė, nurodanti spėjimo efektyvumą, rodo, kad aklas spėjimas, jog namų ūkiai taupo finansinėse priemonėse, duotų 72,2 proc. teisingų spėjimų. Modelis tinkamas, nes taikant logistinės analizės modelį, buvo atpažinta 53,0 proc. taupančių finansinėse priemonėse ir 81,1 proc. netaupančių. Bendrasis teisingai klasifikuotų atvejų skaičius – 78,3 proc., t.y. daugiau nei 73,7 proc. (**priedai 12 - 13 lentelės**). Tikėtumo santykio statistika ($\chi^2=247,713$) ir p reikšmė, rodo, kad modelis gerai aprašo duomenis, nes $p < 0,05$ (**priedai 14 lentelė**). Determinacijos pseudo-koeficientai $> 0,2$. Hosmer ir Lemeshow testas $p > 0,05$. Prognozuotų tikimybių grafikas taip pat rodo, kad logistinės regresijos modelis gerai tinka. Išskirtys tikrintos su Kuko matu. Duomenys neturi išskirčių (Cook < 1 , DFBETA visiems kintamiesiems < 1). Nepriklausomų kintamųjų įverčių lentelė rodo, kad visi kintamieji yra statistškai reikšmingi. Voldo kriterijaus $p < 0,05$.

Esant neigiamai B koeficiento reikšmei, didėja tikimybė, kad namų ūkiai netaupo finansinėse taupymo priemonėse ($P=0$). Taigi, neigiamas B koeficientas rodo, kad augant namų ūkiams, kurie neplanuoja finansų arba taiko trumpalaikį planavimą, didėja tikimybė, kad daugiau namų ūkių netaupys finansiniuose instrumentuose (**63 lentelė**).

63 lentelė. Veiksniai darantys įtaką taupymui finansinėse priemonėse. Binarinės regresijos koeficientai.

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
								Lower	Upper
Etap	ŠP	,659	,161	16,703	1	,000	1,933	1,409	2,652
1 ^a	UŽM	,697	,220	10,017	1	,002	2,008	1,304	3,091
	IŠSIL	,692	,183	14,277	1	,000	1,998	1,395	2,860
	FP (žemas)	-,587	,166	12,511	1	,000	,556	,402	,770
	GDP (1)	1,299	,214	36,998	1	,000	3,667	2,413	5,574
	GSDP	,909	,393	5,352	1	,021	2,483	1,149	5,365
	Constant	-1,985	,164	146,463	1	,000	,137		

a. Kintamieji įtraukti 1 etape: ŠP, DP, IŠSIL, ŽFP, GDP, GSDP.

Kiti B koeficientai teigiami. Tai atskleidžia, kad didėjant kintamojo reikšmei labiau tikėtina, kad didės taupančių pensijai finansinėse priemonėse namų ūkių skaičius. Daugėjant namų ūkiams, kurie gauna samdomo ir savarankiško darbo pajamos, tikėtina, kad daugėja taupančių finansiniuose taupymo instrumentuose $P(Y=1)$. Augant išsilavinimui, didesnė tikimybė, kad daugės namų ūkių taupančių finansinėse taupymo priemonėse. Modelis atskleidžia, kad augant namų ūkiams, kurių galva dirbantis, kurie gyvena poroje, didėja tikimybė, kad namų ūkis labiau taupys finansinėse taupymo priemonėse.

Koeficientas Exp (B) rodo, kad žemas finansinis planavimas mažina tikimybių santykį 0,556 karto, tad mažiau tikėtina, kad namų ūkis taupys finansinėse taupymo priemonėse. Didėjimas dirbančių ir gaunančių darbo ir savarankiško darbo pajamas namų ūkių, didina tikimybių santykį atitinkamai 2,008, 3,667, 2,483 karto, kad namų ūkis taupys finansinėse taupymo priemonėse. Išsilavinimo augimas didina tikimybių santykį, 1,998 karto, kad namų ūkis taupys finansinėse taupymo priemonėse (**63 lentelė**).

Apibendrinant regresinės analizės rezultatus atmetamos hipotezės:

- Dalis hipotezės H7: Dirbančių respondentų NT taupymo priemonių vertė didesnė nei nedirbančių, jie daugiau taupo nefinansinėse priemonėse.
- Dalis hipotezės H11: mažesnė „Tolerancija rizikai“ didina taupymą NT taupymo priemonėse.
- Dalis hipotezės H12: ekstraversija teigiamai siejama su taupymo elgesiu

- H13: Sutarumas ir emocinis nestabilumas (neurotiškumas) yra neigiamai susiję su taupymo elgesiu.

Galima patvirtinti hipotezes:

- H1: Augant namų ūkio „galvos“ išsilavinimui, kyla savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo (SP/GD) vertė, daugiau taupoma finansinėse ir NT priemonėse, didėja jų vertė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.
- H2: Augant namų ūkio pajamoms, kyla savanoriškos pensijos/gyvybės draudimo (SP/GD) vertė, daugiau taupoma finansinėse ir NT priemonėse, didėja jų vertė bei didėja tikimybė, kad namų ūkis taupys senatvei.
- H7: Dirbančių respondentų „Finansinių taupymo priemonių vertė“ didesnė nei nedirbančių, jie daugiau taupo finansinėse priemonėse;
- H8: Šeiminė padėtis teigiamai siejama su taupymo elgesiu, gyvenantys poroje (santuokoje arba partnerystėje) namų ūkiai daugiau sutaupo.
- H10: Finansų planavimas turi teigiamą įtaką taupymui, planuojantys finansus daugiau taupo ir sutaupo pensijai, didėjant ilgalaikiam finansiniam planavimui daugiau taupoma finansinėse ir NT taupymo priemonėse ir daugiau sutaupoma.
- H11: Mažesnė „Tolerancija rizikai“ mažina taupymą finansiniuose instrumentuose.
- Dalį H12 hipotezės: Atvirumas patirčiai ir sąmoningumas teigiamai siejamas su taupymo elgesiu.

Apibendrinat ketvirtąją disertacijos dalį, galime patvirtinti daugumą trečiosios dalies tyrimo išvadų, atskleidžiančių skirtumus tarp taupančiųjų ir netaupančiųjų, turinčių skirtingas turto rūšis bei naudojančių skirtingas taupymo pensijai priemones. Galimos skirtingos interpretacijos dėl lyties kintamojo įtakos taupymo pensijai elgsenai. Todėl patvirtinama tik pirmoji H5 hipotezės dalis: „Moterys labiau linkusios taupyti senatvei nei vyrai“. Tačiau H5 hipotezės dalis, teigianti, kad moterys sutaupo mažiau ne vyrai, negali būti patvirtinta, kadangi atskleisti skirtingi rezultatai tyrimo modeliuose. Amžiaus veiksnys, taip pat gali būti interpretuotinas įvairiai. Nepasitvirtino „išstūmimo“ efektas, tačiau reikėtų detalesnių tyrimų analizuojant „išstūmimo“ efekto reiškinių. Taip pat vertėtų giliau, taikant ir kitus analizės metodus, vertinti asmenybės bruožų daromą įtaką taupymo pensijai elgsenai.

IŠVADOS

Atlikus trijų duomenų šaltinių statistinę analizę, dauguma hipotezių buvo priimtos, o dalis buvo atmestos. Apibendrinant, disertacijos tyrime:

Patvirtintos hipotezės: H1, H2, H4, H8, H9, H10.

Patvirtinta dalis hipotezės H5: Moterys labiau linkusios taupyti senatvei nei vyrai.

Patvirtinta dalis hipotezės H6: Amžius teigiamai susijęs su taupymo elgsena.

Patvirtinta dalis hipotezės H7: Dirbančių respondentų „Finansinių taupymo priemonių vertė“ didesnė nei nedirbančių, jie daugiau taupo finansinėse priemonėse.

Patvirtinta dalis hipotezės H11: Mažesnė „Tolerancija rizikai“ mažina taupymą finansiniuose instrumentuose

Patvirtinta dalis hipotezės H12: Atvirumas patirčiai ir sąmoningumas teigiamai siejamas su taupymo elgesiu.

Atmestos hipotezės: H3, H13.

Atmesta dalis hipotezės H5: Moterys mažiau sutaupo.

Atmesta dalis hipotezės H6: Todėl galima sakyti, kad H6 hipotezės tik antroji dalis, teigianti, kad auga taupymo rodikliai yra atmetama.

Atmesta dalis hipotezės H7: Dirbančių respondentų NT taupymo priemonių vertė didesnė nei nedirbančių, jie daugiau taupo nefinansinėse priemonėse.

Atmesta dalis hipotezės H11: mažesnė „Tolerancija rizikai“ didina taupymą NT taupymo priemonėse.

Atmesta dalis hipotezės H12: ekstraversija teigiamai siejama su taupymo elgesiu.

Diskusija

Mokslinėje literatūroje vykstanti diskusija, kiek taupymo pensijai elgseną lemia klasikinės ekonomikos teorijos teiginiai apie racionalų, maksimalaus naudingumo siekiantį vartotoją, kuris gyvenimo cikle sklandžiai paskirsto savo vartojimą, taupo, o sulaukęs senatvės vartoja sukauptą turtą, labiau krypta į šių teiginių paneigimą arba teorijos modifikavimą papildomomis prielaidomis. Tyrimų rezultatai atskleidžia, kad nemaža dalis dirbančiųjų sulaukę pensijos sukaupia nepakankamą turtą optimaliam vartojimui senatvėje užtikrinti arba nenaudoja turto vartojimui, siekiant jį išsaugoti palikuoniams. Iš dalies tokią situaciją lemia vykstančio visuomenės senėjimo reiškinys, kuris drebiną veikiančias pensijų sistemas. Be to, veikia ekonominiai ir politiniai veiksniai, kurie turi įtakos gyventojų elgsenai. Tačiau tyrimai atskleidžia ir asmens lygmens priežastis. Tam stimulą davė elgsenos

ekonomikos teorijos perspektyvoje atliktų tyrimų išvados, apibūdinančios žmogų kaip apriboto racionalumo asmenybę, kuri lemia pasirinkimus ir sprendimus ne tik kasdieninėse situacijose, bet ir išteklių paskirstymo, ilgalaikio taupymo ir investavimo klausimais. Sprendžiant einamųjų išmokų pensijų sistemų nepakankamą pajėgumą finansuoti pensininkus, daugelyje šalių gyventojai skatinami taupyti papildomai pensijai ir siūlomas savanoriško privataus taupymo schemas. Moksliniai tyrimai yra nukreipti į veiksnių, lemiančių taupymo elgseną, identifikavimą bei į sprendimų keisti situaciją paieškas. Verta atkreipti dėmesį, kad mokslinėje erdvėje vykstanti diskusija ir atliekami tyrimai per daug fokusuojasi į akivaizdžius taupymą lemiančius veiksnius, tokius kaip pajamos, išsilavinimas ir sukauptas turtas, kuris tiesiogiai susijęs su pajamomis. Tuo tarpu per mažai dėmesio skiriama finansiškai nepajėgių namų ūkių tyrinėjimui siekiant atrasti jiems tinkamiausias taupymo strategijas, taip pat takoskyrai tarp privalomojo ir savanoriško taupymo pensijai elgesio tyrimo. Todėl verta sutelkti dėmesį į priežastinių ryšių tarp šių dviejų taupymo dimensijų paieškas, pasitelkiant ir kokybinius tyrimus, kurie leis giliau suprasti, kas lemia tai, kad nemaža visuomenės dalis (tai atskleidė Lietuvos namų ūkių tyrimas) pasilieka prie privalomojo taupymo pensijai būdo. Be to, elgsenos ekonomistų tyrimai atskleidžia, kad net neturtingose Afrikos valstybėse, pritaikius „mintinių sąskaitų“ būdą, gyventojams pavyksta sutaupyti.

IŠVADOS

1. Siekiant disertacijos tikslo buvo atlikta išsami mokslinių tyrimų analizė, kuri atskleidė, keletą reikšmingų veiksnių lemiančių taupymo pensijai elgseną. Patvirtinta, kad pajamos yra vienas reikšmingiausių veiksnių lemiančių taupymo pensijai elgseną. Pajamų dydis lemia žmonių finansines galimybes taupyti bei sukaupto turto dydį. Tačiau tai yra ne vienintelis įtaką darantis veiksnys, kadangi panašias pajamas gaunantys namų ūkiai demonstruoja skirtingą taupymo elgseną ir rezultatus, tai lemia kritinį požiūrį į tradicinę ekonomikos teoriją bei skatina mokslininkus tikrinti elgsenos ekonomikos teorijos prielaidas apie apriboto racionalumo pasirinkimus, kurie būdingi daugumai žmonių. Moksliniai tyrimai nustato ir kitus taupymo pensijai įtaką darančius veiksnius. Be pajamų, galima išskirti pagrindinius namų ūkio ar asmens lygmens veiksnius: išsilavinimas, turimas turtas ir jo tipas, finansinis raštingumas, amžius, lytis, užimtumas, šeiminė padėtis, tolerancijos rizikai lygis ir asmenybės bruožai.
2. Remiantis mokslinės literatūros bei Lietuvos empirinių duomenų analize, sukurta disertacijos tyrimo metodologija, siekiant ištirti Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgseną bei išsiaiškinti ją sąlygojančius mikrolygio veiksnius. Teoriniame taupymo pensijai elgsenos vertinimo modelyje išskirti du taupymo pensijai būdai: privalomas ir savanoriškas. Kadangi privalomajame taupyme pensijai dalyvauja visi dirbantys Lietuvos namų ūkių nariai ar dalyvavo beveik visi pensinio amžiaus namų ūkių nariai, todėl analizuojant tyrimo duomenis buvo fokusuojamasi į savanoriško taupymo pensijai elgseną.
3. Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai tyrimas buvo atliekamas dviem kryptimis: pirma, buvo tiriama, kokią įtaką namų ūkių turtas daro taupymui pensinėse taupymo priemonėse ir apsisprendimui taupyti senatvei; antra, buvo tiriama, kas lemia skirtingų taupymo pensijai priemonių pasirinkimą ir jose sukaupto turto vertę. Buvo išskirtos dvi taupymo priemonės, atspindinčios ilgalaikį taupymą (kuris įtraukia ir taupymą pensijai) – finansinės taupymo priemonės ir nefinansinės taupymo priemonės. Prie finansinių taupymo priemonių priskirta: pensinės finansinės priemonės (savanoriškos pensijos planai, kontraktinės sąskaitos, kaupiamasis gyvybės draudimas) ir kitos finansinės priemonės (investiciniai fondai, akcijos, obligacijos ir kitas finansinis turtas). Einamosios sąskaitos nepriskirtos prie finansinių taupymo pensijai priemonių. Nors santaupų einamosiose sąskaitose turi dauguma Lietuvos namų ūkių, jų vidutinė vertė yra nedidelė, todėl

disertacijos tyrime jos priskiriamos prie trumpalaikio taupymo priemonių. Prie nefinansinių taupymo priemonių priskirtas nekilnojamas turtas. Pagrindinis gyvenamasis būstas nepriskirtas prie nefinansinių taupymo pensijai priemonių, kadangi beveik visi Lietuvos namų ūkiai yra savo pagrindinio gyvenamojo būsto savininkai, daugumai tai vienintelis nekilnojamas turtas, kuriame jie gyvena sulaukę pensijos. Mokslinėje literatūroje akcentuojama tendencija, kad pensijos sulaukę gyventojai nėra linkę parduoti savo pagrindinį gyvenamąjį būstą ir to sąskaita gyventi senatvėje, taip pat matoma ir Lietuvoje.

Tyrimas, atliktas naudojantis trimis duomenų šaltiniais, leidžia daryti tokias išvadas apie Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgseną:

1. Galima patvirtinti, literatūroje vyraujančią tendenciją dėl pajamų įtakos taupymo elgsenai. **Pajamos yra vienas svarbiausių veiksnių darančių įtaką Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgsenai.** Pajamos lemia tiek finansinio (ir pensinio, ir nepensinio), tiek nefinansinio turto vertę, kadangi aukštesnes pajamas gaunantys namų ūkiai, gali daugiau sukaupti turto. Augant pajamoms, auga pensinio finansinio turto vertė, kai įmokos mokamos kaip procentas nuo pajamų. Todėl svarbiau vertinti pajamų ir taupymo priemonių pasirinkimo ryšį. Lietuvoje augant namų ūkio pajamoms didėja namų ūkių pasirenkančių tiek finansines pensines taupymo priemones, tiek kitas finansines ir nefinansines taupymo pensijai priemones bei namų ūkiai labiau linkę taupyti senatvei. Pajamos koreliuoja su išsilavinimu, o išsilavinimas taip pat reikšmingas veiksnys taupymo elgsenai. Lietuvoje pasitvirtino kitų mokslinių tyrimų išvados, kad išsilavinimas daro teigiamą įtaką taupymo elgsenai. Atrasta, kad augant išsilavinimui, didėja pensinio turto vertė, daugiau taupoma finansinėse ir nefinansinėse taupymo priemonėse, didėja jų vertė, labiau taupoma senatvei. Su pajamomis galima susieti ir lyties įtaką taupymui. Nors tyrimo duomenys Lietuvoje neleidžia pilnai patvirtinti ar atmesti mokslinėje literatūroje vyraujančią tendenciją, kad moterys mažiau sutaupo pensiniame turte, nors yra labiau linkusios taupyti senatvei, tačiau galima teigti, kad Lietuvoje moterys turi sukauptosios mažiau turto tiek taupomosiose sąskaitose, tiek finansiniame ir nekilnojamame turte. Ši tendencija galimai susijusi su vis dar mažesnėmis moterų pajamomis, egzistuojančiu vyrų ir moterų pajamų skirtumu (angl. *pay-gap*)⁵⁴. Pajamos yra susijusios su finansinio pajėgumo taupyti rodikliu. Dalis Lietuvos namų ūkių yra

⁵⁴ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/earn_gr_gpgr2ag/default/table?lang=en

- finansišškai nepajėgūs taupyti, ši dalis mažai keičiasi laiko perspektyvoje. Tačiau, tai, kad dalis Lietuvos namų ūkių yra finansišškai nepajėgūs taupyti, nereiškia, kad jie netaupo pensijai. Dauguma Lietuvos gyventojų **pensijai taupo privalomai, dalyvaudami I pakopos pensijų sistemoje**, taip pat yra automatiškai įtraukiami į II pakopos pensijų planus, kurioje dalis pasilieka kaupti pensijai. Dauguma taip pat **netiesiogiai taupo išgydami pagrindinį gyvenamąjį būstą**. Lietuvoje, skirtingai nuo kitų šalių, pajamos daugumai namų ūkių nelėmė pagrindinio gyvenamojo būsto įsigijimo. Didesnė dalis įsigijo pagrindinį gyvenamąjį būstą dar iki 2000 metų, vykstant privatizavimo procesui, todėl pajamos tam nedaro įtakos. Jos tampa reikšmingos būstą įsigijusiems su paskola, tačiau kol kas tai yra auganti, bet vis dar mažesnė visuomenės dalis.
2. Lietuvos namų ūkių taupymo pensijai elgsenai įtaką daro ne tik **pajamos ir išsilavinimas**, bet ir kiti socialiniai – demografiniai veiksniai: **amžius, užimtumas, šeiminei padėtis**. Amžius vienas iš veiksnių verifikuojančių gyvenimo ciklo hipotezę. Moksliniai tyrimai atskleidžia, kad namų ūkiai jau tapę pensinio amžiaus nenustoja taupyti, jų pensinio turto vertė pradeda mažėti nuo 75 metų, nors kai kurie tyrimai atskleidžia, kad ir toliau taupoma. Lietuvoje amžiaus veiksnys rodo panašų poveikį taupymo elgsenai: tiek pajamos, tiek **atskirų taupymo priemonių vertė auga, namų ūkiams tampant vyresniems, o nuo 75 metų reikšmingai sumažėja**. Tačiau Lietuvoje pensinio turto vertės mažėjimo senatvėje priežastys gali būti šiek tiek kitos, nei įvardinama literatūroje (virš 75+ vartoja, tai ką buvo sutaupe, todėl turtas mažėja). Tai gali būti susiję su 75+ amžiaus kohortos laikotarpio efektu. Iki 1945 m. gimę Lietuvos gyventojai, baigę mokslus ir mažiausiai pusę savo darbinio gyvenimo buvo praleidę tarybinėje sistemoje. Įvykus socialiniams pokyčiams jie turėjo mažiau galimybių sukaupti turtą (išskyrus privatizuotą pagrindinį gyvenamąjį būstą), nes jau artėjo prie pensinio amžiaus ir turėjo mažiau galimybių adaptuotis naujoje socialinėje ir ekonominėje sistemoje, taip pat jie turėjo mažiau galimybių sukaupti kitą, nei „Sodros“ pensijos, pensinį finansinį turtą. Kadangi privati pensijų sistema Lietuvoje gyvuoja mažiau nei 20 m. Tačiau atskleista, kad jaunesnės kartos taupymo pensijai elgsena kinta. Lietuvoje atrastos, literatūroje neminimos, kitos amžiaus įtakos taupymo pensijai tendencijos: namų ūkiai, kurių „galva“ yra 18-24 m., turi didesnės vertės nekilnojamą turtą (tai gali būti siejama su tėvų jiems dovanotu turtu), taip pat jaunesni namų ūkiai turi daugiau skolų (pagrindė paskolas būstui įsigyti). Artėjančių prie pensijos ir pensijoje

- esančių Lietuvos namų ūkių duomenys rodo, kad šie namų ūkiai turi mažiau skolų nei kitų amžiaus grupių namų ūkiai. Namų ūkių užimtumo statusas turi poveikį taupymo pensijai elgsenai. Dirbantys samdomą darbą ir dirbantys savarankiškai, daugiau taupo visose taupymo priemonėse ir jų sutaupyto turto vertė yra didesnė nei nedirbančių namų ūkių. Lietuvoje negalėtume nei atmesti, nei patvirtinti gyvenimo ciklo hipotezės, matoma tendencija, kad pensinio amžiaus namų ūkių taupymo rodikliai auga, tačiau tik iki 75 metų amžiaus.
3. Lietuvos namų ūkių valdomas turtas tyrime yra traktuojamas kaip taupymo pensijai priemonė. Atskleista, kad turtas ir jo vertė daro įtaką taupymo pensijai elgsenai, tačiau įsipareigojimų įtaka nėra reikšminga. Analizuojant namų ūkių turto kintamųjų įtaką taupymui pensijai, nepasitvirtino literatūroje minimas „išstūmimo“ efektas, atskleidžiantis, kad vienu taupymo priemonių naudojimas mažina kitų taupymo priemonių naudojimą arba jose sukauptas vertes. Atrasta, kad **namų ūkiai, kurie taupo nefinansinėse taupymo priemonėse (nekilnojamame turte), nėra mažiau linkę taupyti pensinėse finansinėse priemonėse, o jų vertė nėra mažesnė.** Augant finansinio turto vertei, auga ir pensinio finansinio turto vertė.
 4. **Apie pusę Lietuvos namų ūkių turi finansinio ir nefinansinio turto (neįtraukiant einamųjų sąskaitų ir pagrindinio gyvenamojo būsto) savo nuosavybėje, taigi savanoriškai taupo pensijai šiose priemonėse.** Ketvirtadalis savanoriškai taupo pensijai finansinėse (pensinėse ir nepensinėse) taupymo priemonėse, panaši dalis – nefinansinėse taupymo priemonėse (nekilnojamas turtas). Atskleista, kad nuo 2013 iki 2020 m. Lietuvoje daugėja pasirenkančių finansines taupymo priemones: pensijų fondus, gyvybės draudimą, kitus finansinius instrumentus, taip pat investuojančių į kitą nei pagrindinis gyvenamasis būstas nekilnojamą turtą. Mažėja taupančių grynaisiais namuose, auga santaupas laikančių bankuose. Kas rodo, kad Lietuvos namų ūkiai, per 7 metus pradėjo rinktis kitus taupymo instrumentus.
 5. Kiti veiksniai darantys įtaką taupymo pensijai elgsenai yra **finansinis raštingumas, finansų planavimas, rizikos tolerancijos lygis bei asmenybės bruožai.** Lietuvoje tyrimas atskleidė žemą Lietuvos gyventojų finansinio raštingumo lygį. **Pasitvirtina** daugelio tyrimų išvados, kad **kuo aukštesnis namų ūkių finansinis raštingumas, tuo namų ūkiai daugiau sutaupo.** Daugėjant finansiškai raštingų namų ūkių, daugėja sutaupančių ir daugiau sutaupoma. Finansų planavimas yra laikomas vienu iš finansinės drausmės kintamųjų, lemiančių didesnius taupymo rodiklius. Finansų planavimas turi teigiamą įtaką

- taupymui. Nors Lietuvoje auga namų ūkių, kurie teigia, kad planuoja finansus dalis, tyrimas atskleidžia, kad **taupymo planavimas yra trumpalaikis** (keli mėnesiai ar vieni metai). Kadangi planavimo pensijai horizontas yra daugiau nei keli mėnesiai arba vieni metai, galima sakyti, kad Lietuvos namų ūkiai ilgalaikiu planavimu nepasižymi, **didesnė Lietuvos namų ūkių dalis neplanuoja pensijos pajamų**. Atskleista, kad augant namų ūkiams, kurie neplanuoja finansų arba taiko trumpalaikį planavimą, didėja tikimybė, kad daugiau namų ūkių netaupys finansiniuose instrumentuose. Planuojantys finansus daugiau taupo ir sutaupo pensijai, didėjant ilgalaikiam finansiniam planavimui daugiau taupoma finansinėse taupymo priemonėse ir daugiau sutaupoma.
6. Vertinant tolerancijos rizikai lygio įtaką taupymo elgsenai, atskleista, kad šis veiksnys siejamas su finansinių taupymo priemonių pobūdžiu ir verte, tačiau nesiejamas su apskritai finansinių taupymo priemonių naudojimu. Galima sakyti, kad nuo žmogaus tolerancijos rizikai lygio nepriklauso ar jis pasirinks naudoti finansines taupymo priemones, ar taupyti nekilnojamame turte. Tačiau gali lemti, kokio rizikingumo pensijų planus, investicinius fondus asmuo pasirinks taupymui. Tyrimas patvirtina, kad labiau linkę į finansinę riziką sukaupia daugiau finansinėse taupymo priemonėse. Namų ūkiams turint žemą finansinę riziką finansinių taupymo priemonių vertė mažėja. Tyrimas atskleidė, kad investicija į nekilnojamą turtą nėra susijusi su tolerancija rizikai, nėra statistiškai reikšmingo ryšio. Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvoje 50 m. ir vyresnio amžiaus gyventojai mažiau linkę rizikuoti nei kitų amžiaus grupių gyventojai.
 7. Moksliniai tyrimai atskleidžia asmenybės bruožų įtaką taupymo pensijai elgsenai. Lietuvos 50 ir vyresnių namų ūkių pensijos elgsenos tyrimas leidžia daryti išvadą, kad ne visos Didžiojo penketo asmenybių bruožų dimensijos (atvirumas patirčiai, sutarumas, sąmoningumas, emocinis nestabilumas, ekstravertiškumas) daro įtaką 50 m. ir vyresnių Lietuvos gyventojų taupymo elgsenai. Pasitvirtino, kad finansinių taupymo priemonių naudojimas teigiamai susijęs su asmenybių bruožų dimensijomis – atvirumu patirčiai ir sąmoningumu. Tai reiškia, kad atviresni patirčiai ir aukštesnio sąmoningumo respondentai labiau linkę taupyti finansinėse taupymo priemonėse. Nefinansinėse priemonėse labiau linkę taupyti pasižymintys sutarumu, ekstraversija ir taip pat atvirumu patirčiai.

Disertacijos tyrimas atskleidė, kad savanoriškai pensijai taupo apie pusę Lietuvos namų ūkių, tai patvirtina ir visų namų ūkių, ir vyresnių nei 50 m. namų ūkių tyrimai. Įvertinti kiek taupymo pensijai elgseną lemia elgsenos ekonomistų akcentuojamas apribotas žmogaus racionalumas nebuvo daug galimybių, išskyrus patvirtinimą dėl „rizikos vengimo“ (nuostolių vengimo šališkumas), ilgalaikio planavimo ir atvirumo patirčiai (status quo šališkumas) savybių teigiamo poveikio taupymo elgsenai. Tradicinės ekonomikos teorijos prielaidos dalinai pasitvirtino, Lietuvos namų ūkių taupymo elgsenai įtaką daro pajamos, amžius ir turtas. Nepasitvirtino gyvenimo ciklo hipotezės prielaida, kad namų ūkiai nustoja taupyti sulaukę pensijos.

Tyrimo ribotumai ir rekomendacijos ateities tyrimams

Disertacijos tyrime nebuvo galimybės atlikti gilesnės II ir III pensijų pakopų dalyvių analizės, kadangi klausimai apie savanorišką taupymą II ir III pakopos pensijų fonduose HFCS duomenų bazėje buvo apjungti į vieną kintamąjį. Todėl buvo analizuojamas bendras pensinio finansinio turto kintamasis. Ateinančiuose tyrimuose būtų prasminga analizuoti šiuos finansinius pensinius instrumentus atskirai su galimybe apjungti į vieną.

Disertacijoje buvo planuota tęstinė palyginamoji analizė antrosios HFCS duomenų bangos, kuri būtų leidusi palyginti Lietuvos namų ūkių elgsenos pokyčius bei naujas tendencijas po 2019 m. Lietuvoje įvykdytos pensijų reformos. Tačiau antrosios HFCS bangos duomenys vėluoja dėl COVID19 pandemijos ir bus galimi analizuoti tyrimuose ateityje.

HFCS tyrime Lietuvoje nėra renkami visi metodologijoje numatyti kintamieji. Tarptautiniu mastu atliekamas tyrimas apima papildomus klausimų blokus apie namų ūkių finansinį raštingumą ir lūkesčius. Šių kintamųjų įtraukimas praplėstų tyrimų lauką ir leistų identifikuoti papildomus veiksnius darančius įtaką Lietuvos namų ūkių taupymo elgsenai.

HFCS tyrimo duomenys Lietuvoje atskleidė metodologines duomenų surinkimo, galimas klausimų formuluočių spragas, kadangi klausimas apie savanoriškus pensijų planus ir gyvybės draudimą įvertinus paklaidas ir faktinių skaičių netobulumus, skiriasi virš paklaidų ribos nuo galimo savanoriškų pensijų dalyvių skaičiaus. Vertėtų verifikuoti klausimų formulutes ir duomenų surinkimo būdus norint gauti tikslesnius duomenis. Antros bangos duomenys leis patikrinti ar šie neatitikimai vis dar išlikę.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Andersen, T.M., Hermanses, M.N., 2014, Durable consumption, saving and retirement, *Journal of Popular Economics*, 27:825–840. Doi: 10.1007/s00148-013-0490-8
2. Ariely, D., 2015, *Predictably irrational and the upside of irrationality*, HarperCollins e-books.
3. Asebedo, S.D., Wilmarth, M.J., Seay, M.C., Archuleta, K., Brase, G.L., Macdonald, M., 2019, Personality and Saving Behavior Among Older Adults, *The Journal of Consumer Affairs*, Vol. 53, No. 2, pp. 488–519. Doi: <http://dx.doi.org/10.1111/joca.12199>
4. Barr, N., 1992, *Economic theory and the welfare state: a survey and interpretation*, *Journal of Economic Literature*, 30 (2). pp. 741-803. ISSN 0022-0515. Prieiga internete: <http://eprints.lse.ac.uk.archive/00000279>
5. Barr, N., 2002, *Reforming pensions: myths, truths, and policy choices*, London: LSE research online. Prieiga internete: <http://eprints.lse.ac.uk.archive/00000286>
6. Barr, N., 2004, *The Economics of the Welfare State*, Fourth edition, Oxford University press.
7. Barr, N., Diamond, P., 2006, The economics of pensions, *Oxford Review of Economics Policy*, Vol. 22. No. 1, London: LSE research online: <http://eprints.lse.ac.uk/2630/>
8. Barr, N., 2010, Adequate and sustainable pensions: What reform directions?, *Consultation Conference on the Green Paper on Pensions*, Brussels, 29 October 2010. Prieiga internete: <http://econ.lse.ac.uk/staff/nb>
9. Barr N., 2012, The role of the public and private sectors in ensuring adequate pensions – theoretical considerations. Prieiga internete: https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2013/oapfad/pdf/barr_pr.pdf
10. Belke, A., Dreger Ch., Ochmann, R., 2015, Do Wealthier Households Save More? The Impact of the Demographic Factor. *International Economic Policy* 12:163–173 DOI 10.1007/s10368-014-0275-x. Prieiga internete: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10368-014-0275-x.pdf>
11. Benartzi, S., Thaler, R.H., 2007, Heuristics and Biases in Retirement Savings Behaviour, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 21, Number 3, Summer 2007, 81–104 p.
12. Benartzi, S., Thaler, R.H., 2013, Behavioral Economics and the Retirement Savings Crisis, *Science*, Vol. 33, 1152-1154.

13. Benartzi Shlomo, John Beshears, Katherine L. Milkman, Cass R. Sunstein, Richard H. Thaler, Maya Shankar, Will Tucker-Ray, William J. Congdon, and Steven Galing, 2017, Should Governments Invest More in Nudging?. *Psychological Science*, Vol. 28(8) 1041–1055.
14. Baiardi, D., Magnani, M., Menegatti, M., 2019, The theory of precautionary saving: an overview of recent developments, *Review of Economic of Household* (2020) 18:513–542. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1007/s11150-019-09460-3>
15. Bielskis, K., Ciginas, A., 2020, Household Wealth and Finance. Results for Households in Lithuania for 2017. Prieiga internete: [Paper No 19 \(lb.lt\)](#)
16. Bikas, E., 2008, Lithuanian Household Saving Behaviour, *Transformation in Business and Economics*, Vol. 7, No. 3 (15), Supplement C, 2008.
17. Binkauskienė, G., 2006, Lietuvos namų ūkių santaupos ir vartojimas gyvenimo cikle, *Demografinė situacija, socialinė būklė*. 30-36. Prieiga internete: [L030-036.pdf \(elibrary.lt\)](#)
18. Blau, D.M., 2016, Pensions, household saving, and welfare: A dynamic analysis of crowd out, Department of Economics, The Ohio State University and IZA.
19. Börsch-Supan, A., 1995, The Impact of Population Aging on Savings, Investment and Growth in the OECD Area, *Germany OECD Conference on „Future Global Capital Shortages: Fact or Fiction“*, Paris, April 1995.
20. Börsch-Supan, A., Reil-Held, A., and Schunk, D., 2007, The savings behavior of German households: first experiences with state promoted private pensions, *Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)*. Prieiga internete: https://madoc.bib.uni-mannheim.de/1549/1/meadp_136_07.pdf
21. https://madoc.bib.uni-mannheim.de/1549/1/meadp_136_07.pdf
22. Browning, M., Crossley T.M., 2001, The Life-Cycle Model of Consumption and Saving, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 15, Number 3, 3–22.
23. Campbell, D., Weinberg, J.A., 2015, Are We Saving Enough? Households and Retirement. *Economic Quarterly*, Vol. 101, No 2, Second Quarter: 99-123.
24. Çebi-Karaaslan, K., Oktay, E., Alka, O., 2022, Determinants of Household Saving Behaviour in Turkey, *Sosyoekonomi*, 30(51), 71-90.
25. Central Bank of Lithuania: [Paieška | Lietuvos bankas \(lb.lt\)](#); [Paper No 19 \(lb.lt\)](#)
26. Chard R.E., Rogofsky, D., Yoong, J., 2017, Wealthy or Wise: How Knowledge Influences Retirement Savings Behavior?, *Journal of Behavioral and Social Sciences*, Vol. 4, 164–180 ISSN: 2375-8899.

27. Chatterjee, S., Fan, L., Jacobs, B., Haas, R., 2017, Risk Tolerance and Goals-based Savings Behaviour of Households: The Role of Financial Literacy, *Athens, GA, Journal of Personal Finance, Forthcoming*, University of Georgia.
28. Chetty, R., Friedman, N.J., Leth-Petersen, S., Nielsen, T., 2012. Active vs passive decisions and crowd-out in retirement savings accounts: evidence in Denmark". *Quarterly Journal of Finance*, Vol. 129, No 3: 1141-219. Prieiga internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2652658
29. Clark, R.L., Hammond, R.G., Morrill, M.S., Khalaf, H., 2019, Informing retirement savings decisions: a field experiment on supplemental plans, *Economic Inquiry* (ISSN 0095-,2583) Vol. 57, No. 1, 188–205, doi:10.1111/ecin.1273.
30. Collins, S.M., 1995, „Saving Behaviour in Ten Developing Countries“, Chapter pages in book: (p. 349 - 376). Prieiga internete: <http://www.nber.org/chapters/c5996>
31. Cronqvist, H., Siegel S., 2010, The Origins of Savings Behaviour. Prieiga internete:
32. <http://ssrn.com/abstract=1649790>
33. Croy, G., Gerrans, P., Craig P. Speelman, C.P., 2015, A mediating role for anticipated regret in predicting retirement savings intention between groups with (without) past behaviour, *Australian Journal of Psychology*, 67: 87–96. Doi: 10.1111/ajpy.12070.
34. Čekanavičius V., Murauskas G., 2000, Statistika ir jos taikymai I, TEV, Vilnius.
35. Čekanavičius V., Murauskas G., 2004, Statistika ir jos taikymai II, TEV, Vilnius.
36. Čekanavičius V., Murauskas G., 2014, Taikomoji regresinė analizė socialiniuose tyrimuose, Vilniaus Universiteto leidykla.
37. Chard R.E., Rogofsky, D., Yoong, J., 2017, Wealthy or Wise: How Knowledge Influences Retirement Savings Behavior? *Journal of Behavioral and Social Sciences*, Vol. 4, 164–180 ISSN: 2375-8899.
38. Crawford, R., 2013, The effect of the financial crisis on the retirement plans of older workers in England, *Economic Letters*, 121, 156-159.
39. Deaton A., 2005, “Franco Modigliani and the Life Cycle Theory of Consumption”, *Research Program in Development Studies and Centre for Health and Wellbeing*, Princeton University. Prieiga internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=686475
40. Deetlefs, A.M.J., Bateman, H., Dobrescu, L.I., Newell B.R., Ortmann, A., and Thorp, S., 2019, Engagement with Retirement Savings: It Is a Matter of Trust, *Journal of Consumer Affairs*, Vol. 53, No 3, 917-945.

41. Duleboh, J., H., Murray., B., 2007, Retirement savings behavior of higher Education employees, *Research in Higher Education*, Vol. 48, No. 5, Doi: 10.1007/s11162-006-9038-z.
42. Dupas P., Robinson J., 2013, “Why Don’t the Poor Save More? Evidence from Health Savings Experiments“, *American Economic Review*, 2013, 103(4): 1138–117. Prieiga internete: <http://dx.doi.org/10.1257/aer.103.4.1138>
43. Engelhardt, G. V., Kumar, A., 2011, “Pensions and household wealth accumulation”
44. *Journal of Human Resources*, 46 (1), 203–236.
45. Eurostat, 2022, Pensions beneficiaries at 31st December, Data Explorer [spr_pns_ben]: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/SPR_PNS_BEN/default/table?lang=en&category=spr.spr_pension
46. Eurostat, 2022, Aggregate replacement ratio for pensions (excluding other social benefits) by sex - EU-SILC survey, Data explorer [ilc_pnp3]: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_PNP3/default/table?lang=en
47. Eurostat, 2022, Percentage of GDP, Data Explorer: [spr_exp_pens]: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/SPR_EXP_PENS/default/table?lang=en
48. Eurostat, 2022, Income quintile share ratio S80/S20 for disposable income by sex and age group - EU-SILC survey, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_DI11_custom_2077790/default/table?lang=en
49. Fisher, P.J., Anong, S.T., 2012, Relationship of Saving Motives to Saving Habits, *Journal of Financial Counseling and Planning*, Vol. 23, No. 1. Prieiga internete: https://papers.ssm.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2222006
50. Friedman, M., 1957, The Permanent Income Hypothesis, *A Theory of the Consumption Function*, 20-37, Princeton University Press. Prieiga internete:
51. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c4405/c4405.pdf>
52. Gaigalienė, A., Karpavičiūtė, A., 2017, Lietuvos moksleivių finansinio raštingumo poveikis jų taupymo elgsenai, *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2017, 11, 2. ISSN 1822-7996 (print), ISSN 2335-8742 (online): <http://dx.doi.org/10.7220/AESR.2335.8742.2017.11.2.3>
53. Gallup, “U.S. Financial Worries Rival Those of 1992,” press release, January 25, 2012. <http://www.gallup.com/poll/152180/Financial-Worries-Rival-1992.aspx> <https://news.gallup.com/poll/249164/americans-feel-generally-positive-own-finances.aspx> <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/260570/despite-economic-success-financial-anxiety-remains.aspx>

54. Garcia M. T. M., 2005, Individual responsibility for the adequacy of retirement income, *Pensions* Vol. 11, 3, 192–199, Palgrave Macmillan Ltd ,1478-5315/06.
55. Gathergood, J., 2012, Self-control, financial literacy and consumer over-indebtedness, *Journal of Economic Psychology*, 33: 590–602.
56. Halilbegovic, S., Mehanovic, E., 2018, Effect of Person’s Age on Supplemental Investment Habits Towards Retirement in Federation of Bosnia and Herzegovina, *European Journal of Economic Studies*, 7 (1), DOI: 10.13187/es.2018.7.16.
57. Holden, S., Schrass, D., 2022, The Role of IRAs in US Households’ Saving for Retirement, 2021, *ICI Research Perspective*, Vol. 28, NO. 1, January 2022. Prieiga internete:
58. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4009173
59. [Household Finance and Consumption Network \(HFCN\) \(europa.eu\)](https://www.europa.eu)
60. Huberman, G., Iyengar, S. S., & Jiang, W., 2007, Defined contribution pension plans: Determinants of participation and contributions rates. *Journal of Financial Services Research*, 31(1), 1–32. doi:10.1007/s10693-007-0003-6. Prieiga internete: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10693-007-0003-6.pdf>
61. Ipek E., Sekmen Ö., 2016, “Household Savings in Turkey: Evidence from Microdata”, *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*: 02 (04) 102.
62. Jones, A., Geilenkeuser, T., Helbrecht, I., Quilgars, D., 2011, Demographic change and retirement planning: Comparing households’ views on the role of housing equity in Germany and the UK, *International Journal of Housing Policy*.
63. Jones, R., Pykett, J., Whitehead, M., 2011, Governing temptation: Changing behaviour in an age of libertarian paternalism. Prieiga internete:
64. <http://phg.sagepub.com/content/early/2010/11/17/0309132510385741>
65. Jurevičienė, D., 2015, Asmeninių finansų dimensija, Mykolo Riomerio Universitetas, ISBN 978-9955-19-714-0 (elektroninė versija):
66. <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16811/9789955197140.pdf?sequence=1>
67. Jürges, H., 2001, Do Germans Save to Leave an Estate? An Examination of the Bequest Motive, *Scandinavian Journal of Economics*: 103(3), 391- 414.
68. Kahneman D., Tversky A., 1974, Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases, *Science*, 27 Sep 1974: Vol. 185, Issue 4157, pp. 1124-1131.

69. Kahneman, D., Tversky, A., 1992, Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation, *Journal of Risk and Uncertainty*, 5, 297-323. Prieiga internete: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/BF00122574.pdf>
70. Kahneman, D., 2011, *Thinking Fast and Slow*, Penguin Books, London.
71. Kapounek, S., Korab, P., Deltuvaite, V., 2016, (Ir)rational households' saving behavior? An empirical investigation, *Procedia Economics and Finance*, Vol. 39, pp. 625-633, Internet access: www.sciencedirect.com
72. Katona, G., 1974, Psychology and Consumer Economics, *Journal of Consumer Research*, Vol. 1, No. 1, pp. 1-8 Published by: Oxford University Press Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/2488948>
73. Kawasaki, K., 1990, "The Saving Behaviour of Japanese Households", *OECD Economics Department Working Papers*, No. 73, OECD Publishing, Paris. Prieiga internete: <http://dx.doi.org/10.1787/185775871353>
74. Keister, L.A., Benton, R., Moody, J., 2016, Lifestyles through Expenditures: A Case-Based Approach to Savings, *Sociological Science*, August 3, 2016.
75. Kiwisaver: <https://www.govt.nz/browse/tax-benefits-and-finance/kiwisaver/>
76. Knoll, M.A.Z., Tamborini, Ch.R., Whitman, K., 2012, I Do . . . Want to Save: Marriage and Retirement Savings in Young Households, *Journal of Marriage and Family*, 74 (February 2012): 86 – 100. Doi: 10.1111/j.1741-3737.2011.00877.x
77. Kraniauskienė, S., Kraniauskas, L., 2020, Kartų vidinės variacijos tyrimas: gyvenimo eigos paradigma, *Filosofija ir Sociologija*, 31. Nr. 4, p. 339–348.
78. Kroncke, Ch., 2018, Nudging toward a stable retirement *Politics and the Life Sciences*, Vol. 37, No. 1: 129-129.
79. Lazutka, R., 2002, Pensijų ekonomikos principai, *Pinigų studijos, Ekonomikos teorija ir praktika*, 4. Prieiga internete: <https://www.lb.lt/uploads/documents/docs/publications/lazutka.pdf>
80. Lazutka, R., 2006, Country report. Pension reform in Lithuania, *Pension reform in the Baltic states. Part I*, Budapest, International Labour Office, 267-350 p.p.
81. Lazutka, R., 2007, Pensijų sistemų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*: T. 18. Nr. 2, p. 64–80.
82. Lietuvos bankas, 2017, Pensijų sistema Lietuvoje: iššūkiai ir galimos politikos priemonės, <https://www.lb.lt/lt/leidiniai/pensiju-sistema-lietuvoje-issukiai-ir-galimos-politikos-priemones>
83. Lietuvos bankas, 2019, Lietuvos namų ūkių apklausos apžvalga, ISSN 2424-5496 (ONLINE) <https://www.lb.lt/lt/lfsb-apklausa-ir-apzvalga#ex-1-5>

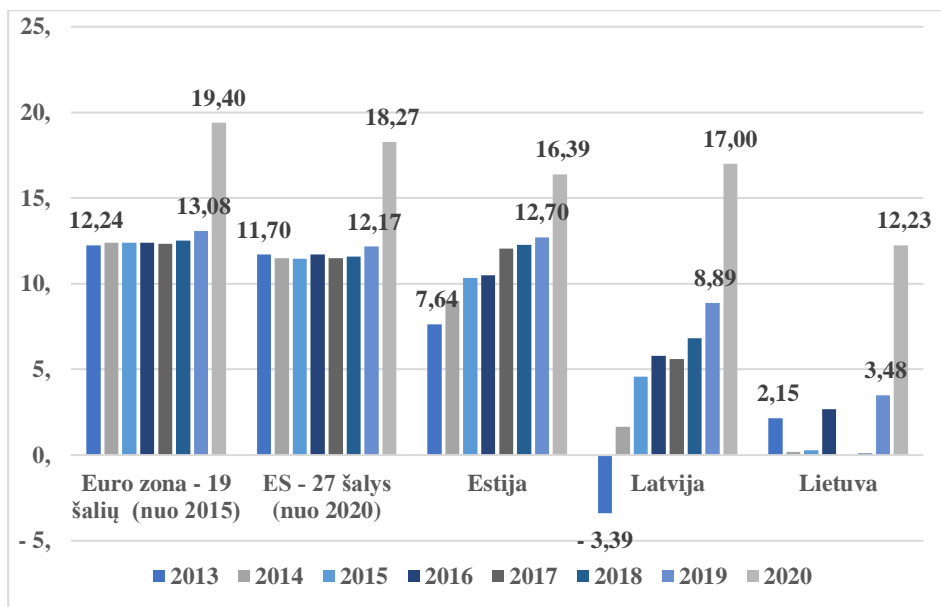
84. Lietuvos bankas, 2022, Lietuvos II ir III pakopos pensijų fondų rinkos apžvalga.
85. https://www.lb.lt/lt/leidiniai/category.39/series.3904?tags_ids%5B0%5D=2491&ff=1
86. https://www.lb.lt/uploads/publications/docs/34644_690d4dd3fa338af5683b1b8fd39640bd.pdf
87. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2022, Pensijų kaupimo sistema, <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklosritys/socialinis-draudimas/pensiju-kaupimo-sistema?lang=lt>
88. Lithuanian Department of Statistics, 2020, Lithuanian population.
89. <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventojai-2020/salies-gyventojai-gyventoju-skaicius-ir-sudetis>
90. Lusardi, A., 2001, Explaining why so many households do not save. Center for Retirement Research at Boston College. *Working Paper*, No. 2001-05. Massachusetts, September. Prieiga internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=285978
91. Lusardi A.M., 2008, Household saving behaviour: the role of financial literacy, information, and financial education programs, *Working Paper 13824*, National Bureau of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge.
92. Lusardi, A., & Mitchell, O. S., 2013, The economic importance of financial literacy: theory and evidence. Working Paper 18952. Prieiga internete: <http://www.nber.org/papers/w18952>
93. Medaiskis, T., Gudaitis, T., Mečkovskis, J., 2018, Second pension pillar participants' behaviour: the Lithuanian case, *Entrepreneurship and sustainability*, 2018 Volume 6 Number 2 (December), ISSUES ISSN 2345-0282. <http://jssidoi.org/jesi/>, [http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.2\(11\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.2(11))
94. Munnell, A.H., Soto, M., 2008, What replacement rates do households actually experience in retirement? Prieiga internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1150172
95. Mitchell, G., 2005, Libertarian Paternalism Is an Oxymoron, *Northwestern University Law Review*, Vol.99, No.3, USA.
96. Modigliani, F., 1986, Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations, *Science*, 07 Nov 1986: Vol. 234, Issue 4777, pp. 704-712.
97. Norkus, Z., (2002), *Max Weber and Rational choice*, Socialinių tyrimų institutas, Vilnius.
98. Niculescu-Aron, I., Mihăescu, C., 2012, Determinants of Household Savings in EU: What Policies for Increasing Savings? *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 58 (2012) 483 – 492

99. Niculescu-Arona, I., Mihaescu, C., 2014, Constanta Mihaescua, Modelling the impact of economic, demographic and social determinants on household saving rate in the former socialist countries (Central and Eastern Europe), *Procedia Economics and Finance*, 10 (2014) 104 – 113.
100. OECD Library. Pensions at a glance 2021: OECD and G20 indicators. Prieiga internete:
101. https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/pensions-at-a-glance-2021_ca401ebd-en
102. OECD database, 2021: <https://data.oecd.org/pension/net-pension-replacement-rates.htm>
103. [Pensions at a Glance \(oecd.org\)](https://www.oecd.org/pensions-at-a-glance/)
104. O’Connell A., 2009, KiwiSaver: A model scheme?, *Social Policy Journal of New Zealand*, Issue 36, 130-141.
105. Pieńkowska-Kamieniecka S., Walczak D., 2016, „Willingness of Polish Households to Save for Retirement “, *Conference papers, European Financial Systems 2016*, Proceedings of the 13th International Scientific Conference, June 27-29, Brno, Czech Republic. 588-595 pp.
106. Raad, B., Mlacic, B., 2015, Big Five Factor Model, Theory and Structure. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/profile/Boele-Raad-2/publication/277016573_Big_Five_Factor_Model_Theory_and_Structure/links
107. Rakauskienė, O.G., Bikas, E., 2007, Lietuvos gyventojų santaupos: moterų ir vyrų taupymo elgsenos modeliai, ISSN 1392-1258, *Ekonomika* 2007, 79.
108. Rey-Ares, L., Fernandez-Lopez, S., Vivel-Bua, M., 2018, The Influence of Social Models on Retirement Savings: Evidence for European Countries, *Social Indicators Research*, 136:247–268. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1533-9>
109. Rebonato, R., 2012, *Taking Liberties: A Critical Examination of Libertarian Paternalism*, Palgrave Macmillan, New York.
110. Rebonato, R., 2014, A Critical Assessment of Libertarian Paternalism, *Journal of Consumer Policy*, 2014 – Springer.
111. Santantonio, M., Torricelli, C., Urzi Brancati, M.C., 2014, Does homeownership partly explain low participation in supplementary pension schemes? *CEFIN Working paper, no 48*. Prieiga internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2652658
112. Shefrin, H.M., Thaler, R.H., 1988, The behavioral life-cycle hypothesis. *Econ. Inquiry* 26 (4), 609–643.
113. Shin, S., Kim, H., Heath, C.J., 2019, Narrow Framing and Retirement Savings Decisions, *The Journal of Consumer Affairs*, Vol 53, No 3: 975-996.

114. Schunk, D., 2007, What Determines the Saving Behavior of German Households? An Examination of Saving Motives and Saving Decisions. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1515/jbnst-2009-0407>
115. Skinner, J., 2007, “Are You Sure You’re Saving Enough for Retirement?”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 21, Number 3, Summer 2007, Pages 59–80.
116. Slavov, S., Gorry, D., Gorry, A., Caliendo, F.N., 2017, Social security and saving: an update, *Working papers 23506*. Prieiga internete: <http://www.nber.org/papers/w23506>
117. Smelser, N.J., Swedberg, R., 2005, *Handbook of Economic Sociology*, Princeton University press, Princeton and Oxford, Russell Sage foundation, New York.
118. Stankūnienė, V., 2017, Lietuvos gyventojų senėjimo ilgalaikė trajektorija: fundamentalieji ir specifiniai veiksniai, *Lietuvos statistikos darbai 2017*, Vol. 56, Nr. 1, pp. 5–17 2017
119. State Social Insurance (SODRA), 2019: <https://www.sodra.lt/lt/naujienos/baigiasimenuokiek-gyventoju-mokes-imokas-i-pensiju-kaupimo-fondus-nuo-sausio>
120. „Statistics for Business and Economics 12th Edition, 2013, by David R. Anderson, Jeffrey D. Camm, James J. Cochran, Dennis J. Sweeney, Thomas A. Williams, South Western Cengage Learning.
121. Strömbäck, C., Lind T., Skagerlund, K., Västfjäl, D., Tinghög, G., 2017, Does self-control predict financial behavior and financial well-being, *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 14 (2017) 30–38
122. Sunstein, C.R., Thaler, R.H., 2003, Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron, *The University of Chicago Law Review*, Vol.70, No.4, University of Chicago.
123. Taljūnaitė M., 2008, „Tešinių (longitudinių) tyrimų galimybės pažinti kartos socialinį kelią”, *Filosofija. Sociologija.*, 2008, T.19, Nr.2., 75-85 p.
124. Thaler, R.H., Benartzi, S. (2004). *Save more Tomorrow: Using Behavioural Economics to Increase Employee Savings*. University of California, University of Los Angeles, The University of Chicago Press Journals. Doi: <https://doi.org/10.1086/380085>
125. Thaler, R.H., Sunstein, C.R., 2003, Libertarian Paternalism, *The American Economic Review*, Vol. 93, No.2.
126. Thaler, R.H., Sunstein, C.R., 2009, “*Nudge*”: *improving decisions about health, wealth and happiness*, Penguin Books, London.
127. Thaler, R. H., 2016, *Misbehaving*, Penguin Books, London.
128. *The Collected Papers of Franco Modigliani*, 2005, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England.

129. Topoleski, J. J., 2013, U.S. Household Savings for Retirement in 2010, *Analyst in Income Security*, April 30.
130. Torricelli, C., Urzi, M. C., & Santantonio, M., 2016, Does homeownership partly explain low participation in supplementary pension schemes? *Economic Notes*, 45(2), 179–203. doi:10.1111/ecno.12054. Prieiga internete: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/ecno.12054>
131. Townsend, W., 2018, Behavioural Economics and Retirement Savings: Improving Kiwi Savers, *Policy Quarterly*, Vol. 14, No. 4, 84-91.
132. Zaliotovaitė V., Taujanskaitė K., 2016, Lietuvos namų ūkių taupymo ir investavimo procesų palyginamoji analizė 2006–2016 m., *Konferencijos medžiaga*.
133. Verslo žinios, 2018, Lietuvos gyventojai taupo, bet sudarinėti ilgalaikius planus pritingi. Prieiga internete: <https://www.vz.lt/rinkos/2018/09/23/lietuvos-gyventojai-taupo-bet-sudarineti-ilgalaikius-planus-pritingi#ixzz5Rx57FBUf>
134. Verslo žinios, 2018, Šešių mėnesių atlyginimų rezervą Lietuvoje turi 11 proc. gyventojų. Prieiga internete: <https://www.vz.lt/finansai-apskaita/2018/11/28/6-menesiu-atlyginimu-rezerva-lietuvoje-turi-11-gyventoju>
135. Wakefield, M.J., 2009, „Consumption and Saving Decisions in the face of Choices about Housing and Pensions“, *A Dissertation submitted to the Department of Economics in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (PhD)*, University College London (UCL) (131-162 p.).
136. Wong, R.S., Osman, M., Wong, W.H., 2019, Saving for a Better Retirement: How Risk Attitudes Affect Choice of Retirement Scheme, *Psychological Reports*, Vol. 122, No. 1, pp. 305–322. Doi: <https://doi.org/10.1177/0033294118755093>

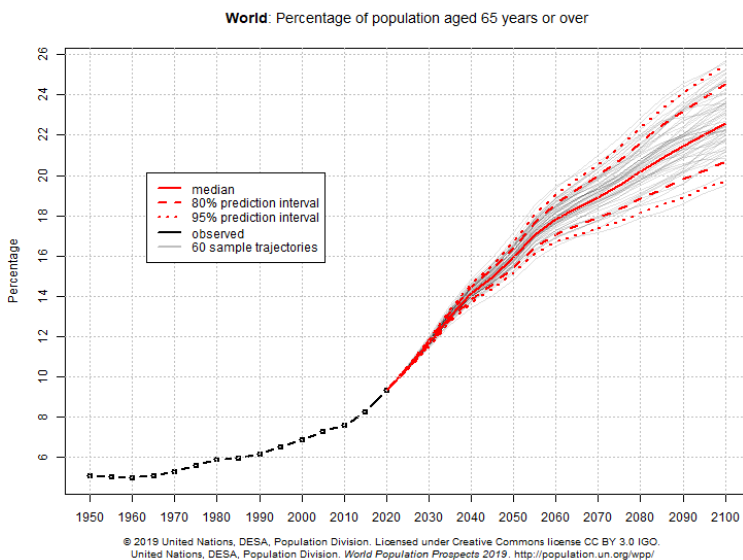
PRIEDAI

Šaltinis: Eurostat,

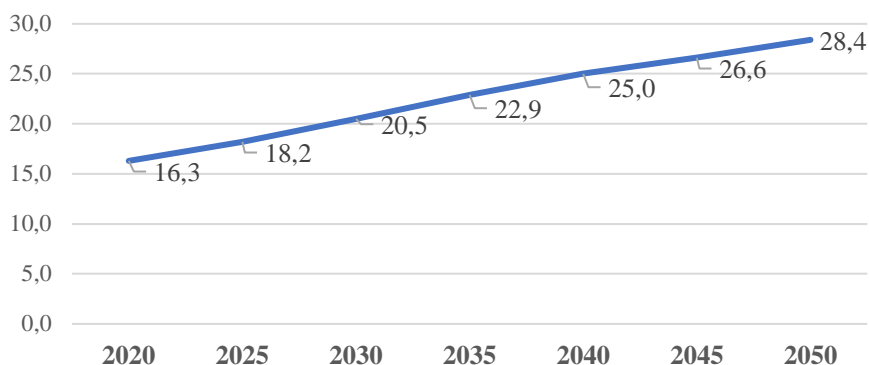
<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00131/default/table?lang=en>

1 grafikas. Namų ūkių taupymo rodiklis (proc., bendrasis taupymas/bendrujų pajamų)

Šaltinis: UN <https://population.un.org/wpp/Graphs/Probabilistic/PopPerc/65plus/900>

2 grafikas. Pasaulio 65+ populiacijos augimo prognozė

Šaltinis: JT: <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

3 grafikas. Vyresnių žmonių (65 +) išlaikymo rodiklis (santykis gyventojų 65+ su gyventojais 20-64)

1 lentelė. Grynoji pensijų pakeitimo norma iš privalomųjų (valstybinių ir privačių) ir savanoriškų pensijų sistemų, asmeninės bruto pajamos (2020m., proc.)

	Net privalomosios valstybinės ir privačios			Viso net su savanoriškėmis		
	0,5	1	2	0,5	1	2
Australija	70,3	40,5	39,1			
Estija	52,1	33,8	23,5	77,3	59,4	49,7
Vokietija	57,9	52,9	41,9	75,0	70,2	58,3
Izraelis	67,0	51,2	29,6	88,9	68,3	39,5
Japonija	49,5	38,7	31,6	75,9	60,8	55,3
Latvija	55,4	55,3	52,9			
Lietuva	44,0	30,7	22,8	72,8	55,0	44,5
Naujoji Zelandija	68,0	43,3	23,7	92,9	67,5	47,8
Norvegija	76,3	55,7	36,2			
Lenkija	39,1	36,5	36,8			
Švedija	65,1	56,2	75,3			
Didžioji Britanija	79,2	58,1	47,7			
Jungtinės valstijos	61,0	50,5	39,0	111,7	95,8	83,2
OECD	74,4	62,4	54,9	80,8	69,1	62,2
Kinija	114,9	92,4	81,0			
Indija	64,0	64,0	43,0			
Indonezija	60,6	60,6	60,6			
Rusija	65,4	54,2	48,6			
Saudo Arabija	66,2	66,2	66,2			
Pietų Afrika	29,8	16,2	8,8	35,4	38,8	42,6
EU27	75,7	66,7	60,8	78,7	69,9	65,0

Šaltinis: Pagal OECD Pensions at a Glance 2021: https://read.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/pensions-at-a-glance-2021_ca401ebd-en#page1

2 Lentelė. Vidutinės pensijų fondų metinės gražos ir infliacijos palyginimas

Metai	Vidutinis metinis PF vieneto verčių pokytis	Infliacija
2005	10,6	3,0
2006	5,3	4,5
2007	3,8	8,1
2008	-19,7	8,5
2009	17,3	1,3
2010	8,8	3,8
2011	-2,9	3,4
2012	11,2	2,8
2013	4,3	0,4
2014	7,8	-0,3
2015	3,6	-0,1
2016	4,4	1,7
2017	4,5	3,9
2018	-3,9	1,9
2019	19,9	2,7
2020	5,2	0,2
2021	21,0	10,6
Geometrinis vidurkis 2004–2021 m.	5,8	3,3
Geometrinis vidurkis 2012–2021 m.	7,6	2,3

Šaltinis: Lietuvos bankas, 2022, Lietuvos II ir III pakopų pensijų fondų rinkos apžvalga

3 lentelė. Namų ūkių aprašomoji statistika. HFCS tyrimas

Šeiminei namų ūkių padėtis	Proc.
Vienišas(-a) / nevedęs, netekėjusi	21,0
Vedęs/ištekėjusi	49,0
Kartu gyvenančios poros, kurių statusas teisiškai pripažįstamas Lietuvoje	6,6
Našlys(-ė)	11,8
Išsiskyręs(-usi)	11,6
Namų ūkio galvos aukščiausias įgytas išsilavinimas (proc.) ⁵⁵	Proc.
Ikimokyklinis ugdymas arba oficialaus išsilavinimo neįgyta (pagal ISCED 2011) + Pradinis ugdymas (pagal ISCED 2011)	2,3
Pagrindinis ugdymas (pagal ISCED 2011)	6,5
Vidurinis ugdymas (pagal ISCED 2011) + Profesinis mokymas turint vidurinį išsilavinimą (pagal ISCED 2011)	46,3
Bakalauro ir profesinio bakalauro studijos (pagal ISCED 2011) + Magistrantūros studijos (pagal ISCED 2011) + Doktorantūra (pagal ISCED 2011)	44,9
Namų ūkio galvos lytis (proc.)	Proc.
Moteris	48,6
Vyras	51,4

⁵⁵ ECB duomenys buvo rekonstruoti pagal tarptautinius standartus.

Namų ūkio galvos užimtumas	Proc.
Dirbantis(-i) samdomą darbą	60,8
Dirbantis(-i) sau	7,1
Bedarbis(-ė)	5,5
Pensininkas(-ė)	19,8
Kita	6,9

Namų ūkio galvos amžius

Amžius	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75+
Proc.	1,0	4,6	10,2	13,3	14,2	10,5	9,5	9,3	7,3	6,0	3,6	8,4

Namų ūkio narių skaičius (proc.)	1	2	3	4	5+
Namų ūkio dydis	40,5	30,6	14,8	10,0	4,1
Vaikų (0-13 metų) skaičius namų ūkyje	59,1	23,2	13,0	4,6	-

Namų ūkio tipas	Proc.
Du suaugę jaunesni nei 65 metai	11,9
Du suaugę, kai vienas 65 metų amžiaus ir daugiau	9,4
Trys ar daugiau suaugę	4,2
Vienišas tėvas su priklausomais vaikais	12,9
Du suaugę su vienu priklausomu vaiku	9,6
Du suaugę su dviem priklausomais vaikais	6,3
Du suaugę su trimis ar daugiau priklausomų vaikų	1,6
Trys ar daugiau suaugusių su priklausomais vaikais	3,5
Vienas suaugęs jaunesnis nei 64 metai	23,2
Vienas suaugęs vyresnis nei 65 metai	17,3

Namų ūkių sudėtis	Mean	Mediana	Min	Max
Gyventojų skaičius namų ūkyje	2,08	2	2	8
Gyventojų 16+ skaičius namų ūkyje	1,67	1	1	6
Gyventojų 14+ skaičius namų ūkyje	1,72	2	1	6
Vaikų (0-13 metų amžiaus) skaičius namų ūkyje	0,36	0	0	5
Ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičius namų ūkyje	1	1	0	5
Dirbančių gyventojų skaičius namų ūkyje	0,91	1	0	5

4 lentelė. Namų ūkių pajamų pasiskirstymas pagal pajamų šaltinius, Eur. HFCS tyrimas

	Vidurkis	Mediana	Minimali	Maksimali
Bendros pajamos iš darbo santykių	13 720	10 320	1188	10 7000
Bendros pajamos iš savarankiško darbo	9340	6000	600	58 000
Pajamos iš valstybinės pensijos	4560	3600	600	36 400
Pajamos iš privačių pensijų fondų	ND	ND	ND	ND
Pajamos iš nedarbo draudimo išmokų (t. y. bedarbio pašalpos)	1900	1500	500	15 200
Pajamos iš reguliarių socialinių išmokų (ne pensijos)	4375	2500	360	26 500
Pajamos iš finansinių investicijų, finansinio turto	810	400	5	2000
Pajamos iš privataus verslo, kito nei iš savo paties įmonės, kurioje dirba	7900	5000	1000	35 000
Pajamos iš kitų socialinių pervedimų	4884	3000	360	25 000
Pajamos iš reguliarių privačių pervedimų	2455	2400	360	17 400

Pajamos iš kitų privačių pervedimų	2393	1500	100	12 000
Pajamos iš kitų šaltinių	5445	2490	800	34 000
Pajamos iš nekilnojamo turto	2381	2500	500	5 360

5 lentelė. Imties charakteristikos visų SHARE tyrimo dalyvių

Lytis	Dažnis	Proc.
Vyras	981	41,8
Moteris	1365	58,2
Viso	2346	100,0
Partnerio buvimas		
Neatsakė	150	6,4
Taip	1130	48,2
Ne	1066	45,4
Viso	2346	100,0
Namų ūkio narių skaičius		
0	58	2,5
1	587	25,0
2	986	42,0
3	344	14,7
4	154	6,6
5	130	5,5
6	42	1,8
7	35	1,5
10	10	,4
Viso	2346	100,0
Respondentų amžius		
Kiti nariai	909	38,7
45-64	617	26,3
65-84	705	30,1
85-95	115	4,9
Viso	2346	100,0
Visų namų ūkio narių amžius		
Nežinoma	123	5,2
1-17	90	3,8
18-24	78	3,3
25-35	98	4,2
36-45	90	3,8
46-55	226	9,6
56-64	598	25,5
65-74	490	20,9
75-84	378	16,1
85>	175	7,5
Viso	2346	100,0
Susituokę ir gyvena kartu	817	56,9
Registruota partnerystė	14	1,0
Susituokę gyvena atskirai	23	1,6
Niekada nebuvo susituokę	53	3,7

Išsiskyre	167	11,6
Našlys (-ė)	362	25,2
Viso	1436	100,0

6 lentelė. Išsilavinimas (galimi keli atsakymai prie aukštojo ir profesinio), SHARE tyrimas

	Dažnis	Proc.
Nežino	2	0,1
Neturi vidurinio	285	19,8
Vidurinis	227	15,8
Nebaigtas profesinis, aukštesnysis ar aukštasis išsilavinimas	25	1,7
Profesinis, įgytas po pagrindinio išsilavinimo baigimo, kartu įgyjant ir vidurinį išsilavinimą arba po vidurinio	242	16,8
Aukštesnysis arba specialusis vidurinis, įgytas po pagrindinio išsilavinimo baigimo (apima ir technikumus, jei įstota įgijus pagrindinį arba vidurinį išsilavinimą)	387	27
Aukštasis neuniversitetinis arba koleginis	34	2,4
Aukštasis universitetinis, įgytas baigus bakalauro studijas, vientisąsias arba specialiąsias profesines studijas	223	15,6
Aukštasis universitetinis, įgytas baigus magistro arba rezidentūros studijas	32	2,2
Mokslų daktaro ar kandidato laipsnis	10	0,7

7 lentelė. Pajamų kintamojo kodavimas. Binarinės logistinės regresijos modelis TP. HFCS tyrimas

	Dažnis	Parametrų kodavimas	
		(1)	(2)
Žemos pajamos	244	,000	,000
Vidutinės pajamos	509	1,000	,000
Aukštos pajamos	358	,000	1,000

8 lentelė. Klasifikavimo lentelė. Binarinės logistinės regresijos modelis TP.^{a,b} HFCS tyrimas

Observed		Predicted			
		Taupo senatvei		Percentage Correct	
		Not Selected	Selected		
Step 0	Taupo senatvei	Not Selected	0	367419	,0
		Selected	0	378904	100,0
		Overall Percentage			50,8

a. Constant is included in the model.

b. The cut value is 500

9 lentelė. Klasifikavimo lentelė 2. Binarinės logistinės regresijos modelis TP^a HFCS tyrimas

Observed		Predicted			
		Taupo senatvei		Percentage Correct	
		Not Selected	Selected		
Step 1	Taupo senatvei	Not Selected	220076	147343	59,9
		Selected	142514	236390	62,4
		Overall Percentage			61,2

a. The cut value is 500

10 lentelė Modelio koeficientų Omnibus Testas. Binarinės logistinės regresijos modelis TP. HFCS tyrimas

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	92661,989	9	,000
	Block	92661,989	9	,000
	Model	92661,989	9	,000

11 lentelė. Skolų ir taupymo kintamųjų koreliacijos rodikliai. HFCS tyrimas

		SP/GD vertė	Turi SP/GD	Taupo senatvei
PGB paskolos likutis	Pearson Correlation	,446**	,094**	,310**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Paskolos kitam NT likutis	Pearson Correlation	,458**	-,111**	,382**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Nepaskolinės skolos likutis	Pearson Correlation	,342**	,089**	,189**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Paskolos likutis	Pearson Correlation	,400**	,074**	,306**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Visa likusi NŪ skola	Pearson Correlation	,414**	,104**	,277**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Turi skolų	Pearson Correlation	,094**	,184**	-,083**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Turi paskolą	Pearson Correlation	,111**	,159**	-,009**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Turi PGB paskolą	Pearson Correlation	,075**	,153**	-,008**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,001
Turi kito NT paskolą	Pearson Correlation	,178**	,083**	-,001
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,745
Turi nepaskolinę skolą	Pearson Correlation	,054**	,170**	-,089**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Skolos ir turto santykis	Pearson Correlation	,083**	-,051**	,102**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Paskolos ir PGB vertės santykis	Pearson Correlation	,232**	-,029**	,061**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Paskolos ir PGB vertės santykis >=75 %	Pearson Correlation	,335**	-,012**	,103**
	Sig. (2-tailed)	,000	,002	,000
Skolos ir pajamų santykis	Pearson Correlation	-,053**	,094**	-,016**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Skolos ir pajamų santykis >=3	Pearson Correlation	,242**	-,047**	,121**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Kredito apriboti NŪ	Pearson Correlation	,187**	,062**	,053**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Turi paskolų be įkeitimo	Pearson Correlation	,059**	,220**	-,069**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Turi skolos mokėjimus	Pearson Correlation	,106**	,183**	-,026**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Turi paskolos mokėjimus	Pearson Correlation	,111**	,159**	-,009**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Turi PGB paskolos mokėjimus	Pearson Correlation	,075**	,153**	-,008**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,001
Turi skolos mokėjimus be įkeitimo	Pearson Correlation	,020**	,191**	-,085**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Šalies top 10% skolos	Pearson Correlation	,341**	,097**	,229**

	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Grynasis būsto turtas	Pearson Correlation	,020**	,021**	,129**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Grynasis likvidus finansinis turtas	Pearson Correlation	-,009*	,003*	-,007**
	Sig. (2-tailed)	,035	,019	,009
Paskolos ir pajamų santykis ≥ 3	Pearson Correlation	,059**	-,089**	,203**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	0,000
Privačių paskolų likutis	Pearson Correlation	,206**	,115**	,771**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Turi privačių paskolų	Pearson Correlation	,227**	,110**	,000
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,962
Paskolos ir pajamų santykis	Pearson Correlation	-,073**	,123**	-,040**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Kitų neprivačių paskolų be įkeitimo likutis	Pearson Correlation	-,015	-,002	-,068**
	Sig. (2-tailed)	,138	,773	,000
Turi kitų neprivačių paskolų be įkeitimo	Pearson Correlation	,020**	,191**	-,085**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Turėjo refinansuoti paskolą	Pearson Correlation	-,012**	,074**	,066**
	Sig. (2-tailed)	,006	,000	,000

12 lentelė. Klasifikacijos lentelė^a. Binarinės logistinės regresijos modelis FTprm. SHARE tyrimas

Observed		Predicted		Percentage Correct	
		FTprm			
		Not Selected	Selected		
Step 0	FTprm	Not Selected	745	0	100,0
		Selected	287	0	,0
Overall Percentage					72,2

a. Constant is included in the model.

b. The cut value is 500

13 lentelė. Klasifikacijos lentelė^a. Binarinės logistinės regresijos modelis FTprm. SHARE tyrimas

Observed		Predicted		Percentage Correct	
		FTprm			
		Not Selected	Selected		
Step 1	FTprm	Not Selected	656	89	88,1
		Selected	135	152	53,0
Overall Percentage					78,3

a. The cut value is 500

14 lentelė Modelio koeficientų Omnibus Testas. Binarinės logistinės regresijos modelis FTprm. SHARE tyrimas

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	161,288	5	,000
	Block	161,288	5	,000
	Model	161,288	5	,000

15 lentelė. Turi savanorišką pensiją/gyvybės draudimą Pasiskirstymas amžiaus grupėse. HFCS tyrimas

Turi SP/GD		Proc.
Ne	20-24	1,0
	25-29	4,3
	30-34	10,0
	35-39	12,8
	40-44	13,2
	45-49	9,8
	50-54	9,9
	55-59	9,4
	60-64	7,7
	65-69	6,5
	70-74	3,9
	75-79	5,7
	80-84	3,3
	85+	2,4
	Viso	100,0
Taip	20-24	,3
	25-29	6,9
	30-34	11,4
	35-39	17,4
	40-44	23,0
	45-49	16,2
	50-54	6,2
	55-59	7,8
	60-64	4,0
	65-69	1,3
	70-74	1,7
	75-79	2,6
	85+	1,2
		Viso

16 lentelė. FTprn turinčių ir neturinčių palyginimas. SHARE tyrimas

FTprn		Pajamos	PGB vertė	Kito NT vertė	Mok. trukmė	Amžius
Ne	N	643	444	108	747	424
	Vidurkis	977,92	38824,34	25793,24	10,82	67,59
	Mediana	510,00	28000,00	19000,00	11,00	66,00
	Std. nuokrypis	1686,43	58630,19	30594,00	3,893	10,42
	Minimali	1	10	15	-1	45
	Maksimali	18000	1000000	200000	24	93
Taip	N	230	196	64	287	177
	Vidurkis	1913,43	54953,11	48922,06	13,23	68,77
	Mediana	900,00	35000,00	25000,00	13,00	69,00
	Std. nuokrypis	3752,40	70420,67	83030,44	3,600	11,245
	Minimali	1	10	12	-1	46
	Maksimali	27740	600000	600000	24	93

16 lentelė (tęsinys)

FTprn		Darbo pajamos	Savar. darbo pajamos	Išlaidos maistui namie	Išlaidos maistui ne namie
Ne	N	136	12	674	693
	Vidurkis	3627,21	3585,50	314,22	15,18
	Mediana	3000,00	2300,00	200,00	0,00
	Std. nuokrypis	3409,932	4187,20	566,82	58,26
	Minimali	0	150	30	0
	Maksimali	18000	13800	10000	1000
Taip	N	166	18	246	255
	Vidurkis	4564,99	3902,78	412,22	49,49
	Mediana	4500,00	2000,00	250,00	20,00
	Std. nuokrypis	4193,545	4873,17	555,85	82,23
	Minimali	0	100	10	0
	Maksimali	22000	18000	4100	800

17 lentelė. NTprn turinčių ir neturinčių palyginimas. SHARE tyrimas

NTprn		Pajamos	Mok. Trukmė	Amžius	Darbo pajamos	Sav. darbo pajamos	Išlaidos maistui namie	Išlaidos maistui ne namie	Banko sąsk.	Asmeninė pens. sąsk.
Turi	N	228	251	153	88	20	235	243	133	31
	Vidurkis	1720,70	12,21	68,99	4907,57	5012,50	366,20	28,77	4587,78	4522,58
	Mediana	820,00	12,00	69,00	5000,00	3000,00	200,00	0,00	1000,00	4000,00
	Std. nuokrypis	3152,97	3,50	10,89	4041,22	4977,16	580,86	61,86	12500,07	2483,51
	Minimali	130	2	46	0	150	10	0	0	1400
	Maksimali	24000	22	90	20000	18000	4800	500	100000	10000
Neturi	N	688	760	433	203	9	726	749	303	32
	Vidurkis	1041,99	11,28	67,56	3826,61	1975,11	330,44	23,80	2515,93	4114,22
	Mediana	550,00	11,00	66,00	3120,00	800,00	200,00	0,00	500,00	2500,00
	Std. nuokrypis	2045,96	4,14	10,69	3779,98	2541,33	546,56	71,05	6951,53	3864,26
	Minimali	1	0	45	0	100	30	0	0	0
	Maksimali	27740	24	93	22000	8000	10000	1000	99999	18000

SUMMARY

RETIREMENT SAVING BEHAVIOR OF LITHUANIAN HOUSEHOLDS

Introduction

The dissertation topic pertains to demographic changes in society, the well-being of elderly individuals, and long-term household saving. Economic research and theory suggest that savings constitute a crucial parameter of a country's economy, and household savings and consumption behavior significantly affect the financial stability of the economy. Long-term household savings, particularly for retirement, are a critical determinant of household welfare and future consumption possibilities. Such savings, along with public social programs and mandatory pension systems, could be a substantial additional source of well-being in old age. However, given global demographic changes and declining birth rates since the mid-twentieth century, coupled with increasing life expectancy, mandatory pension systems may not always guarantee well-being in old age. Consequently, many countries are exploring ways to motivate households to save voluntarily. Traditional economic theory and libertarian doctrine, which have predominated in many Western countries, view humans in the economic sphere as rational individuals whose personal lives and decisions do not require government intervention (Deaton, 2005; Friedman, 1957; Modigliani, 1986, 2005). However, empirical evidence has shown that humans exhibit limited rationality, even in economic decision-making (Belke et al., 2015; Börsch-Supan, 1995, 2007; Blau, 2016; Clark et al., 2019; Ipek and Sekmen, 2016; Lusardi, 2011; Rey-Ares et al., 2018; Strömbäck et al., 2017; Skinner, 2006; Topoleski, 2013). Consequently, an alternative economic theory has emerged, championed by behavioral economists, who advocate for government incentives to encourage saving, particularly for old age (Benartzi and Thaler, 2007; Shefrin and Thaler, 1988; Thaler and Sunstein, 2003, 2009, 2016).

To this end, social research is essential, which aims to evaluate and understand individuals' choices, including those related to saving for old age. Given that households constitute one of the primary savings sectors in the economy, studies are typically conducted at the household level. The findings suggest that saving behavior is influenced by various factors, including cultural, social, demographic, economic, and psychological factors. Therefore, to identify the most effective ways to motivate households to save voluntarily, it is crucial to identify these factors. This task is especially important for state institutions that develop social policy instruments to

encourage households to save voluntarily, particularly for retirement. The dissertation aims to clarify the specifics of these factors for Lithuanian households.

The dissertation topic is of relevance to several countries, including Lithuania. Macro-level economic data demonstrates fluctuations in household savings rates over time and among countries. Lithuanian savings rates, compared to the European average, are significantly lower. An important research question is why Lithuanians tend to save less than other European countries. Many countries continually investigate household retirement saving behavior to gauge residents' savings habits, how they differ across social and demographic groups, the savings vehicles used, the drivers of saving behavior, and the financial capacity required for savings. The discourse revolves around stimulating households to save more for retirement. Saving promotion measures and their efficiency are evaluated. It is imperative to reiterate that investigations into retirement saving behavior are germane to Lithuania, considering current issues:

1. The population in Lithuania, as in many other countries, is aging.
2. As the population ages, the public pension system does not always provide retirees with an adequate standard of living.
3. Due to low incomes, Lithuania's residents have a relatively low capacity to save, and they do not save enough.
4. Retirement saving behavior in Lithuania remains insufficiently researched.

Firstly, in Lithuania, as well as in many other economically developed countries, the process of population ageing is taking place, which affects not only the social sphere but also the country's economic development (Stankūnienė, V., 2017). Moreover, although pension systems and other social protection measures operate in Lithuania, they are unable to ensure the necessary standard of living for all pensioners. It is impossible to halt demographic ageing through economic or political measures. It is projected that by 2030, more than 50% of the population in Western European countries will be over 50 years old, 25% will be over 60 years old, and 13% will be over 75 years old (Börsch-Supan, 1995, 2007; 2011; Stankūnienė, 2017). It is also projected that the number of working-age people will decrease by 21% by 2050, the labour force participation rate will decrease by 17%, and the number of employed persons will decrease by 5% (Lazutka, 2006). As a result, working people have to bear an increasing burden of supporting the portion of the population that is retired.

Secondly, as populations age, pension systems may not provide retirees with an adequate standard of living. The process of population aging is

inevitable, and therefore, it is important to consider how willing and capable society and governments are to finance pension systems that provide current payment as these changes occur. The level of pension payments in countries is evaluated based on the replacement rate. Munnell and Soto (2008) emphasize the importance of measuring how much retirees can maintain their pre-retirement consumption level when they reach retirement. Since it is challenging to measure consumption levels in both pre-retirement and retirement periods, pre-retirement and retirement incomes are evaluated instead. Since some expenses are no longer applicable in retirement, the replacement rate is typically less than 1 (Munnell & Soto, 2008). It is worth noting that households with a replacement rate of less than 62 percent experience a decline in their standard of living (Campbell & Weinberg, 2015). Statistical indicators reveal that not all countries can provide their citizens with a pension that meets a replacement rate of over 70 percent. In 2020, Lithuania's replacement rate was one of the lowest among EU countries, at 30.7 percent for both men and women when measured against average gross earnings. The average replacement rate for EU countries was 62.4 percent for men and 61.4 percent for women, while the European Union's average was 67.6 percent for men and 69.9 percent for women (OECD, 2021). It is evident that Lithuania's pension replacement rate is significantly lower compared to other countries. However, the aggregated replacement rate (mandatory and voluntary pensions) is higher, which makes it relevant to seek ways to encourage individuals to save voluntarily. The questions raised in scientific literature are relevant to Lithuania due to the projected rapid aging of the population and the sufficiently low replacement rate.

Thirdly, research and savings indicators highlight that a significant portion of the Lithuanian population either has no money left for savings or is unable to save. According to the Household Finance and Consumption Survey (HFCS) conducted in Lithuania in 2017-2018, only 33.3% of Lithuanian households were financially able to save (i.e., their expenses were lower than their income).

Fourthly, despite the relevance of this problem, there is a lack of behavioral studies on retirement saving in Lithuania. It is worth noting that Lithuania has its own unique history and experience. The Soviet era shaped a particular attitude towards savings. For many years, it was customary for the state to provide pensions, and there were no saving instruments available, nor was there any long-term experience in participating in them. Studies reveal that in former Soviet states until 1990, savings were made in savings accounts (Niculescu-Aron et al., 2012, 2014). According to Lazutka (2007), pension systems in Soviet states were quite generous. After the political and social

changes of 1990 in Lithuania, people's behavior changed, and pension system reforms were implemented, but the changing behavior was not studied in time. It is important not only to analyze the saving behavior of the population but also to evaluate the effectiveness of ongoing pension reforms, and to assist policymakers in making necessary decisions and aligning the processes of population aging and private saving development (Lazutka, 2007).

In summary, it can be argued that the dissertation's topic and issues addressed are relevant to Lithuania. It is crucial to uncover the determinants of people's behavior towards retirement saving, the reasons why they do not save enough or at all, how to encourage them to save, and choose effective saving methods, as well as the most effective measures and the amount of capital required upon retirement. The dissertation presents a detailed analysis of survey data from Lithuanian residents, utilizing three sources, conducting descriptive data analysis, and statistical analysis of variable relationships based on defined research models. As there is a dearth of research on retirement saving behavior in Lithuania, the dissertation's research can be considered **a scientific novelty** in studying this issue. Research on the Lithuanian situation is relevant to all scientists studying retirement saving behavior since different contexts, experiences, and results are being investigated. This highlights the advantages and disadvantages of pension systems and the effectiveness of savings measures under different social, economic, cultural, and political conditions. Additionally, the use of three different data sources for problem analysis and the methodological novelty of distinguishing mandatory and voluntary retirement saving behavior in the research subject are also considered scientific novelties.

These insights enable the formulation of **the scientific problem** by raising the question of what the main factors are that determine the retirement saving behavior of Lithuanian households. Considering the aspects discussed above, the dissertation aims to achieve the following **objectives**.

The aim of the dissertation is to systematize theoretical concepts of saving behavior for retirement and to examine the retirement saving behavior of Lithuanian households in an aging society. To achieve this aim, the following **objectives** have been identified:

1. To systematize theories that describe retirement saving behavior.
2. To analyze and categorize existing research on retirement saving behavior.
3. To evaluate current pension systems, retirement saving methods, and tools available to households.

4. To develop a research methodology for studying retirement saving behavior in the Lithuanian context.
5. To analyze the retirement saving instruments utilized by Lithuanian households and their respective values.
6. To investigate the influence of household assets, obligations, income, selected retirement saving instruments, and socio-demographic factors on retirement saving behavior.
7. To examine the impact of financial literacy and psychological factors on retirement saving behavior.

The object of the research is retirement saving behavior of households.

The subject of the research is voluntary retirement saving behavior.

In pursuing the objectives, the study aims to defend the following **research statements**:

- Half of Lithuanian households do not save voluntarily for retirement due to financial constraints and lack of financial literacy to choose suitable voluntary saving instruments.
- Lithuanian households indirectly save for retirement by acquiring their own homes, which reduces potential expenses in retirement. However, it is unlikely that most Lithuanian households will sell this asset to increase consumption in retirement, as seen in other countries.
- Approximately half of Lithuanian households possess financial and non-financial assets that can be considered as voluntary retirement saving instruments, which can be utilized to ensure consumption in retirement.
- The primary factors influencing retirement saving behavior include income, education, financial literacy, and age.

Review of literature and previous research

The study of saving behavior originated in economics and has also been an object of inquiry in economic sociology. Sociological scholars have drawn comparisons between sociology and economics (Norkus, 2002; Smelser & Swedberg, 2005). However, research on retirement saving behavior is primarily dominated by theoretical concepts from economics, particularly in terms of economic theories. Within economics, two broad theoretical perspectives can be distinguished with respect to human behavior in economic and social contexts: traditional economic theory and behavioral economics theory. Authors of these perspectives offer differing interpretations of people's behavior models and propose different solutions. This also applies to the interpretations of households' retirement saving behavior.

The first theoretical perspective posits that humans are rational beings who possess the best judgement to make sound economic and financial decisions for themselves, including determining the amount and way to save for retirement. Advocates of this position draw on the Life-cycle model and the Permanent income model, which examine patterns in people's consumption practices. The theory of permanent income, propounded by Friedman (1957), contends that the consumption function's hypothesis is characterized by the link between permanent income and permanent consumption. An individual optimizes their utility by maintaining a consistent level of consumption. Although this level may vary, its alterations are contingent upon alterations in income (with income growth regarded as continuous rather than temporary or one-time income set aside for consumption, temporary or one-time income reserved for savings or consumption smoothing in the future) (Friedman, 1957). One of the pioneers of the life-cycle theory, Franco Modigliani (1986; 2005), asserts that individuals who are employed reason rationally about retirement and the necessity of saving for it throughout their lives. The argument is that rational actors adjust their consumption in response to their changing needs at various life stages, factoring in not only their existing income but also their anticipated earnings over their life span. People strive to maintain a similar consumption level at every stage of life, including during retirement. As such, they logically strategize their consumption in life-cycle phases, and when they attain retirement age, they stop saving and rely on their accumulated assets, consuming from them (Deaton, 2005; Modigliani, 1986; 2005).

However, empirical research indicates that most individuals fail to accumulate a sufficient amount of savings to ensure their desired level of consumption and standard of living during retirement (Skinner, 2006; Topoleski, 2013). Some studies show that households with similar incomes accumulate different amounts of wealth for retirement (Lusardi, 2001), and retirees do not necessarily cease saving altogether (Belke et al., 2015; Schunk, 2009). In light of these findings, the life-cycle theory has been revised to incorporate additional variables such as inheritance, precautionary saving motives, country-specific growth indicators, and behavioral parameters (Blau, 2016; Collins, 1995; Jürges, 2001, Lusardi, 2001; Shefrin, Thaler, 1988).

Following doubts about the validity of the classical life-cycle model, a second perspective emerged, proposed by behavioral economists who argue that human rationality is bounded, and that decisions are often influenced by human nature (Benartzi & Thaler, 2007; Kahneman, 2011). The conclusions drawn from the research of Kahneman (1974, 2011) and Tversky (1974) suggest that several factors determine people's economic behavior and

decision-making. According to scholars, people make decisions and commit systematic thinking errors based on certain patterns. They are influenced by heuristics, other behavioral principles, and environmental factors (Kahneman & Tversky, 1974; Kahneman, 2011). Kahneman and Tversky's (1974) Prospect theory, which offers an alternative to utility theory, analyzes how individuals make decisions under conditions of risk and uncertainty. The theory has revealed systematic violations of the axioms of rationality in choosing alternatives. According to scholars, choices between risky prospects demonstrate results that are inconsistent with the fundamental principles of utility theory (Kahneman, Tversky, 1974, 1992; Kahneman, 2011). Thaler and Shefrin (1988) enriched the Life cycle hypothesis with behavioral parameters, including self-control, framing bias, and mental accounting. The augmented model was named the Behavioral life cycle (BLC) hypothesis. According to the BLC hypothesis, an internal conflict arises between two individuals within a person - the "planner," who focuses on the future, and the "doer," who is mostly concerned with the present. The dominance of one over the other in a particular situation (e.g., postponing saving) depends on the personal characteristics of the individual that come to the fore in one or the other case. Given that behavioral economists argue that humans exhibit bounded rationality in economics and are often unable to make the most beneficial decisions for themselves, the "doer" often prevails over the "planner." Unlike the classical life cycle hypothesis, the BLC hypothesis predicts that people will continue to save after retirement. Rather than converting all of their assets into income, they will prioritize pension income, which is paid out through an annuity (Shefrin and Thaler, 1988). In 2009, Thaler and Sunstein proposed a dichotomy of "econs" and "humans" to classify individuals. According to scholars, humans display more human-like behavior than econs. Specifically, humans lack self-control and frequently express a desire to save more money but often fail to do so, opting instead for more immediately gratifying options, such as indulging in sweets rather than going to the gym or spending funds on present needs rather than saving for the future. This human tendency is characterized by a predisposition towards risk-aversion, inertia, and a bias for maintaining the status quo (Thaler & Sunstein, 2009). Thaler posits that these behavioral traits may explain why a significant number of individuals fail to adequately save for their retirement or do not save at all (Thaler & Sunstein, 2009, 2016). Behavioral economists contend that individual freedom of choice comes with an associated cost, resulting in individuals making decisions that may not be in their best interests, such as a failure to save for retirement. However, there is an ongoing dilemma regarding the extent to which the state should intervene to help individuals make more informed choices (Kahneman

& Tversky, 1992). Behavioral economists recommend that governmental, non-governmental, and business organizations, known as "choice architects," assume responsibility for helping individuals make optimal decisions in various life situations. These choice architects can "nudge" individuals towards making choices that are most advantageous to their well-being (Thaler & Sunstein, 2009).

One of the objectives of this scientific study is to examine and categorize behavioral research on household retirement saving. Based on their objectives, research questions, and selected methodology, the studies are classified into main research directions. A review of global research highlights the universal importance of analyzing behavioral patterns in retirement saving, while also presenting the opportunity to select an optimal research methodology for Lithuania, which currently lacks scientific research and detailed data analysis. Most studies on household retirement saving behavior focus on analyzing financial behavior and identifying differences among household types, based on a variety of criteria. They also compare saving behavior across different life stages. These studies reveal how household assets, income, education, age, gender, number of children, financial literacy, family status, unmeasured wealth (such as future Social Security benefits) or other pension benefits, tax policies, and other factors (such as the country's social model, psychological characteristics, economic growth, nationality, race) affect saving behavior. (Asebedo et al., 2019; Belke et al., 2015; Börsch-Supan 1995, Börsch-Supan et al., 2007; Blau, 2016; Chatterjee, 2017; Clark et al., 2019; Gathergood, 2012; Halilbegovic and Mehanovic, 2018; Ipek and Sekmen, 2016; Kapounek et al., 2016; Knoll, 2012; Lusardi, 2011; Niculescu-Arona and Mihaescu, 2014; Strömbäck et al., 2017; Rey-Ares et al., 2018; Topoleski, 2013; Wong, 2019).

Several main research questions can be identified that scientists raise when analyzing the household retirement saving behavior:

- What is the amount of savings households engage in, and are these amounts adequate?
- Which saving instruments do households choose, how much do they save using them, which instruments are most effective, and what factors influence the selection of saving instruments?
- What is the extent of the wealth (financial and non-financial) and debt held by households, and how does this affect their saving behavior?
- To what degree do household incomes impact retirement saving?
- What are the motivations for household saving?
- How do households who save and those who do not save differ?

- To what extent do households possess knowledge and information, what is their level of financial literacy, and how does this affect their retirement saving behavior?
- What is the influence of psychological and personal traits on saving behavior?
- What is the impact of macroeconomic indicators on savings?

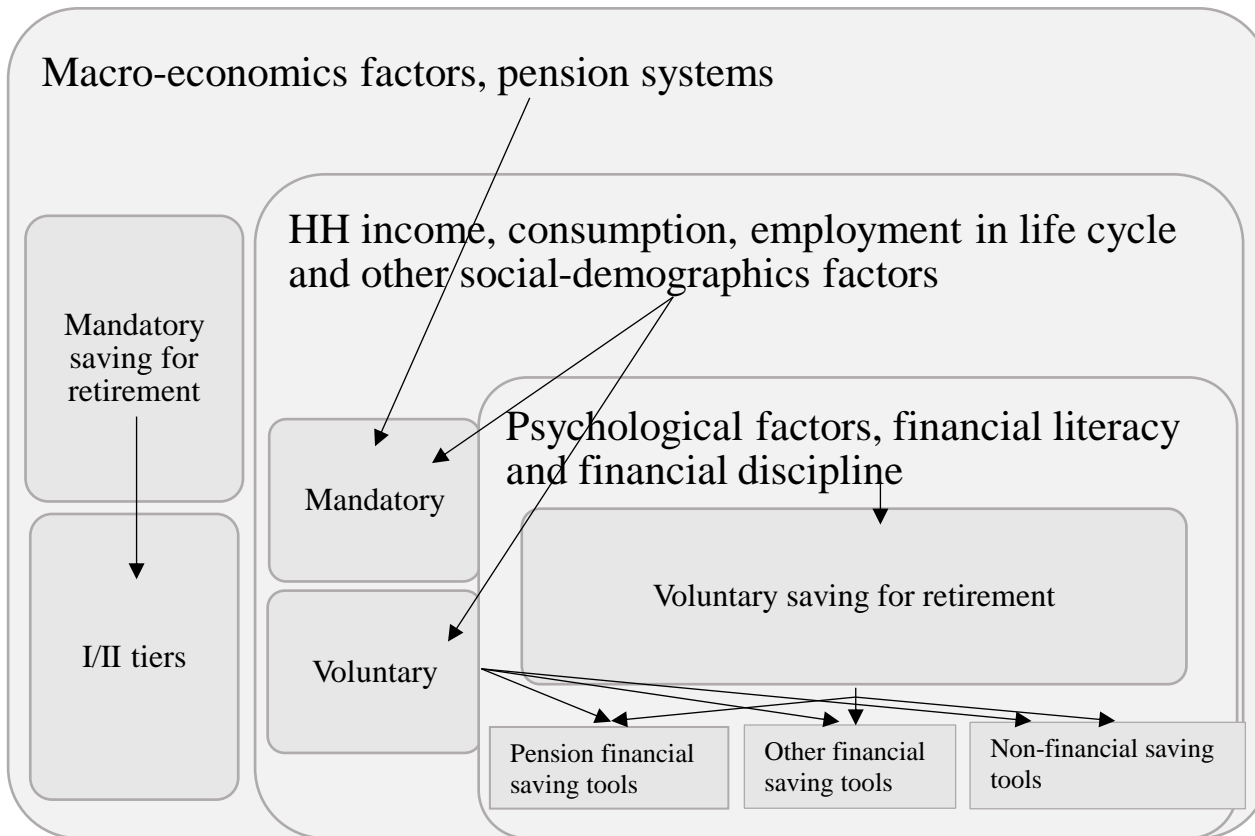
Pension systems, methods, and instruments for saving for retirement

In many countries, retirement is determined by reaching a specific age, and the pension system varies between nations. When analyzing retirement saving behavior, it is essential to comprehend the predominant pension systems globally and in Lithuania. One of the objectives of the thesis is to analyze and describe prevailing pension systems, ways and means of household saving for retirement. Pension systems can be public and private according to ownership form, mandatory and voluntary according to the nature of participation. The state sets the contribution rates and who makes contributions in mandatory and automatic enrollment pension plans. Pension systems in the world are divided into three tiers. The first and second tiers are usually mandatory (some are called "quasi-mandatory" or "quasi-voluntary" because of automatic enrollment with the right to refuse), and the third tier is voluntary. In different countries, the first tier has different ways of accumulating and paying pensions. The second tier can be public or private, pension payments are related to income and contributions from income, and pensions are paid to elderly residents based on them. In Lithuania, after 1990, the Lithuanian pension system underwent several reforms. The first reform was carried out in 1995, during which the classical pay-as-you-go (PAYG) pension payment system, which is still operating in Lithuania, was created. In 2000, Lithuania decided to carry out a pension reform, providing for the introduction of saving in private pension funds, thus creating a three-tiers pension system. The reform was implemented in 2004. The II and III pension tiers were established in 2004, and a voluntary saving system for private pension funds was introduced, allowing the accumulation of part of the social security contribution in private pension funds. Since 2004, Lithuania has had a three-tiers pension system. In 2019, a pension reform was carried out, introducing automatic enrollment of employees under 40 into II-tier pension funds, proposing conditions according to age group with the possibility of opting-out of participation in private pension funds of the second level. After the 2019 pension reform, people are encouraged to join the II and III pension tiers, the state contributes to II-tier pension contributions, those who contribute a larger part to III tier receive a tax incentive, and in Lithuania, there is also an income

tax deduction for life insurance. In this way, the Lithuanian state undoubtedly contributes to household saving for retirement, using automatic enrollment and designated pension plans.

The dissertation undertakes an analysis of the economic, social, and demographic factors that impact saving for retirement, along with an exploration of long-term saving motives and instruments. The analysis of pension systems and literature enables to distinguish the ways and means of household saving for retirement and to present a model for evaluating household retirement saving behavior (**Figure 1**).

All employed household members save for retirement, as mandatory pension systems (including the PAYG first-tier) exist in almost all countries, ensuring a certain level of pension upon retirement. Should mandatory pension systems be considered as saving behavior? Mandatory pension systems are often considered a form of saving behavior in the literature. The present study examines the alternative approach of voluntary saving for retirement, which is the subject of investigation. While households have the choice to voluntarily save for retirement, various factors influence their decision-making process. For instance, low household income can lead to financial inability to save, while personal attitudes, skills, and lack of knowledge can also contribute to the decision not to save. Households that choose to save voluntarily use different saving instruments. The selection of these instruments and the decision to save or not are influenced by different groups of factors. Macro-level factors, such as the macroeconomic indicators of countries and the existing pension system, constitute the first group of factors. While these factors are not examined in the present dissertation, social and demographic factors are analyzed by examining the retirement saving behavior of households in Lithuania. The third group of factors includes psychological factors, financial literacy, and financial discipline, which are analyzed when assessing voluntary retirement saving behavior.

Source: composed by the author based on literature

Figure 1. Model for assessing household retirement saving behavior.

In Lithuania, as in other countries, households engage in voluntary saving behavior through various means, such as participation in second-tier pension funds, contractual accounts, different types of deposits, and selection of insurance schemes. Additionally, a minority of households invest in financial assets, such as stocks and bonds. Real estate acquisition serves as a means of saving for some Lithuanian households, whereas a significant proportion of households in Lithuania and elsewhere use this method to acquire their primary residence. A smaller proportion of households save by investing in other types of real estate. Furthermore, some households opt to save by investing in other valuable items, including jewelry, gold, art objects, or vehicles, while others invest in their own businesses to obtain future returns. However, the proportion of households engaging in these latter forms of saving, similar to other countries, remains notably small.

Methodology for studying the retirement saving behavior of Lithuanian households

The dissertation examines the voluntary retirement saving behavior of Lithuanian households, aiming to clarify the opportunities for Lithuanian households to save, the voluntary saving methods chosen by households, and the factors that influence the selection and value of voluntary saving measures. As no singular data source comprehensively covers all the variables necessary to test the hypotheses, the scientific work utilizes three distinct data sources, some results being compared:

- The Household Finance and Consumption Survey (HFCS⁵⁶).
- The European Survey of Health, Aging, and Retirement (SHARE⁵⁷).
- The surveys of Lithuanian households conducted by the Centras Bank of Lithuania from 2013 to 2020.

The study on retirement saving behavior of Lithuanian households was conducted along two lines of inquiry: firstly, an analysis was performed to ascertain the impact of household wealth on saving in pension saving instruments and, on the decision, to save for old age; secondly, an investigation was undertaken to determine the factors influencing the choice of various retirement saving instruments and the value of assets accumulated therein. Two types of saving instruments were distinguished that reflect long-term saving (which includes retirement saving) - financial saving instruments and non-financial saving instruments. Financial saving instruments are

⁵⁶ Household Finance and Consumption Network (HFCN) (europa.eu).

⁵⁷ <http://www.share-project.org/home0.html>.

categorized into two types: pension financial instruments such as voluntary pension plans, contractual accounts, and life insurance, and other financial instruments including investment funds, stocks, bonds, and other financial assets. Current accounts are not considered financial saving instruments, although they are commonly used by most Lithuanian households for saving, they are categorized as short-term saving instruments with relatively low average values. On the other hand, non-financial saving instruments consist of real estate. The main residence is not classified as a non-financial saving instrument. Most Lithuanian households own their main residence, which is often the only real estate in which they live during retirement. It is worth noting that scientific literature highlights the trend for retirees to keep their main residence and live in it during their retirement years, a trend also observed in Lithuania.

The data from the HFCS is inadequate for a separate analysis of participants in the second and third pension tiers, as these variables are merged into a single variable. Consequently, the variable in the research model, "Voluntary Pension/Life Insurance value" (SP/GDvrt) comprises both voluntary pension and investment life insurance holders. Both the HFCS and SHARE data reveal that the median values of assets and income are lower than their mean counterparts, implying that certain households possess relatively more assets and income than the majority of households. This trend has been noted by other researchers as well (Topoleski, 2013). Financial variables that are measured in monetary units and exhibit clear growth trends were logarithmically transformed. In some models, variables were transformed to address issues of heteroscedasticity and non-normal distribution, which were identified through tests for normality and heteroscedasticity. Logarithmic transformation of the variables reduced the problem of heteroscedasticity.

The SHARE study focuses on households over 50 years old, evaluating the saving behavior and available saving of households approaching retirement age or already in retirement.

Hypotheses

Based on the literature review and empirical data analysis of research conducted in Lithuania, the following research **hypotheses** have been raised: H1: As household head education level increases, the value of voluntary pension/life insurance increases, more savings are accumulated in financial and real estate instruments, their value grows, and the likelihood of households saving for old age increases.

H2: As household income increases, the value of voluntary pension/life insurance increases, more savings are accumulated in financial and real estate saving instruments, their value grows, and the likelihood of households saving for old age increases.

H3: As the value of household real estate assets other than the main residence increases, the value of voluntary pension/life insurance decreases, and the likelihood of households saving for old age decreases.

H4: As the value of household financial assets (other than current accounts and voluntary pension/life insurance) increases, the value of voluntary pension/life insurance increases, and the likelihood of households saving for old age increases.

H5: Women are more inclined to save for old age than men, but they save less.

H6: Age is positively related to saving behavior, as age increases, saving indicators also increase.

H7: The value of financial and real estate saving instruments of employed respondents is higher than that of non-employed respondents, they save more in both financial and non-financial instruments, their value of voluntary pension/life insurance is higher and the likelihood of households saving for old age increases.

H8: The household's marital status has a positive correlation with saving behavior. Households living as a couple (married or in a partnership) tend to save more.

H9: There is a positive association between the number of financially literate households and saving behavior. As the number of financially literate households increases, the number of savers also increases, and more savings are accumulated.

H10: The financial planning has a positive influence on saving behavior; households that engage in financial planning tend to save more, specifically for retirement. As long-term financial planning increases, more savings are accumulated in both financial and real estate saving instruments.

H11: A lower level of risk tolerance has a negative effect on saving in financial instruments and a positive effect on saving in real estate instruments.

H12: The personality traits of openness to experience, conscientiousness, and extraversion have a positive association with saving behavior.

H13: The personality traits of agreeableness and emotional instability (neuroticism) have a negative association with saving behavior.

Hypotheses are tested by performing regression analysis. The statistical significance (at the 5% level of significance) of the independent variables is tested to determine whether they have a significant effect on the dependent

variable. Statistical significance is determined by evaluating the p-values of the t (Student's) test for each variable's regression coefficient. The null hypothesis is rejected when the t test's p-value is <0.05 , and the alternative hypothesis is accepted, indicating that the corresponding independent variable has a significant effect on the dependent variable.

Research stages

The dissertation research comprises several stages. Firstly, a descriptive statistical analysis was conducted on the HFCS data, comparing the data across social demographic groups, as well as comparing groups of savers and non-savers for retirement. Secondly, a descriptive statistical analysis was conducted on the Lithuanian residents' research data from 2013-2020 by the Bank of Lithuania. Thirdly, a descriptive statistical analysis of SHARE data was carried out, comparing data across social demographic groups and between groups of Lithuanian residents aged 50 and above who utilize different retirement saving tools. Hypotheses were developed and described, research variables were created, and research models were presented, based on empirical data analysis and literature review. In the fourth stage, correlation analysis was performed to determine the relationship between variables. Linear regression analysis and binary logistic regression analysis were conducted to establish the impact of independent variables on the dependent variable, hypotheses were tested. The data used in the dissertation were processed and analyzed using the statistical data processing software package SPSS 23.0 (*Statistical Package for Social Sciences, IBM SPSS Statistic, version 23*).

Results of HFCS data analysis

The findings derived from the analysis of the Household Finance and Consumption Survey (HFCS) data are pertinent to the subject matter of the dissertation research and offer insights into the household-level factors that shape saving behavior and the types of saving instruments employed by Lithuanian households. The data reveals:

- A minority of households, amounting to less than ten percent, choose to engage in voluntary saving practices towards retirement through participation in private pension plans or life insurance programs, which are considered as part of the "pension" financial assets, while another tenth save in conventional savings accounts.

- A small proportion of households, amounting to a few percent save in other financial instruments. Financial assets constitute up to five percent of households' total assets.
- Current accounts are the primary form of financial asset for households, held by the majority of households, however, the amount of money held in them is typically low, with a median of 500 euros. It can be inferred that current accounts are primarily used for short-term saving goals.
- The primary form of real estate asset for the majority of Lithuanian households is their main residence, whereas less than a third of households own other forms of real estate assets.
- The distribution of household assets across different social demographic groups reveals differences depending on the household's income, as well as the educational attainment, age, employment status, and gender of the household head.
- Less than a third of households have debts, the majority of which comprise mortgages on main residences of households.
- Only one-third of Lithuanian households are financially capable of saving, meaning their expenditures are lower than their incomes.
- On average, Lithuanian households allocate two-thirds of their income towards current consumption expenditures. It follows that higher values of this measure correspond to lower levels of funds available for other expenses, including savings.
- Households that engage in saving behaviors share similar social and demographic characteristics, such as having higher income levels, higher levels of education, being employed, having households with more than two members, being headed by a male, and being of middle age.

Results of SHARE data analysis

The analysis of SHARE data showed that households in Lithuania aged 50 and over:

- Members of households aged 50 and older tend to save the most at the I pension tier, similarly to other age groups.
- Retirees receive solely a state pension, while the majority of those still working expect to receive a state pension, with less than a tenth anticipating a private pension.

- A significant proportion of them are homeowners, and a larger portion have current accounts with a small amount of savings.
- They tend to plan their finances in the short term.
- They have a low risk tolerance.
- About half of them say they have a very difficult or difficult time making ends meet.
- Slightly more than half of households save in financial and real estate saving instruments.
- Households aged 50 and older in Lithuania that use financial saving instruments have similar characteristics to those that use real estate saving instruments.

Results of data analysis of Lithuanian Central Bank surveys

Lithuanian Central Bank research data permits the formulation of conclusions regarding the tendencies of saving behavior exhibited by Lithuanian residents during the period spanning from 2013 to 2020. Broadly speaking, it can be posited that:

- During the 7-year timeframe, there has been minimal change observed in the proportion of Lithuanian households that possess the financial capability to engage in saving behaviors.
- Income determines the financial ability to save.
- There has been a slight increase in the proportion of those who save a larger amount per month.
- The choice of saving instruments is changing, with more households opting for financial and real estate saving instruments.
- The percentage of those saving for private pension in pension funds is increasing, with a significant increase observed in 2019.
- The proportion of households planning their finances is increasing.
- A sufficiently low level of financial literacy is observed.

Results of analysis of the research models (HFCS, SHARE, LB data)

The model 'Voluntary pension/life insurance value' (SP/GDvrt)

In the fourth stage of the dissertation research, the variables from three data sources were subjected to regression analyses, utilizing both linear and binary logistic models, based on the selected research models. Following this, the study proceeded to investigate whether the value of assets, income, gender, age, education, and other relevant variables in Lithuanian households can be

linked to their inclination to save for retirement, as well as their likelihood of opting for voluntary pension schemes or life insurance policies. This analysis was conducted based on the HFCS data.

$$SP/GDvrt_i = C + b_1NTbePGBvrt_i + b_2FTbeESSP/GDvrt_i + b_3N\bar{U}\check{I}sip_i + b_4N\bar{U}GrynTurt_i + b_5BN\bar{U}P_i + b_6AM\check{Z}_i + b_7I\check{S}SIL_i + b_8LYT_i + b_9U\check{Z}M_i + e_i$$

In the study, a linear regression model was utilized to examine the relationship between the dependent variable of "Voluntary pension and life insurance value" (SP/GDvrt) and several independent variables including "Total household income" (BN \bar{U} P), "Education level of the household head" (I \check{S} SIL), "Gender of the household head" (LYT), "Employment status of the household head" (U \check{Z} M), "Age of the household head" (AM \check{Z}), "Value of non-main residence real estate owned by the household" (NTbePGBvrt), "Financial assets of the household excluding current accounts, pension funds, and life insurance" (FTbeESSP/GDvrt), "Net worth of the household" (N \bar{U} GrynTurt), and "Household liabilities" (N \bar{U} \check{I} sip). The results indicate that hypotheses H3 and H6 cannot be supported based on the regression coefficients, while hypotheses H1, H2, H4, and H7 can be confirmed.

The model "Save/do not save for retirement" (TS)

$$\ln\left(\frac{p(Y_i = 1)}{1 - p(Y_i = 1)}\right) = C + b_1NTbePGBvrt_i + b_2FTbeESSP/GDvrt_i + b_3LYT_i + b_4AM\check{Z}_i + b_5I\check{S}SIL_i + b_6BN\bar{U}P_i$$

The present study utilized binary logistic regression to predict the probability of categorical variable values. The dependent variable used in the model is "Saving for retirement" (TS) with a value of 1 indicating that the household has money left for saving and saves for retirement, while a value of 0 indicates the opposite. The independent variables included in the model are "Value of non-main residence real estate owned by the household" (NTbePGBvrt), "Value of Financial assets of the household excluding current accounts, voluntary pension funds and life insurance" (FTbeESSP/GDvrt), "Age of the household head" (AM \check{Z}), "Gender of the household head" (LYT), "Education level of the household head" (I \check{S} SIL), "Total household income" (BN \bar{U} P) and "Employment status of the household head" (U \check{Z} M). The evaluation of the binary logistic regression coefficients allowed for the

confirmation of several hypotheses. Specifically, hypotheses H1, H2, H4, and H7 were supported, while hypotheses H5 and H6 were only partially confirmed. However, the results did not provide sufficient evidence to support hypothesis H3, which posited that an increase in the value of household other than main residence real estate would decrease the probability of household saving for retirement.

In summarizing the analysis of HFCS data, it can be concluded that:

- The phenomenon of "crowding out", which suggests that households save less in one asset when they save more in another, was not confirmed. It was revealed that when saving in other than main residence real estate, households do not reduce their voluntary pension and investment life insurance savings. Saving in other financial instruments also does not reduce savings in financial "pension" saving instruments.
- Females are more likely to save for old age and accumulate more in voluntary pensions and life insurance policies, but women accumulate less of other assets.
- Age is positively associated with the propensity to save for retirement; however, older households exhibit lower levels of voluntary pension and investment life insurance savings. This phenomenon may be attributed to the relative novelty of these saving instruments in Lithuania, which may have limited their availability to older individuals.
- Furthermore, income and education demonstrate a positive relationship with saving behavior.
- In addition, households that are employed are more likely to save for retirement, and they tend to save more in voluntary pension and investment life insurance.

The model "The impact of financial literacy on saving" (FR)

In order to test hypotheses H9 and H10, a linear regression model was selected to analyze the data collected from surveys conducted by the Bank of Lithuania.

$$Save_i = C + b_1FR_i + b_2BN\bar{U}P_i + b_3AM\check{Z}_i + b_4U\check{Z}M_i + b_5I\check{S}SIL_i + b_6FP_i + e_i$$

The model included several independent variables, such as age (AMŽ), income (BNŪP), education (IŠSIL), financial literacy (FR), financial

planning (FP), and employment status (UŽM), which were hypothesized to have a significant impact on the dependent variable. The model was fitted using appropriate statistical software and the resulting coefficients was analyzed to determine the strength and direction of the relationships between the independent and dependent variables. The results of this analysis were used to confirm or reject the three hypotheses. After conducting the data analysis, it has been confirmed that hypothesis H9 hold true, while hypothesis H10 has been rejected. Specifically, as the income and financial literacy of households increase, the propensity to save also increases. However, the variable of financial planning was not found to be statistically significant in determining the ability to save.

The model "Value of financial saving instruments" (FTprmVrt)

$$FTprmVrt_i = C + b_1TR_i + b_2BN\bar{U}P_i + b_35AsmBruožAtvir_i + e_i$$

The model "Value of real estate saving instruments" (NTprmVrt)

$$NTprmVrt_i = C + b_1FP_i + b_2TR_i + b_3\check{S}P_i + b_4I\check{S}SIL_i + b_5LYT_i + b_6AM\check{Z}_i + b_75AsmBruož_{ik} + e_i$$

The model "Saves in financial saving instruments" (FTprm)

$$\ln\left(\frac{p(Y_i = 1)}{1 - p(Y_i = 1)}\right) = C + b_1FP_i + b_2BN\bar{U}P_i + b_3\check{S}P_i + b_4LYT_i + b_55AsmBruož_{ik} + b_6I\check{S}SIL_i$$

In this study, SHARE data is analysed to examine the saving instruments utilized by households aged 50 and above, their corresponding values, and the factors that impact the selection and value of these instruments.

To select the first dependent variable, households were chosen that have one of the saving instruments - financial saving instruments. Those who save in personal pension accounts, life insurance policies, contractual (saving) accounts, investment funds, stocks, bonds, private pension funds (tiers II and III) are combined into one dependent variable - "Saves in financial saving instruments" (FTprm) (1- yes, 0 - no). It is important to note that choosing to save in financial instruments does not necessarily imply saving for old age, as survey data lacks information about the motivations for saving. Therefore, this variable is intended to analyze households aged 50 and above who opt for long-term financial saving instruments. The second dependent variable that is examined is the "Value of financial saving instruments" (FTprmVrt), which

captures the amount of funds that households have accumulated in their financial saving instruments. Additionally, the study verifies the third dependent variable, namely, "Saves in real estate (NTprn)" (1 yes, 0 no), which includes households that employ a different form of saving instrument, specifically real estate. This variable encompasses households that possess real estate other than their main residence, and it is of interest to understand how such households differ from those who choose financial saving instruments. The fourth variable "Value of real estate saving instruments" (NTprnVrt) is also examined, which captures the value of the real estate (excluding the main residence) that households possess.

In the regression models, the independent variables included "Highest education level of the respondent" (IŠSIL), "Financial planning" (FP), "Age of the household head" (AMŽ), "Gender of the household head" (LYT), "Total household income" (BNŮP) (the variable was transformed), "Employment status of the household head" (UŽM), "Risk tolerance" (TR), five variables revealing the level of "Big Five personality traits dimensions" (5AsmBruož), "Family status" (ŠP), "Receiving work income" (DP), "The value of work income" (DPvrt), "The value of independent work income" (SDPvrt). Additionally, an extra variable was included to indicate the households' capability to cover their needs, namely, "Able to cover needs" (GPP).

In the analysis, certain variables were deemed to be statistically insignificant, as determined by their t (Student) p-values being greater than 0.05. As a result, these variables were removed from the models. Subsequently, linear regression models were constructed using only the independent variables that remained and were appropriate for the data being analyzed.

To summarize the results of the regression analysis, the following hypotheses are rejected:

- Part of hypothesis H7: The value of real estate saving instruments of employed respondents is higher than that of non-employed respondents, they save more in non-financial instruments.
- Part of hypothesis H11: A lower level of risk tolerance increases savings in real estate saving instruments.
- H13: The personality traits of agreeableness and emotional instability (neuroticism) have a negative association with saving behavior.

Confirmed hypotheses:

- H1, H2, H8, H10, and H12.

- Part of hypothesis H7: The value of financial saving instruments of employed respondents is higher than that of non-employed respondents, they save more in financial instruments.
- Part of hypothesis H11: A lower level of risk tolerance has a negative effect on saving in financial instruments and a positive effect on saving in real estate instruments.

In summary, the fourth stage of the dissertation research confirms most of the conclusions from the third stage, which revealed differences between savers and non-savers, those who have different types of assets and use different retirement saving instruments. Different interpretations arise due to the influence of gender on retirement saving behavior, so only the first part of hypothesis H5 is confirmed: "Women are more inclined to save for old age than men." However, the part of hypothesis H5 stating that women save less than men cannot be confirmed, as different results were revealed in the research models. The "crowding out" effect is unsupported, yet more extensive investigations are necessary to analyze the phenomenon of the "crowding out" effect more meticulously. Furthermore, it would be valuable to analyze the influence of personality traits on retirement saving behavior by applying other analysis techniques in a more comprehensive manner.

Discussion

The scientific literature engages in a discourse regarding the extent to which classical economic theory, positing that a rational consumer maximizes utility and distributes consumption smoothly over their lifetime while saving and utilizing accumulated wealth in old age, either contradicts or augments these tenets through supplementary assumptions. Empirical studies disclose that a significant proportion of pensioners fail to accumulate sufficient wealth to secure optimal consumption in their later years or refrain from spending to conserve assets for bequeathing. The challenges of an aging society introduce destabilizing effects to pension systems, while economic and political determinants also shape individual behavior. However, research also reveals personal level reasons for this situation. This was prompted by the conclusions of studies conducted in the perspective of behavioral economics, which emphasize the characteristics of individuals as beings of limited rationality, which affect their choices and decisions not only in everyday situations but also in matters of resource allocation, long-term saving, and investing. Given the insufficient capacity of current pension systems to finance retirees, in many countries citizens are encouraged to save additional funds for their retirement, through voluntary private saving schemes. Scientific research is

focused on identifying the factors that influence saving behavior and seeking solutions to change the situation.

It is notable that ongoing discussions and research within the scientific community tend to focus too much on obvious factors that affect saving behavior, such as income, education, and accumulated wealth, which is directly linked to income. Insufficient attention is paid to examining appropriate saving strategies for economically disadvantaged households, as well as the demarcation between mandatory and voluntary retirement saving behavior. Given these gaps in current research, it would be valuable to focus on finding causal links between these two dimensions of saving. Qualitative research methods are well-suited for this purpose to gain a deeper understanding of what causes a significant part of the population (as revealed by a survey of Lithuanian households) to stick only to mandatory retirement saving. Although behavioral economics research indicates that even in impoverished African countries the adoption of "mental accounts" can facilitate residents in saving money.

Outcomes

1. To achieve the goal of the dissertation, a comprehensive analysis of scientific research was undertaken, revealing several significant factors that influence retirement saving behavior. Among the factors studied, income was confirmed as one of the most significant determinants of retirement saving behavior. The level of income determines individuals' financial capacity to save and the size of accumulated wealth. However, income is not the only influential factor, as households with similar incomes exhibit varying saving behavior and outcomes, leading to a critical perspective on traditional economic theory and prompting scholars to explore the assumptions of behavioral economics theory regarding bounded rationality choices, which are characteristic of most individuals. In addition to income, other factors that affect retirement saving were identified through scientific research. The main household or individual-level factors include education, type and amount of assets held, financial literacy, age, gender, employment status, family situation, tolerance for risk, and personality traits.
2. The dissertation study's methodology was designed to investigate the saving behavior of Lithuanian households for retirement purposes and to identify the micro-level factors that influence this behavior, based on an analysis of literature, scientific research, and empirical data

from Lithuania. The theoretical model for evaluating retirement saving behavior distinguishes between two types of saving: mandatory and voluntary. Since mandatory retirement saving involve all employed members of Lithuanian households or almost all members of pensionable age households, the focus of the study's data analysis was on the behavior of households engaging in voluntary retirement saving.

The study conducted by employing three data sources enables the formulation of conclusions regarding the saving behavior of households in Lithuania:

3. This study confirms the dominant trend in the literature regarding the impact of income on saving behavior. **Income is identified as one of the primary factors that influence the retirement saving behavior of Lithuanian households.** Income plays a crucial role in determining the value of both financial (both pension and non-pension) and non-financial assets, as higher income households are able to accumulate greater assets. With the increase in income, the value of pension financial assets (such as voluntary pension plans) also increases, as the contributions are paid as a percentage of income. Thus, it is more significant to evaluate the relationship between income and the choice of saving instruments. The evidence indicates that there is a positive relationship between household income and the choice of financial pension saving instruments, as well as other financial and non-financial saving instruments for retirement in Lithuania. The ability of households to accumulate financial and non-financial assets is determined by their income level, with higher income households generally able to save more. Furthermore, as income increases, households tend to be more inclined to save for old age. Income is also positively correlated with education, which has been identified as an important factor in shaping saving behavior. The influence of education on saving behavior has been confirmed by research conducted in Lithuania and elsewhere. Consequently, higher education levels are associated with higher levels of pension assets, greater levels of savings in both financial and non-financial instruments, higher values of these assets (reflecting the accumulation of savings over time), and more intensive saving for retirement. Income can also be linked to the influence of gender on saving behavior. While the literature suggests that women save less in pension assets, but are more inclined to save for old age, it is difficult

to confirm or reject this trend in Lithuania due to limited research data. However, it is evident that women in Lithuania have accumulated less wealth in both saving accounts and financial and real estate assets. This trend may be attributed to the persistent issue of the pay gap in Lithuania. Further research is necessary to better understand the complex relationship between gender, income, and saving behavior in Lithuania. The capacity to save is closely linked to income levels. In Lithuania, a subset of households is financially unable to save, and this group's size remains relatively stable over time. However, it is worth noting that the inability to save does not preclude households from preparing for retirement. Most Lithuanian residents save for retirement by participating in the mandatory first tier pension system, and they are also automatically enrolled in second tier pension plans. These plans allow for a portion of their earnings to be set aside for retirement. Additionally, indirect saving for retirement are common through the acquisition of the main residence. Notably, in Lithuania, unlike in other countries, income levels did not play a decisive role in determining whether households were able to acquire their main residence. A larger proportion of households obtained their main residence before 2000, during the privatization process, when income was not a determining factor. However, for those who acquire their main residence with a loan, income becomes a significant consideration. Currently, this segment of the population is growing, although still relatively small.

4. The saving behavior of Lithuanian households for retirement is influenced not only by income and education but also by other social and demographic factors, such as age, employment status, and family status. Age is one of the factors that verifies the life cycle hypothesis. According to scientific research, households do not stop saving for retirement when they reach retirement age, but the value of their retirement assets begins to decline after the age of 75, although some studies show that saving continues. In Lithuania, the age factor shows a similar impact on saving behavior: both income and the value of individual saving instruments increase with age, but they significantly decrease after the age of 75. Although differences exist, in Lithuania, the value of financial assets held by retirees tends to increase as they age, while the number of households owning these assets decreases as the head of the household gets older. This may be attributed to the relatively recent establishment of Lithuania's private pension system,

which has been in place for less than 20 years. However, the reasons behind the decline in the value of retirement assets in Lithuania's elderly population may differ from those identified in previous research. For instance, individuals aged 75 and older may be using their savings, resulting in a decrease in assets. This trend may be attributed to the cohort effect of this age group. Lithuanian residents born before 1945 typically completed their education and spent at least half of their working lives in the Soviet system. As a result, they had fewer opportunities to accumulate wealth as they approached retirement age and had fewer chances to adjust to the new social and economic system. They had limited opportunities to accumulate assets other than the state pension fund, with their primary residential property being privatized. However, younger generations' saving behavior seems to be changing. Trends related to age and saving behavior discovered in Lithuania are not mentioned in literature. Household heads in the youngest age group (18-24 years old) have a higher value of real estate (which may be related to property gifts from their parents), and younger households have more debt (primarily loans to purchase property). Data on Lithuanian households approaching or in retirement reveal that these households have less debt than those in other age groups. The retirement saving behavior of households is significantly influenced by their employment status. Specifically, households with employed or self-employed members exhibit a propensity to save across various saving instruments, resulting in higher accumulated asset values compared to those households without any employment. The life cycle hypothesis cannot be decisively confirmed nor rejected in Lithuania, as retirement-age households display an inclination towards increasing savings indicators but only until they reach 75 years.

5. In this study conducted in Lithuania, the assets held by households are considered as instruments for retirement saving. The findings of the study suggest that the value and types of assets held by households have a significant influence on their retirement saving behavior, while the impact of liabilities was found to be insignificant. The study examined the effect of household asset variables on retirement saving but did not find any evidence to support the "crowding-out" effect that is mentioned in the literature, which suggests that the use of certain saving instruments reduces the use or accumulated values of other saving instruments. It was also found that households that save in non-

financial saving instruments such as real estate are equally likely to save in pension financial instruments like voluntary pension plans or life insurance, indicating that the value of their assets is not lower. Furthermore, the study observed that the value of retirement financial assets increases with the value of financial assets other than bank accounts and pension funds/life insurance.

6. About half of Lithuanian households have financial and non-financial assets (excluding current accounts and main residences) in their ownership, and voluntarily save for retirement through these means. A quarter voluntarily save for retirement using financial saving instruments (both pension and non-pension), while a similar portion save through non-financial saving instruments (real estate). Recent data has revealed a notable increase in the number of individuals opting for financial saving instruments like pension funds, life insurance, and other financial products, as well as investing in non-primary residential real estate between the years of 2013 and 2020. In contrast, a decrease in the number of individuals saving cash at home has been observed, with more individuals opting to hold their savings in banks. This shift in saving behavior among Lithuanian households suggests a change in the choice of saving instruments over the past seven years.
7. Retirement saving behavior is also influenced by financial literacy, financial planning, risk tolerance and personality traits. A study in Lithuania revealed a low level of financial literacy among Lithuanian residents. The findings of many other studies confirm that higher financial literacy leads to greater savings. As the number of financially literate households increases, more households save and accumulate more value in their saving instruments. Financial planning is considered a variable of financial discipline that leads to higher savings rates, with a positive impact on savings. Despite an increasing number of households claiming to plan their finances in Lithuania, saving planning is short-term, typically a few months or one year. Given that retirement planning requires a longer-term horizon, it can be said that most Lithuanian households do not plan for retirement income. As the number of households that do not plan finances or apply short-term planning increases, more households are likely not to save in financial instruments. On the other hand, those who plan their finances save more and save more for retirement. Increasing

long-term financial planning leads to more savings accumulated in financial saving instruments.

8. In the context of evaluating the impact of risk tolerance on saving behavior, findings indicate that the risk tolerance level is positively associated with the nature and value of financial saving instruments, but not necessarily with the overall use of such instruments. Specifically, an individual's risk tolerance level is not a determining factor for choosing to use financial instruments or to invest in real estate. However, it may influence the selection the type of saving pension plans or investment funds for saving. Results of the study further reveal that those individuals with higher levels of risk tolerance are more likely to accumulate greater financial savings. In addition, for households with low financial risk, the value of financial saving instruments is decreased. It is important to note that investment in real estate is not significantly associated with risk tolerance. Finally, the study shows that people aged 50 and above in Lithuania exhibit a lower tendency to take risks compared to other age groups.
9. In the context of scientific research, investigations have revealed the influence of individual personality traits on retirement saving behavior. Specifically, a study focusing on Lithuanian households aged 50 and older has led to the conclusion that not all dimensions of the Big Five personality traits (namely openness to experience, agreeableness, conscientiousness, emotional stability, and extraversion) have a notable impact on the saving behavior of this age group. However, the study has confirmed a positive correlation between the use of financial saving instruments and personality traits associated with openness to experience and conscientiousness. Hence, individuals who score higher in these traits are more inclined to utilize financial saving instruments. In contrast, individuals with higher scores in agreeableness, extraversion, and openness to experience are more likely to use non-financial saving instruments.

In the context of academic discourse, it can be stated that the dissertation research has brought to light that approximately 50% of Lithuanian households engage in voluntary retirement saving. This finding is corroborated by the results of studies examining both the general population of households and those specifically composed of individuals aged 50 years and above. The dissertation study found limited opportunities to assess the influence of the bounded rationality of humans emphasized by behavioral economists, except for confirming the positive impact of risk averse, long-

term planning, and openness to experience (*status quo* bias) on saving behavior. Partial confirmation of the assumptions of traditional economic theory was observed, with income, age, and wealth found to have an impact on the saving for retirement behavior of Lithuanian households. However, the hypothesis of the life-cycle theory that households stop saving for retirement upon reaching retirement age was not supported.

Limitations and recommendations for future research

The limitations of this study should be acknowledged and taken into consideration for future research endeavors. Additionally, recommendations for future studies may be made based on the findings of this study, with the aim of addressing any gaps or limitations identified in the current research. The dissertation study was unable to conduct an in-depth analysis of participants in the second and third pension tiers as questions about voluntary savings in the second and third tier pension funds were combined into a single variable. Consequently, a general variable of pension assets was analyzed. For forthcoming studies, it would be prudent to analyze these financial pension instruments separately with the possibility of combining them into one.

The dissertation initially intended to conduct an ongoing comparative analysis of the second wave of Household Finance and Consumption Survey (HFCS) data to compare changes in behavior and new trends among Lithuanian households following the 2019 pension reform. However, due to the COVID-19 pandemic, data for the second wave of HFCS has been delayed and will be available for analysis in future studies.

It should be noted that the HFCS survey in Lithuania does not collect all the variables outlined in the methodology. To fully capture the nuances of household saving behavior, it may be necessary to incorporate additional question blocks on topics such as financial literacy and expectations, which are included in the international survey. The inclusion of these variables would not only expand the scope of the study, but also enable the identification of further factors that influence the saving behavior of Lithuanian households. The analysis of the HFCS survey data in Lithuania exposed methodological inadequacies in the data collection and potential deficiencies in the formulation of survey questions. Specifically, the question regarding voluntary pension plans and life insurance, given the presence of errors and inaccuracies in actual figures, differs beyond the margin of error from the possible number of voluntary pension plan participants. Consequently, it would be advantageous to verify the question formulation and data collection methods to improve the accuracy of the data. The second wave of the survey data will serve as an opportunity to examine whether these discrepancies persist.

PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS

Publikacijos:

1. Blažienė, I., 2020, „Namų ūkių taupymo pensijai elgsena: pasaulinių tyrimų ir teorinių perspektyvų apžvalga“, Tiltai, 2020, 1, 85–110 ISSN 1392-3137 (Print), ISSN 2351-6569 (Online)
2. Blažienė, I., 2022, The impact of the wealth of household and other factors on retirement saving behaviour in an ageing society: the case of Lithuania, “Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai” / “Management of Organizations: Systematic Research”, 2022, Nr. 88, 31-52.

Pranešimai mokslinėse konferencijose:

1. Blažienė, I., 2021-12-28, Annual Lithuanian Conference on Economic Research. Presentation: “Lithuanian household wealth and income impact on saving for retirement behaviour in an aging society”.
2. Blažienė, I., 2022-01-14, Lietuvos sociologų draugijos mokslinė konferencija „Visuomenė, regionai, transformacijos: ar turime scenarijus ateičiai?“. Pranešimas: “Ar išmoko lietuviai taupyti: Lietuvos namų ūkių taupymo elgsenos pokyčiai 2013-2020 metais”

APIE AUTORE

Inga Blažienė 1998 m. Vilniaus universitete baigė Sociologijos magistro studijas. 2010 m. Baltijos vadybos institute (BMI) įgijo Verslo vadybos magistro laipsnį. 2018 m. autorė pradėjo socialinių mokslų, ekonomikos srities doktorantūros studijas Vilniaus universitete. Doktorantūros studijų metais disertacijos tema „Lietuvos namų ūkių taupymo elgsena“ paskelbė du mokslinius straipsnius ir tyrimų rezultatus pristatė dvejose mokslinėse konferencijose.

Akademinių interesų sritys: ekonomikos sociologija, elgsenos ekonomika, rinkos tyrimai, socialinių tyrimų metodologija.

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 15 egz.